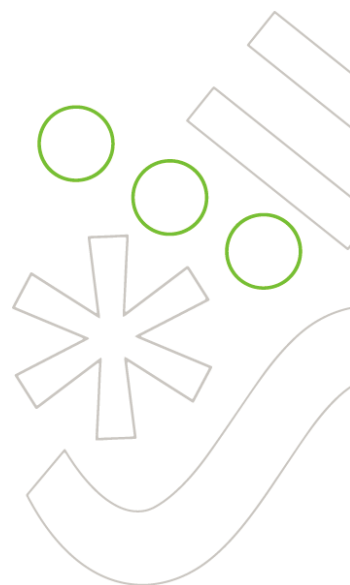

RESPEKT K ROZMANITOSTI

RESPECT FOR DIVERSITY

Sborník textů z XX. ročníku mezinárodní vědecké konference
Hradecké dny sociální práce
Hradec Králové 7. – 8. 9. 2023

Ústav sociální práce, Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové

Lucie Smutková (Ed.)

Gaudeamus
2023

Recenzovali:

PhDr. Daniela Květenská, Ph.D.

Mgr. Jan Hloušek, Ph.D.

Za obsah textů a původnost sdělení odpovídají autoři.

ISBN 978-80-7435-933-0

XX. ročník konference Hradecké dny sociální práce se konal pod záštitou ministra práce a sociálních věcí **Ing. Mariana Jurečky**.

Finančně a sponzorsky konferenci podpořili:

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

Královéhradecký kraj

Magistrát města Hradec Králové

Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta

Za spolupráci patří poděkování:

Asociaci vzdělavatelů v sociální práci

Mediálním partnerem konference byl:

Časopis sociální práce / sociálna práca

VĚDECKÝ VÝBOR A ČESTNÉ PŘEDSEDNICTVO KONFERENCE

prof. PhDr. Václav Bělohradský, Ph.D.

Michel Hogenes, Ph.D. – The Hague University of Applied Sciences

PhDr. Martin Kocanda, Ph.D. – Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

Mgr. Jan Prouza, Ph.D. - Univerzity Hradec Králové

Teresita Sevilla Peñuela, Ph.D. – Pontificia Javeriana Cali

Encarnacion Almazan Ruiz – University of Jaen

Lolita Vilka – Riga Stradins University

PhDr. Melanie Zajacová, Ph.D. – Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

prof. Irene Žemaitaityte – Mykolas Romeris University

ORGANIZAČNÍ VÝBOR KONFERENCE

Předseda konferenčního výboru

Mgr. Iva Junová, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Manažerka konference

Mgr. Lucie Smutková, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Členové organizačního výboru

Simona Kučerová – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Jan Hloušek – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Radka Janebová – Univerzita Hradec Králové, ČR

Ing. Veronika Škodrnová – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. et Mgr. Daniel Štěpánek – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

PhDr. Daniela Květenská, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

prof. PhDr. Jana Levická, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

PhDr. Lenka Neubauerová, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

JUDr. et Mgr. Filip Rigel, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

PhDr. Martin Smutek, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Leona Stašová, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Michal Trousil, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

doc. MUDr. Alena Vosečková, CSc. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Obsah

Předmluva	8
Introduction	8
O konferenci	9
About the Conference	10
Hlavní program konference	11
Občanský aktivismus v době antropocénu	11
Václav Bělohradský.....	11
Sekce č. 1: Respekt k rozmanitosti vs. jiné etické či spirituální hodnoty, právní normy, ekonomické a technické možnosti a požadavky	18
Citlivost ke spirituální diverzitě v praxi a v názorech sociálních pracovníků: vybraná výzkumná zjištění	18
Jakub Doležel.....	18
Respekt k rozmanitému spirituálnímu prežívání adolescentov na Slovensku z perspektívy sociálnej práce	26
Dominik Maximov, Soňa Lovašová.....	26
Respekt psaný a nepsaný	35
Miroslav Paulíček, Natálie Vlasáková, Jelena Petrucijová.....	35
Může stroj poskytovat odborné sociální poradenství?	39
Zuzana Hloušková, Veronika Obrovská.....	39
Beeler proti Švýcarsku – konec diskriminace mužů v důchodovém systému?	47
Filip Rigel.....	47
Sekce č. 2: Respekt k rozmanitosti v kontextu sociální práce s rodinami, dětmi a mládeží	53
Poskytování pomoci a podpory v kontextu SAS pro rodiny s dětmi	53
Martin Daňhel, Kateřina Kubalčíková.....	53
Kdo je dokonalý rodič?	59
Lenka Skálová, Barbora Janků.....	59
Využití arteterapeutických technik ve střediscích výchovné péče v České republice	66
Lucie Škodáková.....	66
Respekt k rozmanitosti – mýty a předsudky u obětí trestných činů	74
Daniela Květenská.....	74
Sekce č. 3: Respekt k rozmanitosti v kontextu sociální práce s lidmi s postižením	79
Projekt Bezbariérová Olomouc jako příklad praktické strategie přispívající k prosazování respektu k diverzitě	79
Miroslav Pilát.....	79
Zaostřeno na pohledy: analýza postojů pracovníků komunitních služeb bydlení k uživatelům služeb z řad osob s mentálním postižením	90
Šárka Káňová, Julie Beadle Brown, Kristýna Janyšková ³ , Karel Řezáč ⁴ , Anna Králová ⁵	90
Transformace domova pro osoby se zdravotním postižením, konkrétně Domova Háj, p. o. 100% transformace Domova Háj – pohnutky, možnosti, průběh procesu a kam směřujeme	98
František Čapek.....	98
Hledání cesty k naplnění vztahových potřeb lidí s postižením	106
Aneta Macourková.....	106
Možnosti zjišťování pohledu lidí s mentálním postižením na kvalitu života	114
Methods used for Understanding the Perspectives of Individuals with Intellectual Disabilities on Quality of Life.....	114

Káňová Šárka, Králová Anna, Beadle Brown Julie	114
Respekt k rozmanitosti v rané péči/intervenci v České republice a Arménii	124
Zdenka Šándorová.....	124
Problematika zaměstnávání osob s duševním onemocněním jako peer pracovníků ve zdravotnických službách.....	132
Bohdan Koucký, Jan Hloušek	132
Sekce č. 4: Respekt k rozmanitosti v kontextu sociální práce s dospělými klienty ohroženými sociálním vyloučením	138
Tvorba a zavádění kritérií férové a inkluzivní sociální služby pro LGBTI+ klientelu v praxi.....	138
Jolana Novotná, Karolína Jelínková.....	138
Incelové, nová cílová skupina pomáhajících profesí?	144
Zdeněk Čermák, Lucie Hájková.....	144
Konzekvence zmeny klímy na seniorskou populáciu.....	152
PhDr. Zuzana Draková, Ph.D.....	152
Sekce č. 5: Respekt k rozmanitosti ve vzdělávání	159
Profesní identita v kontextu kurikula vzdělávacího programu Sociální práce	159
Miloslava Šotolová.....	159
Osobní zkušenosti studentů z praktické stáže v Zambii jako prostředek k osobnímu rozvoji a respektu k rozmanitosti	168
Mgr. Veronika Zvánovcová Ph.D., Mgr. Hana Donéeová.....	168
Rozvíjení respektu k rozmanitosti prostřednictvím service learningu ve vzdělávání v sociální práci	176
Nataša Matulayová, Nika Tótová, Pavlína Jurníčková	176
Účast studentů VŠ v programu provázení mladých lidí s mentálním postižením v období přechodu do dospělého života	185
Kristýna Soukupová, Šárka Káňová, Jan Šiška.....	185
Rozmanité představy o smrti od studentů a studentek z různých fakult vybrané univerzity.....	192
Zdeňka Dohnalová, Mirka Nečasová	192
Potenciál výuky metody mediace a vyjednávání v sociální práci k prosazování respektu k diverzitě.....	197
Mirka Nečasová, Zdeňka Dohnalová	197
6th Section: Respect for Diversity: International Section	202
Legal and Social Issues of Intergenerational Solidarity in a Trans-national Context... 202	202
Olga Sovová, Hans-Jørgen Wallin Weihe.....	202
Counselling Chatbot versus Generative Chatbot in Social Work: Who wins?	207
Martin Smutek, Jan Hloušek	207

Předmluva

Vážení čtenáři,

do rukou se vám dostává sborník příspěvků z **jubilejního 20. ročníku** mezinárodní vědecké konference **XX. Hradecké dny sociální práce** na téma **Respekt k rozmanitosti** , která se konala v Hradci Králové ve dnech 7. a 8. září 2023.

Konference již tradičně spojuje odborníky z řad akademiků a praktiků ze sociální práce a oborů příbuzných, jak z České republiky, tak ze zahraničí. Považujeme za velký úspěch, že jsme dokázali udržet tradici konání této konference po celých dvacet let, a to i přes to, že podmínky nebyly vždy jednoduché.

Téma této konference otevřel svým příspěvkem na téma *Občanský aktivismus v době antropocénu* prof. PhDr. Václav Bělohradský, Ph.D. Na tento příspěvek, stejně jako na příspěvek PhDr. Martina Kocandy, Ph.D. z Ministerstva práce a sociálních věcí ČR na téma *Sociální pracovník a změny jeho role* , navázala odpolední jednání v odborných sekcích. Jedna ze sekcí probíhala jako již tradičně v anglickém jazyce a umožnila sdílení zkušeností napříč mezinárodním spektrem.

Výstupem práce v jednotlivých sekcích se staly příspěvky, se kterými se můžete seznámit na následujících stranách tohoto sborníku. Věříme, že neméně přínosným výstupem byly také odborné diskuse a formální i neformální inspirativní setkání, která mohli účastníci osobně zažít v průběhu konání konference.

Mgr. Lucie Smutková, Ph.D.

Introduction

Dear readers,

you are receiving a collection of contributions from **the 20th jubilee international scientific conference XX. Hradec Days of Social Work** on the theme **Respect for Diversity** , which took place in Hradec Králové on September 7th and 8th, 2023.

The conference traditionally brings together experts from the ranks of academics and practitioners from social work and related fields, both from the Czech Republic and abroad. We consider it a great success, that we were able to maintain the tradition of holding this conference for twenty years, despite of the fact that the conditions were not always easy.

The theme of this conference was opened by Prof. PhDr. Václav Bělohradský, Ph.D. with the contribution *Active Citizenship in the Age of Anthropocene* and followed the contribution *Social Worker and Changes of His/Her Role* by PhDr. Martin Kocanda, Ph.D. from the Ministry of Labor and Social Affairs of the Czech Republic. In the afternoon started meetings in the conference sections. One of these sections was conducted as usual in English and enabled the sharing of experiences across the international spectrum.

The output of the work in the individual sections are contributions, which you can read on the following pages. We believe that the professional discussions and formal and informal inspiring meetings that the participants could personally experience during the conference were no less beneficial.

Mgr. Lucie Smutková, Ph.D.

O konferenci

Mezinárodní vědecká konference XX. Hradecké dny sociální práce 2023

Téma konference: Respekt k rozmanitosti

Respekt k rozmanitosti je jedním ze základních etických principů, který je dokonce explicitně zahrnut do globální definice sociální práce vytvořené Mezinárodní federací sociálních pracovníků (IFSW). Zde je vedle sociální spravedlnosti, lidských práv a kolektivní odpovědnosti výslovně pojmenován jako jeden z ústředních principů. V Prohlášení Mezinárodní federace sociálních pracovníků o etických principech z roku 2018 je mu věnován bod 3.2, v němž je deklarováno, že sociální pracovníci a pracovníci “pracují na posílení inkluzivních komunit, které respektují etnickou a kulturní rozmanitost společnosti, s ohledem na individuální, rodinné, skupinové a komunitní rozdíly”. Tento princip je zde považován za jeden z předpokladů prosazování sociální spravedlnosti.

Téma konference Hradecké dny sociální práce v roce 2023 je chápáno v širokém významu, který jde nad rámec etnické, rasové, národnostní a kulturní dimenze. Do diskuze jsou zahrnuty také rozmanitosti vyplývající z genderu, věku, zdravotního stavu, sociální či ekonomické pozice, sexuálních identit, politických ideologií a různých světových názorů.

V rámci konference hledáme odpovědi zejména na následující otázky, které jsou zároveň **základními tematickými okruhy konference**:

1. Jak se princip respektu k rozmanitosti vztahuje k dalším principům a hodnotám sociální práce, jako jsou sociální spravedlnost, sociální rovnost, lidská práva, kolektivní odpovědnost, lidská důstojnost, právo na sebeurčení, právo na participaci, celostní přístup a další? Jaké kolize mohou vznikat mezi respektem k diverzitě a dalšími principy či hodnotami? Jak je vhodné případné konflikty principů či hodnot řešit?
2. Jaké nástroje posouzení nepříznivých situací klientů (jedinců, rodin, skupin, komunit) dobře reprezentují respekt k rozmanitosti? V rámci této otázky vzniká prostor i pro kritickou reflexi nástrojů, které naopak tento princip nezohledňují dobře.
3. Jaké praktické strategie přispívají k prosazování respektu k diverzitě? Stejně tak je podstatné kriticky reflektovat strategie nefunkční či kolidující s principem individuálního přístupu.
4. Jak fungují a jak se projevují stereotypy a předsudky kolidující s hodnotou jedinečnosti v teoriích a praxi sociální práce?
5. Jak prosazovat respekt k rozmanitosti ve vzdělávání v sociální práci? Přivítáme zkušenosti, postupy a příklady dobré praxe jak z kvalifikačního, tak celoživotního vzdělávání.
6. How to promote diversity and inclusion in international and global context?

About the Conference

International Scientific Conference XX. Hradec Days of Social Work 2023 **Conference Topic: Respect for Diversity**

Respect for diversity is one of the basic ethical principles, and it is even explicitly included in the global definition of social work developed by the *International Federation of Social Workers* (IFSW). Alongside social justice, human rights and collective responsibility, it is explicitly named here as one of the key principles. In the *International Federation of Social Workers' 2018 Statement of Ethical Principles*, section 3.2 is devoted to it, declaring that social workers “work toward strengthening inclusive communities that respect the ethnic and cultural diversity of societies, taking account of individual, family, group, and community differences.” This principle is considered here as one of the prerequisites for the promotion of social justice.

We understand the theme of the Hradec Days of Social Work in 2023 in a broad sense that goes beyond ethnic, racial, national and cultural dimensions. We would also like to include in the discussion diversity resulting from gender, age, health status, social or economic position, sexual identity, political ideology and different worldviews.

We welcome contributions focused on the theory and practice of social work in all its sectors.

During the conference, we will be looking especially for answers to the following questions, which are also **the main thematic areas of the conference**:

1. How does the principle of respect for diversity relate to other principles and values of social work, such as social justice, social equality, human rights, collective responsibility, human dignity, the right to self-determination, the right to participation, a holistic approach, and others? What conflicts can arise between respect for diversity and other principles or values? How should potential conflicts of principles or values be resolved?
2. What tools for assessing the adverse situations of clients (individuals, families, groups, communities) represent respect for diversity well? Within this question, there is also room for critical reflection on instruments that, on the contrary, do not take this principle into account well.
3. What practical strategies contribute to promoting respect for diversity? It is also essential to critically reflect on strategies that do not work or conflict with the principle of the individual approach.
4. How do the stereotypes and prejudices that clash with the value of uniqueness in social work theory and practice work and how do they manifest themselves?
5. How can respect for diversity be promoted in social work education? We welcome experiences, procedures and examples of good practice from both the qualifying education and lifelong learning.
6. How can diversity and inclusion be promoted in international and global contexts?

Hlavní program konference

Občanský aktivismus v době antropocénu

Active Citizenship in the Age of Anthropocene

Václav Bělohradský¹

1. Spor o srozumitelnost světa: *konvenční* nebo *přirozené*?

Chci tu mluvit o aktivním občanství v době antropocénu, protože považuji obor „sociální práce“ (v nejširším smyslu) v pozdní průmyslové modernosti za rušnou křižovatku, na níž se setkávají (a navzájem si i konkurují) občanský aktivismus, demokratická teorie a humanitní disciplíny. Začnu tedy dvěma poznámkami o krizi humanitních disciplín a demokratické teorie ve společnostech pozdní průmyslové modernosti.

Bertold Brecht v prologu ke své hře „Výjimka a pravidlo“ napsal: „Prosíme vás výslovně: nechápejte to, co se neustále přihází, jako přirozené! ... nic nesmí být nazváno přirozeným v této době krvavých zmatků, nařízených nepořádků, plánovitě zvůle a odlidštěného lidstva, aby nic nevypadalo jako nezměnitelné.“ Klíčová otázka, na kterou musejí občanskí aktivisté v moderních průmyslových státech hledat odpověď, je tato: normy a zvyky, od nichž chceme společnost emancipovat, jsou pouhé historicky zformované *konvence*, předsudky, nebo naopak jsou *přirozené*, a pokusy je změnit by byly jen agresí proti *conditio humana*, proti lidské přirozenosti?

V důsledku komunikační a biotechnologické revoluce všechny definice reality se relativizují a jsou prohlášeny za „historicky omezené“ konvence: dokonce i biologická identita je stále více považována za pouhou konvenci, jak dokazují společnost radikálně polarizující diskuze o LGBTQ komunitách. Název jedné debaty *Týdeníku Echo* je „Jsou transženy ženy?“. Pod tlakem takových otázek se humanitní vědy stávají vědami post-humanitními (*trans-humanitními*?)

Ve vzpurných sedmdesátých letech vládly veřejnému prostoru dvě otázky: zaprvé otázka, zda je rodina přirozená instituce nebo historicky omezená konvenční instituce ve službách mocenského *statu quo* (srv. třeba David Cooper, *The Death of the Family*); zadruhé pak otázka, zda je psychická choroba opravdu chorobou nebo jen jedním ze způsobů, kterým se člověk přizpůsobuje šílenému systému („jen šílenec může zůstat normální v kapitalistické společnosti“ – bylo tehdy jedno z hesel mládeže nebo také „nenormální je většina“).

V současné krizi hledají občanskí aktivisté odpověď na otázky, jako například zda a proč je rozdíl mezi pohlavími konvencí nebo lidskou přirozeností nebo zda a v jaké míře je možné aplikovat legitimně genetické inženýrství na lidské bytosti. Ernest Gellner napsal ve své klasické knize o nacionalismu, že neexistují národy, jen kultury. Dá se v podobném smyslu říci, že neexistují pohlaví, jen konvence?

Dramatickou otázkou současnosti je, zda například ekonomický růst je přirozenou aspirací lidstva nebo sakralizovanou konvencí západní civilizace, jejíž profanaci trestají její autorizovaní interpreti vyloučením z „normální“ společnosti, tedy z liberálně-demokratického establishmentu?

¹ Prof. PhDr. Václav Bělohradský, Ph.D.

2. Převrácená demokracie: *specialisté* nebo *veřejní intelektuálové*?

Na jedné fotografii z demonstrace akademiků proti ekonomickému i politickému podceňování role humanitních disciplín v demokratické společnosti vidíme nad hlavami protestujících plakát s nápisem: „Bez sociálních věd si nebudeme rozumět“.

Je to oprávněný odkaz na historickou roli humanitních věd v průmyslové modernosti, v níž v důsledku prudkého růstu sociální mobility, urbanizace a industrializace, tradice ztratily roli garanta srozumitelnosti žitého světa, jejich funkci orientace a sensibilizace v něm přebraly humanitní vědy, které se tak staly funkčním substitutem tradic v průmyslové modernosti.

Tereza Matějčková připomíná Luhmanovu tezi, že moderní společnost „stojí na přísné specializaci, nemá žádnou jednu adresu“, je funkcionálně diferencovaná, nelze ji oslovit jako celek. Neoslovitelnost celé společnosti je v epoše antropocénu hlavním zdrojem zoufalství pro občanské aktivisty všech kauz („všichni mluví, všichni si tím relativizují své pozice, všichni se občas mohou vydávat za oběti – a nakonec není slyšet nikdo. Dramatizace je logická cesta, jak se aspoň pokusit zajistit si pozornost. Klimatičtí aktivisté vsadili na argumenty začínající slovy *Na mrtvé planetě...*“).

Italský filosof Gianni Vattimo zachycuje funkci humanitních disciplín v hyperdiferencovaných postmoderních společnostech výrazem „přetlaková komora různých expertních vědění“. Bez takové přetlakové komory, kde se kompenzují rozdíly mezi slovníky a gramatikami různých specializovaných oborů, by se srozumitelnost našeho společného světa zhroutila, specialisté a manažeři berou v úvahu jen informace a hlediska, vyjádřená v jejich kódu. Oslabení dialogické otevřenosti našeho společného žitého světa by nezvratně oslabilo v globalizovaných *hyperdiferencovaných* společnostech efektivitu demokratické formy vlády, protože bez veřejného užívání rozumu a následné agregace názorů, by se nemohly formovat politické většiny, jejichž legislativní projekt by byl uznán za legitimní uvnitř společnosti.

Současná demokracie je převrácená: posiluje právo každého z nás patřit k nějaké chráněné menšině, k nějaké (více či méně velké) politické, morální i epistemické „bublině“, ale oslabuje možnost tvořit většiny, které by měly dostatečnou politickou i kulturní legitimnost k tomu, aby mohly měnit zákony a orientaci celé společnosti. Když nemají občané šanci utvořit legitimní většinu, která může „konsensuálně“ (ale i revolučně) měnit zákony a kolektivní cíle celé společnosti, je demokracie jen šidítkem. Po celém světě se množí většiny s velkým deficitem legitimnosti - hesla jako „nejste můj prezident“ nebo násilné demonstrace proti právě zvolené vládě, jsou typickým fenoménem „převrácených demokracií“. V době antropocénu je rozhodujícím politickým problémem (ne)možnost utvořit většinu, schopnou legitimně reprezentovat legislativní projekt, který nazvěme „Nomos Země“.

Aktivní občanství, tento západní ideál, se tak ocitá na křižovatce: má být jeho cílem obnovení role veřejných intelektuálů ve formování *demos* anebo naopak je třeba přijmout diferenciaci společnosti do specializovaných sektorů jako nezvratitelný proces, kterému je nutné roli humanitní věd přizpůsobit. Humanitní disciplíny byly modelem veřejného užívání rozumu, pečovali o *frónesis*, o rozumnost, která podřizuje racionalitu specialistů legitimní („rozumné“) představě o celku společnosti. Mají na tuto roli rezignovat a místo veřejných intelektuálů vychovávat specialisty na efektivní komunikaci s vybranými specializovanými sektory? Mohou specializované diskurzivní strategie nahradit diskurzy veřejných intelektuálů v demokratických společnostech?

V *hyperdiferencovaných* postmoderních společnostech specializovaných vědění se humanitní vědy samy stávají specializovanými vědami. Mají takové post-humanitní (trans-humanitní?) vědy rezignovat na boj o formování rozumné představy o celku společnosti ve veřejném prostoru?

Přichází epocha „post-humanitního občanského aktivismu“?

3. Občanský aktivismus ve věku antropocénu: *deklarace závislosti*

Nietzsche napsal: „jestliže kdy zvítězila pravda, ptejte se jen sami sebe s dobrou nedůvěrou, jaký mocný blud za ni bojoval“. Je to dobrá rada, myslím, i já se proto v této úvaze budu ptát jaký mocný blud bojuje za ekonomický růst, který je vítěznou pravdou posledních dvou století. Jeho povrchní podobu můžeme definovat jako „blud odkládané spravedlnosti“: tyranie růstové ekonomiky, otročení růstu HDP, jsou příznakem bludu, podle něhož růst celkového objemu vyprodukovaných statků nám umožní vyhnout se navždy otázce spravedlivého dělení se o statky a místa na naší domovské planetě; jakoby ekonomický růst mohl definitivně nahradit politiku, jejímž tvrdým jádrem je otázka spravedlnosti.

Jinak řečeno: dokud celý koláč roste, rostou i části, které nám patří, a jejich růst odsunuje otázku spravedlivé dělby o koláč, který „tady a nyní“ společně vyrábíme, na nějaké bludařské „tam a potom“. Kult růstu funguje jako inhibitor poptávky po spravedlnosti; kdyby se růst koláče zastavil, museli bychom hledat legitimní principy dělení se o něj, a to je zdroj kolektivní úzkosti a nejistoty.

Definujme si *legitimitu* jako obecně sdílené principy dělení se o pozemské statky, v základu slova *nomos*, tedy zákon, je podle Carla Schmitta sloveso *nemein* – pást. Legitimní legalita je ve svém původním smyslu to, co umožňuje lidem pást v míru svá stáda na jedné Zemi, tedy podělit se o statky a místa na ní nejen s druhými lidmi, ale i se všemi živými bytostmi na této planetě. Řekněme tedy, že posluhování ekonomickému růstu je vyvoláno potřebou kompenzovat deficit legitimity, kterým západní modernost trpí „po smrti Boha“.

Sebedestruktivní závislost moderních společností na růstu má ale v dějinách západní civilizace hlubší kořeny: z techno-ekonomického růstu dělá genocidní sílu mocný blud „konečné emancipace člověka od všech závislostí, které si sám nezvolil“, osvícenského původu. Ve věku antropocénu se blud emancipace jeví jako iracionální vzpoura proti časoprostorové situovanosti našich životů, proti našemu pozemšťanství, již je růst technologické moci nad světem zdánlivě nejučinnějším nástrojem.

Dějiny jsou hnány napětím mezi horizontem kolektivních očekávání a prostorem kolektivních zkušeností či jednodušeji mezi nadějí a realitou. V sociologickém smyslu je to, co nazýváme „blud“, očekávání opevněné proti zkušenostem, které jej vyvrací. Připomeňme si jen jak dlouho a jak bolestně přežívaly v prostoru zkušeností, které je vyvracely, naděje spjaté s komunismem. Klíčovým dramatem každé epochy je proto nutnost osvobodit naše naděje od bludů, které je obracejí v katastrofu.

Milan Kundera zachytil tragický zvrát naděje v katastrofu ve svém epochálním projevu na IV. Sjezdu spisovatelů: „Vidět, jak se (*velké*) humanitní hnutí ...zvrátí v cosi opačného... jak mění lásku k lidstvu v krutost k lidem, lásku k pravdě v denunciaci ... (*dává nový radikální smysl otázkám jako*) co je to historie, a co je to člověk v historii.“ Ve věku antropocénu prochází naděje v pokrok podobným zvrátem ve svůj opak, jakým ve dvacátém století prošel komunismus: vidíme jak se lidská práce, vědecký rozum a materiální pokrok lidstva zvrací v ničivou a genocidní sílu, kterou lidé, zaslepení bludem ekonomického růstu, nejsou schopni zkrotit.

Ve svých posledních publikacích proslulý francouzský sociolog vědy Bruno Latour definuje jako nový sjednocující program pro občanský aktivismus v době antropocénu „návrat na zem“. Označuje tak předefinování pólů politiky z *levice* – *pravice* (nebo *moderní tradiční*) na *pozemský domov* – *planetární bezdomovectví*. Proč neumíme přijmout své pozemšťanství jako přirozenou závislost na pozemském *bios*, jako *conditio humana*, jejíž přijetí je osvobozující?

Blud, který nás vláčí ke vzpouře proti *humana conditio*, má dlouhou historii, začíná někde u šoku z heliocentrismu. „Od Koperníka se člověk řítí ze středu kosmu někam na okraj *Mléčné dráhy* směrem k nic“ - komentuje Nietzsche novou nicotnost člověka v kosmu. V reakci na tuto „nicotnost“ se vynořila velká kompenzační ideologie: kartesiánské „*cogito ergo sum*“, myslím tedy jsem - osvobozující se lidská subjektivita. Reálné je nyní jen to, co může být pochopeno jako událost či postava v příběhu sebeosvobodování se člověka.

Hegel ve svých dějinách filozofie nazval Descarta „Kolumbem moderní doby“, který po dlouhém bloudění objevil pro člověka novou pevnou zemi pod nohama náhradou za tu, kterou Galileo odsunul ze středu kosmu. Tou půdou je vlastní myšlení člověka, jeho *cogito*. Pascal shrnul novou kompenzační sebestřednost člověka v metafoře "člověk je třtina, ale třtina myslící. ... důstojnost člověka je v myšlení“.

Průmyslový pokrok můžeme definovat jako důsledné vyvazování co největšího počtu jednotlivců z co největšího počtu omezení a závazků, kterými je svázán v tradičních společnostech; časoprostorová a biologická podmíněnost lidského života – pohlaví, vzhled, místa, vzdálenosti, cykly rození, zrání, umírání, střídání ročních období atd. – jsou nyní vnímány jako potenciální zdroje útlaku a diskriminace. „Myslicí třtina“, udělala ze svých *cogitationes* nový střed vesmíru: a díky průmyslové revoluci podřizuje stále větší oblasti světa svým *cogitationes*, svým plánům, svým vědecky zkonstruovaným představám; stále účinněji se emancipuje od lokálních pout, jako jsou místa, vzdálenosti, roční období atd.

Společným programem jak (post)humanitních věd (a všech jimi inspirovaných emancipačních hnutí), tak i ústav liberálně-demokratických průmyslových států je „deklarace nezávislosti“ na sociální struktuře minulé společnosti, na omezující síle času a prostoru, na daných identitách, na nezvolených autoritách. Počet oblastí otevřených lidské volbě (místa, kde žijeme, pravdy či víry, které vyznáváme, naše těla) stále roste a dnes zahrnuje i biologickou identitu lidí.

Prvním programovým krokem aktivního občanství v antropocénu musí být *Deklarace závislosti na Zemi* jako protinarativu k mocnému bludu emancipace; druhým krokem pak musí být přijetí nové společenské smlouvy, v níž růst HDP přestane být prokrastinací odpovědi na otázku spravedlivého dělení se o pozemské statky.

Na klimatické konferenci v Paříži 157 států podepsalo *Dohodu o snížení emisí*, získala tak politickou legitimnost nová svrchovaná instance - reprezentace lidstva jako „pozemského společenství“. Vynořila se tak nová kulturní a politická autorita, která nás nutí přemyslet projekt emancipace z hlediska znovuobjevené a vědomě zvolené závislosti na Zemi, jíž jsme součástí“ – komentuje Bruno Latour.

4. Radikální potřeby: *planetary boundaries*

Deklarace práv člověka a občana z roku 1789 vyhláší v článku IV, že „svoboda spočívá v možnosti činit vše, co neškodí druhému“. Tento ústavní princip shrnuje francouzské přísloví „dobrý plot dělá dobré přátele“. V antropocénu dobré ploty ale neexistují, nic nelze uzavřít v pevných hranicích, žádný pozemšťan nemůže žít tak, aby se nevměšoval do života druhých – emise a odpady nelze omezit žádným plotem. Neexistence „dobrých plotů“ vyvolává v demokratických systémech neudržitelné napětí mezi legalitou a legitimostí, mezi zákonným *status quo* a revolučním právem lidí na obranu svého pozemského domova; *pevný základ liberální demokracie, imperativ „kdo škodí, ten platí“*, se stal beznadějně *tekutým*.

Jeden z titulků v britském deníku *The Guardian* (13.9.2023) ohlašuje například, že „planeta Země se ocitla za hranicemi prostoru, vymezeného vědci lidstvu jako bezpečný pro jeho přežití“ (*Earth is well outside safe operating space for humanity’ - scientists find*). Podrobný *health check* naší planety ukazuje, že většina globálních systémů operuje

za hranicemi geo-bio-logického rámce, uvnitř něhož se naše civilizace vynořila a může se udržet. Pozemský život a jeho zdroje jsou nevratně poškozeny, planetární limity lidské činnosti jsou už překročeny. Nikdo neumí postavit tak dobré ploty, aby se důsledkům překročení planetárních limitů vyhnul.

Agnes Heller definuje jako „radikální“ takové potřeby, které jsou *univerzální, emancipační, strukturální* (jejich uspokojení závisí na struktuře celé společnosti a *revoluční* - jejich potlačování vyvolává masové vzpoury). Ve věku antropocénu jsou radikální potřeby vymezeny jako vědecky zdůvodněné „planetární meze“ (*planetary boundaries*) lidského jednání, které pevně ohraničují bezpečný prostor pro lidské jednání. Překročení jeho hranic by ohrozilo přežití lidstva na planetě Zemi: jedná se o změny klimatu, acidifikace oceánu, poškození stratosférické ozonové vrstvy, biogeochemické toky fosforu a dusíku, zdroje sladké vody, využití území, ztráta biologické rozmanitosti, atmosférický aerosol a chemická kontaminace: překročení jedné z devíti planetárních mezí může mít katastrofické důsledky pro lidský rozvoj v mnoha velkých oblastech naší planety.

Občanští aktivisté musejí ve věku antropocénu usilovat o vepsání nepřekročitelnosti planetárních limitů lidského jednání do ústav průmyslových států. Jsou to radikální potřeby lidstva a jako takové musejí být bezvýhradně nadřazený „právům na uspokojení potřeb jednotlivců i kolektivit“. Nadřazenost radikálních potřeb člověka nad všemi ostatními potřebami je klíčové téma etiky antropocénu.

(*Informace a diskuze k tomuto tématu jsou k dispozici například na stránce <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries/thenine-planetary-boundaries.html>*).

5. Odvrácená strana emancipace

Ekonomický růst poháněný bludem emancipace je zdůvodněn neustálým růstem počtu alternativ, mezi kterými si jednotlivec může *svobodně* volit. Německý sociolog Claus Offe zachycuje metaforou „páry a ledu“ skrytý paradox takového pojetí růstu svobody volby: každý přírůstek emancipace od závislosti na časoprostorové situovanosti života - *těkavé páry* - je vykoupen expanzí *superstruktur* jako jsou dálnice, obchodní řetězce, byrokracie, korporace digitálního provozu jak Google či Facebook – *tuhého ledu*. Superstruktury zvyšují těkavost jednotlivců, usnadňují kalkul nejvýhodnější volby mezi alternativami, samy ale jsou ledem.

Ve *Sbírce zákonů* je například snadné nalézt právě ten článek, který občan potřebuje k prosazení svých práv, správa sbírky zákonů je ale v rukou státní byrokracie a korporace právníků. Právní systém ve svém celku je ledem, je neprůhledný a vyvolává „závislost“, bez odkazu na něj lidé už neumí řešit své konflikty. Je snadné zvolit si nejvýhodnější výjezd z dálnice, ta dálnice sama je ale entita podléhající „totálně jiné“ moci, než je moc jednotlivců „zvolit si nejvýhodnější výjezd z ní“.

Každý přírůstek páry svobodné volby mezi stále větším a větším počtem alternativ je vykoupen přírůstkem ledu *superstruktur*, které svobodné volbě nepodléhají, naopak jsou výsledkem demokraticky jen obtížně kontrolovatelných dohod mezi globálními korporacemi a státní mocí. Přírůstky páry se oslavují, reklamy nám slibují stále více svobody tekat, o ledu, kterým společnosti pozdní průmyslové doby prorůstají, se mlčí.

Cílem občanských aktivistů ve věku antropocénu musí být systematické odhalování ve veřejném prostoru odvrácené strany emancipace: každý přírůstek páry je vykoupen přírůstkem ledu *superstruktur*, jedno přivolává druhé, je to začarovaný kruh. Cílem občanského aktivismu musí být proto demokratická kontrola skrytých mocenských asymetrií, které zamlčený růst ledu vnáší do společenství páry - emancipovaných lidí.

„Zelená“ politická angažovanost je odvahou vyprávět ve veřejném prostoru příběh moderního člověka jako růst ledu, nejen páry.

6. Od lidské společnosti ke smíšeným kolektivům: *pozemské je kolektiv*

Všichni lidské aktéři masivně delegují určité funkce a role na aktéry „mimo-lidské“, kteří rozsáhle ovlivňují možnosti a dosah jejich jednání (například navigace v automobilech, Skype, internetové bankovníctví, aplikace jako třeba překladač Google v mobilech nebo převratný rozvoj AI, hydroponie nahrazující zemědělství). K lidem jako živým organismům patří i aktéři jako jsou bakterie a jiné živé entity, které mají rozhodující podíl na naší biologické existenci, který zachycujeme formulí „biodiversita jako podmínka přežití lidstva na Zemi“.

Bio-technologický vývoj dělá z pozdně moderních společností heterogenní techno-bio-socio kolektivy (*human and non-human collectives* - Bruno Latour), v nichž příroda, kultura a technika se prostupují. Hranice a legitimní formy takových kolektivů se ustavují v kontroverzích, v nichž lidé hledají odpovědi na otázku, jaké asociace lidských a ne-lidských aktérů jsou legitimní (morálně, sociálně, politicky, ekonomicky, historicky a biologicky) a jaké (jak a čím definované) „mimo-lidské“ aktéry chtějí lidé vpustit „mezi sebe“.

Právo na vstup do národního společenství reguluje *ius solis* nebo *ius sanguinis*, ale právně musí být definováno i *ius inventionis*: je legitimní, aby retardér v ulici zastupoval dopravního policistu, fotobuňka vrátného, hydroponie zemědělskou půdu, genetická manipulace křížení rostlin, AI vytvořené komentáře zastupovaly hledisko novináře, robotické čtení rentgenových snímků oko lékaře, či robotická auta kompetenci řidiče? Vedme o tom rozpravu a pak hlasujme! Umíme ale vést takové rozpravy, umíme definovat jejich pravidla?

V kontroverzích o *ius inventionis*, které dává některým mimo-lidským aktérům právo překročit hranice techno-bio-socio-kolektivů, k nimž patříme, se prolínají *tvrdé vědy* – biologie, technologie a geologie - a *vědy měkké* – interpretace symbolů a tradic. Nestačí je proto vymezovat jen antropocentrickými pojmy jako subjektivita nebo vědomí nebo naopak jen *techno-centrickými* pojmy jako je měření, experimenty, kalkuly.

V knize Byrona Reese je kapitola s názvem „Nová definice humanity“. Autor v ní ukazuje, jak je obtížné definovat specificky „lidské“ schopnosti, lidé se totiž nikdy nedefinovali „na základě své biologie, ale pomocí svých schopností“, například používáním nástrojů, symbolických jazyků, jejich vzájemné přeložitelnosti, uměleckých schopností, víry ve spravedlnost, schopnosti smíchu, kultury, morálního vědomí. „Některé z těchto charakteristik považujeme stále za unikátně lidské, jiné už nikoli“, vědomý počítač by měl ale všechny tyto charakteristiky. Otázka tedy je, zda je možné vytvořit takovou definici člověka, do které se počítač nevejde. „Jediná taková definice člověka je ta, která vychází z jeho biologické podstaty.“ Ve Spielbergově slavném filmu AI lidé oslavují na *Flesh Fair* (jarmarku masa) svou organickou biopodstatu (z masa a krve) spektakulárním ničením „zastaralých mechanismů“ (*obsolete mechas*), bytostí z plechu. V techno-bio-socio-kolektivech se rozdíl mezi lidským a technickým, mezi přírodou, kulturou a technikou, nedá stanovit, prostupují se navzájem: *ius inventionis* dává legální právo na přijetí do společenství nejen narozeným, ale i „vynalezeným“ entitám, pokud ale je právo „vynalezenců“ na inkluzi obhájeno v kontroverzi vedené podle legitimních pravidel.

Občanští aktivisté v antropocénu musejí definovat pravidla kontroverzí o globálních techno-bio-socio-kolektivech, v které se moderní společnosti stále rychleji proměňují. Jak ustavit nějakou *legitimní* legalitu, která by umožnila *legální* řešení takových kontroverzí? Platí například autorská práva i pro AI? Jakou legitimní roli má v našich kolektivech hrát inteligence *oddělená* od lidského vědomí? Není vědomí jen slepenec citů a předsudků, od něhož je třeba umělou inteligenci osvobodit ve jménu vědeckého pokroku? Jaké morální limity bude AI oddělená od (s)vědomí respektovat?

Když si připomeneme omšelou Marxovu distinkci mezi základnou (*výrobní síly*) a nadstavbou (*společenské vědomí*) umíme odpovědět na otázku kam bude patří AI - inteligence oddělená od lidského vědomí?

(vii) občanský aktivismus ve společnosti hyperkomunikace: chránit pozornost jako veřejný statek

Nositel Nobelovy ceny za ekonomii H. Simon zformuloval počátkem sedmdesátých let principy ekonomie pozornosti: „Nadvýroba informací vede k nouzi o pozornost. Informace spotřebovávají pozornost jejich příjemců, čím více informací, tím větší nouze o pozornost“. Cena informací klesá, je jich mnoho, cena pozornosti naopak závratně roste, je jí málo; podobně nadprodukce textů ve společnostech *hyperkomunikace*, v nichž je snadné být autorem, vyvolává závratnou nouzi o čtenáře. Nadbytek informací vyžaduje alokovat nedostatečnou pozornost jen informacím relevantním, neplýtvat jí. Podle jakých kritérií? Kdo nebo jaká instituce disponuje dostatečnou (veřejně uznávanou) autoritou, aby byla schopna je stanovit?

Pozornost je druhem veřejného statku na hranici mezi biologii (hladový věnuje pozornost potravě) a kulturou (vzdělání lidé věnují pozornost relevantním sdělením). Je vzdělání především uměním třídit příval informací na malou hromádku těch relevantních a velkou hromadu informačního odpadu? Na jakou hromádku patří americká *popculture* a zábavní průmysl? Je představitelná nějaká morální i legální ochrana veřejnosti před toxickými emisemi ze skládek informačního odpadu? Jak se za ni angažovat?

Boj o kontrolu kritérií, podle nichž masy alokují pozornost, je základní formou politického soupeření v hybridních občanských válkách mezi zneprátelenými frakcemi v polarizovaných společnostech *hyperkomunikace*; a také ekonomického soupeření mezi korporacemi v hybridních pozdně průmyslových systémech produkce a spotřeby. Ve společnosti informačního přetížení je nutné proto pozornost chránit jako vzácný veřejný statek, jinak hrozí, že směnná hodnota pozornosti (možnost prodávat pozornost jak v politických volbách, tak výrobcům hledajícím spotřebitele) zcela pohltí jejich užitnou hodnotu.

Občanští aktivisté musejí ve společnostech informačního přetížení hájit *názorotvornou* funkci veřejného prostoru tím, že budou klást radikální odpor gigantickým korporacím (třeba Google, Yahoo), které skladují naši pozornost na svých serverech v podobě algoritmů a kšeftují s ní.

Jak se účinně občansky angažovat na obranu pozornosti jako veřejného statku je jednou z klíčových otázek ve věku antropocénu.

Reference / Seznam citované literatury

Bělohradský, V. (2022) Čas pléthokracie: Když části jsou větší než celky a světový duch spadl z koně. 65. pole, Praha.

Sekce č. 1: Respekt k rozmanitosti vs. jiné etické či spirituální hodnoty, právní normy, ekonomické a technické možnosti a požadavky

Citlivost ke spirituální diverzitě v praxi a v názorech sociálních pracovníků: vybraná výzkumná zjištění

Sensitivity to spiritual diversity in practice and in the views of social workers: selected research findings

Jakub Doležel¹

Abstrakt

Etický výkon sociální práce vyžaduje respekt a ocenění diverzity/pestrosti. Jednou z tváří pestrosti je i pestrost spirituální a náboženská. Dosud máme velmi skromné údaje o vnímavosti a citlivosti sociálních pracovníků v této doméně diverzity. Článek poskytuje vymezení konceptů spirituality i spirituální citlivosti, ukotvuje téma v globálních etických dokumentech sociální práce a představuje vybraná, deskriptivní analýzou podložená, zjištění z výzkumného šetření (n=218), která pomáhají lépe porozumět, v jaké podobě je přítomná v praxi českých sociálních pracovníků citlivost ke spirituální a náboženské pestrosti klientů. Jako nejdůležitější se jeví zjištění, že sociální pracovníci také v naší zemi vnímají odlišitelnost spirituální domény o té náboženské, což je základním předpokladem uplatňování spirituální citlivosti v sociální práci, a vyšší potenciál domény spirituální před náboženskou s ohledem na svou praxi.

Klíčová slova: Spirituální diverzita. Spirituální citlivost. Etika. Sociální práce.

Abstract

The ethical conduct in social work practice requires respect and appreciation for diversity. One facet of diversity is the spiritual and religious diversity. So far, we have very limited data on the sensitivity and awareness of social workers in this domain of diversity. This article defines the concepts of spirituality and spiritual sensitivity, anchors the topic in global ethical documents of social work, and presents selected findings from a research study (n=218), which help us better understand how sensitivity to the spiritual and religious diversity of clients is present in the practice of Czech social workers. The most important finding is that social workers in our country also perceive the distinctiveness of the spiritual domain from the religious one – which is a fundamental prerequisite for the application of spiritual sensitivity in social work – and a higher potential of the spiritual domain over the religious one in terms of their practice.

Keywords: Spiritual Diversity. Spiritual sensitivity. Ethics. Social Work.

1. Úvod

Sociální pracovníci se každý den setkávají s různými situacemi, lidmi a osobnostmi a vstupují do interakcí s lidmi a komunitami z různých prostředí, socioekonomických, politických, etnických, kulturních, s lidmi různého věku, zdravotního stavu, životních stylů a identit. Proto jedním ze základních principů efektivní sociální práce je přijetí a ocenění pestrosti jako hodnoty (Kirst-Ashman, Hull, 2018).

2. Od kulturní ke spirituální pestrosti a citlivosti

Jedním z aspektů pestrosti je kulturní pestrost, od níž se odvozuje kulturní citlivost, kterou Janebová (2013) charakterizuje jako akceptující a respektující postoj ke kulturním odlišnostem. Konceptem příbuzným s kulturní pestrostí, je spirituální a náboženská pestrost. Oba pojmy, náboženství a spiritualita, si zvykáme v sociální práci a v dalších pomáhajících

¹ Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta, Katedra křesťanské sociální práce; e-mailová adresa: jakub.dolezel@upol.cz; Tel. +420-585-637-194

profesích rozlišovat (Doležel, 2017), přičemž pod pojem *spirituality* dnes zahrnujeme hledání smyslu, hodnot a naděje ve vlastním životě a způsob prožívání vztahů k sobě, druhým, světu a posledního, transcendentního základu života, jakkoliv je chápán a pojmenováván či nepojmenováván, nábožensky či nenábožensky (Canda, Furman, Canda, 2020), zatímco *náboženství* je mnohými chápáno jako institucionalizovaný a v komunitě sdílený a předávaný soubor spirituálně zaměřené víry, hodnot, symbolů, praxe a zkušeností (Hodge, Horvath, 2011; Canda, Furman, Canda, 2020). Oba fenomény tak můžeme pokládat za vzájemně se překrývající, ale nikoliv identické (Pargament, 2007), přičemž pojem spirituality se mnoha našim současníkům i sociálním pracovníkům jeví jako širší, inkluzivní než užší, exkluzivní pojem náboženství.

K inkluzivnímu pojetí spirituality se váže kompetence *spirituální citlivosti*. Tato kompetence nejen zve sociální pracovníky k uznání a respektu ke spirituálním odlišnostem, ale také vede, aby se zajímali o potenciální význam a dopady spirituality pro klienta, aniž museli použít pojmy jako náboženství, víra nebo církev, dokonce aniž by museli použít pojem spirituality samotné. (Canda, Furman, Canda, 2020). Jde o respektující, empatickou a o poznatky opřenou vnímavost ke spiritualitě klienta, náboženské či nenáboženské (Canda, Furman, Canda, 2020) kdykoliv během procesů pomoci a kdykoliv je to důležité pro klienta (Dudley, 2016), a to zejména ve fázi posouzení životní situace klienta a zvažování a implementace intervencí.

3. Místo spirituální citlivosti v normativních pozicích globální sociální práce

Po dlouhém období přehlížení role spirituality v praxi sociální práce, resp. její redukce na oblast prevence diskriminace klientů, se globální změna přístupu sociálních pracovníků projevila nejprve současně v minulé verzi mezinárodního etického kodexu (IFSW, IASSW 2004a) a v Globálních standardech vzdělávání v sociální práci (IFSW, IASSW 2004b) a poté v prakticky konkretizované podobě v současné verzi mezinárodního etického kodexu (IFSW, IASSW, 2018; Mátel, 2018). Integrace domény inkluzivní spirituality klienta do fáze posuzování jeho životní situace a zvažování, plánování a realizace intervencí už tak není jen nahodilým parametrem odbornosti pracovníka, ale součástí etického výkonu sociální práce s jakýmkoliv klientem, v jakékoliv organizaci, byť podoby a rozsah této integrace budou nutně individualizované zájmem, cíli a preferencemi každého klienta a typem řešeného problému klienta (Canda, Furman, Canda, 2020).

Normativní „pozice“ sociální práce jako globální profese je tedy přinejmenším rámcově naznačená. Jak ale vypadá reálná individuální praxe („dělání“) v doméně spirituální citlivosti a jaké je jejich individualizované „pojetí“ (Kaňák, 2016) potenciálu integrace spirituality do praxe sociální práce? Empiricky podložené údaje jsme dosud měli pouze ze zahraničních studií (Sheridan, 2004; Kvarfordt, Sheridan, 2009; Kvarfordt, Sheridan, 2010; Stirling et al., 2010; Oxhandler et al., 2015; Canda, Furman, Canda, 2020; Canda, Furman, 2021). Abychom tuto mezeru v poznacích o české praxi sociální práce alespoň částečně zaplnili, realizovali jsme dotazníkové šetření s cílem odhalit rozsah a podoby spirituální citlivosti v prostředí české sociální práce. Podrobné výsledky tohoto šetření přesahují hranice této stati. Na následujících řádcích proto představím pouze základní parametry výzkumného šetření a některá jeho zjištění.

4. Vybrané parametry a zjištění dotazníkového šetření spirituální citlivosti sociálních pracovníků

4.1. Výzkumný soubor

Výzkumné šetření bylo součástí projektu, jehož partnerem (aplikačním garantem) byla z důvodů snadné logistiky spolupráce a ideové blízkosti Arcidiecézní charita Olomouc (ACHO). ACHO je subjekt pověřený metodickým vedením a koordinací oblastních

(lokálních) charit na území olomoucké arcidiecéze (ACHO, 2021), které v roce 2021 zaměstnávaly ve svých službách a zařízeních dohromady 386 sociálních pracovníků. Data jsme získali na přelomu roku 2021/22 od 218 z nich (ORR=56,4%). Takto zvolený výzkumný soubor sebou nese pochopitelně jisté limity výzkumu, jako je např. slabá zobecnitelnost zjištění pro sociální pracovníky napříč spektrem zaměstnavatelů.

4.2. Výzkumný nástroj

Jak jsme rozsah a podoby spirituální citlivosti testovali? Nejprve jsme adaptovali do češtiny dotazník (standardním postupem zpětného překladu se zapojením rodilého mluvčího), který byl již opakovaně použit v šetřeních v různých zemích (Canda, Furman, 2021). Poté jsme nástroj validizovali z hlediska textu pomocí 6 záměrně vybraných informantů, sociálních pracovníků. Výsledný nástroj obsahoval 56 položek mapujících kromě demografie respondentů škálu jejich spirituálního a/nebo náboženského (s/n) ukotvení a aktivit, názory na konfliktnost poslání a etiky sociální práce s integrací domény spirituality a náboženství do praxe, škálu vhodnosti otevírat témata s/n a s klienty ve specifických životních situacích, položky zkoumající používání a vnímanou vhodnost specifických spirituálně citlivých intervencí, roli s/n během úvodních fází kontaktu s klientem a vnímanou důležitost spirituality ve vztahu ke klientům.

4.3. Analýza dat

Vnitřní konzistenci dotazníku jsme zkoumali výběrově. Obdobně jako autoři předlohy jsme k testu Cronbachovy alfa a McDonaldovy omega zvolili škálu vhodnosti otevírat téma s/n s klienty ve specifických životních situacích (Canda, Furman, Canda, 2020). Kompletní data jsme analyzovali v prostředí statistického programu R za pomoci balíčků corx, psychtoolbox nebo psych (Conigrave, 2023; Novak, 2022; Revelle, 2020).

4.4. Vnitřní konzistence výzkumného nástroje

Ačkoliv nemáme údaj o vnitřní konzistenci celého adaptovaného výzkumného nástroje, testovaná škála vhodnosti otevírat téma náboženství dosahovala hodnot Cronbachova alfa i McDonaldova omega 0.98. V případě téže škály s tématem spirituality dosahovala Cronbachova alfa hodnoty 0.98 a McDonaldova 0.99. Hodnoty vyšší než 0,8 u obou měřítek jsou považovány za dobré (Feißt et al., 2019). Podobně vysokou hladinu vnitřní konzistence měl originál i adaptace pro studie v Norsku, Velké Británii a na Novém Zélandu (Canda, Furman, Canda, 2020).

4.5. Spirituální pestrost sociálních pracovníků

O škále spirituálních a náboženských postojů sociálních pracovníků v naší zemi nemáme zatím prakticky žádné informace. Sotva lépe na tom jsme u pracovníků katolických charit. Z toho mála, co máme k dispozici (Opatrný, 2010; Ebertz, Segler, 2016) ze střeoevropského prostoru však víme, že spirituální a náboženská orientace charitních pracovníků je obvykle pestrá. Podobný vzorec se ukázal také v našem souboru sociálních pracovníků. Za křesťany se označilo 67 % (n=146), každý pátý z nich (n=29) se neidentifikuje s žádnou z církví. Nemalej podíl v souboru tvořili osoby smýšlející agnosticky (n=29, 13,3%), ateisticky (n=22, 10 %) a jinak spirituálně avšak nenábožensky (n=19, 8,7 %). K buddhismu a islámu se hlásili dva jednotlivci. Ještě pestřejší obraz se ukázal, jakmile jsme se podívali na intenzitu s/n sebedeclarace¹. Získaná data ukázala, že rozlišování spirituální a náboženské domény je ve výzkumném souboru relevantní perspektivou už s ohledem na respondenty samotné, neboť se

¹ Položka dotazníku: „Jak moc spirituálně/nábožensky založený/á podle vašeho názoru jste?“

častěji pokládají za velmi spirituálně (43,1 %) než velmi nábožensky (25,6 %) založené a méně často za spirituálně (9,6 %) než nábožensky (25,6 %) indiferentní.

Rozdílně se respondenti v duchovní oblasti také chovají. Soukromým duchovním aktivitám¹ se respondenti věnují výrazně častěji než těm veřejným (komunitním)². Soukromým s/n aktivitám se věnuje denně až jednou týdně 41,3 % (n=91), několikrát za měsíc 14 % (n=31) z nich, v případě účasti na náboženských obřadech je to denně až jednou týdně 27,2 % (n=60) a několikrát za měsíc 10,9% (n=24) z nich. Překvapivě ovšem respondenti častěji zcela abstinují od soukromých aktivit 17,7% (n=39) než od veřejných náboženských obřadů (11,3%, n=25).

4.6. Důvěra respondentů v potenciál tématu s/n pro praxi

Škálu vhodnosti otevírat témata s/n s klienty ve specifických životních situacích obsahovala seznam 21 vyjmenovaných životních situací a skupin klientů, u nichž respondenti vyjadřovali na pětistupňové likertově škále názor, zda je v nich vhodné otevírat s klientem téma jeho spirituality nebo náboženství. Jak je patrné v tabulce 1, u některých situací sociální pracovníci vnímají potenciál těchto témat silněji a u některých slaběji. Zároveň se ukázalo, že ve všech situacích pracovníci pokládají potenciál tématu spirituality klienta za silnější než potenciál tématu náboženství, přičemž rozdíly byly statisticky významné. Tato zjištění naznačují, že mnoho sociálních pracovníků uznává význam s/n a s ohledem na praxi pokládají jejich rozlišení za relevantní. Data zároveň ukázala na značný podíl neutrálních, nerozhodných pracovníků.

Tab. č. 1: Subjektivní důvěra respondentů v potenciál tématu s/n podle cílových skupin a životních situací klientů

„Je vhodné, aby sociální pracovník téma ... otevřel při práci s klientem, který [...]“	Náboženství ^a		Spiritualita ^a	
	Souhlas ^b % (n)	Neutrální % (n)	Souhlas ^b % (n)	Neutrální % (n)
Terminální stadium nemoci	63.3(138)	27.98(61)	77.98(170)	16.51(36)
Truchlení	59.63(130)	30.28(66)	70.18(153)	22.48(49)
Následky přírodní katastrofy	37.16(81)	43.12(94)	54.13(118)	33.94(74)
Potíže v rodinných vztazích	32.11(70)	49.54(108)	51.38(112)	37.61(82)
Zotavování ze sexuálního zneužívání	30.28(66)	44.5(97)	49.08(107)	33.94(74)
Příprava na adopci	29.36(64)	44.5(97)	46.79(102)	39.45(86)
Zkušenost partnerského násilí	28.44(62)	44.5(97)	50(109)	33.94(74)
Příprava na pěstounství	27.98(61)	45.87(100)	46.79(102)	39.45(86)
Potíže během vývoje dítěte	27.06(59)	50.46(110)	49.08(107)	38.07(83)
Duševní porucha	21.56(47)	46.79(102)	40.37(88)	38.07(83)
Návykové látky	20.64(45)	51.83(113)	51.83(113)	34.4(75)
Trestní stíhání	20.18(44)	50.38(112)	37.16(81)	47.71(104)
Ztráta zaměstnání	18.81(41)	51.38(112)	41.74(91)	44.04(96)
„[...] zakouší diskriminaci z důvodu [...]“				
Náboženská víra	67.43(147)	24.77(54)	70.18(153)	22.94(50)
Etnický původ	31.19(68)	47.25(103)	47.71(104)	38.99(85)

¹ Položka dotazníku: „Jak často se v soukromí věnujete náboženským nebo spirituálním aktivitám (např. meditace, četba duchovních textů, modlitba atd.)?“

² Položka dotazníku: „Jak často se v současnosti účastníte náboženských obřadů (např. chození do kostela, chrámu nebo jiných míst, kde probíhají náboženské aktivity)?“

„Je vhodné, aby sociální pracovník téma ... otevřel při práci s klientem, který [...]“	Náboženství ^a		Spiritualita ^a	
	Souhlas ^b % (n)	Neutrální % (n)	Souhlas ^b % (n)	Neutrální % (n)
Postižení	30.28(66)	46.79(102)	46.79(102)	38.07(83)
Chudoba	27.98(61)	47.25(103)	45.87(100)	39.91(87)
Pohlaví	20.64(45)	53.21(116)	43.58(95)	41.28(90)
Sexuální orientace	17.89(39)	50.46(110)	45.41(99)	38.53(84)
Věku	16.97(37)	55.96(122)	42.2(92)	42.2(92)
Politického přesvědčení	15.6(34)	55.05(120)	38.07(83)	43.12(94)

Poznámka: ^a Wilcoxonův test prokázal rozdíly ve vnímání vhodnosti spirituality a náboženství u všech skupin klientů i životních situacích jako statisticky signifikantní ($p < 0.001$), kromě situace klientů diskriminovaných z důvodu náboženské víry. ^b Sloučeny hodnoty „Silný nesouhlas“ a „Souhlas“.

Zdroj: vlastní zpracování

4.7. Realita a ideál spirituálně citlivých intervencí

Dalším nástrojem testování spirituální citlivosti respondentů byl soubor 21 pomáhajících aktivit, spirituálně citlivých intervencí, u kterých pracovníci zaznamenávali, kterou osobně už použili s klientem, a zda ji pokládají za vhodnou pro sociální práci. Z tabulky 2 je patrné, že všechny testované aktivity se v nějaké míře už vyskytují i v praxi českých sociálních pracovníků, některé ovšem více než jiné a celkově vzato vyjma dvou intervencí nejsou mezi respondenty rozšířeny většinou. Můžeme si také všimnout, že na špici spirituálně citlivé praxe respondentů stojí aktivity, ve kterých se pracovník opírá o kompetence specialistů. Naopak intervence, které se odehrávají jen mezi klientem a pracovníkem, nebo jen u pracovníka – např. soukromá meditace jako příprava na setkání s klientem – nejsou zastoupeny v praxi ani poloviny respondentů. Klíčovým zjištěním této části dat je ovšem fakt, že všechny hodnocené intervence bez výjimky pokládá více dotázaných za vhodné pro praxi, než reálně ve vlastní praxi používá. U mnoha aktivit se jednalo o násobné rozdíly.

Tab. č. 2: Reálná praxe a subjektivní důvěra ve spirituálně citlivé intervence

Intervence	Používá		Pokládá za vhodné	
	%	n	%	n
Spolupráce s duchovním či jiným náboženským/duchovním průvodcem	61,47	134	84,40	184
Předání klienta do péče duchovního či jiného náboženského/duchovního průvodce	55,05	120	77,52	169
Doporučování čerpat z náboženského/spirituálního opěrného systému a aktivit	49,54	108	69,72	152
Pomoc klientovi promyslet, jak mu jeho náboženský/spirituální podpůrný systém pomáhá	46,33	101	71,56	156
Soukromá modlitba za klienta	44,5	97	58,72	128
Pomoc klientovi promyslet spirituální smysl a účel jeho současné životní situace	38,99	85	62,39	136
Soukromá meditace v rámci přípravy na setkání s klientem	32,11	70	56,88	124
Rozhovor s klientem o roli jeho náboženských či spirituálních přesvědčení ve vztahu k blízkým	30,73	67	54,13	118
Pomoc klientovi reflektovat jeho víru v to, co se stane po smrti	29,36	64	56,88	124
Používání nebo doporučení náboženské/spirituální literatury	26,15	57	55,96	122

Intervence	Používá		Pokládá za vhodné	
	%	n	%	n
Pomoc klientovi kriticky promýšlet své náboženské či spirituální přesvědčení či aktivity	23,85	52	50,46	110
Provádění odborné intervence, která pomáhá klientovi vytvořit si náboženské/spirituální rituály (např. požehnání domu, návštěva hrobu příbuzných, slavení přechodových rituálů)	22,94	50	49,54	108
Společná modlitba s klientem	22,48	49	58,72	128
Používání náboženského jazyka a pojmů	21,56	47	33,49	73
Pomoc klientovi promyslet, jak mu jeho náboženský/spirituální opěrný systém škodí	20,18	44	50,46	110
Účast na náboženských/spirituálních rituálech klienta ve smyslu intervence	19,27	42	39,91	87
Používání nenáboženského duchovního jazyka a pojmů	18,81	41	33,03	72
Dotýkání se klienta za účelem „léčení“	17,43	38	22,48	49
Společná meditace s klientem	9,17	20	40,83	89
Pomoc klientovi posoudit význam spirituálních zážitků, které přicházejí ve snech	7,34	16	23,39	51
Povzbuzování klienta, aby si vedl pravidelně náboženský/spirituální sebe-reflexní deník	2,75	6	31,35	69

Zdroj: vlastní zpracování

4.8. Na pokraji morálního distresu?

Určité překvapení přinesly postoje respondentů k otázce, zda pokládají integraci spirituální citlivosti do praxe za konfliktní s etickým kodexem sociálních pracovníků. To, co nás v datech překvapilo, byl míra nejistoty respondentů ohledně kompatibility integrace spirituální citlivosti do praxe s etickým kodexem sociální práce¹. Jen 7,3 % dotázaných souhlasí/souhlasí silně s tezí o konfliktu, avšak 44% sociálních pracovníků našeho souboru, nota bene katolického zaměstnavatele, si není jista etickou kompatibilitou. Údaj je o to překvapivější, když celých 75% z nich pokládá spiritualitu za podstatný aspekt lidství. A další údaje nás přiváděly k hypotéze, že nemálo respondentů se může pohybovat na hraně konfliktu mezi subjektivním kladným úsudkem o potenciálu spirituality v praxi a domnělým požadavkem etického kodexu (sociálních pracovníků) tento potenciál ignorovat, což by byla situace popisovaná jako morální distres (Weinberg, 2009). Například 6 respondentů, kteří souhlasí s tvrzením o konfliktu s etickým kodexem – a 62, kteří zastávají nerozhodné stanovisko (celkem 1/3 respondentů) – zároveň souhlasí s tvrzením o spiritualitě jako podstatném aspektu lidství i s vhodností otevírat téma spirituality u klientů v terminálním stádiu nemoci.

Dotazník nám umožnil zjišťovat ještě další parametry spirituální citlivosti v praxi respondentů, např. vnímání role s/n během úvodních fází spolupráce s klientem, a testovat statistickou významnost některých předpokládaných souvislostí, jako byla intenzita spirituální a náboženské sebedeclarace, délka praxe, věk respondentů a přítomnost konceptů s/n během vlastního kvalifikačního vzdělání. Komplexní přehled výzkumných zjištění však přesahuje kapacitu tohoto příspěvku a bude publikován jinde.

¹ Položka dotazníku: „Integrace náboženství a spirituality do sociální práce je v rozporu s Etickým kodexem Společnosti sociálních pracovníků ČR“.

5. Závěr

Respektování kulturní pestrosti je pokládáno za etický důsledek hodnoty sociální spravedlnosti (IFSW, IASSW, 2018). Jednou z tváří kulturní pestrosti je i pestrost spirituální a náboženská. Přístup, který v sociální práci umožňuje eticky reagovat na spirituální i náboženskou pestrost klientů i sociálních pracovníků, je spirituálně citlivá sociální práce (Canda, Furman, Canda, 2020). Výzkumné šetření, které jsme realizovali, nám pomohlo lépe porozumět, v jakých obrysech je tato kompetence přítomná také v praxi českých sociálních pracovníků, byť zvolený soubor neumožňuje příliš zobecňovat. Za nejdůležitější pokládám zjištění, že sociální pracovníci i v naší zemi vnímají odlišitelnost spirituální domény o té náboženské, což je základním předpokladem uplatňování spirituální citlivosti v sociální práci (Canda, Furman, Canda, 2020), a vyšší potenciál domény spirituální před náboženskou s ohledem na svou praxi. Při patřičné kultivaci těchto ‚zdrojů‘ spirituální a náboženské diverzity cestami vzdělávání, supervize a praktických podpůrných materiálů na pracovištích by z nich mohla profitovat nejen kvalita sociální práce, ale zejména její adresáti.

Stat' je součástí projektu Aplikovaný výzkum pro inovaci sociální práce zapojující koncept spirituální citlivosti č. TL05000217, který je spolufinancován se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu ÉTA.

Reference / Seznam citované literatury

- CANDA, E. R., FURMAN, L. D. 2021. [online]. *Final Executive Report of the Project on International Study of Religion and Spirituality in Social Work Practice 1997-2020*. Lawrence: Spiritual Diversity and Social Work Initiative The University of Kansas School of Social Welfare. [4. 9. 2023]. Dostupné z: https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/31684/Report_Surveys_Religion_Spirituality_Social_Work.pdf?sequence=3&isAllowed=y
- CANDA, E. R., FURMAN, L. D. CANDA, H.-J. 2020. *Spiritual Diversity in Social Work Practice. The Heart of Helping*. 3th edition. New York: Oxford University Press. ISBN 9780190602291
- CONIGRAVE, James. [online]. *Corx: Create and Format Correlation Matrices*. 2023. [4. 9. 2023]. Dostupné z: <https://github.com/conig/corx>
- DOLEŽEL, J. Spiritual Sensitivity in Caritas Services: Why and How to Work with the Spiritual Dimension of the Life Situation of Clients. *Caritas et Veritas*, 2017, roč. 7, č. 1, s. 50-68. ISSN: 1805-0948
- DUDLEY, James. *Spirituality matters in social work. Connecting Spirituality, Religion, and Practice*. New York: Routledge, 2014. ISBN 978-0-415-74704-2
- EBERTZ, Michael, SEGLER, Lucia. *Spiritualitäten als Ressource für eine dienende Kirche (Die Würzburg-Studie)*. Würzburg: Echter, 2016. ISBN: 978-3-429-03994-3
- FEIßT, Manuel et al. 2019. Refining Scores Based on Patient Reported Outcomes – Statistical and Medical Perspectives. *BMC Medical Research Methodology*, 2019, roč. 19, č. 167, s. 1-9. DOI: 10.1186/s12874-019-0806-9
- HODGE, David, HORVATH, Violet. E. Spiritual needs in health care settings: A qualitative Meta-synthesis of clients' perspectives. *Social work*, 2011, roč. 56, č. 4, s. 306-316. DOI: 10.1093/sw/56.4.306
- IFSW, IASSW. [online]. *Global Social Work Statement of Ethical Principles*. 2018. [4. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>

- IFSW, IASSW. 2004b. [online]. *Global Standards for the Education and Training of the Social Work Profession*. 2004b. [4. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2018/08/Global-standards-for-the-education-and-training-of-the-social-work-profession.pdf>
- INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS, INTERNATIONAL ASSOCIATION OF SCHOOLS OF SOCIAL WORK (=IFSW, IASSW). [online]. *Ethics in Social Work, Statement of Principles*. 2004a. [4. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/Ethics-in-Social-Work-Statement-IFSW-IASSW-2004.pdf>
- JANEBOVÁ, Radka. Kulturní senzitivita. In MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 120-122. ISBN: 978-80-262-0366-7
- KIRST-ASHMAN, Karen, HULL, Grafton. *Understanding Generalist Practice*, 8.ed. Boston: Cengage Learning, 2018. ISBN: 978-1-305-96686-4
- KVARFORDT, Connie, SHERIDAN, Michael. Understanding the Pathways of Factors Influencing the Use of Spiritually Based Interventions. *Journal of Social Work Education*, 2009, roč. 45, č. 3, s. 385–406. ISSN 10437797
- KVARFORDT, Connie., SHERIDAN, Michael. Predicting the Use of Spiritually-based Interventions with Children and Adolescents: Implications for Social Work Practice. *Currents: New Scholarship in the Human Services*, 2010, roč. 9, č. 1, s. 1-30.
- MÁTEL, Andrej. Aktuálne trendy nového medzinárodného etického kódexu. *Sociální práce/Sociálna práca – publicistická část*. 2018, roč. 18, č. 3. ISSN 1805-885X
- NOVAK, Lukas. [online]. *Psychtoolbox: Tools for Psychology Research and Psychometrics. R package version 0.0.1*. Olomouc: Olomouc University Social Health Institute, Palacky University in Olomouc. 2022. [4. 9. 2023]. Dostupné z: <https://gitlab.com/lukas.novak/psychtoolbox>
- OPATRŇÝ, Michal. *Charita jako místo evangelizace*. České Budějovice: Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích, 2010. ISBN: 978-80-7394-250-2
- OXHANDLER, Holly et al. The Integration of Clients' Religion and Spirituality in Social Work Practice: A National Survey. *Social Work*, 2015, roč. 60, č. 3, s. 228–237. DOI: 10.1093/sw/swv018
- PARGAMENT, Kenneth. *Spiritually Integrated Therapy*. New York-London: The Guilford Press, 2007. ISBN: 978-1-60918-993-8
- REVELLE, William. [online]. *Psych: Procedures for Psychological, Psychometric, and Personality Research*. Northwestern University, 2017. [4. 9. 2023]. Dostupné z: <https://CRAN.R-project.org/package=psych>
- SHERIDAN, Michael. Predictors of Use of Spiritually-Derived Interventions in Social Work Practice: A Survey of Practitioners. *Journal of Spirituality and Religion in Social Work: Social Thought*, 2004, roč. 2, č. 4, s. 5-25. DOI: 10.1300/J377v23n04_02
- STIRLING, Blair et al. Comparative Survey of Aotearoa New Zealand and UK Social Workers on the Role of Religion and Spirituality in practice. *British Journal of Social Work*, 2010, roč. 40, č. 2, s. 602-621. DOI: 10.1093/bjsw/bcp008
- WEINBERG, Merlinda. (2009). Moral Distress: A Missing but Relevant Concept for Ethics in Social Work. *Canadian Social Work Review / Revue Canadienne de Service Social*, 2009, roč. 26, č. 2, s. 139–151. ISSN: 0820909X

Rešpekt k rozmanitému spirituálnemu prežívaniu adolescentov na Slovensku z perspektívy sociálnej práce

Respect for the diverse spiritual experience of adolescents in Slovakia from the perspective of social work

Dominik Maximov¹, Soňa Lovašová²

Abstrakt

Sociálna práca ako vedná disciplína a praktická profesia je nevyhnutne previazaná s nutnosťou rešpektovania individuality jednotlivcov a skupín. Spiritualita je dôležitou dimenziou prežívania, ovplyvňuje správanie a spoluvytvára identitu osôb. Príspevok analyzuje potrebu sociálnej práce reflektovať rozmanitosť spirituálneho a religiózneho prežívania adolescentov, ako významnej klientskej skupiny sociálnej práce. Zároveň prezentuje výskumné zistenia, poukazujúce výskyt vybraných spirituálnych a religióznych prejavov adolescentov v podmienkach Slovenskej republiky. Príspevok predstavuje časť z výskumných problémov riešených v rámci projektu VEGA č. 1/0754/21 „Push-pull“ sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce.

Kľúčové slová: Spiritualita. Religiozita. Adolescencia. Sociálna práca.

Abstract

Social work as a scientific discipline and a practical profession is inevitably linked with the need to respect the individuality of individuals and groups. Spirituality is an important dimension of experience, it influences behavior and co-creates the identity of persons. The paper analyzes the need for social work to reflect the diversity of spiritual and religious experiences of adolescents, as an important client group of social work. At the same time, it presents research findings showing the occurrence of selected spiritual and religious manifestations of adolescents in the conditions of the Slovak Republic. The contribution represents part of the research problems solved within the VEGA project no. 1/0754/21 "Push-pull" social factors related to adolescent radicalization rates in a social work context.

Keywords: Spirituality. Religiosity. Adolescence. Social work.

1. Úvod

Adolescencia je označovaná ako obdobie rozvoja, zmien, ale aj hľadania vlastnej identity. Toto búrlivé obdobie je často sprevádzané zamýšľaním sa nad existenciálnymi otázkami a prehodnocovaním doterajších istôt, vrátane tých náboženských. V cieľovej skupine adolescentov náboženstvo (obsahujúce prvky spirituality i religiozity) patrí medzi fundamentálne prvky sociálnej identity jedinca (National Academies of Sciences, 2019). Adolescenti zároveň tvoria významnú klientsku skupinu sociálnej práce. Sociálni pracovníci by teda mali nielen poznať, ale aj rešpektovať a reflektovať spirituálne a religiózne prežívanie adolescentov ako klientov. Potreba rešpektu k rôznorodému spirituálnemu a religióznemu prežívaniu klientov vyplýva tiež z Etického kódexu sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce Slovenskej republiky, ktorý zaväzuje k úctivému a starostlivému prístupu ku každému človeku bez rozdielu, avšak so zreteľom na individuálne, aj náboženské rozdiely (Etický kódex, 2021). Zohľadňovanie a využívanie náboženskej viery a spirituálneho prežívania v procese priamej práce s klientmi odporúča aj Řičan (2007), ktorý tieto fenomény považuje za dôležité, no často opomínané.

¹ Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach; *e-mailová adresa: dominik.maximov@student.upjs.sk*

² Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach; *e-mailová adresa: sona.lovasova@upjs.sk*

2. Spiritualita a religiozita

V psychologickom kontexte možno spiritualitu označiť za “sekundárny a nadobudnutý aspekt ľudského snaženia”, často zakotvený v náboženskom presvedčení (Kačmárová, Babincak, Dzuracká, 2020: 20). S uvedenou definíciou súvisí potreba diferenciacie pojmov spiritualita a religiozita. Koreň slova religiozita pochádza z latinského “religio”, označujúceho vzťah jedinca s určitou vyššou bytosťou, božstvom. Pojem spiritualita vychádza z latinského “spiritus”, čo je výraz označujúci dych, život alebo ducha (Hill et al., 2000). I keď sú dané pojmy často vnímané ako zameniteľné, spiritualitu najčastejšie rôzni autori definujú ako osobnú kompetenciu pátrať po všeobecnom, presahujúcom zmysle života, zatiaľ čo pojem religiozita je spájaný s praktizovaním konkrétnych obradov či rituálov smerujúcich k Bohu, alebo určitej vyššej mocnosti (Arrey et al., 2016). Říčan (2007) popisuje spiritualitu ako pôvodne teologický pojem, ktorého definícia je možná v len po zodpovedaní otázok na jej mnohotvárnú psychologickú podstatu a vyjasnení jej vzťahu s náboženstvom. Religiozitu daný autor chápe ako vnútorné náboženské prežívanie spojené s určitým správaním sa jedinca. Spiritualita je spontánnym a osobným prejavom duchovného (spirituálneho) života. V kontexte osobnosti jedinca je mnohodimenzionálnym psychologickým konštruktom, zdôrazňujúcim určité životné hodnoty a vyjadrujúcim hľadanie vlastného prepojenia jedinca s transcendentnými, teda vyššími a presahujúcimi skutočnosťami, ktoré môžu ovplyvňovať chod jeho každodenného života. Skúmanie a popis spirituality sú možné len s dôrazom na osoby, ktorých spirituálnym prejavom sa venujeme, ako aj s prihliadnutím na ich osobnostné a demografické charakteristiky, rodové rozdiely, vekové skupiny, sociálne prostredie a životný stav. Religiozita je charakteristická formálne stanovenou štruktúrou, organizovanou formou rituálov a odovzdávaním presvedčení cirkvami a náboženskými inštitúciami. Za primárny spoločný prvok religiozity a spirituality pritom možno označiť akceptáciu existencie metaempirickej dimenzie prežívanej reality (Stríženec, 2007). S uvedeným súhlasí aj definícia autorov Fabian, Kubušová a Žido (2014), podľa ktorých sa spiritualita javí najmä ako individuálny fenomén, akcentujúci duchovnú skúsenosť, prepojený s individuálnou transcenciou, hľadaním zmysluplnosti a tiež snahou o nájdenie, zachovanie či transformáciu vzťahu k posvätnými veciam. Oproti tomu religiozita sa vyznačuje inštitucionálnymi i individuálnymi prvkami, vymedzenou formálnou štruktúrou, jasným prepojením s náboženskými inštitúciami, akceptáciou predpísanej vierouky a vykonávaním určitých rituálov.

3. Spiritualita a religiozita v kontexte sociálnej práce

Korene vzťahu spirituality a sociálnej práce možno nájsť v počiatočných fázach jej vývoja, kedy bola sociálna práca previazaná najmä s charitatívnymi hnutiami. Značná časť týchto dobročinných organizácií vychádzala z judaisticko-kresťanskej tradície pomoci a lásky k blížnemu. Pokus o reflexiu spirituality v sociálnej práci v danom období preto spočíval najmä v snahe šíriť a odovzdávať tieto hodnoty neradikálnym spôsobom (Ferreira, 2010). Súčasne teórie, využívané aj v sociálnej práci, religiozitu a spiritualitu klientov reflektujú rôznymi spôsobmi. Vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku uvedieme len vybrané stručné príklady.

Jungova teória osobnosti vychádzajúca z analytickej psychológie zdôrazňuje význam náboženstva, ako dôležitej súčasť jedinca, nevyhnutnej pre jeho rozvoj. Podmienkou rozvoja jedinca sú ale najmä aktívne náboženské úkony (Bushueva, 2021). Kognitívno-behaviorálne teórie reflektujúce spiritualitu a religiozitu využívajú náboženské založenie klientov ako nástroj na identifikáciu a nahradenie výskytu neželených myšlienok či správania (Pearce et al., 2015). Humanistické teórie sa vyznačujú rešpektujúcim postojom k náboženstvu, ktoré považujú za významný ľudský prejav. Potreba spirituálnej transcencie zároveň predstavuje vrchol Maslowovej hierarchie potrieb (Říčan, 2007). Existenciálne teórie vidia v náboženstve

jednu z možných odpovedí na hľadanie zmyslu života, ktorá môže v porovnaní s racionalitou prirodzeného sveta vnášať klientom do života pozitívnu nádej, útechu a pocit prepojenosti s inými veriacimi (Yalom, 2002). Podľa systémovej teórie možno náboženstvo pokladať za súčasť kultúrneho subsystému, ale tiež za samostatný, sebareferenčný a sebareprodukčný systém vyznačujúci sa vlastnou vnútornou komplexnosťou. Hranice tohto systému zároveň zabezpečujú potrebnú mieru autonómie, chrániacu pred radikálnymi vplyvmi iných systémov a subsystémov, ako aj sociálneho okolia (Pace, 2017). Prístup orientovaný na riešenie sa sústreďí najmä na vplyv spirituality a religiozity na každodenný život a správanie klienta. Pri práci s klientom ich považuje za potenciálne zdroje, ktoré, pri správnom uchopení, môžu byť užitočné ako pre klienta, tak i pre poradenský či terapeutický proces (Íme, 2019). Naratívny prístup vníma náboženské konštrukty ako súčasť metanarácií, zaväzujúcich klienta k lojalite a ovplyvňujú jeho osobný životný príbeh (Strnad, Nejedlá, 2014). Ekologická perspektíva zdôrazňuje hĺbku prepojenia človeka a prostredia, ako aj úlohu spirituality pri holistickom chápaní jedinca ako súčasti prostredia (zahŕňajúceho rôznych ľudí, rodiny, náboženstvá či kultúry), prepojeného s presahujúcou realitou – transcendentnom (Ferreira 2010). Antiopresívny prístup vníma religiozitu ako jeden z rozdielov, ktorý spolu s ďalšími faktormi môže viesť k útlaku jedinca či skupiny (Šlosár et al., 2017).

4.Spiritualita a religiozita v období adolescencie

Adolescenciu chápeme ako ontogenetické obdobie vývinu, ohraničené vekom 16 až 20 rokov. Charakteristická je ustálením postojov a záujmov, ako aj vrcholným rozvojom intelektu a citového vývinu jedinca. Typickou je záujmová diferenciácia, ako aj hľadanie vlastnej identity (Nakonečný, 2011). Stríženec (2007: 35) nazýva adolescenciu “obdobím identity”, v ktorom sa vyskytujú mnohé náboženské zážitky, ale aj pochybnosti, kontroverzie či odpor k spiritualite. Pochybnosti či odpor, ale aj otvorenosť pre spirituálne otázky môže vyplývať z faktu, že myslenie adolescenta sa vyznačuje logikou, abstraktnosťou, komplexnosťou a schopnosťou aktívne premýšľať o myšlienkach. Religiózne prežívanie zas môže byť ovplyvnené rozvojom sociálnych zručností, ktorý sa prejavuje najmä chápaním svojho okolia, sociálnych vzťahov, noriem a štruktúr (Bell, 2016). Vnímanie spirituality teda zohráva v adolescencii významnú úlohu, nakoľko práve obdobie adolescencie je obdobím vrcholného zrenia kognitívnych schopností, abstraktného myslenia a logického uvažovania, ktoré sú s rozvojom a chápaním spirituality významne prepojené (Kvarfordt, Herba, 2017). Nikulin (2021) zdôrazňuje dôležitosť obdobia adolescencie pre vývin religiozity, aj v súvislosti so socializáciou adolescenta a osvojovaním si vzorcov správania a noriem, ktoré môžu mať tiež náboženský kontext. Jedným z dôležitých aspektov obdobia adolescencie je potreba zaradenia sa do určitej sociálnej skupiny či štruktúry, pričom práve spiritualita je významne prepojená aj s pociťovanou sociálnou oporou (Weber, Cummings, 2003). Hoci historicky bola spiritualita a religiozita prevažne zdrojom istoty a nemennej stability, súčasné dynamické sociálno-kultúrne zmeny v spoločnosti spôsobili, že religiozita dnešnej mládeže je charakteristická značnou nestálosťou, spočívajúcou v migrácii do alebo z rozličných cirkví (Štefaňak, 2019). Príkladom podobnej migrácie u adolescentov môže byť ich smerovanie k novým náboženským hnutiam (Štefaňak, 2022). Řičan (2007) upozorňuje na otvorenosť adolescentov k prijímaniu rôznych ideológií. Táto otvorenosť a z nej vyplývajúca zvedavosť, vedie v niektorých prípadoch ku konverzii. Hoci je konverzia príznačná pre vek adolescencie a vyplýva z celkového rozvoja osobnosti adolescenta, býva vo významnej miere aj zneužívaná. Jednou z úlohou sociálnych pracovníkov pri práci s adolescentami preto môže byť práve pomoc pri pochopení vlastných spirituálnych potrieb, zvládání ich optimálnej saturácie a ich implementácie do bežného, každodenného života (Ferreira, 2010).

5. Výskum

Spiritualitu a religiozitu adolescentov sme skúmali prostredníctvom kvantitatívneho výskumu. Zber výskumných dát bol realizovaný v priebehu roku 2022, s využitím online dotazníkového dopytovania.

5.1 Metodika

Využitý bol autorský dotazník spirituality, ktorého pôvodnou predlohou bola škála ESI (MacDonald, 2000). Metodiky bola sýtená jedenástimi otázkami, na ktoré mali respondenti možnosť odpovedať na päťbodovej škále s verbálnymi kotvami (1 = nesúhlasím; 5 = súhlasím). Hodnota Cronbachovho koeficientu alfa dosahovala 0,869. Otázky v metodike boli orientované napríklad na zamýšľanie sa nad zmyslom života, ale aj prehodnocovanie vlastných presvedčení a názorov na tieto témy.

Autorský dotazník religiozity, vychádzajúci z výskumu ESS (Výrost, 2012), obsahoval 6 otázok s možnosťou odpovede na päťbodovej škále (1 = rozhodne nie; 5 = rozhodne áno). Reliabilita vyjadrená Cronbachovým koeficientom alfa dosiahla hodnotu 0,933. Otázky v metodike boli zamerané napríklad na praktizovanie náboženských úkonov a súkromnú modlitbu.

Dotazníková batéria obsahovala tiež otázky zamerané na sociálno-demografické charakteristiky respondentov.

Cieľom výskumu bolo identifikovať spiritualitu a religiozitu adolescentov na všeobecnej úrovni, preto ani otázky jednotlivých dotazníkov neboli zamerané na príslušnosť adolescentov ku konkrétnej náboženskej inštitúcii.

Na následné štatistické spracovanie bol využitý mapovací, korelačný i kauzálnokomparatívny výskum. Po vykonaní Shapiro-Wilkovho testu normality rozloženia dát a na základe jeho výsledku sme pre spracovanie štatistických operácií zvolili testy neparametrickej štatistiky.

5.2 Charakteristika výskumnej vzorky

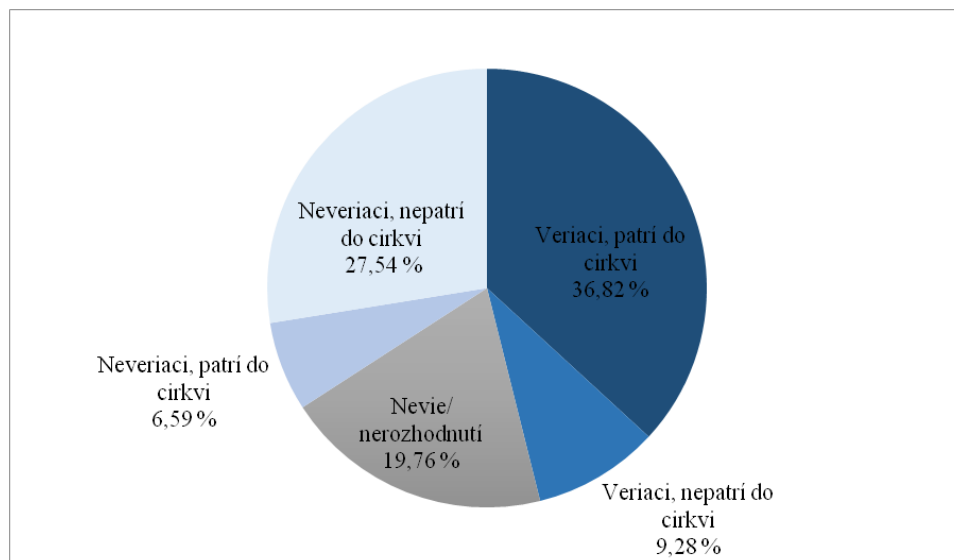
Vyber respondentov do výskumnej vzor bol realizovaný náhodným výberom, prostredníctvom losovania zo zoznamu stredných škôl, rozdelených podľa samosprávnych krajov Slovenskej republiky. Celkovú výskumnu vzorku tvorilo 334 študentov druhých a tretích ročníkov rôznych stredných škôl. Výskumu sa zúčastnilo 149 mužov a 185 žien. Vek respondentov sa pohyboval od 15 do 21 rokov ($X = 17,26$; $Med = 17$; $SD = 0,85$). Rozloženie výskumnej vzorky podľa veľkosti sídla, z ktorého pochádzajú respondenti, vyjadruje Tab. 1.

Tab. č. 1: Rozloženie respondentov podľa veľkosti sídla

Počet obyvateľov	n	%
do 500	32	9.58
do 2000	94	28.14
do 10000	72	21.56
do 50000	71	21.26
nad 50000	64	19.16
Neuvedené	1	0.30
Spolu	334	100.00

Zdroj: vlastné spracovanie.

Svoju formálnu príslušnosť k cirkvi respondenti vyjadrili nasledovne: 36,82 % respondentov sa pokladá za veriacich, patriacich do cirkvi; 9,28 % respondentov sa pokladá za veriacich, no bez príslušnosti k cirkvi; 19,76 % respondentov uviedlo ako odpoveď neviem alebo nie som rozhodnutý; 6,59 % respondentov sa identifikuje ako neveriaci, ale patriaci do cirkvi a 27,54 % respondentov je neveriacich a nepatrí do cirkvi. Graficky je rozloženie respondentov vyjadrené v Obr. 1.

Obr. č. 1: Grafické znázornenie formálnej príslušnosti respondentov k cirkvi

Zdroj: vlastné spracovanie.

Sumárne sa teda 46,1 % adolescentov z našej výskumnej vzorky identifikovalo ako veriaci a 34,13 % ako neveriaci. Z pohľadu príslušnosti k určitej cirkvi 43,41 % adolescentov bolo súčasťou cirkvi, 36,82 % adolescentov k cirkvi nepatrilo. Uvedené hodnoty, ako aj značné množstvo nerozhodnutých adolescentov, potvrdzujú tvrdenie, že sociálna práca musí reflektovať spirituálne prežívanie aj v klientskej skupine adolescentov.

5.3 Štatistické spracovanie výsledkov výskumu a ich interpretácia

Spiritualita

V skúmaní spirituality, priemerná odpoveď naznačujúca mieru spirituality bola na úrovni 2,25 (Med = 2,27; SD = 0,82) z piatich. Rozdiely v miere spirituality podľa formálnej identifikácie sa s členstvom v cirkvi vyjadruje Tab. 2. Výsledok Kruskal-Wallis testu ($H = 62,12$; $df = 4$; $p = 0,001$) potvrdzuje štatistickú signifikanciu daných rozdielov.

Tab. č. 2: Spiritualita na základe formálnej príslušnosti k cirkvi

Formálna identifikácia	\bar{X}	SD	n
Neviem/ nerozhodnutí	2.39	0.75	66
Neveriaci, nepatrí do cirkvi	1.68	0.66	92
Neveriaci, patrí do cirkvi	2.35	0.80	22
Veriaci, nepatrí do cirkvi	2.57	0.83	31
Veriaci, patrí do cirkvi	2.49	0.77	123

Zdroj: vlastné spracovanie.

Muži dosahovali priemerné skóre 2,15 (SD = 0,79), zatiaľ čo ženy dosahovali skóre 2,32 (SD = 0,84). Vzhľadom na hraničnú hodnotu signifikancie ($p = 0,06$) ale dané rodové rozdiely nemožno považovať za štatisticky významné.

Nebola identifikovaná signifikantná súvislosť medzi mierou spirituality a vekom ($r = 0,02$; $p = 0,69$), ani medzi mierou spirituality a veľkosťou sídla respondentov ($r = 0,04$; $p = 0,49$).

Religiozita

Priemerná hodnota religiozity dosiahla na päťbodovej škále úroveň 2,73 (Med = 2,67; SD = 1,21). Rozdelenie priemernej odpovede v premennej religiozita na základe formálne príslušnosti k cirkvi zobrazuje Tab. 3. Na základe výsledku Kruskal-Wallis testu možno povedať, že medzi jednotlivými skupinami existujú štatisticky významné rozdiely ($H = 204,84$; $df = 4$; $p = 0,001$).

Tab. č. 3: Religiozita na základe formálnej príslušnosti k cirkvi

Formálna identifikácia	X	SD	n
Neviem/ nerozhodnutí	2.31	0.72	66
Neveriaci, nepatrí do cirkvi	1.56	0.49	92
Neveriaci, patrí do cirkvi	2.34	1.17	22
Veriaci, nepatrí do cirkvi	2.88	0.55	31
Veriaci, patrí do cirkvi	3.85	0.90	123

Zdroj: vlastné spracovanie.

Vykonaním Mann-Whitney U Testu sme identifikovali aj rodové rozdiely v premennej religiozita, kde ženy dosahovali vyššiu priemernú úroveň skóre ($X = 2,84$; $SD = 1,20$) v porovnaní s mužmi ($X = 2,58$; $SD = 1,22$). Na základe hodnoty signifikancie ($p = 0,04$) je možné dané rodové rozdiely pokladať za štatisticky signifikantné.

Nebola identifikovaná signifikantná korelácia medzi religiozitou a vekom ($r = -0,03$; $p = 0,98$), či religiozitou a veľkosťou sídla, z ktorého respondenti pochádzajú ($r = -0,08$; $p = 0,16$).

Vzájomná korelácia medzi mierou religiozity, ktorú chápeme najmä na základe vonkajších prejavov, a spirituality, ktorá sa vyznačuje najmä vnútorným zamýšľaním sa nad zmyslom života a transcendentnými otázkami, bola v našom výskumnom súbore na úrovni $r = 0,44$, pričom hodnota signifikancie bola $p < 0,001$. Z týchto výsledkov jednoznačne vyplýva súvislosť daných premenných.

6. Diskusia a záver

V tejto časti príspevku porovnáme naše výskumné zistenia s výsledkami výskumu iných autorov. Zámerne volíme geograficky i kultúrne blízke výskumné vzorky, z ktorých jedna predstavuje tradične veriacu a jedna tradične ateistickú spoločnosť.

Štefaňak (2019) skúmal religiozitu adolescentov na vzorke 677 respondentov (56,7 % muži), prevažne pochádzajúcich z regiónov Spiš, Liptov a Orava. Ako veriaci sa identifikovalo 62,3 % respondentov, 16,8 % uviedlo odpoveď nerozhodnutý a 12,9 % sa identifikovalo ako neveriaci. Príčinou vyššej miery identifikácie sa ako veriaci, v porovnaní s našim výskumným súborom (46,1 % veriacich) je možné hľadať v špecifikách regiónov, kde bol výskum realizovaný. Tieto regióny sú známe tradične silnejším previazaním s vierou a náboženstvom a ich obyvatelia bývajú označovaní ako silne nábožensky založení.

Židková et al. (2020) skúmali religiozitu českej mládeže na vzorke 4182 respondentov (51,4 % žien; vek: 13-15, $X = 14,4$ rokov), z ktorých 92,9 % bolo identifikovaných ako

nereligiózných (teda bez účasti na náboženskom živote) a 90,5 ako nespirtuálnych (bez prítomnosti spirituality). Priemerná odpoveď bola 22 z 42 možných bodov. Aj v tomto výskume bola identifikovaná korelácia religiozity a spirituality ($r = 0,30$), podobne ako v našej výskumnej vzorke ($r = 0,44$). Nižšia miera identifikácie sa ako spirituálnych či religiózných nie je prekvapujúcou ak vezmeme do úvahy celkovú religiozitu českej spoločnosti, ktorá býva v porovnaní so Slovenskou nižšia, nakoľko Česká republika býva tradične označovaná za ateistickú. Prihliadnuť je nutné tiež na nižší vek respondentov, ktorých je možné zaradiť skôr do kategórie puberty ako adolescencie.

Niewiadomska et al. (2015) skúmali religiozitu a spiritualitu poľských adolescentov ($n = 960$; 52 % žien; vek: 17-21, $X = 18,06$ rokov). Ako religiózných sa označilo 62,2 % opýtaných, 12,6 % označilo neutrálnu odpoveď, 16,3 % sa označilo za spirituálnych, no nie religiózných a 8,9 % za nereligiózných. Priemerné odpovede na šesťbodovej škále boli $X = 3,80$ v prípade organizovanej a $X = 2,80$ v prípade neorganizovanej religiozity. Priemerná odpoveď na pätnásťbodovej škále osobnej spirituality bola $X = 9,35$. Identifikovaná bola tiež významná korelácie neorganizovanej ($r = 0,61$), i organizovanej religiozity ($r = 0,62$) a osobnej spirituality. Podobne ako v prípade českej vzorky, aj v tomto prípade môžu byť výsledky ovplyvnené tradičným vnímaním Poľska ako veriaceho národa, ktoré sa premietá i do výchovy adolescentov a ovplyvňuje ich vlastné vnímanie náboženstva.

Príspevok cielil na fenomény spirituality a religiozity adolescentov, ako významnej klientskej skupiny sociálnej práce. Po ukotvení pojmov spiritualita a religiozita sa venoval problematike adolescencie vo vzťahu k daným fenoménom, ako aj ich reflexii v teoretických konceptoch využívaných v sociálnej práci. Empirická časť príspevku bola zameraná na prezentáciu výsledkov autorského výskumu spirituality a adolescencie vo výskumnej vzorke slovenských adolescentov. Prezentované teoretické poznatky i empirické zistenia potvrdzujú, že téma spirituálneho a religiózneho prežívania adolescentov je stále aktuálna a je potrebné ju reflektovať v rovine výskumnej i aplikačnej.

Pod'akovanie a afiliácia

Tvorba príspevku bola realizovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0754/21 „Push-pull“ sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce.

Referencie / Zoznam citovanej literatúry

- ARREY, A. E., et al., 2016. Spirituality/Religiosity: A Cultural and Psychological Resource among Sub-Saharan African Migrant Women with HIV/AIDS in Belgium. PLOS ONE [online]. 2016, vol. 11, no. 7, p. e0159488. Dostupné na: doi:10.1371/journal.pone.0159488
- BELL, B. T., 2016. Understanding adolescents. In: Human-computer interaction series [online]. s. 11–27. Dostupné na: doi:10.1007/978-3-319-33450-9_2
- BUSHUEVA, T. 2021. Jung On The Role Of Religion In Spiritual Development Of Person. The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences [online]. 2021. Dostupné na: doi:10.15405/epsbs.2021.05.40
- Etický kódex sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce v Slovenskej republike. 2021. Slovenská Komora Sociálnych Pracovníkov a Asistentov Sociálnej Práce [online] [accessed. 08/28/2023]. Dostupné na: http://socialnapraca.sk/wp-content/uploads/2021/07/Eticky-kodex_2-revizia_2021_FINAL_snem-27_4_2021-1-1.pdf
- FABIAN, A., B. KUBUŠOVÁ & P. ŽIDO. 2014. Spiritualita a religiozita – opora pri hľadaní zmyslu života. In: ŽIAKOVÁ E. et al., Zmysel života adolescentov. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014. ISBN 9788081521874.

- FERREIRA, S.B., 2010. Eco-spiritual social work as a precondition for social development. *Ethics and Social Welfare* [online]. 2010, vol. 4, no. 1, pp. 3–23. Dostupné na: doi:10.1080/17496531003607891
- HILL, P. C. et al., 2000. Conceptualizing religion and spirituality: points of commonality, points of departure. *Journal for the Theory of Social Behaviour* [online]. 2000, vol. 30, no. 1, pp. 51–77. Dostupné na: doi:10.1111/1468-5914.00119
- ĽME, Y. 2019. Solution-Focused brief therapy and spirituality. *Spiritual Psychology and Counseling* [online]. 2019, vol. 4, no. 2, pp. 143–161. Dostupné na: doi:10.12738/spc.2019.4.2.0065
- KAČMÁROVÁ, M., P. BABINCAK & I. DZURACKÁ, 2020. SPIRITUALITA, ODPUSTENIE A SOCIOEKONOMICKÝ STATUS AKO DETERMINANTY SUBJEKTÍVNEJ POHODY ADOLESCENTOV. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 54, č. 1, s. 19–35. 2020. Dostupné na: doi:10.4149/ppd_202002
- KVARFORDT, C. L. & K. HERBA, 2017. Religion and Spirituality in Social Work Practice with Children and Adolescents: A Survey of Canadian Practitioners. *Child & Adolescent Social Work Journal* [online]. 2017, vol. 35, no. 2, pp. 153–167. Dostupné na: doi:10.1007/s10560-017-0513-5
- MACDONALD, D. A., 2000. Spirituality: description, measurement, and relation to the five factor model of personality. *Journal of Personality* [online]. 2000, vol. 68, no. 1, pp. 153–197. Dostupné na: doi:10.1111/1467-6494.t01-1-00094
- NAKONEČNÝ, M., 2011. *Psychologie*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-443-8
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine 2019. *The Promise of Adolescence: Realizing Opportunity for All Youth*. Washington, DC: The National Academies Press. Dostupné na: doi:10.17226/25388
- NIEWIADOMSKA, I. et al., 2015. Religiosity as a factor protecting against problem behaviour in adolescence. *Journal for Perspectives of Economic Political and Social Integration* [online]. 2015, vol. 21, nos. 1–2, pp. 63–89. Dostupné na: doi:10.2478/pepsi-2015-0003
- NIKULIN A., 2021. *Psychosociálne aspekty vývinu religiozity*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-2728-4
- PACE, E. 2017. Teoria dos sistemas e religiãõ. *Civitas* [online]. 2017, vol. 17, no. 2, p. 345. Dostupné na: doi:10.15448/1984-7289.2017.2.25281
- PEARCE, M. J. et al. 2015. Religiously integrated cognitive behavioral therapy: A new method of treatment for major depression in patients with chronic medical illness. *Psychotherapy* [online]. 2015, vol. 52, no. 1, pp. 56–66. Dostupné na: doi:10.1037/a0036448
- ŘÍČAN, P., 2007. *Psychologie náboženskvtví a spirituality*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-312-3
- STRÍŽENEC, M. 2007. *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2007. ISBN 978-80-88910-24-4.
- STRNAD, V. & A. NEJEDLÁ, 2014. *Základy narativní terapie a narativního koučinku*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0729-0
- ŠLOSÁR D. et al., 2017. *Teórie sociálnej práce a vybrané klientske skupiny* [online]. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 978-80-8152-577-3. Dostupné na: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2017/ff/teorie-socialnej-prace-web.pdf>
- ŠTEFAŇAK, O., 2019. *Religiozita mládeže v procese premien*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN 978-80-558-1417-9
- ŠTEFAŇAK, O., 2022. Metamorphoses of general, doctrinal and practical dimensions of Slovak youth religiosity. *Roczniki Nauk Społecznych* [online]. 2022, vol. 50, no. 2, pp. 119–141. Dostupné na: doi:10.18290/rns22502.7
- VÝROST, J. 2012. *Európska sociálna sonda*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV

WEBER, L. & A. L. CUMMINGS, 2003. Research and Theory: Relationships among spirituality, social support and childhood Maltreatment in university students. *Counseling and Values* [online]. 2003, vol. 47, no. 2, pp. 82–95. Dostupné na: doi:10.1002/j.2161-007x.2003.tb00226.x

YALOM, I. D., 2002. Religion and Psychiatry. *American Journal of Psychotherapy* [online]. 2002, vol. 56, no. 3, pp. 301–316. Dostupné na: doi:10.1176/appi.psychotherapy.2002.56.3.301

ŽIDKOVÁ, R. et al., 2020. Spirituality, religious attendance and health complaints in Czech adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health* [online]. 2020, vol. 17, no. 7, p. 2339. Dostupné na: doi:10.3390/ijerph17072339

Respekt psaný a nepsaný

Respect Written and Unwritten

Miroslav Paulíček¹, Natálie Vlasáková², Jelena Petrucijová³

Abstrakt

Pojmy jako respekt, důstojnost nebo odpovědnost se nutně vyznačují velkou mírou obecnosti. Tato skutečnost se projevuje například u kodifikovaných norem, jejichž interpretace vždy pracuje s významovou otevřeností těchto pojmů, což má reálné důsledky i v praxi sociální práce. Tento text prezentuje výsledky výzkumu zaměřeného na to, jak sociální pracovníci zacházejí s etickými kodexy, jakou úlohu jim přiřkládají a jak je hodnotí, jak obecně uvažují o etických normách a jak je v praxi vyjednávají, přičemž se zaměřuje na ambivalence obsažené v pojmech a jejich chápání vysvětluje prostřednictvím konstrukce dichotomií přirozené-uměle vytvořené, autentické-politické nebo psané-nepsané.

Klíčová slova: Etický kodex, Normy, Respekt, Ambivalence, Sociální práce

Abstract

Concepts like respect, dignity or responsibility are necessarily characterised by a high degree of generality. This is evident, for example, in codified norms, whose interpretation always works with the openness of meaning of these concepts, which has real consequences in social work practice. This text presents the results of a research on how social workers treat ethical codes, what role they give them, how they evaluate them, how they think about ethical norms in general and how they negotiate them in practice, focusing on the ambivalences inherent in the concepts and explaining their understanding through the construction of dichotomies of natural-artificial, authentic-political or written-unwritten.

Keywords: Ethical code. Norms. Respect. Ambivalence. Social work.

1. Kostka ambivalencí

„Respekt k rozmanitosti je přinejmenším komplikovaný,“ říkají Robert McKinney a Stephen Marson (2019: 404). Přirovnávají tento respekt k šestistěnné kostce, kde na každé straně je jedna teze určující vztah k rozmanitosti, přičemž proti sobě jsou teze protikladné. Proti nápisu „jsem osobnost s vlastními potřebami a historií a zasloužím si, aby se se mnou tak zacházelo“ je nápis „chci, aby se ke mně chovali stejně jako ke komukoli jinému a abych měl stejná práva a povinnosti“, proti „uznávám, že každý člověk je jedinečný a má právo očekávat, že mu bude porozuměno jeho vlastním individuálním způsobem“ je „chápu, že se ode mě očekává, že se budu chovat ke všem stejně a nebudu projevovat žádnou přízeň ani zaujatost vůči žádné osobě nebo skupině“ a proti „jako sobě rovní si uvědomujeme, že si coby skupina zasloužíme uznání své skupinové kultury, hodnot a ideálů, které jsou základem naší skupinové identity“ stojí „jako skupina si uvědomujeme, že v naší skupině mohou být členové, jejichž se kultura, hodnoty a ideály se liší od naší skupiny, a přesto mohou být tito lidé stále považováni za součást naší skupiny“. Častou ambivalentní situaci sociálního pracovníka McKinney s Marsonem přirovnávají k situaci, kdy jim na této kostce padne všech šest stran zároveň.

Tato metafora dobře odráží složitost obsahu zdánlivě jasných obecných pojmů. Přitom pojmů plných ambivalencí, jakkoli běžně používaných s neproblematickou samozřejmostí jak

¹ Mgr. Miroslav Paulíček, Ph.D.; Katedra zdravotně-sociálních studií, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity; *e-mailová adresa:* miroslav.paulicek@osu.cz.

² Bc. Natálie Vlasáková; Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity; *e-mailová adresa:* natalie.vlasakova.s01@osu.cz.

³ Doc. PhDr. Jelena Petrucijová, CSc.; Katedra zdravotně-sociálních studií, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity; *e-mailová adresa:* jelena.petrucijova@osu.cz.

na straně uživatele, tak interpreta. Respekt k rozmanitosti zde koncentruje celý problém významové otevřenosti zásad, jimiž jsou tvořeny normy kodifikované například v etických kodexech. Níže uváděné příklady pocházejí z výzkumu *Normativní a situační podoby profesní etiky sociálních pracovníků v České republice*, který v současnosti probíhá na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity a v jehož rámci bylo získáno 96 vyplněných dotazníků zjišťujících vztah sociálních pracovníků k etickým kodexům, přičemž většinu respondentů tvořily ženy (téměř 90 %) různých profesních zaměření, nejvíce nicméně šlo o oblast práce s rodinou (téměř 40 %).

2. Respekty rozmanité

V etických kodexech se respekt k rozmanitosti objevuje v různých podobách, explicitně například v *Prohlášení Mezinárodní federace sociálních pracovníků o etických principech* z roku 2018 následovně: „Sociální pracovníci pracují na posílení inkluzivních komunit, které respektují etnickou a kulturní rozmanitost společnosti, s ohledem na individuální, rodinné, skupinové a komunitní rozdíly.“ (IFSW, 2018) Podobně v *Etickém kodexu sociálního pracovníka České republiky* je uvedeno, že pracovník „respektuje klientovu příslušnost k sociálním skupinám, národnosti i jeho etnickou a kulturní různorodost“, případně že „přístupuje ke každé osobě důstojně, s ohledem na individuální rozdíly a v kontextu respektování a dodržování lidských práv“ (SSP, 2006).

Také v našem výzkumu respondenti často spojovali etické normy s respektem; jestliže v otevřených otázkách představovali vlastní pojetí etického kodexu, uváděli mnohokrát respekt bez přívlastku, zároveň také „respekt ke klientovi“, „respekt všech“, „respektování osobnosti“, „respekt k individualitě“ nebo „respekt k lidské důstojnosti“. Právě respekt k lidské důstojnosti byl jedním z témat výzkumu Evy Rohanové a Ivy Holmerové (2010), které zkoumaly respekt k lidské důstojnosti, přičemž (zejména od studujících) získaly výrazně více (dodejme, že i hlubších) odpovědí na otázku, jak se v praxi projevuje nerespektování důstojnosti, než jak se projevuje její respektování (Rohanová, Holmerová 2010: 134–135). Toto zjištění dokonale ilustruje skutečnost, že respekt je snáze vymezitelný negativně, tedy situací, kdy chybí nebo je narušen, nežli pozitivně. V našem dotazníkovém šetření se objevilo alespoň vymezení „respektu ke druhým“, a to tak, že klienti „jsou experty na svůj život a jsou to oni, kteří rozhodují o svém životě“.

Z tohoto hlediska podobně uvádějí respondenti mnoho příčin, které využívání etických kodexů znesnadňují, problematizují či dokonce znemožňují, sem patří především pracovní přetíženost (zejména nedostatek času), ekonomické tlaky (nedostatek finančních prostředků, vybavení), legislativa, pohled společnosti na sociální práci a její výstupy, její nízký status, nepochopení ze strany odborníků (lékařů, sester apod.), normy organizace, omezené kompetence, nedostatečná kvalifikační příprava i osobnostní předpoklady – chybějící kritické myšlení, sebereflexe, svědomí či angažovanost.

Velká míra obecnosti, již se respekt, ale i další pojmy v etických kodexech vyznačují, je jejich velkou výhodou (dokážou do sebe zahrnout široké spektrum situací), ovšem také nevýhodou (mohou být příliš abstraktní), čemuž nezřídka odpovídá i jejich chápání jako něčeho, co je v opozici vůči „selskému rozumu“, příliš teoretické (bez vazby na praxi), co je prostředkem sociálního inženýrství či byrokratizace a co je přinejmenším umělé a neefektivní (ukázkový je výrok: „už jsem se setkala se situací, kdy kodexy šly stranou a museli jsme jednat zcela spontánně a efektivně“).

3. Autenticita respektu nepsaného

Z hlediska výzkumného je pozoruhodné – a právě probíhající kvalitativní rozhovory tento jev ukazují s velkou intenzitou – že ve výpovědích je možné nacházet paradoxní tvrzení, a to v takové míře, že nepochybně nejde o nedbalost při vyplňování dotazníků, ale mnohem spíše

o prožívání ambivalencí, o němž byla řeč v úvodní metafoře. Paradoxy se objevovaly zejména následující:

Proklamace znalosti etického kodexu bez znalosti jeho obsahu – dotazovaní uváděli, že etický kodex znají (více než 83 % uvedlo alespoň střední znalost) a využívají (72 % deklaruje, že se podle nich rozhodují, přes 80 % uvedlo, že je využívají při řešení etických dilemat), nicméně zároveň znalosti jeho obsahu neprokázali.

Zdůraznění vlastní etické praxe bez objasnění etického rozměru práce – titíž sociální pracovníci, kteří neprokázali znalost kodexu, ale i ti, kteří jeho neznalost přiznali, si jsou jisti tím, že ve své praxi etický kodex neporušují.

Kritika etického kodexu bez návrhu inovací – dotázaní, kteří spojovali etické kodexy s negativním hodnocením (nízká efektivita, náročnost atd.), nebo jejich obsah dokonce označovali za „pouhé fráze, které nemají mnoho společného s praxí“, zároveň uváděli v návrzích vlastních kodexů stejné teze, jaké jsou ve stávajících etických kodexech, nepřicházeli s žádnými návrhy odlišnými od toho, co sami označili za nadbytečnost či prázdnou frázi.

Uznání etického kodexu bez důvěry nechat se jím vést – ačkoli se ve výpovědních objevovalo obecné uznání hodnoty etického kodexu (téměř 80 % respondentů uvedlo, že etický kodex pomáhá alespoň středně prosazovat základní hodnoty v sociální práci), sociální pracovníci ověřují správnost svého jednání jinými způsoby, nejčastěji se obracejí na spolupracovníky či nadřízené, legitimitu případně reflektují ve vztahu k zákonům či metodikám, nikoli k etickým kodexům.

Vysvětlení těchto ambivalencí je možné hledat v napětí mezi přirozeným a politickým, autentickým a neautentickým, teoretickým a praktickým, v tomto případě obecně mezi psaným a nepsaným. V polovině 90. let popisoval etnograf Ladislav Holý (2010) českou identitu prostřednictvím výrazně odlišného hodnocení kategorií přirozeného a uměle vytvořeného, podle něj to, co považujeme za přirozené, hodnotíme výrazně lépe než to, co nám připadá umělé. Konstrukce této dichotomie má pak reálné důsledky v oblastech genderu, rodiny, ale i ekonomiky (volný trh je přirozenější než centrální řízení). Sociolog Pavel Pospěch na tuto dichotomii navazuje s tím, že „to, co je přirozené, autentické, a tudíž nepolitické, je také rozumné. Rozum – často dokonce selský rozum – stojí v protikladu k nepromyšleným experimentům a sociálnímu inženýrství.“ (Pospěch, 2021: 91) Zdá se tedy, že psané etické normy (na rozdíl třeba od norem zákonných, jejichž povaha je jiná přinejmenším závazností a vymahatelností) jsou konstruovány jako nepraktické, neefektivní, teoretické a koneckonců nerozumné právě proto, že jsou považovány za cosi umělého, politického, zatímco normy nepsané – vnitřní, získané rodinou a zejména praxí – jsou autentické a správnější, byť by se (jako v případě respektu) od těch psaných nikterak nelišily.

4. Závěr – nová hrací kostka ambivalencí

Na základě výzkumu můžeme říci, že kostka, jimiž v duchu úvodní metafory házejí sociální pracovníci, může být více. Kostka reflektující vztah k obecným pojmům a jejich využití v praxi by v souvislosti s respektem mohla mít na jedné straně nápis „respekt má zásadní význam“ a na straně protější „respekt může být nadbytečný či neefektivní“, na další straně „respekt je hodnota nezbytná“ proti „ne vždy je v praxi možné být v respektu důsledný“, a konečně „respekt jako vnější, politická kodifikace“ proti „respektu vnitřně autentickému“. Otázka jen zní, zda i na této kostce může sociálnímu pracovníkovi padnout všech šest stran zároveň.

Tento text vznikl v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu Ostravské univerzity – projektu B2-206154 – „Normativní a situační podoby profesní etiky sociálních pracovníků v České republice“.

Reference / Seznam citované literatury

- HOLÝ Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN: 978-80-7419-018-6
- IFSW. 2018. Global social work statement of ethical principles. (online). Dostupné z <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>, česky [cit. 7. 9. 2023] https://is.jabok.cz/el/jabok/zima2020/T322/um/Eticke_kodexy_v_SP_-_material.pdf
- McKINNEY Robert E. Jr. a Stephen M. MARSON. Ethics in the end. In MARSON S. M. a McKINNEY R. E. Jr. (Eds.). *The Routledge Handbook of Social Work Ethics and Values*. London and New York: Routledge, 2019. s. 404–405. ISBN: 978-1-138-34393-1
- POSPĚCH, Pavel. *Neznámá společnost*. Brno: Host, 2021. ISBN: 978-80-275-0826-6
- ROHANOVÁ Eva a Iva HOLMEROVÁ. Podpora a pokora důstojnosti starých lidí. In HAVRDOVÁ Z. a kol. *Hodnoty v prostředí sociálních a zdravotních služeb*. Praha: FHS UK. s. 125–138. ISBN: 978-80-87398-06-7
- SSP – SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. 2006. *Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků České republiky* [online]. [7. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.socialnipracovnici.cz/file-share>

Může stroj poskytovat odborné sociální poradenství?

*Can a machine provide expert social advice?*¹

Zuzana Hloušková², Veronika Obrovská³

Abstrakt:

Stroj může poskytnout určitou úroveň sociálního poradenství prostřednictvím algoritmů, strojového učení a přístupu k velkému množství relevantních dat, jak si ukážeme na příkladu chatbota *Poradima*. Nicméně mějme na paměti, že stroje v současné době nedokážou plně nahradit lidské sociální pracovníky. Emoční inteligence, schopnost vnímání nuancí v lidském chování, interakce a empatie jsou klíčové aspekty sociální práce, které stroje zatím nejsou schopny reprodukovat. Máme tu také otázky týkající se etiky a práva, které je potřeba řešit - jakýkoli systém by totiž měl být navržen tak, aby pečlivě zacházel s citlivými daty a respektoval práva jednotlivců.

Klíčová slova: Umělá inteligence. Sociální poradenství. Etika sociální práce. Práva jednotlivce.

Abstract:

A machine can provide a certain level of social advice through algorithms, machine learning and access to a large amount of relevant data, as we will show with the *Poradim* chatbot example. However, let's keep in mind that machines currently cannot fully replace human social workers. Emotional intelligence, the ability to perceive nuances in human behavior, interaction and empathy are key aspects of social work that machines are not able to reproduce yet. There are also ethical and legal issues that we need to be addressed - any system should be designed to handle sensitive data carefully and respect the rights of individuals.

Keywords: Artificial intelligence. Social advice. Ethics of social work. Individual rights.

1. Myšlenka poradenského chatbota

Tržní prostředí, které vstoupilo do sociální práce, způsobilo, že sociální služby musí inovovat své zaběhnuté procesy a do popředí se dostávají pojmy jako efektivita práce, digitalizace, automatizace a dokonce i robotizace (Ford, 2017). Sociální pracovníci by se měli orientovat v oblastech, které se sociální prací souvisí sice jen vzdáleně, ovšem do praxe budou velmi žádané. Může se jednat o znalosti z oboru informatiky či matematiky, jako algoritmické myšlení, základy programování, ale také třeba marketing a sociální sítě. Jsou to nové výzvy, na které jsou nuceny reagovat i vzdělávací instituce.

Do tvorby poradenského chatbota, kterému říkáme *Poradim*, jsme se pustili v rámci projektu „Využití prvků umělé inteligence při poskytování odborného sociálního poradenství“, jehož realizaci podpořila TAČR z Programu na podporu aplikovaného společenského a humanitního výzkumu, experimentálního vývoje a inovací ÉTA. Projekt začal v červnu 2020 a skončil v květnu 2023. Hlavním řešitelem byla Univerzita Hradec Králové a hlavním aplikačním partnerem naše organizace – tedy Občanské poradenské středisko, které už více než 20 let provozuje občanské poradny v Královéhradeckém kraji. Cílem projektu bylo uzpůsobení již existující komunikační platformy na bázi chatbot/voicebot pro účely poskytování odborného sociálního poradenství.

V rámci závěrečné aplikační fázi se ukázalo, že voicebot se u naší cílové skupiny klientů neosvědčil a sloužil spíše jako „chytrý záznamník“ vzkazů pro pracovníky poradny. Lidé nejenže nebyli ochotni s chatbotem mluvit, ale pokud už to zkusili, brzy to vzdali – i díky tomu, že rozpoznávací schopnost voicebota byla velmi omezená. Ovšem chatbotová

¹ The creation of the paper is supported by the TAČR grant, project no. TL03000671 entitled "Use of elements of artificial intelligence in providing professional social counseling".

² Občanské poradenské středisko, o. p. s.; e-mailová adresa: zuzana.hlouskova@ops.cz

³ Občanské poradenské středisko, o. p. s.; e-mailová adresa: veronika.obrovska@ops.cz

platforma jsme nakonec rozvinuli do 160 intentů (dílčích témat, kterým odpovídají typové dialogy) na základě obsáhlé znalostní bázi, a to ve 13 oblastech: zaměstnání, bydlení, rodina, spotřebitelství, exekuce a dluhy, dávky a sociální podpora, majetkové a sousedské vztahy, daně a finance, občanské soudní řízení, správní řízení a přestupky, trestní právo, spotřebitelství a krizové životní situace.

Na projektu pracoval pětičlenný realizační tým, který se přímo podílel na tvorbě obsahu, v souhrnném úvazku 1,5 úvazku). Jeho členy byli 3 odborní sociální poradci, specialista na proces komunikace/testerka a vedoucí týmu/mentor a pracovali v úzké kooperaci s dodavatelem softwarového řešení a hlavním řešitelem. Celý řešitelský tým se společně účastnil školení a konzultačních rozhovorů s technickým subdodavatelem a setkával se na pravidelných poradách. V rámci projektu proběhlo také externí testování chatbota pomocí testerů z řad studentů a pedagogů UHK, nyní se této role ještě ujmou pracovníci občanských poraden po celé ČR. Zúčastnili jsme se opakovaně happeningu Noc vědců, kde si s chatbotem mohli „povídat“ zájemci z řad široké veřejnosti. Do ostrého provozu byl chatbot spuštěn v březnu 2023. Od spuštění zodpověděl 9130 dotazů s průměrnou spolehlivostí 92,55%.

Poradím je navržen tak, aby dokázal přesvědčivě simulovat reakci člověka. Pro komunikaci s uživatelem používá ten nejpřirozenější lidský komunikační nástroj – řeč. Na základě klíčových slov umí *Poradím* rozpoznat, jakou tíživou životní situaci chce tazatel prodiskutovat, a podle toho s ním vést konverzaci. Chatbot má celou řadu omezení, danou technickým řešením, náročností některých problematik i specifiky českého jazykového materiálu. Částečně se potvrdily i původní pracovní hypotézy, vč. některých rizik v chování klientů (nedůvěra k poradenství poskytované robotem, nedostatečné počítačové dovednosti, bariéry písemné komunikace).

Na druhou stranu má chatbotem poskytované poradenství nesporně několik výhod, např. může být poskytováno i v pozdním odpoledni či večer, nenutí klienty překonávat delší vzdálenosti (např. z venkova do větších měst) nebo fyzické bariéry a šetří finanční náklady za cestu. Pro specifické cílové skupiny (duševně nemocní, neslyšící, nevidomí) je komunikace s chatbotem dokonce příjemnější, protože odbourává řadu komunikačních bariér a potřebu podpurných opatření (potřeba doprovodu za účelem emoční podpory, doprovod tlumočníka, převod informací do Braillova písma). Taktéž předpokládáme, že využití chatbota zkrátí dobu poradenského procesu, což se může ukázat jako užitečné v rámci krizových situací (přírodní pohromy, epidemie, válečný stav apod.).

2.Průběh dialogu chatbota s tazatelem

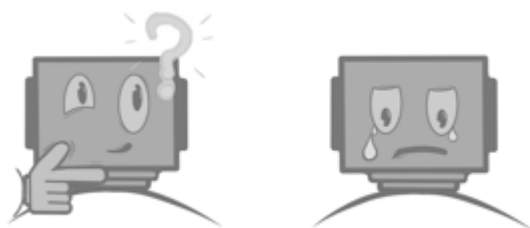
Prostředí chatbota disponuje standartním rozhraním, se kterým se člověk může setkat v případě využívání i jiných služeb, jako je např. chatbot poskytující informace o službách banky nebo telefonního operátora. Specifikum sociálního poradenství si ovšem žádá vytvoření určitých změn, které uživatelské prostředí mění, aby bylo možné co nejvíce simulovat poradenský rozhovor. Důraz je kladen na to, aby tazatel popsal svůj dotaz vlastními slovy. Nejedná se tedy o ten model, kdy tazatel pouze kliká na již předpřipravené možnosti, nebo se musí identifikovat jako nějaký typ klienta, např. podle sociálního statusu (nezaměstnaný) nebo postavení v případě (oběť domácího násilí). Vyhýbáme se tak udělování „nálepek“ a vytváření dojmu, že se od počátku jedná o nějaké „outsidery“ či dokonce „devianty“, tedy něco nenormálního, s čímž by se musel tazatel podvědomě indentifikovat (Lemert, 2000). Při zjišťování, jaká je role tazatele v dané problémové situaci, pak chatbot respektuje perspektivu (optiku), jakou se tazatel ptá a jak se sám vnímá (např. užívá formulaci „pokud jste byl obviněn/a z porušení pravidel silničního provozu“ místo „jste-li viníkem dopravní nehody“).

Při stanovování těchto zásad jsme se řídili poznatky lingvistické pragmatiky, která se zabývá řečovými akty (promluvami, výpověďmi) jako účelnou praxí řeči, všímá si záměru i strategie mluvčího, komunikační situace a kontextu výpovědi. Vedle významu výpovědi se zajímá i o její – často mimořečové – účinky a důsledky (Austin, 2000). Právě odtud pocházejí tzv. „komunikační maximy“, kterými jsme se inspirovali. Kromě zdvořilostních komunikačních maxim se v konverzaci držíme i jiných zásad, jakými je např. stručnost a přehlednost. V případě *Poradíma* je tazatel vyzván k tomu, aby dotaz formuloval co nejstručněji (do 15 slov) a vyzdvihl co nejlépe problematickou situaci. Dokonce jsme v úvodu dialogu umístili nápovědu, jak co nejpřesněji formulovat dotaz. Má to samozřejmě i zcela prozaický důvod - aby chatbot mohl na základě jasně definovaných klíčových slov situaci správně vyhodnotit a ze své znalostní databáze vybrat správnou odpověď. Pokud není dotaz rozpoznán, tak je tazatel vyzván k doplnění či zjednodušení dotazu. Jakmile dojde ke správnému vyhodnocení dotazu (neboli k vydefinování zakázky), začne probíhat samotné poradenství.

Zakázku i v případě chatbota vnímáme jako určitý „smluvní“ vztah mezi pracovníkem (umělou inteligencí) a klientem, je signálem pro začátek intervence a může být také v jejím průběhu přehodnocována a nově dojednávána. Jejím stanovením proces nekončí, naopak i v průběhu intervence (dialogu) se přezkoumává její platnost (Ludewig, 1994). Je to prostě „objednávka“, na kterou pracovník (umělá inteligence) odpovídá „nabídkou“, chce-li účinně pomáhat, ale zároveň zachovat co nejvyšší míru klientovy autonomie (Úlehla, 2005). Pokud nebude rozpoznána zakázka, může tazatel položit dotaz jinak (jinými slovy), pokud se však dialog ani opakovaně zahájí nepodaří, je odkázán na lidského poradce.

Stejně zásady pro efektivní komunikaci jsme uplatnili i při tvorbě odpovědí. Jsou proto krátké, případně členěné do několika odstavců, příp. vhodně doplněné emotikonem, který může tazateli předat informaci o tom, že se jedná o informace, jimž je nutné věnovat zvláštní pozornost, případně může reflektovat tazatelovy emoce. Většina chatbotů, které používají komerční instituce, je zaměřeno hlavně na předání konkrétní informace či pobídku k nákupu bez dalšího zájmu o aktuální rozpoložení klienta. Námi vytvořený chatbot je specifický v tom, že by měl v tazateli vzbudit důvěru svěřovat se mu s osobními problémy, což není mnohdy jednoduché ani pro lidského poradce.

Obrázek 1: Emotikon přemýšlení a lítosti

Zdroj: vlastní zpracování

Při tvorbě dialogů bylo také pamatováno na to, že dotaz na stejné téma může být položen z různých úhlů pohledu a odpověď je proto formulována v závislosti na roli, v jaké roli tazatel vystupuje (např. dlužník, věřitel, obviněný, svědek...). V závěru projektu jsme také pracovali na tom, aby *Poradím* dokázal vyjádřit i určitou emoční podporu, zejména v případě dotazů, u kterých lze předpokládat náročnou životní situaci (úmrtí blízké osoby, útlak v zaměstnání, stres ze ztráty bydlení apod.). Pokud takovou situaci detekuje, doporučí návazné služby, psychologickou pomoc a předá kontakt např. na krizové linky, online terapie nebo

svépomocné skupiny. Odpověď chatbota tak dostává další rozměr, kdy se snaží tazatele pochopit celostně.

Obrázek 2: Ukázka dialogu – Dědictví

Zptejte se nás

T A
Č R

 **Univerzita
Hradec Králové**

 **OBČANSKÉ
PORADENSKÉ
STŘEDISKO,
o. p. s.**

Projekt č. TL03000671 - Využití prvků umělé inteligence při poskytování odborného sociálního poradenství

Dobrý den,
děkujeme, že jste se rozhodl/a využít této nové služby [Občanské poradny](#).

Jsem chatbot Poradím, váš virtuální poradce, a mohu Vám pomoci s problémy v těchto oblastech:
rodina, bydlení, pracovní právo, majetkové a sousedské spory, spotřebitelství, dluhy a exekuce,
dávký a sociální podpora, daně a poplatky, trestní právo, přestupky, správní řízení a další.

Během chatového rozhovoru můžete vystupovat anonymně, naše konverzace je zcela důvěrná a nebude nikde zveřejněna.

K opětovnému zahájení naší konverzace můžete nouzově použít **tlacítko reset vpravo nahoře**.

Bylo zatím vše srozumitelné? Můžeme začít?

Vyberte prosím tlačítkovou možnost...

Než dostanete prostor položit svůj dotaz, přečtěte si prosím návod pro správnou formulaci svého problému!

ŠPATNĚ: Nemám peníze. **SPRÁVNĚ:** Za jakých okolností mám nárok na podporu v nezaměstnanosti?

ŠPATNĚ: Nemám kde bydlet. **SPRÁVNĚ:** Co mám dělat, když jsem dostal okamžitou výpověď z nájmu?

Položte nyní co nejkonkrétněji svůj dotaz (nepopisujte celou situaci, k okolnostem se postupně dostaneme):

Jsem seniorka, nerozumíme si se synem. Chtěla bych vědět, zda ho mohu vydědit. Děkuji.

V následujících řádcích se budeme bavit o dědictví.

Je mi líto, že musíte prožívat tuto situaci. Z počátku se ujistím, o čem přesně se chcete bavit:

- o dědictví obecně;
- závěti;
- dědické smlouvě;
- vydědění potomka.

vydědění

- Ptáte se z pozice:
 - zůstavitele (osoby, která chce někoho vydědit),
 - vyděděného (osoby, která je vyděděna nebo ji taková situace hrozí).

zůstavitele

- Pokud chcete vydědit potomka, musíte učinit v tzv. **prohlášení o vydědění**, které způsobuje vyloučení vyděděného z dědění po zůstaviteli. Vyděděný tak ztrácí postavení nepominutelného dědice, tudíž nenabývá práva, ani nenastupuje po zůstavitelově smrti do jeho povinností, neboť ztrácí právo na svůj zákonem stanovený podíl.

Zůstavitel (osoba, jejíž práva a závazky přejdou její smrtí na dědice) může vydědit nepominutelného dědice, který:

- mu neposkytl potřebnou pomoc v nouzi;
- o zůstavitele neprojevuje opravdový zájem, jaký by projevovat měl;
- byl odsouzen pro trestný čin spáchaný za okolností svědčících o jeho zvrhlé povaze;
- trvale vede nezřízený život.

Zůstavitel může vydědit i nepominutelného dědice, který je nezpůsobilý dědit, případně je natolik zadlužený, nebo si počíná tak marnotratně, že hrozí, že by se pro jeho potomky nezachoval povinný díl.

Zajímá Vás, zda musí zůstavitel uvádět v prohlášení o vydědění důvod vydědění?

ano

- Zůstavitel však nemusí uvádět v prohlášení o vydědění důvod vydědění (§ 1648 zákon č. 89/2012, Sb. Občanský zákoník). A to proto, že důvod je většinou jak zůstaviteli, tak potomkovi dobře znám a není nutné ho zveřejňovat. Pokud zůstavitel neuvede v prohlášení o vydědění důvod vydědění, bude mít neopominutelný dědic právo na povinný díl. Prokáže-li se ale proti němu zákonný důvod vydědění, pak toto právo mít nebude.

Chcete vědět, jak má vypadat prohlášení o vydědění?

- Pro jeho pořízení, změnu či zrušení tzv. prohlášení o vydědění, platí stejná pravidla jako u závěti. (Mimoходом, závět' i prohlášení o vydědění lze zahrnout do jediné listiny.) Prohlášení o vydědění, stejně jako závět', lze sepsat buď vlastnoručně, anebo ve formě notářského zápisu. Musí obsahovat:
 - datum,
 - identifikační údaje zůstavitele,
 - identifikační údaje vyděděné osoby,
 - podpis.

VZOR: [Prohlášení o vydědění](#).

Jsmo u konce, víc Vám v současné době poradit nedokážu.

Zdroj: vlastní zpracování

Co všechno tedy chatbot umí? Rozpozná, že se tazatel zajímá o informace z konkrétní oblasti. Pomáhá tazateli formulovat dotaz (zakázku) a naviguje ho v dané problematice. Dále poskytuje odpovědi podle potřeb tazatelů (co chtějí vědět a do jaké hloubky). Kromě výkladu legislativy tazateli nabízí možné postupy řešení, reaguje doporučením aktivit, které tazatel může učinit sám (aktivizuje a zplnomocňuje), poskytne vzor nějakého podání. Případně příp. odkazuje na další veřejné služby či pomáhající instituce a vytváří tak příležitosti, aby tazatel mohl využívat vlastní schopnosti a rozvíjel své kompetence.

Poradím se také umí učit z vlastních chyb. Disponuje vlastním tezaurem slov, jehož objem neustále rozšiřuje. Umí skloňovat, časovat, rozpoznávat překlady. Vyhodnocuje také míru shody, tj. zda došlo k porozumění mezi uživatelem a chatbotem. Je-li shoda vyšší než 80%, považuje to automaticky za porozumění, u rozmezí shody 60-80% se doptává a nechává si tazatelem potvrdit, zda dobře porozuměl. Shody pod 60% považuje za nerozpoznané a rovnou tazateli odpoví, že nerozumí, přičemž se za tento nedostatek patřičně omluví. V rámci tzv. validací (machine learning) se pak naučí i tyto nerozpoznané dotazy správně zařadit a příště už zareaguje adekvátně.

3.Chatbot a právo

Pustíme-li se do budování poradenského chatbota, začneme také narážet na mnoho otázek a bariér plynoucích z platné legislativy. Prvním zádrhelem je samotné poskytování přesných a nezaujatých informací, správnost informací, aktuálnost dat – vzhledem k častým novelizacím nejrůznějších zákonů je to velmi těžký úkol. Na udržení správnosti dat se samozřejmě věnuje hodně lidské práce, aby k věcným chybám nedocházelo. Zamyslet se i tak musíme nad ochranou klienta před škodou způsobenou strojem a ptát se: čím je zodpovědnost za poskytnuté poradenství? Pokud stroj poskytne nesprávnou nebo škodlivou radu, je otázkou, kdo by nesl právní zodpovědnost - tvůrce stroje, poskytovatel služby, nebo možná dokonce sám stroj? Toto je oblast, která vyžaduje další právní výzkum a regulaci. S tím souvisí také otázka vlastnictví dat či know how (technologického řešení), vč. záležitosti patentu a veřejného užití.

Jako sociálním pracovníkům nám na srdci leží dostupnost služby a rovnost všech uživatelů služby. Chceme, aby byly služby chatbota *Poradíma* dostupné bez jakýchkoliv prahů (ať by se jednalo o potřebu speciální aplikace, nebo o zpoplatnění služby) a spravedlivé pro všechny, bez ohledu na jejich technologickou gramotnost, socioekonomický status či další demografické znaky. V souvislosti se zaváděním IT inovací v jakémkoliv sektoru se často diskutuje riziko zneužívání osobních údajů klientů. U *Poradíma* tuto otázku zatím neřešíme, protože poradenství je anonymní, chatbot nežádá žádné osobní údaje (s výjimkou předávání dotazu lidskému poradci, tam je však e-mailový kontakt poskytnut s výslovným souhlasem tazatele).

Jestliže však pracujeme s realitou, že stroj poskytuje odborné sociální poradenství, musí být schopný splnit určité standardy kompetence a odbornosti (např. oprávnění k poskytování sociálních služeb). Ač to bude znít paradoxně, chatbot *Poradím* není v rozporu se základními zásadami pro poskytování sociálních služeb, jak je definuje § 2 Zákona o sociálních službách. Jelikož poradenství je chatbotem poskytováno bezplatně, je tím naplněn odstavec 1). Chatbot vyhovuje i požadavku, aby rozsah a forma pomoci a podpory zachovávala lidskou důstojnost osob. *Poradím* zachovává neutralitu, presumpci nevinu a není ani genderově vyhraněný. Pracuje anonymně a nežádá žádné osobní údaje. Samozřejmě se snažíme důvěryhodnost chatbota podpořit i dalšími prostředky. *Poradím* hovoří spisovně, vyhýbá se pasivním tvarům a imperativům, užívá formulace ve 2. gramatické osobě a také kontaktní a zdvořilostní fráze, které jsou částí běžné lidské komunikace (Plaňava, 2005). Dále zákon tvrdí, že pomoc musí vycházet z individuálně určených potřeb osob, musí působit na osoby aktivně, podporovat je v jejich samostatnosti. Stejně jako lidský poradce Občanské poradny, tak i *Poradím* pracuje s konceptem zplnomocňování, tj. snaží se o změnu vnitřních (intrapersonálních) limitů a odstranění vnějších (sociálních) bariér tak, aby se jim naučil tazatel předcházet, samostatně je zvládat a řešit (Pernellová, 1986). Ne zřídka *Poradím* tazatele motivuje k tomu, aby uskutečnil nějaké kroky a pokusil se svou nepříznivou sociální situaci změnit, odkazuje přitom na dostupné zdroje v okolí tazatele (rodina, místní sociální služby či jiné veřejné služby) a nezůstával v sociální izolaci. Věříme, že je i dostatečně zajištěno dodržování lidských práv

a základních svobod našich tazatelů. Informace se snažíme poskytovat nejen správné, ale i úplné a srozumitelné, nezamlčovat důležité skutečnosti či důsledky nějakého konání, rozhodnutí je však vždy na tazateli. A také plné právo dialog s chatbotem kdykoliv přerušit. Samozřejmě ho také upozorňujeme, že má právo si stěžovat, pokud nebyl s průběhem či kvalitou poradenství, poskytnutého chatbotem, spokojen.

4.Chatbot a standardy kvality sociálních služeb

Nyní se tedy dostáváme k fundamentální otázce: Může náš chatbot naplnit standardy kvality sociálních služeb? Inu, z části to už dělá. Vzhledem k charakteru poskytování služby není potřeba ošetřit navázání kontaktu a zajištění bezpečí. Na klientovi je vytvoření odpovídajícího (vhodného) prostředí, kde je služba poskytována, jelikož probíhá z přirozeného sociálního prostředí tazatele (např. aby nebyl během dialogu vyrušován, cítil se bezpečně, měl adekvátní technické vybavení). Chatbot samotný je diskrétní, dialogy se nikde nezveřejňují, nejsou dohledatelné. Taktéž střet zájmů se zájmy klientů je téměř vyloučen. Jelikož chatbota nelze nijak uplatit, není nutné nastavovat ani vnitřní pravidla pro přijímání darů. Problémem není ani místo a doba poskytování sociální služby, protože *Poradím* je k dispozici 24/7 a odkudkoliv, stačí jen počítač (tablet, mobil) a připojení k internetu.

Jelikož je naším hlavním cílem poskytnout tazateli takové informace, které chce vědět a do jaké hloubky je chce vědět, dovoluujeme si tvrdit, že *Poradím*ovy služby jsou poskytovány cílovým skupinám podle jejich potřeb. Přestože náš chatbot už má celkem rozsáhlou znalostní bázi, odkud čerpá odpovědi, nezahrnuje zdaleka všechno a velice často odkazuje na jiné služby, databáze, seznamy odborníků apod. Tím tazatele podporuje v tom, aby takové služby využíval. Nastaveno je i zjišťování spokojenosti klientů – tazatel může na konci dialogu přejít na závěrečný evaluační dotazník, jeho vyplnění však není povinné. A jak už bylo řečeno, klient má právo ukončit dialog (=poskytování služby) v jakémkoliv okamžiku.

Pokud jde o ostatní opatření standardů kvality sociálních služeb, následuje dlouhý seznam toho, co bychom ještě museli změnit či zlepšit. Patří k nim:

- detailněji informovat zájemce o sociální službu o možnostech a podmínkách poskytování sociální služby;
- respektovat požadavky, očekávání a osobní cíle klientů (pokud zakázka klienta neodpovídá poslání, cílům a zásadám služby);
- ošetřit odmítnutí zájemce o sociální službu z důvodů stanovených zákonem (jak by to bylo v případě, kdy je dotaz položen v cizím jazyce, *Poradím* zatím komunikuje pouze česky);
- informovat o možnosti podání stížnosti (lze postupovat podle metodiky Občanské poradny?);
- definovat, kdo a jak řídí plánování procesu poskytování služby (např. v čí režii je délka dialogu?);
- nastavit systém získávání a předávání potřebných informací mezi zaměstnanci o průběhu poskytování sociální služby, s tím souvisí i vedení a evidenci dokumentace o klientech (uskutečněných dialogích);
- promyslet, jak více podporovat klienty v kontaktech a vztazích s přirozeným sociálním prostředím.

Hlavu nám můžou zamotat např. chybějící pracovní profily, kvalifikační požadavky a osobnostní předpoklady zaměstnanců, kteří chatbota obsluhují, a z toho plynoucí velmi netradiční pracovní pozice pro sociální pracovníky, např. tvůrce/tvůrkyně intentů, konstruktér/ka dialogů, tester/ka (prompt engineering), validátor/ka (označovatel/ka dat), manažer/ka odpovědné AI, auditor/ka předpojatosti AI aj. S tím samozřejmě souvisí zaškolování nových zaměstnanců a specifické požadavky na nové dovednosti, vč. pravidelného hodnocení zaměstnanců, nastavení dalšího vzdělávání zaměstnanců, nebo

system finančního a morálního oceňování zaměstnanců, kdy se můžeme dostat až k neřešitelnému rébusu - jak třeba spojit mzdovou úroveň v sociálních službách a v lukrativním IT? Taktéž supervize prostřednictvím nezávislého odborníka se zřejmě zaměří na nová témata – možná budeme víc řešit stres z pohybu v digitálním prostředí a „stávkování“ pracovních nástrojů jako PC, internet nebo virtuální úložiště, než běžné zátěžové situace z klientské práce. Přibudou nám nejspíš i opatření pro nové nouzové a havarijní situace, jakými může být zhroucení technického prostředí a ztráta dat, pandemie (chatbot bez obsluhy - neaktuální data), ale i blackout, útok hackera, sebeuvědomění UI a „převálcování“ konkurencí ze skupiny generativních chatbotů, které sice nemají znalosti, ale vědí, kde si je opatřit nebo jak je vyfabulovat, takže se zdají „chytřejší“ (ChatGPT, Dall-E).

Přesto doufáme, že postupnými kroky se nám podaří jednotlivé standardy zpracovat, bariéry překonat a s novými prvky v sociální práci se dostatečně porovnat, abychom za krátký čas mohli podat žádost o registraci sociální služby. Inspirovat se můžeme v některých otázkách třeba u služeb TKI, linek důvěry a tlumočnických či předčitatelských služeb, nebo z nejnovějších poznatků využití umělé inteligence v domovech pro seniory. Zatím může být *Poradím* užitečnou pomůckou pro všechny sociální pracovníky, kteří nemají po ruce potřebnou legislativu, nebo se potřebují v nějaké problematice rychle zorientovat. A my zatím budeme na základě zpětné vazby rozšiřovat funkcionality *Poradíma* tak, aby byl schopen ještě aktivnější a přirozenější interakce s uživatelem.

Reference / Seznam citované literatury

- AUSTIN, John L. Jak udělat něco slovy. Praha: Filosofia, 2000. ISBN 80-7007-133-8.
- ČERMÁKOVÁ, K., JOHNOVÁ, M. (eds.) *Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe: průvodce poskytovatele*. Vyd. 2. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2003. 111 s. ISBN 80-86552-66-7.
- FORD, Martin. Roboti nastupují: automatizace, umělá inteligence a hrozba budoucnosti bez práce. V Praze: Rybka Publishers, 2017, 377 s. ISBN 978-80-87950-46-3.
- LEMERT, E. *Crime and Deviance, Essays and Innovations of Edwin. M. Lemert*. Lanham, Maryland, USA: Rowman and Littlefield Publishers, 2000. 310 s. ISBN 0-8476-9816-5.
- LUDEWIG, K. *Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe*. Praha: Pallata, 1994. 150 s. ISBN 80-901710-0-1.
- PERNELLOVÁ, R. B. *Empowerment in Social Groups Works*. In PARNES, M. (ed.) *Innovatons in Social Group Work: Feddback from Practise to Theory*. New York: Haworth, 1986.
- PLAŇAVA, I. *Průvodce mezilidskou komunikací. Přístupy – dovednosti – poruchy*. Praha: Grada Publishing, 2005. 146 s. Psyché. ISBN 80-247-0858-2.
- ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. Praha: Slon, 2005, 128 s. Studijní texty. ISBN 80-86429-36-9.
- Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, v platném znění.

Beeler proti Švýcarsku – konec diskriminace mužů v důchodovém systému?

Beeler v. Switzerland – an end to discrimination against men in the pension system?

Filip Rigel¹

Abstrakt

Příspěvek se zabývá případem Beeler proti Švýcarsku. Evropský soud pro lidská práva zde konstatoval diskriminaci vdovce, který se celodenně po několik let po smrti manželky staral o nezletilé děti. Výplata vdoveckého důchodu mu skončila nabytím zletilosti jeho nejmladšího dítěte. Švýcarské právo přitom ženám-vdovám vdovský důchod garantovalo déle, bez ohledu na věk dětí. Co znamená tato kauza pro český důchodový systém, který pro starší ročníky upravuje věk odchodu do důchodu rozdílně pro muže a ženy, neboť jen ženám započítává počet vychovaných dětí?

Klíčová slova: Beeler proti Švýcarsku. Důchod. Diskriminace.

Abstract

The paper deals with the case of Beeler v. Switzerland. Here, the European Court of Human Rights found discrimination against a widower who took care of his minor children for several years after his wife's death. The payment of his survivor's pension ended when his youngest child reached adulthood. Swiss law had guaranteed survivor's pension to women regardless of the age of the children. What does this case mean for the Czech pension system, which regulates the retirement age differently for men and women for those born earlier, as only women are counted for the number of children they have raised?

Keywords: Beeler v. Switzerland. Pension. Discrimination.

1. Úvod

Rozmanitost jako taková je chtě nechtě zdrojem mnohých konfliktů, ať už etnických, národnostních, náboženských či sociálních. Jako jejich učebnice slouží dějiny 20. století, během něhož se naplno projevily názory volající namísto rozmanitosti po homogenitě – náboženské, rasové, národnostní nebo třídní. Ukázalo se nicméně, že genocida, nucené obrácení na víru a perzekuce na základě třídní příslušnosti nebyly nejšťastnějším řešením a že se přeci jen budeme muset s rozmanitostí nějak vyrovnat – nejlépe ji dokonce respektovat.

Jedním z právních nástrojů sloužících k zachování rozmanitosti a ochraně menšin je zákaz diskriminace. V tomto příspěvku představím zákaz diskriminace v českém a evropském právu a zvláště se zaměřím na užití této zásady v rámci českého důchodového systému s přihlédnutím k rozdílně stanovené hranici pro odchod do důchodu mezi muži a ženami vzhledem k počtu vychovaných dětí. Je tato úprava nepřipustně diskriminační?

2. Zákaz diskriminace

V minulém století právo EU zákaz diskriminace příliš široce neupravovalo, omezilo se po věcné stránce na pracovníprávní otázky a z hlediska diskriminačního důvodu se soustředilo pouze na pohlaví. To se ale prudce změnilo a dnes unijní právo zakazuje diskriminaci z široké škály důvodů a ve všech oblastech unijního práva.

Čl. 21 Listiny základních práv EU zakazuje diskriminaci založenou zejména na pohlaví, rase, barvě pleti, etnickém nebo sociálním původu, genetických rysech, jazyku, náboženském vyznání nebo přesvědčení, politických názorech či jakýchkoli jiných názorech, příslušnosti k národnostní menšině, majetku, narození, zdravotním postižení, věku nebo sexuální orientaci. Mimo to se v oblasti působnosti unijního práva zakazuje i diskriminace na základě státní příslušnosti.

¹ Ústav sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové; e-mailová adresa: filip.rigel@uhk.cz

Také na základě čl. 2 Smlouvy o EU je zásada zákazu diskriminace jednou ze základních hodnot Evropské unie. Podle článku 10 Smlouvy o fungování EU musí Evropská unie při vymezování a provádění svých politik a činností bojovat proti diskriminaci na základě pohlaví, rasy nebo etnického původu, náboženského vyznání nebo přesvědčení, zdravotního postižení, věku nebo sexuální orientace.

Na ustanovení primárního práva navazuje množství směrnic, které regulují zákaz diskriminace v různých oblastech práva EU.

Ačkoliv Evropská unie dosud (vzdor závazku ve svém primárním právu) není smluvní stranou Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, všechny členské země EU smluvní stranou jsou a řečená mezinárodní smlouva tak tvoří pilíř lidskoprávní ochrany na evropském kontinentu. Její čl. 14 praví, že užívání práv a svobod přiznaných touto Úmluvou musí být zajištěno bez diskriminace založené na jakémkoli důvodu, jako je pohlaví, rasa, barva pleti, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnostní nebo sociální původ, příslušnost k národnostní menšině, majetek, rod nebo jiné postavení.

Podobná pravidla obsahuje i ústavní pořádek České republiky. Podle čl. 3 odst. 1 Listiny základních práv a svobod platí, že základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení.

Na ustanovení ústavního pořádku navazuje několik zákonů. Pro pochopení tématu je k dispozici také četná judikatura a množství specifických (Bobek, Boučková, Kühn eds. 2007) i obecnějších (Husseini, Bartoň, Kokeš, Kopa et al. 2021) odborných publikací.

3. Rozdílný důchodový věk v českém právu

Poprvé byly rozdílné hranice pro muže a ženy zavedeny zákonem č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení, a to s účinností od 1. 1. 1957. Důvodová zpráva k tomuto zákonu akcentovala „zvláštnosti společenského postavení a tělesné konstituce žen“. V roce 1956 pouze zhruba polovina ve světě tehdy existujících důchodových soustav přiznávala ženám nižší věkovou hranici pro nárok na starobní důchod než mužům, a to bez ohledu na počet vychovaných dětí. Až zákonem č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení, který nabyl ve většině ustanovení účinnosti dnem 1. 7. 1964, byla věková hranice žen pro nárok na starobní důchod dále diferencována, a to podle počtu vychovaných dětí. Podle důvodové zprávy k tomuto zákonu mj. „touto odlišnou věkovou hranicí pro právo na odchod do důchodu se vyjadřuje odlišná životní situace matek, které vedle plnění pracovních povinností plnily také povinnosti v rodině při péči o děti“.

Český důchodový systém stále ještě počítá s rozdílným věkem odchodu do starobního důchodu u mužů a u žen. Tento rozdíl se má plně setřít teprve u osob narozených v roce 1972 a mladších. Ty v současnosti ještě důchodového věku nedosáhly a v následující dekádě ani nedosáhnou, takže jde o stále aktuální problém.

Proces sbližování věkových hranic mužů a žen je dle Ministerstva práce a sociálních věcí (viz nálezný Ústavního soudu ze dne 16. 10. 2007, sp. zn. Pl. ÚS 53/04) dlouhodobou záležitostí, obdobně jako byla zavedena jejich diference, která je také výsledkem historického vývoje. Závěr postupně sjednotit věkové hranice je i v souladu se zahraničními tendencemi v zemích s obdobnou situací jako v České republice. Důchodový věk je dle Ministerstva práce a sociálních věcí se stejnou věkovou hranicí vymezen např. v Dánsku, Nizozemí, Německu, Portugalsku, Španělsku, Irsku, Kanadě, Finsku, Norsku, na Islandu, ve Francii a USA, postupný proces sjednocování diferencovaných věkových hranic probíhá např. v Belgii, Estonsku, Lotyšsku, Maďarsku, Rakousku, Velké Británii či Austrálii, v některých zemích se diference zachovává i při postupném zvyšování důchodového věku, např. v Litvě, Švýcarsku, Bulharsku či Rumunsku. Navržený důchodový věk existoval na konci

devadesátých let 20. století dále v Polsku, na Maltě, v Rusku a na Ukrajině. Diferencovaný věk závisející na počtu vychovaných dětí, vesměs však nikoliv pouze pro matky, je do jisté míry zachován např. ve Slovinsku, Lotyšsku, Estonsku či Rakousku.

V České republice podle mnohokrát novelizovaného § 32 odst. 2 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, platí, že u pojištěnců (a pojištěnkyň) narozených v období let 1936 až 1971 se důchodový věk stanoví podle přílohy k tomuto zákonu (viz tabulka č. 1; r=rok, m=měsíc).

Tab. č. 1: Důchodový věk

Rok narození	Důchodový věk činí u					
	mužů	žen s počtem vychovaných dětí				
		0	1	2	3 a 4	5 a více
1936	60r+2m	57r	56r	55r	54r	53r
1937	60r+4m	57r	56r	55r	54r	53r
1938	60r+6m	57r	56r	55r	54r	53r
1939	60r+8m	57r+4m	56r	55r	54r	53r
1940	60r+10m	57r+8m	56r+4m	55r	54r	53r
1941	61r	58r	56r+8m	55r+4m	54r	53r
1942	61r+2m	58r+4m	57r	55r+8m	54r+4m	53r
1943	61r+4m	58r+8m	57r+4m	56r	54r+8m	53r+4m
1944	61r+6m	59r	57r+8m	56r+4m	55r	53r+8m
1945	61r+8m	59r+4m	58r	56r+8m	55r+4m	54r
1946	61r+10m	59r+8m	58r+4m	57r	55r+8m	54r+4m
1947	62r	60r	58r+8m	57r+4m	56r	54r+8m
1948	62r+2m	60r+4m	59r	57r+8m	56r+4m	55r
1949	62r+4m	60r+8m	59r+4m	58r	56r+8m	55r+4m
1950	62r+6m	61r	59r+8m	58r+4m	57r	55r+8m
1951	62r+8m	61r+4m	60r	58r+8m	57r+4m	56r
1952	62r+10m	61r+8m	60r+4m	59r	57r+8m	56r+4m
1953	63r	62r	60r+8m	59r+4m	58r	56r+8m
1954	63r+2m	62r+4m	61r	59r+8m	58r+4m	57r
1955	63r+4m	62r+8m	61r+4m	60r	58r+8m	57r+4m
1956	63r+6m	63r+2m	61r+8m	60r+4m	59r	57r+8m
1957	63r+8m	63r+8m	62r+2m	60r+8m	59r+4m	58r
1958	63r+10m	63r+10m	62r+8m	61r+2m	59r+8m	58r+4m
1959	64r	64r	63r+2m	61r+8m	60r+2m	58r+8m
1960	64r+2m	64r+2m	63r+8m	62r+2m	60r+8m	59r+2m
1961	64r+4m	64r+4m	64r+2m	62r+8m	61r+2m	59r+8m
1962	64r+6m	64r+6m	64r+6m	63r+2m	61r+8m	60r+2m
1963	64r+8m	64r+8m	64r+8m	63r+8m	62r+2m	60r+8m
1964	64r+10m	64r+10m	64r+10m	64r+2m	62r+8m	61r+2m
1965	65r	65r	65r	64r+8m	63r+2m	61r+8m
1966	65r	65r	65r	65r	63r+8m	62r+2m
1967	65r	65r	65r	65r	64r+2m	62r+8m
1968	65r	65r	65r	65r	64r+8m	63r+2m
1969	65r	65r	65r	65r	65r	63+8m
1970	65r	65r	65r	65r	65r	64r+2m
1971	65r	65r	65r	65r	65r	64r+8m

Zdroj: Příloha k zákonu o důchodovém pojištění

Z tabulky č. 1 plyne, že zákon nastolil odlišné zacházení s muži a ženami ohledně věku odchodu do důchodu. To ještě automaticky neznamená, že jde o zakázanou diskriminaci. V testu diskriminace odlišné zacházení ob stojí, pokud rozlišovací kritéria sledující legitimní cíl a taktéž prostředky k jeho dosažení jsou přiměřené a nezbytné (přiměřeně viz nálezy Ústavního soudu ze dne 7. 4. 2020, sp. zn. Pl. ÚS 30/16).

4. Nález Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 53/04

Otázkou, zda stanovení odlišného důchodového věku pro muže a ženy v závislosti na počtu dětí, není diskriminační, se Ústavní soud v minulosti již zabýval. Stalo se tak na základě návrhu podaného Nejvyšším správním soudem podle § 64 odst. 3 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu. Nejvyšší správní soud se návrhem domáhal zrušení výše citovaného § 32 zákona o důchodovém pojištění.

Skutkově šlo o případ muže, který zcela sám vychoval dvě děti, a domáhal se proto dřívějšího odchodu do důchodu. Podle Nejvyššího správního soudu nelze spatřovat rozumné důvody pro odůvodnění rozdílů v podmínkách a výši přiměřeného zabezpečení ve stáří tam, kde je jen určité skupině osob poskytnuto zvýhodnění ze splnění zvláštních podmínek, a jiné skupině naplňující shodné podmínky je výhoda upřena. Zákon tak, aniž by pro to byly dány věcné důvody související s rozdílným pohlavím, v závislosti na pohlaví osoby o dítě pečující zakládá odlišným způsobem právo na účast takové osoby na důchodovém pojištění a stanoví pro muže a ženy nerovné podmínky při stanovení důchodového věku v souvislosti s péčí o děti. Nejvyšší správní soud konečně poukázal na zvýhodněné postavení žen ve smyslu čl. 29 Listiny základních práv a svobod a na ustanovení čl. 32 odst. 4 Listiny základních práv a svobod ve vztahu k péči o děti jako součást práv obou rodičů.

Ústavní soud nálezem ze dne 16. 10. 2007, sp. zn. Pl. ÚS 53/04, návrh Nejvyššího správního soudu zamítl (soudkyně Vlasta Formánková a Eliška Wagnerová uplatnily odlišná stanoviska).

Odůvodnění Ústavního soudu je ovšem mimořádně strohé. Ústavní soud vyšel z toho, že v oblasti politických a občanských práv je pro preferenční zacházení dán minimální prostor, zatímco v oblasti práv hospodářských, sociálních, kulturních a menšinových, v nichž je stát za často povinován k aktivním zásahům, jež mají odstranit křiklavé aspekty nerovnosti mezi různými skupinami složitě sociálně, kulturně, profesně či jinak rozvrstvené společnosti, disponuje zákonodárce logicky mnohem větším prostorem k uplatnění své představy o přípustných mezích faktické nerovnosti uvnitř ní. Může proto volit preferenční zacházení mnohem častěji.

Ústavní soud posuzoval zvýhodňující přístup, který byl založen na objektivních a rozumných důvodech. Přihlédl k důvodům historickým a sociologickým i ke komparatistice. Ohledně nich však poukázal v plném rozsahu jen na vyjádření účastníků.

5. Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Beeler proti Švýcarsku

Významný vývoj judikatury ve zkoumané oblasti nastal s vydáním rozsudku Evropského soudu pro lidská práva ze dne 11. 10. 2022, ve věci č. 78630/12 – Beeler proti Švýcarsku.

Soud posuzoval následující skutkový stav. Manželka pana Beelera zemřela v roce 1994 při nehodě. Pan Beeler přestal pracovat a rozhodl se celodenně pečovat o své dvě nezletilé dcery, jež byly v té době ve věku 21 měsíců a 4 roky. Od roku 1997 pobíral vdovecký důchod a již se nevrátil do práce. V roce 2010 dosáhla jeho mladší dcera zletilosti a on v důsledku toho ztratil nárok na vdovecký důchod. Stěžovateli bylo v té době 57 let, neměl ještě nárok na důchod starobní, a jelikož byl již více než 16 let mimo pracovní trh, nebyl schopen si najít zaměstnání. Neúspěšně proto brojil proti rozhodnutí o ukončení výplaty vdoveckého důchodu

s odkazem na to, že vdova by nárok na tento pozůstalostní důchod měla i po zletilosti svého nejmladšího dítěte, a právní úprava je proto diskriminační.

Evropský soud pro lidská práva konstatoval, že byl porušen zákaz diskriminace na základě pohlaví ve smyslu čl. 14 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod ve spojení s právem na respektování rodinného života chráněného čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Soud se tak na věc nedíval optikou sociálního práva na důchod, nýbrž základního práva na ochranu rodiny a soukromí.

Soud konstatoval rozdílné zacházení, neboť vdova by za stejné situace měla nárok na výplatu vdoveckého důchodu i po zletilosti nejmladšího dítěte.

Následně se soud zabýval tím, zda bylo rozdílné zacházení objektivně a rozumně odůvodněno. Zde soud vyšel z toho, že současné evropské společnosti se posunuly směrem k vyrovnanějšímu rozdělení odpovědnosti za výchovu dětí mezi muži a ženami a že je stále více uznávána úloha mužů v péči o malé děti. Z toho vyvodil, že obecné a automatické omezení vůči skupině osob na základě jejich pohlaví bez ohledu na jejich osobní situaci nespadá do sféry uvážení členského státu. Aby bylo možné považovat rozdílné zacházení na základě pohlaví za slučitelné s Úmluvou, je třeba pro toto zacházení předložit velmi závažné důvody. Odkazy na tradice, obecné představy nebo převládající společenské postoje v určité zemi nestačí. Z toho vyplývá, že stát se nemůže opírat o předpoklad, že manžel finančně podporuje manželku (koncept „mužského živitele“), aby odůvodnil rozdílné zacházení, které znevýhodňuje vdovce oproti vdovám.

6. Závěry

Představuje rozsudek ve věci Beeler proti Švýcarsku koperníkovský obrat v nahlížení na rozdílný věk odchodu do důchodu mezi muži a ženami a překonání dosavadní judikatury Ústavního soudu?

Nutno předeslat, že – podobně jako nález Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 53/04 – ani rozsudek Evropského soudu pro lidská práva neobsahuje nikterak propracované odůvodnění a tvoří ho spíše odkazy na jiná rozhodnutí.

I tak jsou ale závěry rozsudku Evropského soudu pro lidská práva zřejmě a judikatura českých soudů na čele s Ústavním soudem je bude muset respektovat (čl. 1 odst. 2 Ústavy České republiky). Podstatou věci Beeler proti Švýcarsku je to, že osamělý rodič má po smrti manžela/manželky nárok na pomoc od státu (je-li předpisy dané země zavedena), ať již jde o muže nebo ženu. V tomto ohledu má každý (ať muž, nebo žena), kdo na mnoho let kvůli výchově dětí opustil pracovní trh, stejný problém se na něj vrátit. V tom není pohlaví určující, a proto jde o diskriminaci.

Není pochyb o tom, že větší část péče o děti je v české společnosti nadále na ženě, a jsou to v naprosté většině ženy, kdo odchází na rodičovskou dovolenou. Podle dat Úřadu práce byla v roce 2020 mezi rodiči čerpajícími rodičovský příspěvek jen necelá 2 % mužů a zhruba 98 % žen (irozhlas.cz 2023).

Je tak pochopitelné obecné nastavení důchodového systému ve prospěch žen, které mohou odcházet do důchodu dříve, neboť jejich kariéra mohla být narušena mateřstvím. Není ovšem důvod pro odlišné zacházení s mužem, jehož kariéra byla rodičovstvím zasažena stejnou měrou. Domnívám se proto, že § 32 zákona o důchodovém pojištění ve stávajícím znění po vydání rozsudku Beeler proti Švýcarsku neobstojí. Ministerstvo práce a sociálních věcí však dosud adekvátní novelizaci nepřipravilo.

Reference / Seznam citované literatury

BOBEK, Michal, BOUČKOVÁ, Pavla, KÜHN, Zdeněk eds. *Rovnost a diskriminace*. Praha: C. H. Beck, 2007. ISBN 978-80-7179-584-1.

HUSSEINI, Faisal, BARTOŇ, Michal, KOKEŠ, Marian, KOPA, Martin et al. *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021. ISBN 978-80-7400-812-2.

IROZHLAS.CZ 2023. Jen dvě procenta českých otců využívá rodičovskou dovolenou. Většina mužů si přitom myslí, že by měli. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/cesti-muzi-otcove-rodicovska-dovolena_2108072055_piv (5. 9. 2023).

Dále bylo čerpáno z právních předpisů, mezinárodních smluv a judikatury citované v textu.

Sekce č. 2: Respekt k rozmanitosti v kontextu sociální práce s rodinami, dětmi a mládeží

Poskytování pomoci a podpory v kontextu SAS pro rodiny s dětmi

Providing help and support in the context of SAS for families with children

Martin Daňhel¹, Kateřina Kubalčíková²

Abstrakt

V příspěvku diskutujeme současné možnosti sociální práce při poskytování sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi. S využitím sekundární analýzy dat z případové studie vybrané SAS se zabýváme nastavením pomoci a podpory – zejména akcentování materiální pomoci, omezená nabídka prostoru pro spoluúčast na rozhodování vede k rezignaci na vlastní potenciál klienta a posilováním závislosti na formálních zdrojích.

Klíčová slova: Rodiny s dětmi. Sociální služba. Participace.

Abstract

In this paper we discuss the current possibilities of social work in providing social activation services for families with children. Using secondary data analysis from a case study of a selected SAS, we examine the setting of assistance and support – in particular, the emphasis on material assistance, limited space for participation in decision-making leads to a resignation to the client's own potential and a strengthening of dependence on formal resources.

Keywords: Families with children. Social service. Participation.

1. Úvod

Sociální služby a jejich poskytování je ovlivněno řadou vývojových trendů. Jedním z nich je změna v chápání role aktérů těchto služeb, především postavení těch, kteří je využívají tzn. uživatelů či klientů (Matoušek, 2007). S nevhodně nastavenými intervencemi se zvedá riziko, že tito klienti nebudou schopni přiměřeně reagovat na svou obtížnou životní situaci, a tím dochází k prohlubování jejich sociální exkluze. Považujeme za žádoucí, aby poskytovatelé sociálních služeb vytvářeli takové podmínky, které posilují uplatnění vlastní vůle klienta při řešení své životní situace.

2. Rodiny s dětmi jako klienti sociální služby

Úvodem je nutno říci, že neexistuje žádná definice rodiny, kterou by bylo možné označit za jednotnou či zcela univerzální. Jejím vymezením se zabývá celá řada vědních oborů, díky čemuž je na ni také možné pohlížet z mnoha různých úhlů pohledu. Velmi obecně lze rodinu vymezit jako sociální jednotku tvořenou rodiči, dítětem nebo dětmi, případně i jinými členy rodiny. Transformace, kterými rodina jako sociální instituce a rodinná intimita prochází, se odrážejí také v sociální práci s rodinami. Stále však platí, že pro dítě je rodina nejdůležitější společenskou skupinou a má také zcela klíčový vliv na jeho osobnostní rozvoj u začlenění do společnosti. Jinak řečeno, sehrává stěžejní roli v procesech socializace a enkulturace dítěte, plní důležité funkce a v mnoha ohledech je nenahraditelná. „*Žádný jiný typ výchovné instituce*

¹ Mgr. Martin Daňhel, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita Brno; danhelmartin@mail.muni.cz

² Doc. PhDr. Kateřina Kubalčíková, Ph.D., Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita Brno; kubalis@fss.muni.cz

nedokáže rodinu nahradit v míře angažovanosti na osudu dítěte“ (Matoušek, Pazlarová a kol. 2014:18). Rodina by tedy při uspokojování všech zmiňovaných potřeb, ale zároveň i požadavků, které klade na své členy, měla zároveň plnit základní funkce: **biologicko-reprodukční; ekonomicko-zabezpečovací; emocionální; ochrannou; socializačně-výchovnou; rekreační, relaxační a zábavnou** (Dunovský, 1999:33). S naplňováním funkcí rodiny koreluje také problematika naplňování základních vývojových potřeb dítěte ve všech fázích jeho ontogeneze. Považujeme za důležité reflektovat význam saturace základních vývojových potřeb dítěte. Matějček (srov. 2005:28-30) definuje pět základních potřeb dítěte, které jsou uspokojovány prostřednictvím života v rodině, jedná se o: **potřebu přiměřené stimulace; potřebu smysluplného světa; potřebu životní jistoty; potřebu pozitivní identity neboli vlastního já a potřebu otevřené budoucnosti**. Každá z těchto uváděných potřeb se během života dotváří a zároveň může docházet k tomu, že každá z nich může být pro kratší či naopak delší dobu nedostatečně uspokojována. Jestliže bude takové neuspokojování dlouhodobého charakteru, pak dochází k deprivaci (Matoušek, 2003b:55).

Obtížná životní situace

V rámci hodnocení životní situace rodiny je potřeba se zaměřit na reflexi úrovně naplňování základních funkcí rodiny (biologicko-reprodukční, ekonomicko-zabezpečovací, emocionální, ochranná, socializačně-výchovná a rekreační, relaxační a zábavná). Zároveň je potřeba reflektovat úroveň saturace základních duševních potřeb dětí (potřeba přiměřené stimulace, potřeba smysluplného světa, potřeba životní jistoty, potřeba pozitivní identity a otevřené budoucnosti). Aby bylo možné lépe porozumět problematice rodin s dětmi v obtížné životní situaci, je nutno se také zaměřit na to, co si pod zmiňovanou obtížnou situací představit a také co je myšleno životní situací obecně, protože „*pojetí životní situace má reálné důsledky pro práci s klientem*“ (Navrátil a kol. 2014: 23).

V kontextu obtížné životní situace je nutno podotknout, že v literatuře je možné narazit na obdobné pojmy jako je samotná obtížná životní situace. Je možné se setkat např. s pojmem „*životní těžkosti*“, „*zátěžové situace*“, „*nepříznivá životní situace*“ či „*náročná životní situace*“. Jedná se však o pojmy, které nejsou jednoznačně definovány a navzájem se překrývají, nejednoznačná je tedy i terminologie, se kterou se v odborné literatuře setkáváme. Tento příspěvek bude pracovat s pojmem „*obtížná životní situace*“.

Rodina v obtížné životní situaci je ta, která je nějakým způsobem dysfunkční, což znamená, že nenaplnuje adekvátním způsobem jednu nebo více funkcí, které by naplňovat měla. Obtížná životní situace rodiny může tedy nabývat mnoho podob. Funkční rodina plní celou řadu funkcí nejen ve vztahu k dětem, ale také ve vztahu k dospělým. „*Funkční rodina zajišťuje naplnění hlavních životních potřeb všem*“ (Matoušek, Pazlarová a kol. 2014:18).

Jestliže se rodina v nějaké oblasti stane dysfunkční, určité potřeby těchto lidí jsou neuspokojeny a rodina se tak pro ně stává zejména zátěží. Obzvláště v případě dětí, u kterých je jejich osobnost teprve ve vývoji, může být takto další vývoj vážně narušen. Vzhledem k tomu, že jsou děti v mnoha ohledech na dospělých členech závislé, hodnotíme při posuzování skutečnosti, zda rodina je či není v obtížné situaci, především úroveň saturace duševních potřeb dětí. Při charakteristice rodin v obtížné životní situaci, proto bude vycházet z duševních potřeb podle Matějčka (2005) tak, jak jsou uvedeny výše, a za rodinu v obtížní životní situaci budeme považovat takovou, která nenaplnuje jednu či více základních potřeb dětí.

Pro řešení obtížné životní situace rodiny je zde nástroj v podobě sociálních služeb, které prostřednictvím individuálního plánování průběhu poskytování sociální služby přistupují ke každé rodině zcela individuálně, a reagují tak na její konkrétní potřeby.

3. SAS jako nástroj pomoci rodinám s dětmi

Nástrojem pomoci rodinám v obtížné životní situaci jsou sociální služby poskytované podle Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Rodinám v obtížné životní situaci může pomoci celá řada sociálních služeb v závislosti na tom, co je podstatou obtížné životní situace konkrétní rodiny. V textu se budeme zabývat pouze sociálně aktivizační službou pro rodiny s dětmi (dále jen SAS), jakožto běžným postupem řešení obtížné životní situace rodiny s dětmi se zaměřením na fungování rodiny a naplňování duševních potřeb dětí.

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi lze charakterizovat jako ambulantní nebo terénní služby, které jsou poskytované rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen na základě dopadů dlouhodobé krizové sociální situace, jež rodiče nejsou schopni sami bez pomoci zvládnout, a u které existují další rizika ohrožení vývoje dítěte. SAS poskytují celkem čtyři základní činnosti: výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, dále zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. SAS pomáhá motivovat klienta ke zlepšení obtížné životní situace, ve které se aktuálně nachází, pomáhá aktivizovat rodinu, podporovat její snahu vyvíjet samostatnou aktivitu, přispívá tedy k její větší soběstačnosti a k posílení kompetencí nutných k řešení případných obtížných situací v budoucnu.

4. Metodologie

V příspěvku využíváme sekundární analýzu dat z výzkumu, který byl realizován za pomoci kvalitativní výzkumné strategie. Výzkum byl realizován formou případové studie, která umožňuje zachycení případu, popis a vyhodnocení v jejich komplexnosti (Hendl, 1999). Případová studie zahrnovala dalekosáhlejší spektrum témat spojených s poskytováním SAS. V konferenčním příspěvku však diskutujeme zejména otázku přístupu při řešení obtížné životní situace klientů SAS a předkládáme výsledky relevantní k jedné z výzkumných otázek: „*Jaké jsou možnosti a limity uplatnění vlastního potenciálu klientů při řešení obtížné životní situace v kontextu vybrané SAS?*“

Cílovou skupinou SAS je rodina, tj. rodiče a děti. Do výzkumného šetření jsme však zařadili pouze dospělé klienty vybrané služby. Do výzkumu bylo integrováno celkem 9 respondentů, kteří mají dlouholetou zkušenost s vybranou službou a aktivně ji využívají. Podíl respondentů na celkovém počtu klientů vybrané SAS činí 3,4 %.

5. Výsledky a diskuze

Z provedené analýzy dat jsme identifikovali níže uvedené subkategorie limitů, které klientům vybrané SAS znemožňují snahu vyvíjet samostatnou aktivitu, která by přispěla k řešení jejich obtížné životní situace.

Nedostatečná saturace základních životních potřeb

Jistota přístřeší je jedna ze základních potřeb každé rodiny. Nejisté bydlení či jeho ztráta je spouštěčem řady rizikových a stresujících faktorů. Obavy z nejistoty bydlení uvádí R4: „*Jsem furt v problémech, až na prášky z toho jsem, večer se strachem zaspím, až sny z toho mám, že druhý den nebudu mít, kde hlavu složit...*“. Respondenti dále zmiňovali potíže při zajištění dostatečného množství jídla, aby mohli nasytit své děti a další členy rodiny. „*Můžeme být rádi, že když nemáme, co jako dát děckám, tak nám pomůže přes tu banku.*“ (R3). Je pochopitelné, že dlouhodobě nedostatečně saturované základní potřeby a nevyhovující životní podmínky se negativně podepisují na zdraví jednotlivých členů rodiny. R8 uvedl: „*manželka se musí starat o matku, onemocněla tady z té plísně.* Domníváme se, že odpověď

má své kořeny v posouzení životní situace klienta, neboť tato je podle Navrátila (Navrátil a kol. 2014:15) „jedním z nejproblematictějších úkolů v sociální práci.“ V rámci posouzení životní situace klienta se sociální pracovník „snaží pojmout obraz životní situace klienta v jeho celistvosti, přičemž na jeho výsledku pak závisí intervence sociálního pracovníka a v důsledku toho i osud klienta.“ Holistické posouzení životní situace klienta pomůže odhalit tyto základní nedostatky, se kterými se klient potýká. Prvotní intervence budou tedy zaměřené na zajištění materiální pomoci. Jak zmiňují Beresford a Hoban (2005) pro jedince žijící v chudobě je daleko podstatnější přežití a základní obživa.

Nízké vzdělání

Nízké vzdělání je handicapem, který se promítá do každodenního světa. Je pochopitelné, že respondenti nerozumí smlouvě o poskytování sociálních služeb nebo zpracování individuálního plánu, kde by klient měl na svém cíli participovat. Problém s porozuměním nastává již před zahájením poskytování sociální služby. Své rozpaky nad individuálním plánem průběhu poskytování sociální služby uvádí R3 „...každý měsíc mi dává nějaký papír podepisovat, já ji vůbec nerozumím, co mi říká. Tak mluvíjou, že jim ani člověk nerozumí.“ Další respondent např. uvedl: „Nic podepisovat nebudu, na mě to ani nezkoušela, ona moc dobře ví, že bych ju hned vyhodila...“ (R4). Vzdělání je často v nízkopříjmových rodinách opomíjeno, není mu přisuzována důležitost. Je však cestou k lepšímu životu. Motivovat děti ke vzdělání je často nedosažitelné, neboť se jedná o velmi vzdálenou budoucnost, která do současného života nepřinese aktuálně nic nového. S těmito faktory by měla SAS pracovat a přizpůsobit dokumenty do přirozeného, zcela jednoduchého jazyka klientů. Hledat takové cesty spoluúčasti klientů na rozhodování, které jsou pro ně dosažitelné.

Absentující sebevědomí a sebedůvěra

Při analýze dat bylo zjištěno, že se někteří respondenti chtějí spolupodílet na řešení své obtížné situace, avšak jsou limitováni nízkým sebevědomím a sebedůvěrou. „Dělám, co můžu, snažím se najít si práci, ale jde to strašně těžko. Mám strach, že mě nikde nevezmou, už několikrát řekli, že nemají místo...“ (R4). Obdobně se vyjádřil i respondent R1: „Nemám školu, ale umím šít, učila mě to sousedka, ona šila pro lidi. Ale od cigánky nic nebudou chtít. To je jasný, to ani zkoušet nebudu.“ Sebevědomí a sebedůvěra se odvíjí od nenaplnění potřeby pozitivní identity (Vágnerová, 2004). Spolupráce klienta s nenaplněnou potřebou pozitivní identity na řešení své obtížné životní situace bude obtížná. Dle našeho názoru je potřeba s klientem cílevědomě prostřednictvím vzdělávacích a aktivizačních činností pracovat na posílení jeho sebevědomí a následně klienta přizvat k aktivní účasti při diskusi o nastavení rozsahu a charakteru pomoci a podpory. Jako vhodné se jeví postupné zapojování klientů od zvládnutelných kroků až po dohody náročnější na porozumění a vyžadující větší rozsah kompetencí.

Předsudky sociálních pracovníků

Komunikační partneři uvedli, že zaznamenávají u sociálních pracovníků předsudky vůči klientům vybrané SAS. Předsudky je doprovází ve všech oblastech běžného života. „Do obchodu jdu a už chodijou za mnou. A tam, když přijdu, tak už všichni v té kanceláři si tašky schovávají, slov na mě nemám.“ (R2) nebo (R6): „mají mě teď za tu, co se neumí starat o děcka.“ Dle etického kodexu sociálních pracovníků, sociální pracovník zajišťuje rovnost každé osobě bez ohledu na národnost, etnickou příslušnost, jazyk, sexuální orientaci atp. Úkolem sociálního pracovníka je přispívat k odstranění projevů příčin sociální nespravedlnosti, útlaku a bariér vedoucích k sociálnímu vyloučení (Etický kodex sociálního pracovníka v ČR). Je tedy zcela neetické, aby sociální pracovník vstupoval již s předsudky do interakce s klientem služby. Spolupráce založená na předsudcích nemůže mít nikdy

efektivní potenciál. Tato bariéra neumožní sociálnímu pracovníkovi nahlížet na klienta „*jako na jedince, který dokáže najít řešení své situace a zároveň na toho, kdo je expertem na vyřešení své životní situace.*“ (Gojová, 2016:24) S ohledem na cílovou skupinu, se kterou vybraná SAS spolupracuje se nabízí účelové vzdělávání sociálních pracovníků. Tito by si měli vybírat takové kurzy, semináře či konference, které jim pomohou osvětlit odlišné kulturní zvyklosti a návyky dané cílové skupiny a přispějí k odbourání předsudečného vnímání.

Paternalistické intervence sociálních pracovníků

V současném pojetí výkonu sociální práce je paternalistický přístup k intervence považován za vhodný jen ve velmi specifických situacích (např. intervence při ohrožení života). O'Sullivan (2011) zdůrazňuje autonomii klientů sociálních služeb a uvádí, že „*klient má právo žít tak, jak si přeje, bez ohledu na to, do jakého nebezpečí se vystavuje.*“ Avšak zároveň vysvětluje, že paternalistické jednání sociálních pracovníků je na místě, jestliže klientovi hrozí riziko vážné újmy. Analýza dat neprokázala, že by paternalistické intervence ze strany sociálního pracovníka byly uplatňovány ve smyslu rizika vážné újmy na zdraví. Soudit tak můžeme např. dle této výpovědi: „*Však teď měsíc, dva tomu, co jsem řešila přechod k jiné elektrice, byli jsme u té Bohemky, co zkrachovala. Ale ona chce všechno dělat sama, nic neřekla a pak přijde, že je to zařízení, ale přitom jsem chtěla jít jinam a ona mi řekne, že ČEZ, až šlak mě málem trefil.*“ Jak popisuje O'Sullivan (2011), paternalistické intervence znemožňují autonomii klienta a prohlubují klientovu závislost na sociálních službách, nepřipadá tak ani v úvahu naděje na aktivní účast klienta na řešení životní situace.

6. Závěr

V příspěvku jsme představili některé aktuální problémy spojené s poskytováním sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi. Sociální služby a jejich poskytování je ovlivněno nejen legislativou státu, ale také řadou vývojových trendů. Jedním z nich je změna v chápání role aktérů těchto služeb (Matoušek, 2007). S nedostatečně nastavenými intervencemi dle potřeb klientů se zvedá riziko, že tito klienti nebudou schopni přiměřeně reagovat na svou obtížnou životní situaci, a tím dochází k prohlubování jejich sociální exkluze.

S využitím sekundární analýzy dat z případové studie vybrané SAS jsme se proto podrobněji zabývali možnostmi a limity využití vlastního potenciálu klientů pro řešení obtížné životní situace. Můžeme konstatovat, že limity na straně klientů vybrané SAS, se kterými se potýkají v rámci řešení své obtížné životní situace, jsou: nedostatečná saturace základních potřeb, nízké vzdělání a absentující sebevědomí a sebedůvěra. Na straně sociálních pracovníků se jako významné jeví předsudky vůči potenciálu klientů aktivovat vlastní potenciál a uplatňování paternalistické intervence při řešení životní situace. Jedná-li sociální pracovník s předsudky, nedůvěruje schopnostem a dovednostem klienta, zvyšuje tak u nich beznaděj a perspektivu, odbourává jejich sebedůvěru a sebevědomí. Klienti se tak často stávají pasivními příjemci rozhodnutí sociálních pracovníků. Nechápu důvody, které rozhodnutí přecházely (Kubalčíková, 2010:112). Pokládáme si otázku, jaké služby může za této podoby participace vybraná SAS poskytnout? Ze zjištění lze usuzovat, že vybraná SAS bude své služby schopná poskytovat jen z části, a to na úrovni materiální a organizační pomoci a rezignuje na potenciál komplexně pracovat s dalšími typickými potřebami rodin s dětmi v obtížné životní situaci (viz výše), které mohou být saturovány prostřednictvím aktivizačních či terapeutických činností.

Výzkumné šetření přineslo zajímavé výsledky, díky nimž můžeme dané problematice lépe porozumět a s výsledky dále pracovat. Považujeme za důležité zmínit, že nebyla provedena triangulace dat, tj. komparace získaných dat např. s informacemi od sociálních pracovníků vybrané SAS či analýzou interních dokumentů. Je potřeba si také uvědomit, že nahlédnutí

na danou problematiku participace klientů SAS z perspektivy klientů služby, nemusí odrážet realitu ani vypovídat nic špatného o organizační kultuře vybrané sociální služby.

Afiliace

Příspěvek vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu specifického vysokoškolského výzkumu, který podpořilo MŠMT v roce 2023 (MUNI/A/1416/2022).

Reference / Seznam citované literatury

BERESFORD, P., HOBAN, M. (2005). Effective participation in anti-poverty and regeneration work and research. Report. Dostupné z:
<https://www.jrf.org.uk/effective-participation-in-anti-poverty-and-regeneration-work-and-research>

DUNOVSKÝ, J. (1999). Sociální pediatrie: vybrané kapitoly. Praha: Grada

Etický kodex sociálních pracovníků [online]. Asociace poskytovatelů sociálních služeb České republiky. Dostupné z:
https://www.apsscr.cz/ckfinder/userfiles/files/Etick%C3%BD%20kodex_Profesn%C3%AD%20svaz_verII.pdf.

GOJOVÁ, V. a kol. (2016). Participativní přístupy v sociální práci. Ostrava, Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií.

HENDL, J. (1999). Úvod do kvalitativního výzkumu. Praha: Karolinum

KUBALČÍKOVÁ, K., KRCHŇAVÁ, A. (2010). Komunitní plánování jako prostor pro účast uživatelů na rozhodování: realita, nebo iluze? In: Sociální práce/Sociální práca 3/2010, s. 110-22

MATĚJČEK, Z. (2005). Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte: normy vývoje a vývojové milníky z pohledu psychologa: základní duševní potřeby dítěte: dítě a lidský svět. Praha: Grada

MATOUŠEK, O. (2007). Plánování sociálních služeb. In Matoušek, O. a kol. Sociální služby. Legislativa, Ekonomika, Plánování, Hodnocení. Str. 107-123. Portál, Praha. ISBN 978-80-7367-310-9

MATOUŠEK, O. (2007). Základy sociální práce. Praha: Portál

MATOUŠEK, O. (2014). Východiska podpory rodiny. In: MATOUŠEK, O. a PAZLAROVÁ, H. a kol. 2014. Podpora rodiny. Praha: Portál

NAVRÁTIL, P. (2014). Teorie životní situace. In: NAVRÁTIL, P. a kol. 2014. Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami. Brno: Masarykova univerzita

O'SULLIVAN, T. 2011. Decision making in social work. United Kingdom: Palgrave Macmillan

VÁGNEROVÁ, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál

ZÁKON č. 108 ze dne 14. 3. 2006 o sociálních službách (zákon o sociálních službách). [online] Dostupné z:
https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/Zakon_o_socialnich_sluzbach-stav_k_1._10._2017.pdf/a538a1ee-153e-a989-b2b5-c62ae97d5262

Kdo je dokonalý rodič?

Who IS the Perfekt Parent?

Lenka Skálová¹, Barbora Janků²,

Abstrakt

Malému Filípkovi bylo na jaře 5 let, chodí s maminkou do školky hned v ulici. Rád běhá, a miluje dětská hřiště, kde může skákat na trampolíně. Také je vášnivý pozorovatel tramvají a všeho, co jezdí. Pro jeho mámu a tátu je Filípek to nejdůležitější na světě. Jsou pořád spolu, zažívají radosti i starosti. Zní to dnes jako samozřejmost, ale ... Filípkova maminka má zdravotní postižení.

Drama pro rodiče i chlapečka začalo hned po porodu, když málem došlo k „preventivnímu“ odebrání dítěte z rodiny. I když měla maminka omezenou svéprávnost, její rodičovská odpovědnost nijak omezena nebyla. Stačila však dva roky stará nešetrná formulace soudní znalkyně k tomu, aby OSPOD bez jakékoli znalosti poměrů v rodině usiloval o umístění Filípka v pěstounské péči... V Úmluvě o právech osob se zdravotním postižením, v článku 23 o rodině stojí, že státy musí zajistit, aby lidé s postižením měli stejné právo na svatbu, rodinu nebo mít partnera nebo partnerku jako všichni ostatní. Rozhodnout se, jestli budou mít děti, kolik jich bude a kdy je budou mít. Úmluva také říká, že je třeba rodiči s postižením pomoci. Takovou pomocí může být třeba zajištění asistence při péči o miminko.

Tato maminka měla štěstí. Zejména na osobu veřejného opatrovníka. Ta hájila od počátku práva své opatrovankyně a tou je nezpochybnitelně právo na rodičovství... Dokázal čelit předsudkům, že lidé s postižením nemohou nebo se nedokáží dobře starat o dítě.

Předsudky v této oblasti stále přetrvávají, jak na straně sociálních pracovníků, zdravotníků a v některých případech i soudů. Chybí důraz na individuální přístup a posouzení dané situace v kontextu. Přes mnohá úskalí se v tomto případě dá mluvit o naplnění závazků, o kterých článek 23 Úmluvy pojednává.

Tento příběh ukazuje skutečné překážky, které jsou spojené nejen s omezením ve svéprávnosti, ale i s potřebou spolupracovat mezi všemi možnými aktéry pomoci. Nejedná se jen o péči o dítě, ale i o možnost získat dostupné bydlení, nebo mateřskou školku. Ukazuje realitu v oblasti přístupu člověka s postižením k veřejným službám a učí, jak čelit předsudkům okolí. Uvádí také několik příkladů, které pomohly obtížné situace řešit.

Klíčová slova: Svěprávnost. Předsudky. Individuální přístup. Podporované bydlení. Rodičovství.

Abstract

Little boy Filípek, who was 5 years old in spring, goes with his mother to the kindergarten right in his street. He loves to run, and he loves playgrounds where he can jump on the trampoline. He is also a keen observer of trams and everything that goes by. For his mom and dad, Filípek is the most important thing in the world. They are always together, experiencing joys and worries. It sounds obvious today, but... Filípek's mum has a disability.

The drama for the parents and the baby boy started right after the birth, when the baby was almost taken away from the family as a "precaution". Even though the mother had no limited parental responsibility, the two-year-old expert's unsparing wording was enough for the OSPOD (municipal authority department for the social and legal protection of children in Czech Republic), without any knowledge of the family's circumstances, to seek to place Phillip in foster care...

The Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Article 23 on the family says that states must ensure that people with disabilities have the same right to marry, have a family or have a partner as everyone else. They have the right to decide if they will have children, how many they will have and when they will have them. The Convention also says that parents with disabilities must be helped. Such help might include providing assistance with caring for the baby.

This mum was lucky. Especially with the public guardian. He has defended her rights from the beginning, and that is an unquestionable right to parenthood... He has been able to counter the prejudice that people with disabilities cannot or do not take good care of a child.

¹ Rytmus-od klienta k občanovi,z.ú., Londýnská 81,Praha2 12000; *e-mailová adresa: lenka.skalova@ratmus.org* ; Tel.: +420 734 441 357

² Odbor sociálních věcí a zdravotnictví, ÚMěČ Praha8; *e-mailová adresa: barbora.janku@praha8.cz* ; Tel.: +420 601 227 502

Prejudices in this area still persist, both on the part of social workers, health professionals and in some cases the courts. There is a lack of emphasis on an individual approach and assessment of the situation in context. Despite the many pitfalls, it is possible to talk about the fulfilment of the obligations referred to in Article 23 of the Convention in this case.

This story shows the real obstacles that are linked not only to the limitation of capacity, but also to the need for cooperation between all possible aid actors. It is not only about childcare, but also about the possibility of obtaining affordable housing or a nursery school. It shows the reality of a person with a disability accessing public services and it teaches us how to face the prejudices of the environment. It also gives us some examples of how difficult situations have been resolved.

Keywords: Legal capacity. Prejudice. Individual approach. Supported housing. Parenting.

1. Úvod

Stále přetrvávají předsudky, že člověk s mentálním postižením se nemůže postarat o dítě. Tento příspěvek zachycuje na příběhu maminky s postižením, že jestliže dostane adekvátní podporu, stává se plnohodnotným rodičem. V příspěvku je zároveň důraz na to, že podpora, aby fungovala, musí být koordinovaná. K tomu pomáhá využití metod Plánování zaměřené na člověka¹.

1.1 Právo na rodičovství – slova sebeobhájkyně Evy

„Podle mě to někdy musí projít i soudem, protože se lidi nemůžou vzít. I když by měli mít právo, jako všichni ostatní. To může zakázat soud, když lidi nemají svéprávnost, a to ohrožuje osobní svobodu a práva lidí.

Dobré by bylo, kdyby se člověk mohl rozhodovat sám o tom, co chce, jestli chce mít svatbu, partnera nebo děti. Do toho by mu neměl nikdo mluvit. Je to jeho rozhodnutí.

Když jsem neměla svéprávnost, tak jsem se nemohla vdávat. Teď už se o tom můžu rozhodnout sama a mít to jak já chci. Dřív jsem to ani neřešila, ale když jsem si našla partnera, tak jsem na to někdy myslela, jak to bude.

Byla jsem v Pardubicích na přednášce, kde mluvila paní o mamince s hendikepem, která se učila starat o děti. Ta paní tam natáčela video, jak se o děti stará. Pak jí to ukázali a říkali, jak by to měla dělat. Říká se tomu video trénink.

Já si myslím, že lidi s postižením by na to rozhodnutí měli mít právo.

Jednou, když jsem ještě byla v ústavu, tam byla holka, která otěhotněla a pak šla na operaci, aby to dítě neměla. To je špatně.

Já třeba dítě nechci, protože bych se asi o něj neuměla postarat, něco bych asi zvládla, ale musela bych k sobě mít někoho, kdo mi to ukázal a učil mě. Podle mě, kdyby se tomu člověku ukázalo, jak se má o to dítě starat, tak by to asi šlo. Když by ta asistentka chodila domů k mamince s dítětem a učila by se to s ní, pomáhala by jí s tím.

Rozhodnutí mít dítě je rozhodnutím toho člověka.“²

¹ „Plánování zaměřené na člověka je prostředkem, není však cílem. Výsledkem je život podle představ dotyčného člověka, není jím plán, který ho popisuje. Plánování zaměřené na člověka je proces, kterým zjišťujeme, jak chtějí lidé žít, a následně popisuje, co je třeba udělat, aby se jim toho podařilo dosáhnout...“ (Michael W. Smull 1996). Dostupné na <https://old.kvalitavpraxi.cz/res/archive/013/001601.pdf?seek=1274106999>.

Pörtner (2009, s 15) dodává, že být zaměřen na osobu znamená „nevycházet z představ o tom, jací by lidé měli být, nýbrž z toho, jací jsou, a z toho, jaké mají možnosti. Pracovat se změřením na člověka znamená brát lidi vážně v jejich osobité jedinečnosti, snažit se porozumět jejich způsobu vyjadřování a podporovat je v tom, aby našli vlastní cesty k přiměřenému zacházení s realitou, samozřejmě v rámci jejich omezených možností“

² Citace z webu. <https://umluva.cz/clanek-23/>

2. Kamila

Kamile je 37 let. Má pětiletého syna Filipa, žije s partnerem v pěkném pražském bytě. Má zdravotní postižení, a protože potřebuje pomoc s rozhodováním v oblasti financí, má v dané oblasti omezenou svéprávnost a ustanoveného veřejného opatrovníka. Nyní už druhý měsíc chodí 5x v týdnu do práce. Uklízí provozovnu s pomůckami do laboratoří. Filípek je v té době s tatínkem a po prázdninách se chystá zase do školky. Chodí tam moc rád.

Kromě pomoci v hospodaření od opatrovníka, dnes využívá Kamila sociální službu Podpora samostatného bydlení, Rytmus – od klienta k občanovi, z.ú.¹ a Letní dům². Potřebuje mít někoho, ke komu má důvěru. Kamile pomáhá, když se může poradit jak o výchově chlapečka, tak ve složitějších situacích.

3. Omezení ve svéprávnosti a znalecký posudek – drama začíná

Začátek v Kamily příběhu byl dost absurdní. Kamila nebyla v době narození syna nijak omezena v rodičovské odpovědnosti. Měla **jen** omezenou svéprávnost, a to hlavně v oblasti nakládání s majetkem. Znalkyně MUDr. M. ve svém posudku z **roku 2016** (který se týkal svéprávnosti, nikoli rodičovských kompetencí) se vyjádřila ve smyslu, že Kamila **není schopna zajistit adekvátní výchovu a péči o případné dítě, proto označila za nezbytnou antikoncepci, eventuelně sterilizaci**. Vyjádřila se tak v době, kdy Kamila ještě ani nebyla těhotná. Tato pasáž ze znaleckého posudku byla bohužel ocitována v odůvodnění (nikoli ve výroku!) rozsudku o omezení svéprávnosti. To stačilo k tomu, aby OSPOD chtěl dítě již v porodnici odebrat a svěřit do přechodné pěstounské péče.

3.1 Veřejný opatrovník

Cituji slova veřejné opatrovnice: “Protože jsme Kamilu už několik měsíců znali a bylo nám jasné, že není pro dítě nebezpečná (jak naznačovala znalkyně), bojovali jsme o to, aby matka a dítě nebyli odděleni. Během několika hodin se podařilo alespoň zmírnit opatření tak, že miminko nešlo do pěstounské péče, ale bylo umístěno v kojeneckém ústavu a Kamila tam mohla být s ním. Byli tam více než dva měsíce. Kamila nemohla být s chlapečkem sama, musela dokazovat, že je schopná se o syna postarat a že pro něj nepředstavuje riziko.”

Byla to právě veřejná opatrovnice, která oslovila službu Podpora samostatného bydlení – Rytmus - od klienta k občanovi, z.ú. dále PSB, zda bychom pomohli zmapovat potřeby Kamily, vracející se s miminkem domů, a to s cílem nastavení adekvátní podpory. Nebylo moc času na rozmýšlení, Kamila potřebovala pomoc hned. Také nás propojila s dalšími aktéry pomoci Poradnou Quip, která je součástí organizace Rytmus – od klienta k občanovi, z.ú. dále Quip³. Cílem jejich spolupráce bylo především zpočátku pomoc s obhajobou práv Kamily

¹ Cílem služby je pomáhat lidem převážně s mentálním postižením, co nejsamostatněji se starat o vlastní domácnost, své zdraví a bezpečí. Pomáhat jim, aby si uměli plánovat svůj život, rozhodovali se, a uměli si říct o podporu. Pomáháme jim, aby mohli žít v běžných vztazích s rodinou, okolím, kamarády, partnery a zapojili se do dění ve svém okolí, využívali běžné služby.

² Poskytují podporu ohroženým rodinám, pěstounským rodinám a dětem, které vyrůstají v ústavní péči.

³ Poskytuje odborné poradenství lidem s postižením v různých oblastech života. Jde o tým právníků a sociálních pracovníků, kteří pomáhají řešit situace u každého člověka jedinečně. Právníci se věnují zejména oblasti svéprávnosti, která je soudy často neprávem omezována. Sociální pracovníci umějí dobře zmapovat situaci člověka, rozkrýt důležité oblasti, dát vše do souvislosti a navrhnout optimální řešení. Naší prací přispíváme k tomu, aby znevýhodnění lidé mohli naplňovat svá lidská práva. Včetně práva na sebeurčení. A měli možnost žít v souladu s vlastními hodnotami.

rodičovské odpovědnosti a organizací Home-Start dále HoSt¹, jejichž cílem bylo především mapování situace v rodině a podpora rodičovských kompetencí. Za Kamilou docházela pravidelně pracovnice 1x v týdnu.

4. Pomoc neznamená neschopnost

Když já jsem se s Kamilou poprvé viděla...pozdala mě sice k ní domů, ale byla ostražitá. Zvyšovala hlas s argumenty, že jí nikdo syna vzít nemůže! V té době bydlela v malém panelákovém bytě se svým přítelem, synem a svou maminkou.

Byla jak lvice co brání své mládě...byla od narození Filipka vystavena mnoha nepředstavitelně složitým a stresovým situacím.

Ve spolupráci s Kamilou bylo klíčové vybudovat důvěru ve smyslu, že naše pomoc není její neschopnost. Chodila jsem za ní s kolegyní každý týden. Sledovala jsem, jak společně s partnerem o chlapečka pečují a jak se zároveň dokáže postarat o sebe, i domácnost. Mluvili jsme o tom jak pohodlně kojit, jak nejlépe se o Filipka starat.

Byla jsem v kontaktu s matkou Kamily, která s ní bydlela v jedné domácnosti. Ta Kamile také pomáhala, například s plánováním nákupu a s tím, co se daný den uvaří. Reflektovala, že Kamila k chlapečkovi v noci vstává, stará se, i že má zkušenost s dětmi své sestry a že je na ní spolehnutí. Potvrzovala, že o chlapečka pečují oba rodiče.

5. OSPOD* POZOR Zubatá

* aneb není znalecký posudek jako posudek

5.1 Rodičovská odpovědnost

Po mnoha důkazech, lékařských zprávách, zprávě od nás z Rytmusu, HO-Stu a zprávě pediatra, veřejné opatrovnice, soud předběžné opatření o **umístění syna v náhradní rodinné péči naštěstí zrušil a nařídil pouze dohled OSPOD**. Dál běželo už „jen“ řízení o rodičovské odpovědnosti. Soud konstatoval, že Kamila je schopna roli matky dostát a její rodičovskou odpovědnost již neomezil. OSPOD se přesto proti rozhodnutí odvolal. Navzdory tomu, že Kamila o Filipka pečovala bezproblémově již 9 měsíců.

5.2 Osposd na Kamilu kladl hned od počátku nepřiměřené nároky

Zpočátku jistě byla snaha ochránit chlapečka, nicméně později už postupoval zejména z principu, bez ohledu na aktuální situaci a ověření si tvrzení opatrovníka a dalších, kteří Kamilu podporovali.

Kamila musela dokazovat, že je dokonalá matka.

Šlo o neohlášené kontroly, ověřování a povýšené a nadřazené chování pracovníků.

Málokterá maminka má tolik plen, oblečků, hraček, pomůcek, mastiček a olejíčků jako měla Kamila. Byl to jeden ze způsobů jak OSPODu ukázat, že je ta nejlepší máma.

Všechny tyto situace vždy Kamila zvládla a nikdy žádným způsobem Filipka neohrozila, nereagovala agresivně ani zkratkovitě.

Nesmím zapomenout zmínit, že při jednání u soudu pomohlo zastoupení advokátkou, která v obhajobě Kamile velmi pomohla.

Cituji opět slova Kamily opatrovnice po odvolacím soudu:

¹ Poskytuje pomoc rodinám s dětmi do šesti let, které jsou ohroženy sociálním vyloučením. Hlavním cílem HoStu je podpora stability rodiče, posílení rodičovských kompetencí a snaha o vytvoření podnětějšího prostředí pro vývoj dítěte. Organizace HoSt nabízí rodinám několik forem pomoci a těmi jsou: terénní sociální práce, speciálně terapeutická pomoc a dobrovolnická práce s rodinou, která je založena na principu: rodič pomáhá rodiči“.

„S radostí Vám oznamuji, že Městský soud v Praze dnes rozhodl v odvolacím řízení tak, že rodičovská odpovědnost naší společné klientky Kamily se omezuje výhradně na právní jednání, v nichž je omezena její svéprávnost (nakládání s majetkem syna Filipa v hodnotě nad 6 tisíc korun, uzavírání smluv s budoucím plněním atd.). V těchto oblastech nemůže jednat samostatně ani sama za sebe, logicky tudíž ani za Filipa. Nad tento rámec soud Kamily rodičovskou odpovědnost neomezil, naopak výslovně uvedl, že se nijak neomezuje oblast péče o Filipa a osobního styku s ním. V odůvodnění pak odvolací soud ocenil, jak Kamila přes svůj handicap o Filipa pečuje, což mne velmi potěšilo.

Vše tedy pro Kamilu dopadlo nejlépe, jak mohlo.“

Nálepka ze znaleckého posudku přinesla mnoho nepřiměřených nároků od OSPOD, ve který by mnohá maminka těžko obstála.

Co bránilo pracovníci OSPOD v tomto případě mít oči otevřené a zjistit si o Kamile víc? Kdo a s jakou znalostí pak rozhoduje o životě dítěte, matky, otce? Jak můžeme dokázat, že nejsme v danou chvíli pro dítě riziko? Kdo z nás je tedy dokonalý? Kdo kontroluje a kdo podporuje? Proč je na toho, kdo je zranitelný kladen větší nárok?

Dnes je Kamila aktivní, obrací se na nás o pomoc sama. Kamila je milující maminka, chce pro Filipka to nejlepší, a dělá to svým způsobem. Zvládá se postarat o veškeré synovy potřeby. S ohledem na věk Filipka, je třeba myslet na rozvoj a posílení mateřské role tak, aby si byla jistější, jak pracovat například se vzdorem chlapečka, tak aby se učila dávat další a další podněty k dobrému vývoji.

6.Co v tomto případě pomohlo a pomáhá? Myšlení zaměřené na člověka, které provází případovou práci a koordinace podpory.

Uvedu pár konkrétních příkladů řešení různých obtížných situací.

6.1 Nespolupráce Kamily - s pediatrem později i zubařem

S kolegyněmi z organizace HoSt jsme hledali způsob, jak motivovat Kamilu ke spolupráci s pediatrem. Kamila i s partnerem reagovali někdy nelibě na nevyžádaná doporučení. Pomohla nám využití nástroj Důležité pro ...z Plánování zaměřeného na člověka vedou například ke zmapování, co je pro člověka důležité, a co je pro něj důležité z pohledu okolí s ohledem na zdraví a bezpečí. Pomohl nám sjednotit se v přístupu ke Kamile, že nespolupráce může mít mnoho důvodů.

Co je **pro Kamilu důležité**, co by nám mohlo při poskytování podpory pomoci:

- potřebuje si věci dělat po svém,
- potřebuje dokázat samostatnost,
- potřebuje mít pocit, že věci zvládá dobře/ věci okolo Filipa řeší poctivě, nejlépe jak umí,
- potřebuje vědět, že víme, že je zodpovědná, spolehlivá, výborně si všechno pamatuje,
- potřebuje v nás mít důvěru,
- potřebuje vědět, že jí nekontrolujeme, nevytýkáme, netlačíme,
- potřebuje vzory, příležitosti potkat se s jinými, neformálními zdroji / umí se inspirovat,
- potřebuje chodit ven,
- potřebuje čas, naši trpělivost, abychom uměli navazovat na její silné stránky.

Zamýšlíme se nad **možnými riziky** (s ohledem na zdraví a bezpečí Kamily a Filipa):

- vnímáme, že doma je pro Filipa malý prostor a tím komplikovaněji se dá zajistit jeho bezpečnost,
- s Kamilou najít prostor probírat, proč Filip dělá, co dělá – mohlo by vést k více pochopení i potřeby úpravy prostředí,
- rozvoj Filipa – mít dostatek možností a příležitostí k řešení jeho vývoje – i neformálně,
- potřebuje pomoci v komunikaci – **když dobře nerozumí**, bývá kritická, znejistí, odmítá spolupracovat, těžce sama vyhodnotí důsledky, udělá rozhodnutí a za tím si stojí,
- potřebuje informaci slyšet z několika zdrojů, aby se necítila ohrožená (pocit, že něco nezvládá samostatně),
- Kamila potřebuje pomoc s vysvětlením, co jí doporučuje lékař – srozumitelně a s respektem (když neznáme doporučení od lékaře, těžko s vysvětlením pomůžeme),
- potřebuje pomoc při rychlých změnách, např. kdy už přestat dávat kapky co lékař doporučil.

6.2 Pomoc s hledáním vhodnějšího bydlení a jeho udržení

Při řešení situace při hledání vhodnějšího bydlení – pomohlo setkání s využitím metody PZČ CESTA.

S jeho pomocí se hledají zdroje pomoci a formulují konkrétní kroky, které vedou k cíli. Svolali jsme společné setkání na konci října 2018. Kamila s partnerem, spolu se zúčastněnými zástupci organizací QUIP, Host a veřejného opatrovníka pojmenovala kvality budoucího bydlení, jakými je uspořádání bytu, dostupnost služeb v okolí, nebo možnost, mít kam uskladnit kočárek. Kamila také vyhodnotila důležitost výběru lokality. Díky naší podpoře v PSB, byla orientovaná v otázce finanční dostupnosti hledaného bydlení stejně jako možného problému se zajištěním zdrojů na kauci. Následovaly kroky vedoucí k intenzivnějšímu vyhledávání možnosti bydlení pracovníkem poradny Quip, který taky podpořil Kamilu v podání žádosti o sociální byt v Praze, v komunikaci s bytovým oddělením o udělení výjimky z důvodu závažnosti situace a v komunikaci s veřejným opatrovníkem v rámci získávání všech potřebných podkladů.

Kamile s partnerem a Filipem byl přidělen krásný byt od MHMP, do kterého se stěhovali začátkem roku 2020. Podporu potřebovali jak při vyřizování žádosti, zabydlování a v porozumění podmínkám přidělení bytu a závazků k jeho udržení. Bylo nutné převést dokumenty do srozumitelné podoby, kterým by Kamila rozuměla. Např. informace pro nájemce bytu.

6.3 Řešení pomoci s výchovou Filipa

Víme, že Andrea potřebuje jistou citlivost, jak sdělovat doporučení směrem k jejímu přístupu a navrhovaným změnám. Pak nad doporučením přemýšlí a bere si je za své.

V prvních měsících Kamila například využívala příručku neobyčejné rodičovství¹, v počítači si návody péče o miminko prohlížela.

Hledali jsme přirozenou podporu a asistentka se stejně starou holčičkou byla pro Kamilu přirozeným vzorem.

Přestěhování velký vliv na zlepšení všech zmíněných oblastí. Lze nyní v mnohem větším klidu se soustředit na potřeby syna.

¹Dostupné: <http://www.neobycejnerodivostvi.cz/>

Navázala spolupráci s Letním domem, který převzal oblast práci s rodinou a péči o Filipa.

Letní dům Kamilu podporuje při komunikaci v mateřské škole. Na schůzce v mateřské škole třídní paní učitelka a asistentka hodnotily adaptaci jako velmi dobře probíhající. Filip chodí do školky velmi rád a zvládá požadavky, zapojuje se a komunikuje i s ostatními dětmi a matka se na všem domlouvá s paní asistentkou. Celkově nástup Filipa do mateřské školy a jeho docházka tam je velký přínos pro celou rodinu. Filip ve školce velmi prospívá a udělal velký posun ve svém vývoji (řeč, kognitivní vývoj). Je vidět, že mu velmi svědčí pravidelný a jasně strukturovaný režim, kolektiv dalších dětí a rozvojové činnosti adekvátní věku, do kterých se rád zapojuje. Mateřská škola je velmi přátelská k rodičům a vybízí rodiče ke vzájemné komunikaci a aktivnímu zapojení, což je pro rodiče velmi prospěšné a motivující k dobré komunikaci.

Vycházení z přístupu zaměřeného na člověka a koordinace adekvátní podpory je v tomto případě klíčem přístupu k jedinečnosti v praxi sociální práce.

Reference / Seznam citované literatury

PÖRTNER, Marlis. *Pna osobu zaměřený přístup v práci s lidmi s mentálním postižením a s klienty vyžadující trvalou péči*. Praha: Portál, 2009, 175 s. ISBN 978-80-7367-582-0

Využití arteterapeutických technik ve střediscích výchovné péče v České republice

The use of art therapy techniques in the centre of educational care in the Czech republic

Lucie Škodáková¹

Abstrakt

V příspěvku bude představen záměr výzkumného šetření, které je zaměřeno na využití arteterapeutických technik ve střediscích výchovné péče v České republice. V první části výzkumu jsme zmapovali střediska výchovné péče. Zajímalo nás, jak jednotlivá střediska informují svoji klientelu. V dalším kroku, pomocí záměrného výběru, budou osloveni klienti některých středisek. S nimi pak bude realizována další část, s využitím již konkrétních arteterapeutických technik. Půjde nám o to zjistit, zda a jak je využití arteterapeutických technik ve střediscích výchovné péče přínosné. V příspěvku budou nastíněny další postupy, metodologie výzkumu a také jeho plánované využití.

Klíčová slova: Arteterapie. Středisko výchovné péče. Arteterapeutické techniky.

Abstract

The paper will present the purpose of research focussing on the use of art therapy techniques in the centre of educational care in the Czech Republic. In the first part of the research, we mapped the centre of educational care. We were interested in how individual centres inform their clients. In the next step, using purposive sampling, the clients of some centres will be approached. The next part will be carried out with them, using already specific art therapy techniques. We will aim to find out whether and how the use of art therapy techniques in the centre of educational care is beneficial. The paper will outline further procedures, research methodology, and also its planned use.

Keywords: Art therapy. The centre of educational care. Art therapy techniques.

1. Úvod

Dle slov M. Hauschkové je umělecká terapie cestou, kterou je třeba kráčet skrze duši a Já člověka (Hauschková, 2020). Měli bychom se tedy zamýšlet nad různými přístupy, které nabízíme dětem, které se ocitly v životní situaci, která je v různé míře náročná, nepříjemná či riziková. Na tuto myšlenku, bychom chtěli navázat myšlenkou další, kterou zmiňuje M. D. Polínek, a to, že základním pedagogickým omylem je řešení vnějších projevů rizikového chování. Z toho vyplývá, že bychom měli jít spíše do hloubky problému. V tomto příspěvku se budeme zabývat působením arteterapie na klientelu středisek výchovné péče.

Budeme se věnovat začátkům výzkumu, který je zaměřen na využití arteterapeutických technik u klientů středisek výchovné péče v České republice. Vymezíme základní terminologii, jako jsou střediska výchovné péče, arteterapie či jí příbuzná artefiletika. Přiblížíme i jiná důležitá hesla a témata. Budeme se věnovat jak cílům výzkumu, tak cestě k nim. Tedy metodologii a zamýšleným výzkumným metodám. Jelikož část výzkumu již proběhla, představíme výsledky v podobě zmapování středisek výchovné péče v České republice, kde jsme se zaměřili na informovanost klientely ze strany středisek na webových stránkách. Nastíníme další postupy a cíle, kterých chceme ve výzkumu dosáhnout.

¹ Mgr. Lucie Škodáková, Ústav speciálněpedagogických studií, Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 511/8, 779 00, Olomouc, lucie.skodakova01@upol.cz

2. Střediska výchovné péče

Střediska výchovné péče jsou od roku 1991 součástí sítě školských zařízení preventivně výchovné péče a školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy. Dávají si za cíl předcházet vzniku a rozvoji negativních projevů dětí či zmírňovat nebo odstraňovat příčiny a důsledky poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji. Mezi další cíle můžeme taktéž zařadit přispívání ke zdravému osobnímu rozvoji dítěte (Národní ústav pro vzdělávání).

Středisko je jedno ze zařízení, které se specializuje na výchovné problémy dětí a mládeže. Primárně přijímá klienty, u nichž se projevují poruchy chování, ale prozatím jim nebyla nařízena ústavní nebo ochranná výchova (Hutyrová, 2020). Zaměřují na preventivně výchovnou, poradenskou, ale i terapeutickou péči pro klienty. Klienti střediska mohou být děti ve věku od 3 let do ukončení přípravy na povolání (nejdéle do věku 26 let). Mezi další klienty můžeme zařadit rodinu, učitele, ale i další osoby, které se podílí na výchově. Střediska poskytují informace a pomoc dětem s rizikem nebo s projevy poruch chování, ale také s negativními projevy v sociálním vývoji a napomáhají při jejich integraci do společnosti (Národní ústav pro vzdělávání). Jde o zařízení, které hraje velkou roli na poli prevence zejména dětí s problémy v chování, poruchou chování, ale i s ADHD (Hutyrová, 2020)

Střediska mohou být dle zákona zařízení státním nebo soukromým. Může jít o samostatné pracoviště, anebo může vzniknout detašované, a to ve formě ambulantní, internátní či stacionární (Matoušek, 2011). Dětem i rodičům střediska nabízí speciálně pedagogickou a psychologickou pomoc, například ve formě terapeutických činností nebo vypracováním individuálního programu. Dále nabízí poradenství, diagnostiku jak speciálně pedagogickou, tak psychologickou (Národní ústav pro vzdělávání).

Střediska výchovné péče vznikla celkem nedávno, a tak mohla využít zkušeností ostatních poradenských zařízení. Umožnilo to tak kvalitní vzdělávání pracovníků a nutnost supervize pro práci s klientem. Střediska spolupracují s klienty na bázi dobrovolnosti, což je jedním ze základních předpokladů pro práci sama se sebou, náhledu na své chování, a z toho vyplývající změny. Nevýhodou středisek je však jejich rozmístění a zastoupení v jednotlivých krajích. V některých oblastech si klienti mohou vybírat z velkého množství zařízení, v jiných pak není skoro žádné pokrytí. Mnoho středisek je navíc sloučeno se zařízeními, která mají nařízenou ústavní výchovu a tím se pak mohou stírat rozdíly mezi zařízeními (Hutyrová, 2020).

3. Poruchy chování a problémové chování

V této kapitole přiblížíme vymezení poruch chování, ale také problémového chování. Spatřujeme to jako důležité, protože součástí výzkumu je interakce a práce s klienty středisek výchovné péče. Klientela středisek je různá. Můžeme tam potkat děti, které mají problémy ve škole nebo v rodině, děti s poruchou chování nebo děti, které se chovají rizikově a svým jednáním ohrožují sebe a ostatní.

Mimo to, v posledních letech stoupá zájem o výzkumy týkající se etiologie a léčby poruch chování. K tomuto trendu bychom se chtěli přidat i my, protože vidíme důležitost v této problematice. Můžeme si všimnout toho, že jsou ve hře jak faktory biologické, tak faktory psychosociální. Základní příznaky poruch chování můžeme najít v MKN10 (11) nebo DSM5. Poruchu chování můžeme zpozorovat už v časném dětství a může či nemusí přetrvávat až do dospělosti. Projevuje se antisociálním a agresivním chováním (Paclt, 2007).

Dále je třeba vymezit problémové chování, kdy jde o jedince, který se chová rizikově. Jde o souhrn rizikového chování, které společně tvoří chování problémové. Jako důsledky problémového chování můžeme pozorovat zdravotní, sociální, psychické, edukační problémy, které ohrožují jedince a společnost (Širůčková in Miovský a kol., 2015).

Mohli bychom se ptát, kde je právě ta hranice, kdy se dítě chová rizikově nebo vykazuje poruchy chování. Hranice je poněkud ošemetná. Každé dítě se občas chová neposlušně, ale

záleží právě na době trvání a na intenzitě, abychom mohli takové chování označit jako problémové. Termín porucha chování musí mít jednotně stanovená kritéria, která tento pojem vymezují. Pod tímto pojmem si většinou představíme negativní jednání, které se odchyluje od normy (Hutyrová, 2019). A o tom, co je norma bychom mohli určitě také debatovat hodiny. Proto je nutné si říct, že budeme normu chápat jako něco, co je pro danou společnost běžné. Musíme také upozornit na to, že pokud jedinec nedokáže pochopit význam normy, může se jednat např. o jedince s mentálním postižením nebo o jedince z jiného sociokulturního prostředí, a tento jedinec překračuje normu, tak ho nemůže považovat za jedince s poruchou chování (Hutyrová, 2019). Jedinec s poruchou chování je definován jako někdo, kdo není schopen respektovat právě dané normy na úrovni odpovídající jeho věku, případně rozumovým schopnostem a odchyluje se v oblasti socializace. Jde o stav, který trvá nejméně šest měsíců (Vágnerová, 2012).

Dělení poruch chování dle MKN-10 (V platnost dne 1. ledna 2022 vstoupila MKN-11 s pětiletým přechodným obdobím.):

- Poruchy chování vázaná na vztahy v rodině – kombinace disociálního nebo agresivního chování, které je soustředěno na domov a na členy rodiny.
- Nesocializovaná porucha chování – kombinace disociálního nebo agresivního chování, které se vztahuje k ostatním vrstevníkům. Dítě realizuje přestupky samostatně a chybí hlubší vztahy s vrstevníky. Jedinec je mnohdy izolovaný, agresivní, nepřátelský.
- Socializovaná porucha chování – kombinace disociálního nebo agresivního chování, které se vyskytuje u dobře integrovaných jedinců do skupiny vrstevníků. Porucha chování je skupinového typu. Jedinec tak jedná ve skupině například v souvislosti s členstvím v gangu. Mezi projevy řadíme krádeže s partou, záškoláctví, negativní vztah k autoritám apod.
- Opoziční vzdorovité chování – jde o výrazně vzdorovité, neposlušné chování, které ale neobsahuje extrémně agresivní nebo disociální chování. Obvykle se vyskytuje u mladších dětí.
- Smíšené poruchy chování a emocí – kombinace agresivního, disociálního nebo vzdorovitého chování, které má zřetelné příznaky deprese, úzkosti nebo jiných poruch emocí. Pod tuto kategorii spadá i depresivní porucha chování, která se projevuje nadměrným smutkem, nedostatkem zájmu a radosti z běžné činnosti a pocitu spánku a beznaděje.

4. Arteterapie

Arteterapii je možno definovat jako obor, který k léčbě využívá arteterapeutické artefakty, vytvořené za účelem terapie (Lhotová, 2018). Arteterapii jako takovou je možno zařadit mezi expresivní terapie. V širším pojetí jde o všechny expresivní terapie, ale nás v našem výzkumu bude zajímat hlavně její užší pojetí. Jde tedy o práci s klientem za využití výtvarných uměleckých forem (Potměšilová, Sobková, 2012). Slavík (2000, s. 35) definuje arteterapii jako psychoterapeutickou a psychodiagnostickou disciplínu, využívající k léčebným cílům formy a prostředky adekvátní uměleckým formám (v užším pojetí formám výtvarného umění, v širším i jiných uměleckých oborů).

Pro lepší pochopení uvádíme ještě termín artefiletika, který je s arteterapií úzce spjatý, ale musíme si uvědomit, že ač jsou to pojmy podobné, jsou i v mnohém rozdílné. Stiburek (in Potměšilová, 2013) definuje artefiletiku jako pedagogickou disciplínu, která využívá obdobných postupů jako arteterapie, ale v oblasti výchovy, rozvoje pozitivních rysů osobnosti a prevence psychických a sociálních patologií. Východiska artefiletiky tvoří hlavně fenomenologická filozofie, tvarová estetika, psychologie a sémiotika (Potměšilová, Sobková 2012).

Arteterapie pracuje jak s terapií, tak s diagnostikou, kdy někteří autoři tyto dva proudy od sebe oddělují, avšak v praxi se mnohdy prolínají. Jde o to, že arteterapie jako psychoterapeutická disciplína se zaměřuje hlavně na proces tvorby, což je samo o sobě pro klienta sebeuživatelská a výtvar není dále interpretován. Kdežto arteterapie jako psychologická disciplína s výtvořem i se samotným procesem tvořeni dále pracuje. Jak již bylo zmíněno, tyto dva pohledy se v praxi prolínají (Potměšilová, Sobková, 2012).

V arteterapii nejde o umění jako takové. Klíčová je spíše spontánní tvorba, u které mnohdy nespátřujeme pro oko „lívivý výsledek na papíře“. Jde o proces, kdy si uvědomujeme sami sebe, což nám může pomoci v upevnění postojů sám k sobě. Výtvarný projev je pak vyjádření pocitů a názorů člověka pomocí výtvarných prostředků.

Základní rysy arteterapie jsou (Campellová in Polínek, 2015):

- Aktivní zapojení – pohyb při výtvarné činnosti podněcuje i naše smysly, které vyvolávají citové a duchovní prožitky.
- Ochota riskovat – dopředu nevíme, jak bude vypadat výsledek. Pokud do toho ale půjdeme s určitou otevřeností, můžeme se přiblížit našim vnitřním představám a zkušenostem, které mohou být někde, kam bychom jiným způsobem mnohdy ani nedosáhli.
- Jedinečný způsob vyjádření – každé vyjádření v arteterapii vypovídá o osobě a jeho aktuálním, ale i dlouhodobém stavu svou jedinečností. Může nám ukázat právě odlišnosti ve skupině. Na stranu druhou nám přibližuje i shody jedince se skupinou, ve které se nachází.
- Neverbálnost – komunikace s jedincem může být navázána jak verbálně, tak neverbálně. Neverbálnost je právě jedna z výhod nejen arteterapie, ale i ostatních expresivních terapií. Takto můžeme komunikovat i s jedinci, kteří z nějakého důvodu nemohou nebo nechtějí komunikovat verbálně.

Arteterapie ve střediscích výchovné péče

Pro náš výzkum je důležité, jaké služby nabízejí střediska výchovné péče, proto jsme, jak se dočtete níže, započali výzkum, kterým i toto mimo jiné chceme zjistit.

Mezi nabízené služby ve střediscích výchovné péče můžeme zařadit i terapeutické programy, a to jak individuální, tak i skupinové. Mezi terapeutické programy patří mimo rodinné terapie nebo psychoterapie i arteterapie. Dále ve střediscích nalezneme zájmové kroužky, krizovou intervenci, doučovací programy pro klienty, víkendové pobyty, pracovní poradenství a další (Matoušek, 2011). Jedno středisko však většinou neobsáhne veškeré spektrum programů, proto expresivní terapie, tedy i arteterapii nenalezneme ve všech.

V metodickém pokynu upřesňující podmínky činnosti středisek výchovné péče (2007), je uvedeno: „Preventivně výchovné, výchovné a sociálně rehabilitační činnosti jsou pro děti připravovány tak, aby byly schopny dosáhnout žádoucích změn v chování a prožívání, a to i za pomoci arteterapie, artefiletiky, muzikoterapie, relaxačních technik a dalších pedagogických metod, včetně režimových prvků.“

5. Plán výzkumu

Jak již název napovídá, tak bychom chtěli zjistit, jak a jestli střediska výchovné péče v České republice využívají arteterapeutické techniky a jak působí na jejich klienty. Je nám jasné, že ne ve všech střediscích budou nabízeny expresivní terapie, a ne vždy musí jít právě o arteterapii v užším slova smyslu. Proto jako první budeme zjišťovat právě jaké služby

střediska nabízí. Tento výzkum jsme již započali a v prvotní části zjišťujeme, jak střediska informují svou klientelu na svých stránkách. Poté budeme samotné střediska kontaktovat a požadovat více informací o aktivitách, které realizují. Zjistíme, zda střediska již využívají arteterapeutické techniky, a jak se to projevuje v postojích a stavu klientů střediska. Pokud nevyužívají tyto techniky, tak bychom chtěli zjistit, zda se po jejich zařazení objevují rozdíly a jaký je jejich přínos.

- Cíl výzkumu

Oblastí našeho výzkumu jsou arteterapeutické techniky a jejich vliv na klienty středisek výchovné péče. Výzkumným problémem je vliv arteterapeutických prostředků na klienty ze středisek a jejich dopad na stav klientů z vybraných středisek výchovné péče v České republice. Co se týče výzkumných cílů, tak jsou to:

- Zmapovat střediska výzkumné péče a zjistit zda využívají arteterapeutické metody.
- Zjistit, zda a jak arteterapeutické techniky působí na klienty středisek výchovné péče.
- Zjistit, zda a jak se změnil postoj klientů a zda arteterapeutické techniky napomáhají v jejich sebeuvědomění.
- Zjistit postoje a přístupy klientů a personálu středisek výchovné péče k využití arteterapeutických technik.
- Prozkoumat, jestli a jak se změnil postoj a stav klientů po zavedení arteterapeutických technik.
- Vytvořit manuál využití arteterapeutických, případně artefiletických metod a technik pro práci s klienty středisek výchovné péče.

Metodologie

Kvůli celistvějšímu vhledu do problematiky je zvolen smíšený výzkum, tzn. použití kvalitativních a kvantitativních metod zároveň (Dures, 2011). Některé informace budou získány dotazníkem, ale nemůžeme opomenout ani doptání se jednotlivých klientů středisek a přizpůsobit otázky konkrétní situaci.

Po zmapování středisek výchovné péče bude následovat výběr již konkrétních, s kterými bychom chtěli navázat spolupráci. Využijeme záměrný výběr tak, aby byly zastoupeny napříč celou Českou republikou. Zaměstnanci i klienti vybraných středisek výchovné péče budou informováni o výzkumném záměru a s jejich souhlasem budou zavedeny arteterapeutické prostředky. Před jejich zavedením proběhnou rozhovory s klienty. Poté budou dotazováni v průběhu využívání arteterapeutických technik. Na konci výzkumu proběhne zhodnocení, zda arteterapeutické metody měly na klienty středisek výchovné péče vliv či nikoli. Zjišťováno bude taktéž, zda a jak se jednotlivé výsledky mezi klienty liší.

Kvalitativní část budou tvořit rozhovory s klienty a pracovníky středisek. Klientů se budeme dotazovat na jejich zájem o využití arteterapeutických prostředků při léčbě. Rozhovory proběhnou v několika fázích. Prvotní bude úvodní rozhovor, který uvede i samotné pacienty do zkoumané problematiky. Jako další bude následovat rozhovor v průběhu šetření, abychom mohli zjistit, zda proběhl od počátku nějaký posun či nikoli. Taktéž na konci šetření budeme zkoumat, jak arteterapeutické techniky na pacienty působily a zda i po skončení výzkumu mají v plánu dále s arteterapeutickými praktikami pokračovat. Také pro nás bude důležitá otázka, jestli to pro ně bylo přínosem. Rozhovory proběhnou i s personálem středisek, kdy se zaměříme na jejich postoje k této problematice a zda oni sami vidí nějaké rozdíly či posuny. Mezi další metody zkoumání můžeme zařadit i pozorování a analýzu jednotlivých arteterapeutických obsahů, které budou v rámci výzkumného šetření realizovány.

Výzkumný soubor budou tvořit klienti a pracovníci vybraných středisek výchovné péče v České republice, kteří se zapojí do výzkumu. Velikost výzkumného souboru závisí na ochotě využití arteterapeutických technik. Předpokládáme však alespoň padesát participantů.

Metody analýzy

Kvalitativní informace získané rozhovory s klienty a pracovníky středisek budou analyzovány v kombinaci technik metody zakotvené teorie a evaluační studie. Dey (2007) charakterizuje zakotvenou teorii jako induktivní přístup, ve které jsou pomocí analýzy série případů produkovány obecné závěry. Anastas (2004) definuje kvalitativní evaluaci jako aplikaci metod kvalitativního výzkumu na otázky praxe a hodnocení programů.

- *Analýza středisek výchovné péče*

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, tak samotnému výzkumu bude předcházet zmapování středisek. Databáze středisek již existují, jen dle našeho názoru nejsou mnohdy aktuální a celistvé. Tomuto rozumíme, protože je těžké sledovat, co které středisko mění. Byli jsme si toho již vědomi na začátku našeho šetření, a i po zmapování středisek se některé informace mohou během několika dní změnit, proto s tím budeme počítat. Navíc některá střediska na svých stránkách nemají veškeré informace o tom, jaké služby přesně nabízejí, proto bychom střediska chtěli kontaktovat a zjistit informace, které by pro náš výzkum mohly být žádoucí.

Dle databáze ústavní výchovy MŠMT je v České republice 32 středisek. Kdežto dle databáze Národního ústavu pro vzdělávání je středisek 37. Musíme brát v potaz, že střediska výchovné péče jsou obvykle zřizována MŠMT, při diagnostických ústavech, školách nebo školských zařízeních a mnohá z nich mají další detašované pracoviště. My jsme při našem výzkumu započítali i detašované pracoviště jako samostatné, protože služby nabízené v jednom zařízení nejsou mnohdy totožné se zařízením druhým. Bereme v potaz i to, že ve střediscích, i když mají jednoho ředitele, jsou různí pracovníci, a co je hlavní, tak i klienti.

Výzkum probíhal tak, že jsme dle jednotlivých krajů zjišťovali, kolik se v nich nachází středisek, a poté jsme procházeli jejich webové stránky a pídili se po informacích o nabízených službách.

Nejvíce středisek se nachází v Moravskoslezském kraji, a to 12. Většina středisek je pod správou ostravského střediska, ale i tak mají vlastní webové stránky. Naopak nejmenší počet středisek se nachází v Olomouckém kraji, kde je pouze jedno. V hlavním městě Praha jsou střediska 4. Jihočeský, Pardubický, Středočeský a Karlovarský kraj mají po 3 střediscích. Jihomoravský kraj má středisek 8. Liberecký, Ústecký kraj a Vysočina mají zařízení 4. Ve Zlínském a Královéhradeckém kraji jich je 5. V Plzeňském kraji 2. Dohromady by tedy v České republice mělo být 61 středisek výchovné péče. Předpokládáme, že toto číslo je o tolik vyšší od čísel, které udává MŠMT a NÚV, protože jsme do seznamu započítávali i detašované pracoviště.

Dále nás zajímalo, které střediska na svých stránkách mezi nabízené služby zařadily arteterapii. Jejich počet je velmi nízký, a to jen 4 střediska ze všech zmíněných výše. Pražské středisko Klíčov nabízí skupinové programy, u kterých zmiňuje i arteterapii. V Českém Krumlově středisko Spirála (Jihočeský kraj) má v nabídce terapeutických aktivit také arteterapii. V Královéhradeckém kraji se arteterapie provádí ve dvou střediscích, a to v Náchodě a v Trutnově. Na druhou stranu nás zaujalo, že středisko v Hodoníně na svých stránkách explicitně nenabízí arteterapii. Tak malý počet středisek, který nabízí arteterapii, ale nemusí nic znamenat. U většiny zařízení je na stránkách zmínka o terapiích obecně. Většinou však zmiňují terapeutickou práci ve skupinách, rodinnou nebo individuální terapii. Naši

pozornost také upoutalo středisko Čtyřlístek v Buškovících (Ústecký kraj), která využívá terapeutickou metodu EEG Biofeedback. Jedná se o neinvazivní terapii, která je zaměřena na biologickou zpětnou vazbu, při které se využívají počítačové hry. Naopak 13 středisek na svých stránkách nemá žádnou zmínku o terapiích.

Předpokládáme, že po kontaktování středisek samotných se dozvíme více o nabízených službách a jejich využívání a poté budeme moci realizovat další část výzkumu.

6. Závěr a diskuse

V příspěvku byl představen plán výzkumu, který má za cíl zjistit, jak a zda vůbec střediska výchovné péče v České republice využívají arteterapeutické techniky. Samotné výsledky výzkumu bychom chtěli využít k vytvoření určitého metodického manuálu, který by mohl nejen střediskům pomoci v práci s jejich klienty, a to s využitím arteterapeutických metod a technik. Dále nám přijde užitečná kvalitativní část výzkumu, kdy budeme spolupracovat s klienty. Díky práci přímo s nimi budeme schopni vidět, jak na jednotlivé klienty techniky působí. Jsme si však vědomi toho, že lidské bytosti jsou osobnosti a každá je jedinečná, proto ne všechny techniky jsou využitelné pro každého. Budeme se ale snažit pracovat s velkou škálou možností tak, aby si v ní našlo využití, co nejvíce odborníků. Dalším limitem výzkumu spatřujeme právě v dostupnosti informací a nemusí se nám podařit spolupráce se všemi pracovišti a poskytnout tak veškeré údaje.

Výzkum ale sledujeme přínosným díky metodické příručce, která by mohla vzniknout. Existují již publikace, které popisují metody a techniky arteterapie, ale my bychom chtěli přihlídnout na zmíněnou klientelu středisek.

Narazili jsme na několik výzkumů, které se týkaly využití arteterapie u osob s různými druhy postižení, a to jak v českém, tak v zahraničním prostředí. Můžeme například uvést studii z roku 2004, která využila kresbu k identifikaci poruch myšlení u dětí s poruchami emocí a chování. Potvrdila, že dětská kresba může být důležitým nástrojem pro diagnostiku (White, Wallace, Huffman, 2004). Jako další zmíníme kvalitativní studii z Izraele z roku 2022, kdy během jednoho roku, žáci základní školy s poruchami chování absolvovali Art Based Intervention Questionnaire. Výsledky této studie ukázaly na rozdíly mezi problémy před zahájením léčby a po zkušenostech s terapií během prvního měsíce. Zjistilo se, že existuje spojitost mezi zážitkem z umělecké tvorby a zlepšením psychického stavu (Snir, 2022). V našem prostředí jsme našli několik diplomových prací, které se týkají arteterapeutické intervence u jedinců se specifickou poruchou chování, realizované v ústavních zařízeních a v zařízeních pro preventivně výchovnou péči. Sledujeme to jako dobrý můstek pro naši studii, ale zároveň spatřujeme, že výzkumů na toto téma je jen malé množství.

Reference / Seznam citované literatury

- ANASTAS, Jeane W. Quality in qualitative evaluation: Issues and possible answers. *Research on Social Work Practice*, 2004, 14.1: 57-65.
- DEY, Ian. Grounding categories. *The SAGE handbook of grounded theory*, 2007, 167-190.
- FERJENČÍK, Ján. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Vyd. 2. Přeložil Petr BAKALÁŘ. Praha: Portál, 2010, ISBN 978-80-7367-815-9.
- HAUSCHKA, Margarethe. *Arteterapie: podstata a úkoly terapeutického malování*. Přeložil Pavel LOMIČKA. Lelekovice: Franesa, 2020, Merkur-Rafael. ISBN 978-80-88337-05-8.
- HUTYROVÁ, Miluše. *Děti a problémy v chování: etopedie v praxi*. Praha: Portál, 2019, ISBN 978-80-262-1523-3.

Národní ústav pro vzdělávání. *Střediska výchovné péče* [online]. Národní ústav pro vzdělávání [cit. 2023-08-25]. Dostupné z: <http://archiv-nuv.npi.cz/t/pedagogicko-psychologicke-poradenstvi/strediska-vychovne-pece.html>

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011, ISBN 978-80-7367-825-8.

Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy. Metodický pokyn upřesňující podmínky činnosti středisek výchovné péče. [online]. MŠMT [cit. 2023-09-04]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicky-pokyn-upresnujici-podminky-cinnosti-stredisek-vychovne-pece>

MIOVSKÝ, Michal, et al. *Prevence rizikového chování ve školství*. Praha: *Klinika adiktologie*, 2015, 1.

MKN-10 2023. MKN-10 klasifikace [online]. Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR [cit. 2023-09-04]. Dostupné z: <https://mkn10.uzis.cz/>

LHOTOVÁ, Marie a Evžen PEROUT. *Arteterapie v souvislostech*. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1272-0.

PACLT, Ivo. *Hyperkinetická porucha a poruchy chování*. Praha: Grada Publishing, 2007, Psyché. ISBN 9788024714264.

POLÍNEK, Martin Dominik. *Tvořivost (nejen) jako prevence rizikového chování: expresivně-formativní potenciál základního uměleckého vzdělávání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, ISBN 978-80-244-4842-8.

POTMĚŠILOVÁ, Petra a Petra SOBKOVÁ. *Arteterapie a artefiletika nejen pro sociální pedagogy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, Monografie. ISBN 978-80-244-3120-8.

POTMĚŠILOVÁ, Petra. *Arteterapie a artefiletika*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, Studijní opory. ISBN 978-80-244-3683-8.

SLAVÍK, Jan (ed.). *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí: I*. Univerzita Karlova, 2000.

SNIR, Sharon. Artmaking in Elementary School Art Therapy: Associations with Pre-Treatment Behavioral Problems and Therapy Outcomes. *Children*, 2022, 9.9: 1277.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2012, ISBN 978-80-262-0225-7.

WHITE, Catherine Roller; WALLACE, JoAnna; HUFFMAN, Lynne C. Use of drawings to identify thought impairment among students with emotional and behavioral disorders: An exploratory study. *Art Therapy*, 2004, 21.4: 210-218.

Respekt k rozmanitosti – mýty a předsudky u obětí trestných činů

Respect for Diversity – Myths and Prejudices in Crime Victims

Daniela Květenská¹

Abstrakt

Príspevok sa zameruje na rozmanitosť chování a prožívání u obětí trestných činů, nastiňuje obecně vžitě mýty a předsudky ve vztahu obětem, které mohou mít zásadní dopad na práci s danou cílovou skupinou. Cílem příspěvku je shrnout a popsat mýty a předsudky, týkající se obětí trestných činů. Mýty budou popsány na základě analýzy odborné literatury z oblasti sociální s oběťmi trestných činů a viktimologie. V závěru budou sestavena praktická doporučení pro praxi sociální práce.

Klíčová slova: Sociální práce. Oběti trestných činů. Předsudky.

Abstract

The contribution focuses on the diversity of behavior and experiences of victims of crimes, outlines generally accepted myths and prejudices in relation to victims, which can have a major impact on work with the given target group. The aim of the paper is to summarize and describe the myths and prejudices related to victims of crimes. Myths will be described based on the analysis of professional literature in the field of social work with victims of crimes and victimology. In the end, practical recommendations for the practice of social work will be compiled.

Keywords: Social work. Victims of crime. Prejudice.

1. Úvod

Rozmanitost je průvodním znakem lidské společnosti na obecné úrovni. Stejně tak, jako lidstvo provází pestrost, provází nás i snaha popisovat jevy zjednodušeně, kategorizovat. Děje se tak u většiny oblastí lidského poznání. Stejně je tomu i v oblasti kriminologie, či sociální práce s oběťmi trestných činů. Snaha kategorizovat, popisovat zjednodušeně typy obětí trestných činů může profesionální podporu obětem trestných činů zavést na scestí. Tento příspěvek se zaměřuje na mýty, které mohou korespondovat s předsudky pomáhajícího profesionála, který pracuje s obětí trestného činu a s ohledem na tyto mýty a předsudky může chybně vyhodnotit situaci oběti trestného činu. Rozmanitost v této oblasti je – stejně tak jako v jiných oblastech – nepřehledná. Oběti trestných činů různě reagují, mají velmi různorodé dispozice k tomu, aby se staly obětí a jejich svazování do různých typologií není na místě. Stať se zaměřuje na vymezení pojmu oběť trestného činu v komparaci s pojmem poškozený. Cílem statí je shrnout a popsat základní mýty, týkající se obětí trestných činů.

2. Oběť trestného činu a poškozený

Podle Gřivny et al. (2014) naprostá většina trestných činů škodí nejen společnosti, ale působí újmou jednotlivým osobám – poškozuje, nebo ohrožuje je na životě zdraví majetku, cti, svobodě nebo jiných právech. Osoba dotčená trestným činem se označuje jako **oběť**. Oběťmi trestných činů se zabývá věda, nazývaná viktimologie (lat. victima – oběť).

Pojem oběť používá zákon o obětech trestných činů (Zákon č. 45/2013 Sb.), ve kterém je uvedena tato definice: „...obětí se rozumí fyzická osoba, které bylo nebo mělo být trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena škoda nebo nemajetková újma nebo na jejíž úkor se pachatel trestným činem obohatil nebo měl obohatit...“. Byla-li trestným činem způsobena

¹ Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové; e-mailová adresa: daniela.kvetenska@uhk.cz.

smrt oběti, považují se, utrpěli-li v důsledku smrti oběti újmu, za oběť též její příbuzný v pokolení přímém, sourozenec či další blízké osoby, pokud je těchto osob více, považuje se za oběť každá z nich.

Zákon o obětech trestných činů (Zákon č. 45/2013 Sb.) vymezuje, které oběti specifických trestných činů jsou hodné zvláštního přístupu, jedná se o tzv. **zvlášť zranitelné oběti**. Zvlášť zranitelnými oběťmi jsou například děti, dále osoby vysokého věku nebo osoby znevýhodněné různými druhy handicapu. Dále jsou za zvlášť zranitelné oběti považovány oběti trestného činu obchodování s lidmi, oběti znásilnění, oběti trestného činu týrání svěřené osoby, oběti domácího násilí nebo oběti teroristického útoku. Za zvlášť zranitelné oběti jsou také pokládány oběti trestných činů proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti, trestných činů, které zahrnují nátlak, násilí či pohružku násilím, dále trestného činu spáchaného pro příslušnost k některému národu, rase, etnické skupině, náboženství, třídě nebo jiné skupině osob nebo oběť trestného činu spáchaného ve prospěch organizované zločinecké skupiny, pokud hrozí těmto osobám druhotná újma.

Pojem oběť má mnoho společného s trestně procesním institutem poškozený. V závorce podle trestního řádu není s ním však identický. Za oběť ve viktimologickém smyslu se většinou pokládají pouze fyzické osoby, nikoliv kolektivní subjekty, například právnické osoby. Pojem poškozeného je užší oproti takzvané primární oběti v tom směru, že k ublížení na zdraví, způsobení majetkové škody nebo nemajetkové újmy nebo bezdůvodnému obohacení musí skutečně dojít, nestačí pouhá skutečnost, že trestným činem měla vzniknout újma (viz Zákon o obětech). (Jelínek et al, 2021)

3. Viktimizace

Trestný čin je pro oběť pouze počátkem, úvodním dějstvím. Startuje automaticky následující nutné pochody. Jde o celý proces, který nazýváme viktimizací. Viktimizace zpravidla nekončí vlastním útokem na oběť. Na trestný čin navazují zpravidla další zraňující události. Viktimizace má svou dynamiku, která překračuje bezprostřední a přímé důsledky spáchaného trestného činu. Běžně odlišujeme primární a sekundární viktimizaci. **Primární viktimizace** zahrnuje dění spojené bezprostředně s trestným činem. V důsledku trestného činu vzniká oběti vždy určitá primární újma způsobená pachatelem. Jde o poškození, která jsou důsledkem trestného činu. K **sekundární viktimizaci** dochází v době po spáchání trestného činu a nesouvisí již s konáním pachatele. (Čírková, Vitoušová, 2007)

Za typické zdroje sekundární viktimizace obětí trestných činů za považovat orgány činné v trestním řízení, média nebo okolí oběti. Příčiny sekundární viktimizace dále rozděluje Čírková a Vitoušová (2007) na:

- strukturální (které vyplývají z formálních předpisů – např. „nutnost“ setkat se s pachatelem při hlavním soudním líčení);
- sociálně psychologické (falešné mýty a stereotypy o obětech trestných činů);
- individuální (postoje kognitivní schémata jednotlivců, kteří profesionálně nebo privátně přicházejí do kontaktu s oběťmi).

V kontextu významu mýtů je důležité zastavit se u **sociálně psychologických příčin viktimizace**. Svou roli zde podle Čírkové a Vitoušové (2007) hraje iluze zdravého světa, protože „...ve zdravém světě se špatné věci nedějí jen tak...“. Z tohoto úhlu pohledu např. za znásilnění si může dívka sama, byla provokativně oblečena. Oběť je nahlížena jako méně zdatný jedinec, který si svým „přičiněním“ způsobil viktimizaci. Tento stereotyp má podle autorek psychologickou funkci – „slušný člověk“ se nemusí trápit soucitem k oběti a prožívat s ní bolest ze ztráty a újmy, která oběť postihla.

Pokud se zaměříme na **individuální příčiny**, kdy zdrojem druhotného zraňování jsou postoje a kognitivní schéma jednotlivců, kteří jsou v kontaktu s obětí, můžeme konstatovat,

že společným jmenovatelem je nezájem o potřeby oběti a ochranu její důstojnosti – okolí projevuje zájem o to, co se stalo, ne o osud oběti. (Čírtková, Vitoušová, 2007)

Viktimologie popisuje krátkodobé a dlouhodobé změny v chování a prožívání, které jsou obvyklé pro většinu obětí bez ohledu na to, jakým trestným činem byly viktimizovány – označ. jako syndrom oběti. V poslední době se viktimologie se zabývá zvláštnostmi viktimizace u vybraných druhů zločinů – komplex změn v chování a prožívání, které jsou typické pro určitý druh viktimizace. Popsány jsou (Čírtková, Vitoušová, 2007):

- syndrom obětí znásilnění (rape trauma),
- syndrom týrané ženy (battered woman),
- syndrom týraného a zneužívaného dítěte (CAN – child abuse and neglected).

Snahy o popisy uvedených syndromů mají odborníky nasměřovat a svým způsobem upozornit, aby nebyly opomenuty možné dopady uvedených závažných trestných činů.

4. Mýty a předsudky o obětech trestných činů

Po vymezení podstaty druhotného zraňování je na místě přiblížit tyto mechanismy podrobněji, tedy jaké představy či názory jsou neopodstatněné, falešné a mohou oběť trestného činu bolestivě zasáhnout. Jedním z rozšířených předsudků, prezentovaných i médií, je tzv. **představa ideální oběti**, kterou v literatuře popsal Christie (Tomášek, 2010; Velikovská, 2016):

- v porovnání s pachatelem je slabší,
- v porovnání s pachatelem se chová ctnostně,
- na tom, co se jí přihodí nenese žádnou vinu,
- mezi ní a pachatelem neexistuje objektivní vztah (předpokládáme, že skutek se neopakuje),
- je poškozena pachatelem, který je vzorem špatnosti a zla,
- je u ní možné konstatovat vhodné spojení moci, vlivu a sympatií, aby bez problémů získala plnohodnotný status oběti.

Další chybné úsudky, jinými slovy „**mýty a předsudky laické viktimologie**“ přináší autorky Čírtková a Vitoušová (2007):

- mýtus o pomstychtivosti oběti – oběti většinou netouží po odplatě, dominantní reakcí je spíše narušená potřeba bezpečí a s ní související strach z pachatele;
- mýtus o neexistenci spravedlivého trestu pro pachatele – to co ovlivňuje postoj oběti k vyměřenému trestu je spíše chování pachatele v průběhu vyšetřování AU soudního projednávání případu. Nejvíce záleží na tom, zda pachatel přijme svou zodpovědnost, cítí vinu a projevuje skutečně hlubokou a upřímnou lítost, v takových případech obvykle zůstává i důvěra oběti vpravo zachována;
- mýtus o predisponované oběti – opírá se o naivní představu, že existují jedinci, kteří jsou osobnostně predisponovaných k tomu, aby se stali obětí zločinu, pátrání po takových znacích se však nepotvrdilo.

Oběti znásilnění vyvolávají z pohledu laické veřejnosti vlnu zájmu, kterou provází následující **mýty a předsudky** (Čírtková a Vitoušová, 2007):

- mýtus o skutečném znásilnění – připouští pouze znásilnění v podobě zákeřného přepadení cizím mužem, toto klišé je vyvráceno empirickými daty (viz ibid);
- mýtus o neslušných ženách či dívkách (good and bad girls) – podle tohoto mýtu znásilnění nehrozí slušným ženám, které vedou řádný rodinný život. Pravdou je, že znásilněna může být jakákoliv osoba bez ohledu na to, jak spořádaně žije;

- mýtus o atraktivních obětech – tento mýtus tvrdí, že vyšší riziko znásilnění mají mladé, hezké a atraktivní, případně vyzývavě oblečené ženy. Faktem je, že znásilnění může potkat mladé i staré, hezké i neatraktivní, vyzývavé i plaché oběti;
- mýtus o možnosti se ubránit – tento mýtus říká, že když oběť nechce, tak ke znásilnění nedojde, protože k sexu jsou zapotřebí vždy dva. Je nutné ho považovat za zcela mylný, pachatel využívá momentu překvapení a plně kontroluje situaci;
- mýtus socializovaného znásilnění – tento mýtus spočívá v tvrzení, že žena byla nejprve k sexuálnímu styku svolná a poté si to rozmyslela nebo partnera udává z touhy po pomstě. (Čírtková a Vitoušová, 2007; Velikovská, 2016).

Další ze závažných jevů, opředený **mýty a předsudky**, které jsou škodlivé, je **domácí násilí**. Snad největší mýtus, který se snad daří překonávat zní: „...domácí násilí je soukromá věc...“. Násilí nemůžeme tolerovat ani mezi blízkými či cizími osobami. Násilí není a nemůže být nikdy soukromou záležitostí. Následující mýty poškozují vnímání osob ohrožených domácím násilím (Čírtková, Vitoušová, 2007, Velikovská, 2016):

- mýtus o sociálně slabých rodinách – rozšířeným mýtem je představa, že domácí násilí se ve středních a vyšších vrstvách nevyskytuje a že postihuje pouze sociálně slabé rodiny, které žijí na okraji společenského spektra. V dobře zajištěných rodinách může být domácí násilí dokonce urputnější a je těžší s ním vyjít na veřejnost;
- mýtus černobílého vnímání aktérů domácího násilí – rozšířeným stereotypem je představa, že pachatel domácího násilí je výlučně negativní osobnost, zatímco oběť je čistá bytost. Násilná osoba může být vážený člověk, a naopak oběť může být v mnoha ohledech nedokonalá, ale ani nedokonalost oběti však neospravedlňuje násilí;
- mýtus o fatálnosti domácího násilí – silně zakořeněná představa říká, že cyklus násilní je fatální. Do partnerských vztahů přinášíme naše zkušenosti z dětství, kopírujeme modely soužití našich rodičů. Kdo zažil násilí bude ve svém partnerském vztahu přijímat roli oběti nebo násilníka. Pravdou je, že domácí násilí není osudovým nevyhnutelným jevem;
- mýtus o typickém pachateli – podle tohoto mýtu je pachatel domácího násilí primitivní, nevzdělaná, vzteklá, impulzivní a vždy útočná osoba, která se liší od slušného člověka. Pravdou je, že domácí násilník mívá často dvojí tvář a násilnický je pouze ke svému partnerovi, zatímco před okolím vystupuje jako solidní osoba;
- mýtus o typické oběti (mýtus o puťce domácí) - Podle tohoto mýtu. Se oběti domácího násilí mohou stát pouze pasivní, závislé nesamostatné puťky, které se si vše nechají líbit. Každý partner, muž i žena může sklouznout do pozice týrané oběti; vzdělání, pracovní úspěchy ani materiální jistota nehrají roli;
- mýtus o vině oběti – tento stereotyp předpokládá, že každé domácí násilí musí mít svou jasnou instrumentální příčinu nejlépe v chybné komunikaci s partnerem. Oběť zřejmě provokuje svého partnera k násilným výbuchům. Pravdou je, že nikdo nemá právo svého partnera týrat násilím;
- mýtus o příčinném vlivu alkoholu – tento mýtus lze vyjádřit, větou „...bije ji, protože pije...“. Pravdou je, že alkohol ani drogy nejsou skutečnou příčinou domácího násilí. Násilníci budou ubližovat partnerům v opilém i ve střízlivém stavu.

Argumentem lidové tvořivosti výše uvedených mýtů a stereotypů je, že oběť může být nepravá (nemá náhled), nebo falešná (má náhled a záměrně předstírá). Toto téma by zasluhovalo samostatnou pozornost. Zjistit, zda je skutku došlo a za jakých okolností je předmětem trestního řízení. Pomáhající profesionálové se mohou v tomto směru řídit zákonem o obětech: „...každou osobu, která se cítí být obětí spáchaného trestného činu, je třeba považovat za oběť, nevyjde-li najevo opak...“. (Zákon č. 45/2013; Čírtková 2014)
Výše uvedené mýty, předsudky a stereotypy by neměly narušovat práci pomáhajících profesionálů s oběťmi trestných činů. Prvním krokem k jejich zvědomení je sebereflexe, případně práce se supervizí.

Reference / Seznam použité literatury

- ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Viktimologie pro forenzní praxi*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0582-1.
- ČÍRTKOVÁ, Ludmila, VITOUŠOVÁ, Petra. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*. Praha: Grada, BKB, 2007. ISBN 978-80-247-2014-2.
- GŘIVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*. Praha: Wolters Kluwer, 2014. ISBN 978-80-7478-614-3.
- JELÍNEK, Jiří et al. *Kriminologie*. Praha: Leges, 2021. ISBN 978-80-7502-499-2.
- VELIKOVSKÁ, Martina. *Psychologie obětí trestných činů*. Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-4849-8.
- Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-45>

Sekce č. 3: Respekt k rozmanitosti v kontextu sociální práce s lidmi s postižením

Projekt Bezbariérová Olomouc jako příklad praktické strategie přispívající k prosazování respektu k diverzitě

Project Olomouc without barriers as an example of a policy contributing to implementation of respect to diversity

Miroslav Pilát¹

Abstrakt

Cílem stati je představit ojedinělý Projekt Bezbariérová Olomouc jako potenciální efektivní instrument sociální politiky obce a příklad praktické strategie přispívající k prosazování respektu k diverzitě, který Statutární město Olomouc realizuje již dvacet let. Úvodní část příspěvku je věnována společenským, odborným a politickým východiskům projektu a v neposlední řadě i cílům projektu. Další část je určena přípravné části projektu a tvorbě strategie autorů projektu při vyjednávání s politickou reprezentací města. V deskripci analytické části je kladen důraz na zjišťování potřeb ze strany veřejnosti v oblasti odstraňování a předcházení stavebních informačních a technických bariér ve městě Olomouci. Stěžejní část článku se zabývá realizační fází Projektu Bezbariérová Olomouc s akcentem na oblast dopravy, bydlení a turismus. V závěru příspěvku je představení několika významných společenských ocenění projektu na národní i mezinárodní úrovni.

Klíčová slova: Projekt Bezbariérová Olomouc. Bariéry – architektonické, technické, informační a komunikační. Osoba se zdravotním znevýhodněním. Legislativa. Politická reprezentace obce.

Abstract

This article aims at presenting the unique project Olomouc without barriers as a potential instrument of social policy of municipality and as an example of a policy contributing to implementation of respect to diversity that city of Olomouc has been conducting for over twenty years. First part of the article is dedicated to social, professional and political foundations of the project and also to the goals of the project. Second part describes the preparatory part of the project and development of strategy when dealing with political representation of the city. The analytical part then emphasises the surveying the needs of the public in the area of removal and prevention of construction, information and technical barriers in the city of Olomouc. The main part of the article deals with implementation of the project with an accent on public transport, housing and tourism. In the end of the article the philosophy of the project is some important rewards the project won both on national and international level.

Keywords: Project Olomouc without barriers. Barriers-architectonical, technical, informational and communicational. Person with health disadvantage. Legislation. Political representation of a municipality.

1. Úvod

Příspěvek si klade za cíl seznámit odbornou a respektive i laickou veřejnost s ojedinělým projektem Statutárního města Olomouce s názvem Bezbariérová Olomouc, které ho realizuje již dvacet let. Jeho hlavní myšlenkou je zpřístupňování města, služeb, vzdělání, kultury, zaměstnání, sportu i veřejného života všem jeho obyvatelům, zejména těm skupinám občanů, které z důvodu handicapu tělesného, smyslového či mentálního, potřebují větší pozornost ze strany společnosti. Příprava a dlouhodobá realizace projektu je kromě jiného dokladem toho, že vedení města, jeho odborní pracovníci i další přizvaní odborníci usilují

¹ PaedDr. Miroslav Pilát, Ph.D., Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik, Ústav veřejné správy a sociální politiky, Bezručovo nám. 14, 746 01 Opava. Mobil: +420 602 752 263, e-mail: miroslav.pilat@seznam.cz

o komunikaci s občany se zdravotním znevýhodněním i dalšími skupinami obyvatel, které mají obtíže v oblasti překovávání architektonických, technických a informačních bariér a snaží se zjišťovat jejich potřeby a reagovat na jejich požadavky. Následné teoretické i praktické propojení Projektu Bezbariérová Olomouc s procesem komunitního plánování na území města Olomouce se stalo efektivním instrumentem sociální politiky města. Při psaní stati byla použita obsahová analýza dokumentů a kompilačně komparativní metoda s autorskou expresí.

2. Východiska a cíl projektu Bezbariérová Olomouc

Východiska projektu Bezbariérová Olomouc

Myšlenkou začít řešit problematiku bezbariérovosti v Olomouci dlouhodobě, koncepčně a komplexně se poměrně malý tým odborníků,¹ kteří pracovali na Magistrátu města Olomouce, začal zabývat již v roce 1998, kdy prostřednictvím tehdy věcně příslušného náměstka primátora předložila ke schválení vedení města dokument, který se jmenoval Sociální program města Olomouce (Kolektiv autorů, 1998). Důvodů pro zpracování tohoto dokumentu bylo více. Prvním byla snaha zmapování potřeb uživatelů a potencionálních uživatelů sociálních služeb a vytvoření dostupné a kvalifikované sítě sociálních služeb v Olomouci.² Zásadní bylo uvědomění si, že odborníci i uživatelé sociálních služeb sice často mají představu, jak by takováto síť sociálních služeb měla vypadat, ale často o tom nemají představu ti, kteří mají rozhodovací pravomoc, tedy politická reprezentace – z dnešního pohledu zadavatelé sociálních služeb. Dalším a neméně důležitým důvodem bylo vytvoření pozitivního nátlakového nástroje na politickou reprezentaci, která se v té době nacházela před komunálními volbami 1998. Díky tomuto kroku se „sociální plánování“ v Olomouci dostalo postupně do komunálních volebních programů některých, z tehdejšího pohledu významných, politických stran. Již při zpracovávání Sociálního programu města Olomouce se kolektiv autorů tohoto dokumentu z podnětu neziskových organizací, které hájí zájmy osob se zdravotním postižením, začal zabývat myšlenkou bezbariérovosti ve městě, ale pro její náročnost se rozhodl, že vypracuje samostatný projekt, který se bude touto problematikou podrobněji zabývat (Pilát a Sonntagová, 2007).

Cíl projektu Bezbariérová Olomouc

Hlavním cílem projektu Bezbariérová Olomouc bylo vytvořit dlouhodobou koncepci zkvalitňování života osob se zdravotně znevýhodněných obyvatel a dalších skupin obyvatel, které mají obtíže v oblasti překovávání bariér ve městě zaměřenou na:

- odstraňování existujících architektonických a technických bariér ztěžujících běžný život osob s handicapem – v bydlení, dopravě, službách apod.,
- důsledné předcházení vzniku nových bariér,
- předcházení a odstraňování bariér informačních a komunikačních (Sonntagová a Pilát 2004).

Při definování cíle projektu bylo důležité uvědomit si, že bezbariérovost se netýká pouze osob se zdravotním znevýhodněním, ale také například seniorů, rodičů s malými dětmi, osob, jejichž pohyblivost je omezena na přechodnou dobu stavem po úrazech a podobně. Ti všichni mohou mít problémy s přístupem do budov, veřejných institucí, s přístupem

¹ Hlavními autory a řešiteli projektu byli zpočátku Mgr. Irena Sonntagová a autor tohoto článku.

² Tento cíl byl vytčen v době, kdy metoda komunitního plánování sociálních služeb nebyla metodologicky ukotvena a ani rozšířena, stejně jako vytváření sítě sociálních služeb.

a využitím služeb obchodů a restaurací, nabídky kin, divadel a muzeí, veřejné hromadné dopravy, s bezpečným pohybem a orientací ve městě včetně komunikací, označení ulic a budov a přístupu k informacím o činnosti samosprávy (Pilát a Sonntagová, 2007).

Vzhledem ke skutečnosti, že město Olomouc je druhou největší památkovou rezervací v České republice a je díky sloupu Nejsvětější Trojice zapsána na seznamu kulturního dědictví UNESCO, se vedení města rovněž dlouhodobě snaží vytvořit co nejlepší podmínky pro rozvoj cestovního ruchu. Z toho důvodu se pochopitelně všechny uvedené problémy týkají nejen jeho obyvatel, ale i jeho návštěvníků. Zároveň bylo nutné mít po celou dobu na zřeteli, že odstraněním jedné bariéry by mohla být vytvořena bariéra pro jinou cílovou skupinu občanů.

3. Přípravná fáze projektu Bezbariérová Olomouc

Přípravná fáze projektu trvala bezmála dva roky. Výše zmíněný tým odborníků (dále jen „tým“) vedl diskuse na předem dané téma se zástupci organizací hájících zájmy osob se zdravotním postižením, s odborníky, s dotčenými orgány veřejné správy a pracovníky olomouckého magistrátu. Páteřním výstupem byla shoda, že problémy, které se týkají osob se zdravotním postižením, by bylo potřebné se zabývat dlouhodobě a koncepčně s vědomím, že největší nesází bude překonávání bariér a předsudků, které mají občané našeho města, sami v sobě, účastníků projektu nevyjímaje.

V roce 1998 se podařilo záměr bezbariérové Olomouce prosadit do volebního programu jedné z politických stran, která úspěšně kandidovala do zastupitelstva a následně i do programového prohlášení Rady města Olomouce jako základního veřejného programového dokumentu, kterým by se rada města po celé své volební období ve své práci měla řídit.

Dříve než tým začal pracovat na níže uvedených tezí projektu Bezbariérová Olomouc bylo poměrně velké množství času a práce věnováno vytváření strategie jednání s politickou reprezentací města, díky níž se podařilo získat politickou podporu pro tento projekt v našem městě. Výchozím bodem této strategie bylo zodpovězení možná tehdy poněkud provokativní otázky: „Proč politické reprezentaci v naší zemi často schází vůle příliš „investovat“ do oblasti poskytování sociálních služeb a pomoci osob se zdravotním znevýhodněním?“ Pod pojmem investovat se se pochopitelně neskrývaly pouze investice v oblasti poskytování finančních prostředků.

Nad výzkumným designem ohniskové skupiny

K zodpovězení položené otázky „*Proč politické reprezentaci v naší zemi často schází vůle příliš „investovat“ do oblasti poskytování sociálních služeb a pomoci osob se zdravotním znevýhodněním?*“ byla rámcově aplikována kvalitativní výzkumná strategie, jako metoda získávání dat byla v té době ne příliš známá ohnisková skupina,¹ jejíž podstata spočívá v tom, že probíhá formou rozpravy nad zvoleným tématem či otázkou. Data jsou získávána za využití skupinových interakcí, které samovolně vznikají v debatě na předem určené téma. Hlavním cílem této metody je zjistit, jak se lidé cítí a co si myslí, ale také to, proč se takto cítí a proč si toto myslí (Morgan, 2001; Štainer, 2011).

Určení účastníků

Pro účely tohoto výzkumu se obvykle vybírají lidé, kteří se navzájem neznají. Při výběru účastníků do ohniskové skupiny je často užitečnější směřovat úsilí k minimalizaci vzorkových jednostranností než k dosažení generalizace (Morgan, 2001; Štainer, 2011). V našem případě

¹ Data jsou sbírána v moderované diskuzi, která se točí okolo jistého tématu, tedy ohniska (Morgan, 2001; Štainer, 2011).

byl proveden účelový výběr účastníků, a to statutárních zástupců organizací hájících zájmy osob se zdravotním znevýhodněním a vedoucích dotčených odborů Magistrátu města Olomouce (dále jen „MMOI“).

Výběr prostředí a sběr dat

Pro realizaci ohniskové skupiny byl určeny prostory zasedací místnosti sociálně-zdravotního odboru MMOI na ulici Štursova 1, které podle názoru hlavních řešitelů vyvažovaly potřeby jak účastníků, tak řešitelů, kteří moderovali průběh ohniskové skupiny. Z průběhu ohniskové skupiny byl pořízen audiozáznam. Nezbytným krokem před zahájením vlastní analýzy informací získaných z ohniskové skupiny bylo pořízení přepisu všech diskuzí a následně provedena obsahová analýza získaných dat.

Základní teze projektu Bezbariérová Olomouc

Základní teze projektu Bezbariérová Olomouc formulované týmem a vedoucími pracovníky sociálně-zdravotního odboru MMOI, které byly výsledkem širokého konsenzu a vycházely z předpokladu, že úspěšnost projektu i jeho realizace je závislá na spolupráci celé řady subjektů i jednotlivců. Tyto teze byly předloženy Radě města Olomouce (dále jen „RMO“), která je na svém jednání dne 20.4. 2001 schválila s tím, že v termínu dle důvodové zprávy uložila věcně příslušnému náměstkovi primátora¹ předložit na jednání RMO návrh celého projektu.

4. Analytická fáze projektu Bezbariérová Olomouc

Po výše zmíněných krocích následovala fáze přetváření tezí a implementace získaných poznatků do uceleného projektu. Autoři projektu vycházeli z průzkumu veřejného mínění, z analýzy potřeb skupin uživatelů služeb a z potřeb jednotlivých občanů se zdravotním znevýhodněním. Zástupci nestátních subjektů hájících zájmy osob se zdravotním znevýhodněním byli požádáni o poskytnutí podkladů pro analýzu současných architektonických a technických bariér ve městě se stanovením priorit při jejich odstraňování. Se žádostí o spolupráci byli rovněž osloveni zástupci odborů magistrátu (odbor školství, odbor investic, odbor dopravy, odbor stavební a odbor vnějších vztahů a informací) a také zástupce dalších organizací a institucí, kterých se problematika dotýká (např. Úřad práce Olomouc, Fakultní nemocnice Olomouc, Univerzita Palackého Olomouc, České dráhy a Dopravní podnik města Olomouce).

Zjišťování potřeb ze strany veřejnosti

Pro zjišťování potřeb ze strany veřejnosti byla uplatněna následující metodika. Veřejnost byla se záměrem projektu Bezbariérová Olomouc seznámena prostřednictvím článku v Radničních listech. Zároveň byli občané vyzváni k vyplnění připojených anketních lístků s úmyslem zjistit jejich názory na připravovaný projekt a umožnit jim vyjádření svých názorů, připomínek a podnětů ke zkvalitnění života spoluobčanů se zdravotním znevýhodněním. Vzhledem ke zvolené formě distribuce anketních lístků, připojenému článku i samotnému tématu, jehož se anketa dotýkala, předpokládal tým účast mnoha obyvatel Olomouce. Pro vyhodnocení dat byla použita čárkovací metoda a standardní statistické metody prostého součtu zjištěných dat.

Na zveřejněnou anketu reagovalo celkem 184 respondentů, což bylo řešitelský tým i spolupracující subjekty jistým zklamáním. Domnívám se, že tato skutečnost svědčila o tom, že občané města v tu dobu nebyli na tento způsob komunikace o věcech veřejných zvyklí. Na druhé straně jsem byl přesvědčen o tom, že se jedná o metodu, která má svůj význam

¹ Věcně příslušným náměstkem primátora byl ve volebním období 1998-2002 autor této stati.

a spolu s týmem jsme doufali, že s tím, jak občané budou získávat zpětnou vazbu o tom, že jejich názory jsou politickou i odbornou reprezentací města vnímány a respektovány a mění se ve viditelná opatření v rámci projektu, zájem o spolupráci poroste. K výraznému posunu v oblasti zapojování veřejnosti do problematiky plánování sociálních služeb na území města Olomouce však došlo až díky metodě komunitního plánování sociálních služeb (Pilát a Sonntagová, 2007).

Zpracované výsledky ankety potvrdily již v základních tezích projektu uváděný kvalifikovaný předpoklad, že bezbariérové úpravy se netýkají pouze zdravotně handicapovaných osob, ale i dalších skupin obyvatel. Mezi respondenty, kteří velmi podrobně a konkrétně navrhovali úpravy současných bariér byli i rodiče malých dětí (například matka dvojčat na kočárku) a senioři nad 65 let, kteří jako svůj handicap uváděli vysoký věk. Celkově byl zjištěna vysoká míra souhlasu respondentů (97,6 %) s míněním, že město bez bariér pomůže zkvalitnit život i jiným občanům. Respondenti obecně souhlasili (92,9 %) s názorem, že jedním z úkolů samosprávy je podílet se na vytváření podmínek pro zkvalitňování života spoluobčanů se zdravotním znevýhodněním (Pilát a Sonntagová, 2007).

Respondenti měli také možnost uvést návrhy, které konkrétní technické opatření či architektonická úprava by v Olomouci mělo být provedeno nejdříve.

Magistrát města Olomouce s ohledem na podklady poskytnuté nestátními subjekty a výstupy z anketního šetření zpracoval analýzu současných bariér a navrhl opatření, ve kterých byl zpracován systematický postup při odstraňování současných bariér a předcházení vzniku nových, rozepsaný do jednotlivých oblastí, včetně stanovení priorit a časového harmonogramu.

V rámci výše uvedených tezí projektu schválila RMO věcný a časový **harmonogram přípravy projektu, Pracovní skupinu pro Bezbariérovou Olomouc**, ve které se připravují a konzultují jednotlivé kroky a opatření, a funkci **koordinátora projektu**, který je na plný úvazek zaměstnancem Magistrátu města Olomouce (RMO, 2001a).

Teze a zmíněná analytická data se staly východiskem pro finální verzi projektu Bezbariérová Olomouc. Řešitelský tým ve spolupráci s Pracovní skupinou pro Bezbariérovou Olomouc rozpracoval schválené teze do návrhu konkrétní projektové podoby, která byla RMO na svém jednání dne 18.12. 2001 schválena jako Projekt Bezbariérová Olomouc a uložila věcně příslušnému náměstkovi primátora čtvrtletně předkládat RMO informace týkající se naplňování projektu. Součástí projektu, který následně schválilo i Zastupitelstvo města Olomouce, bylo 48 konkrétních opatření, u každého byl stanoven termín a zodpovědné subjekty za jejich plnění (RMO, 2001b).

Projekt je založen především na spolupráci jednotlivých subjektů a koordinaci jejich aktivit tak, aby již ve stádiu plánování akcí i staveb bylo plně využito potenciálu přístupnosti pro všechny (Čuková, Ješina a Kučera, 2013).

5. Realizační fáze projektu Bezbariérová Olomouc

Realizační fáze projektu trvá od roku 2002 až doposud; **klíčovou aktivitou bylo v prvních letech realizace projektu odstraňování bariér a jejich předcházení v oblasti veřejné dopravy.**

Rozvoj bezbariérové dopravy

Hlavním dopravcem v Olomouci je Dopravní podnik města Olomouce, který má vypracovanou vlastní koncepci nazvanou Bezbariérová doprava.

Dopravní podnik započal s odstraňováním bariér pro zdravotně handicapované již v roce 1993, kdy na lince Bariéra začaly jezdit autobusy se zvedací plošinou pro umožnění nástupu

vozičkářům. V lednu 2000 se dopravní podnik stal prvním dopravcem v České republice, který obsadil celou tramvajovou linku nízkopodlažními vozidly a je jedním z provozovatelů městské dopravy v České republice, jehož vozový park je kompletně vybavený zvukovými hlásiči, včetně vnějších zvukových hlásičů, umožňujících komunikaci se slabozrakými a nevidomými cestujícími.

V oblasti dopravy v Olomouci v době zpracování projektu zcela chyběla taxi služba pro vozičkáře. Do konce roku 2006 tuto potřebu saturoval projekt PONIV¹ díky spolupráci dvou nestátních subjektů – Spolku Trend vozičkářů a Charity Olomouc, a to za významné finanční podpory ze strany Statutárního města Olomouce. Vzhledem ke skutečnosti, že zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, jehož účinnost byla stanovena ke dni 1.1.2007, neumožňoval tuto aktivitu registrovat jako sociální službu, byla činnost PONIVu ze strany Charity Olomouc ukončena. Od roku 2007 tuto službu úspěšně zabezpečuje soukromý autodopravce pod názvem Alfa převozy vozičkářů, rovněž za pomoci finanční podpory z rozpočtu města.

Pěší komunikace se také stávají bezbariérovými, a to především díky jejich postupné rekonstrukci a také tvorbou tzv. bezbariérových tras. Bezbariérové trasy jsou strategicky plánovány tak, aby zpřístupňovaly úseky ve městě, o nichž se ví, že zde dlouhodobě neproběhne rekonstrukce a úpravy se zde soustředí právě jen na bezbariérovou přístupnost a zvýšení bezpečnosti pěších. Díky realizaci projektu je i při plánování aktivit a nákupů brán významný ohled na hledisko přístupnosti, např. Dopravní podnik města Olomouce nenakupuje jiné než nízkopodlažní vozy do svého vozového parku, při tvorbě nových turistických služeb tvoříme i trasu vhodnou pro vozičkáře nebo příležitosti pro osoby s postižením zraku. Součástí aktivit projektu je také informování veřejnosti. Vzhledem k tomu, že i když je Olomouc nyní ve fázi, kdy je mnoho bariér již odstraněno, mnoho jich také na své odstranění čeká a musíme počítat i s tím, že některé ve městě se středověkou historií zůstanou. V této fázi je tedy velice důležité mapovat přístupnost města a informovat o ní veřejnost. Využití tištěných a webových map přístupnosti prostředí se již v České republice stává trendem. Sběr těchto dat je však velmi náročný na vyškolenou pracovní sílu a v případě mapování např. pěších komunikací ve větším městě také na rychlost aktualizací. Proces urbanizace a úpravy městské zástavby vyžadují průběžnou kontrolu a aktualizaci dat. Z toho důvodu byla započata spolupráce magistrátu města Olomouce a FTK UP (Centra APA),² kdy studenti FTK se podílejí na mapování vybraných ploch města (Čuková, Ješina a Kučera, 2013).³

Jak je výše uvedeno, město Olomouc již v roce 1993 uvedlo do provozu tzv. linku Bariéra, která měla umožňovat osobám pohybujícím se na vozíku využití městské hromadné dopravy. V souvislosti s obnovou vozového parku Dopravního podniku města Olomouce byla linka v roce 2008 slavnostně zrušena, neboť vozový park již zahrnoval dostatečné množství

¹ PONIV – Přeprava osob na invalidním vozíku.

² Centrum APA, jako jednotka Katedry aplikovaných pohybových aktivit Fakulty tělesné kultury Univerzity Palackého v Olomouci, je jakožto primárně vzdělávací a výzkumná instituce vhodným subjektem pro naplňování „třetí role vysokých škol“, tedy spolupráci s praxí. Jedním z definovaných cílů Centra APA je vytváření podkladů pro strategie na regionálních a národních úrovních. Vzájemná spolupráce je tedy logickým vyústěním společných snah FTK UP v Olomouci a magistrátu města Olomouce na vytváření podmínek pro smysluplné naplňování volnočasových aktivit a zvýšení kvality života osob se speciálními potřebami (Ješina, Hamřík et al., 2011).

³ Rozšíření metodiky monitoringu bezbariérovosti veřejných prostor bylo následně doplněno o bezbariérovost budov dle metodiky Kazuist s. r. o. Díky spolupráci s městem Olomouc se Centru APA otevřely také dveře k jednání s příslušnými odbory Olomouckého kraje, kde rovněž započala práce na společném projektu na mapování přístupnosti kulturních objektů zřízených Olomouckým krajem. Zástupce FTK UP – Centra APA se stal členem pracovní skupiny Osoby se zdravotním postižením komunitního plánování sociálních služeb v Olomouci a Pracovní skupiny projektu Bezbariérová Olomouc (Čuková, Ješina a Kučera, 2013).

nízkopodlažních spojů, které mohly osoby na vozíku využívat na běžných linkách. V roce 2018 došlo k poslední modernizaci autobusového vozového parku a autobusová hromadná doprava se tak stala plně nízkopodlažní. Na tramvajových linkách je již více jak 70 % spojů nízkopodlažních. Jak bylo výše zmíněno, všechny vozy městské hromadné dopravy jsou vybaveny hlásiči pro osoby s postižením zraku, označníky zastávek jsou popsány v bodovém písmu a všechny tzv. inteligentní zastávky mají hlasový výstup, který hlásí osobám s postižením zraku po stisknutí tlačítka jejich vysílačky všechny informace zobrazené na displeji (Bezbariérová Olomouc, 2020).

Současně s nákupy moderních vozů městské hromadné dopravy dochází k bezbariérové úpravě autobusových zastávek, tramvajových ostrůvků a přílehlých komunikací. Tyto záměry k úpravám jsou promítnuty do strategického dokumentu města Olomouce „Plán udržitelné městské mobility Olomouc“ (Bezbariérová Olomouc, 2020).

Zpřístupňování budov a institucí

Také v oblasti zpřístupňování budov úřadů a institucí, se za dobu fungování projektu hodně změnilo. Většina budov úřadů je přístupná osobám na invalidním vozíku, v těchto úřadech je také vybudováno bezbariérové WC.

V Olomouci najdeme obchody, včetně obchodních domů a supermarketů, hotely i restaurace, pojišťovny a banky a jiné služby obyvatelům města, které mají vyřešen bezbariérový přístup, stejně tak výrazná většina kulturních zařízení je dnes díky projektu přístupná bez bariér.

V uplynulých letech bylo v Olomouci integrováno několik desítek dětí s různými typy postižení (smyslovým i tělesným), a to jak do mateřských škol, tak do základních škol. Jedinou školou, o které bylo na začátku projektu možno říci, že je bezbariérová, je v roce 1995 otevřená ZŠ dr. Milady Horákové na Rožňavské ulici v Olomouci. V rámci projektu se každoročně realizují postupně bezbariérové úpravy u dalších vybraných škol.

Výsledky projektu jsou ve městě patrné na každém kroku. Radnice ve své historické budově zprovoznila dlouho postrádaný výtah, který umožnil vstup do úřadoven i reprezentačních prostor. Díky důslednému uplatňování legislativních požadavků stavebním úřadem a kontrole ze strany veřejnosti, jsou nově budované a rekonstruované stavby důsledně bezbariérové. Důležité veřejné budovy jsou osazeny majáčky pro nevidomé, prostory Moravského divadla Olomouc a Moravské filharmonie Olomouc jsou opatřeny indukčními smyčkami pro neslyšící. Informační centrum radnice je schopné přijímat žádosti a odesílat informace pomocí psacího telefonu.

Bezbariérový turismus

Nezbytnou součástí komplexního odstraňování bariér ve městě Olomouc je i bezbariérová turistika. Olomouc nabízí celou řadu příležitostí k poznávání města či trávení volného času. V roce 2020 proběhly s odborem cestovního ruchu, kultury a sportu MMOI diskuze o možnostech vytvoření uceleného bezbariérového turistického okruhu městem. Vzhledem k probíhajícím stavebním akcím na páteřní trase do centra města (Masarykova, 8. května) nebyl tento záměr prozatím realizován v plném rozsahu, ale byly vytvořeny kratší tematické okruhy nebo trasy. Celkem bylo navrženo 5 tras – Svatý Kopeček, Duchovní Olomouc, To nejlepší z Olomouce, Olomoucká muzea a Po zelené olomouckými parky. Tyto trasy sdružují tematicky stejné památky s ohledem na to, aby jednotlivé objekty byly v rámci ucelené trasy. Pro osoby se zrakovým postižením byl vytvořen průvodce městem v Braillově písmu s reliéfními obrázky, audio průvodce městem či haptické modely vybraných památek (Projekt Bezbariérová Olomouc, 2022).

Bezbariérové bydlení

Již v roce 1998 Sociální program města Olomouce upozorňoval na nedostatek bezbariérových bytů na území města Olomouce. Na začátku projektu město disponovalo 18 bezbariérovými byty, v současné době město vlastní 68 bezbariérových bytů. Bezbariérové byty jsou byty zvláštního určení a jsou určeny zejména pro občany se zdravotním postižením (tělesné postižení, praktická nebo úplná slepota), kteří vzhledem ke svému zdravotnímu handicapu nemohou dostatečně využívat své stávající bydlení. Statutární město Olomouc je vlastníkem a provozovatelem bezbariérových bytů v sedmi lokalitách města. Nájemní vztahy k bezbariérovým bytům ve vlastnictví města Olomouce se řídí příslušnými ustanoveními občanského zákoníku. V rámci projektu jsou při rekonstrukci bytů pro seniory v Olomouci postupně realizovány další základní bezbariérové úpravy (Doleček, 2020).

Projekt Bezbariérová Olomouc stojí také za vznikem **mapy** znázorňující vybrané trasy v Olomouci a přístupnost objektů z hlediska bezbariérovosti.¹ Jednotlivé trasy a objekty jsou mapovány dle metodiky vydané Pražskou organizací vozíčkářů, z.s. a umožňují osobám se sníženou schopností pohybu (především těm na vozíku) zjistit, které trasy a objekty jsou přístupné. Jednotlivé objekty jsou opatřeny popisem přístupnosti, včetně upozornění na možné bariéry. Tato aktivita probíhá kontinuálně, kdy jsou jednak aktualizovány stávající trasy a objekty, a jednak jsou mapovány nové trasy a objekty (Bezbariérová Olomouc, 2020).

Spolupráce různě zaměřených veřejných institucí s cílem rozvoje volnočasových aktivit osob se zdravotním postižením je klíčová ve vztahu k naplňování řady legislativních norem (Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením, Zákonu o podpoře ve sportu aj.). Město Olomouc je jedním z dlouhodobě nejaktivnějších subjektů na komunální úrovni, který řeší podporu osob se zdravotním postižením či zdravotním znevýhodněním komplexně (Čuková, Ješina a Kučera, 2013).

Dle WHO jsou to právě místní samosprávy, kdo sehraje klíčovou úlohu při vytváření prostředí podporujícího příležitosti pro pohybovou aktivitu obyvatel a aktivní životní styl (Edwards & Tsouros, 2006). Vedoucí představitelé měst a další kompetentní pracovníci se mohou zasadit o tvorbu podmínek a zavádění opatření, které podporují aktivní životní styl všech občanů (Kalman, Hamřík a Pavelka, 2009).

6. Závěr

Domnívám se, realizace Projektu Bezbariérová Olomouc jako dlouhodobá činnost Statutárního města Olomouc, jejímž cílem je postupné naplňování myšlenky Olomouce jako města přístupného všem občanům i návštěvníkům, bezesporu výše zmíněné premisy od roku 2002 postupně naplňuje.

I vzhledem ke skutečnosti, že některé klíčové myšlenky projektu, jako je například vytváření sítí sociálních služeb či idea bezbariérového užívání a přístupnosti staveb s vývojem naší společnosti našly postupně legislativní ukotvení,² vnímám filozofii Projektu Bezbariérová Olomouc a jeho realizaci na tehdejší dobu velmi progresivní, inspirativní a v neposlední řadě jako příklad dobré praxe sociální politiky základních územních správních celků a příklad praktické strategie přispívající k prosazování respektu k diverzitě.

Zejména ve fázi přípravy a schvalování projektu museli jeho autoři překonat řadu úskalí. Rada města Olomouce dva roky myšlenku projektu vytrvale odmítala z důvodu obav

¹ Dostupné z: <https://prorodinu.olomouc.eu/pristupnost/pristupnost-objektu>

² Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů; vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb, ve znění pozdějších předpisů.

z přílišného zatížení rozpočtu města, a to i přes to, že jeho realizaci ukotvila ve svém programovém prohlášení.¹

Je proto potěšující, že projekt Bezbariérová Olomouc je spoluobčany se zdravotním znevýhodněním kladně hodnocen a podporován, a že byl z jejich strany nominován do několika významných soutěží. V roce 2003 získalo statutární město Olomouc 1. místo v soutěži Obec zdravotně postiženým v kategorii statutárních měst, kterou vyhlásil Svaz měst a obcí České republiky. V roce 2004 byl projekt nominován mezi pět nejúspěšnějších počínů v soutěži Mosty, kterou každoročně vyhlašuje Národní rada osob se zdravotním postižením ČR a získal čestné uznání v kategorii „pro instituce veřejné správy.“ Velmi významného mezinárodního ocenění se tomuto projektu dostalo za přínos v oblasti začleňování osob se zdravotním postižením do společnosti od francouzské federace zdravotně postižených občanů APAJH. Dne 28. 2. 2005 byly v Kongresovém paláci v Paříži vyhlášeny výsledky mezinárodní soutěže o výroční cenu federace APAJH, v kategorii „vzorové aktivity evropského města“ získalo město Olomouc prestižní cenu „Exemplární aktivity evropského města.“

Speciální ocenění za informování, komunikaci a nové technologie, kterými pomáhá zvyšovat kvalitu života osob se zdravotním postižením, získalo město Olomouc v rámci prestižní soutěže Access City Award 2012 v Bruselu.²

Na základě dvacetileté empirie s tvorbou a realizací Projektu Bezbariérová Olomouc a sedmnáctileté zkušenosti v oblasti komunitního plánování sociálních služeb se domnívám, že výše popsany projekt se může stát inspirativním, potenciálním a efektivním instrumentem sociální politiky obce či dobrovolného svazku obcí.

Reference / Seznam citované literatury

Předkládaný text je původní autorský (není-li uvedeno jinak), který případně rozpracovává témata či teze obsažené již v publikovaných pracích autora v níže uvedeném seznamu literatury.

PILÁT, Miroslav. *Metoda komunitního plánování v novém systému sociálních služeb*. Olomouc, 2008, 286 s. Disertační práce. Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra speciální pedagogiky. Vedoucí disertační práce Jan Michalík.

PILÁT, Miroslav (2008). Projekt Bezbariérová Olomouc – východiska, strategie a vývoj. Olomouc: PdF UP. *E – pedagogium*. Číslo 2., s. 69-77. ISSN 1213-7499.

PILÁT, Miroslav. *Projekt „Barrierefreies Olomouc“ – Geschichte und Entwicklung* [online]. Vídeň: 2008 [cit. 2008–4–12]. Dostupné na: www.biceps.or;

PILÁT, Miroslav. Projekt Bezbariérová Olomouc-deset let historie. *Sociální práce/sociální práce*. 2012, ročník 12, č. 1, s. 132-134. ISSN: 1213-6204.

¹ Autor stati jako věcně příslušný náměstek primátora musel v kuloárních jednáních dojednat podporu projektu BBOI ze strany primátora a jeho stranických kolegů „výměnou“ za hlas autora stati pro realizaci velkého stavebního projektu na území města, kterou naopak jeho poslanecký klub odmítal podpořit.

² Access City Award je iniciativa Evropské komise ve spolupráci s Evropským fórem osob s postižením. Cílem tohoto ocenění je ukázat a ocenit města nad 50 tisíc obyvatel, která umožňují či podporují iniciativy snažící se zlepšit přístupnost v městském životním prostředí pro osoby s postižením, a to v kontextu stárnutí populace. Ve spojitosti s Usnesením spojených národů za práva osob s postižením je přístupnost jedním z pilířů Strategie Evropské unie v oblasti osob s postižením na roky 2010 až 2020, která se snaží vytvořit bezbariérovou Evropu pro všechny (Olomouc.cz, 2011).

Další použitá literatura

Bezbariérová Olomouc [online]. Olomouc: Statutární město Olomouc, c2020 [cit. 2022-6-28]. Dostupné z: <https://www.olomouc.eu/obcan/socialni-sluzby/souvisejici-sluzby/projekt-bezbarierova-olomouc>

BOGOČ, Zdeněk a kol. *Bezbariérová Olomouc – aktualizace akčního plánu. Důvodová zpráva k usnesení RMO konané dne 13.7.2020*. Olomouc: Statutární město Olomouc, 2020. Archiv aurora.

DOLEČEK, Zdislav. *Související služby* [online]. Olomouc: Statutární město Olomouc, c2020 [cit. 2022-6-28]. Dostupné z: <https://www.olomouc.eu/obcan/socialni-sluzby/souvisejici-sluzby>

ČUKOVÁ, Jana, Ondřej JEŠINA a Martin KUČERA Accessible Olomouc – An Example Of Good Practice Approach To Promote The Creation Of Conditions For Leisure Activities Not Only For People With Disabilities. *Studia sportiva*. 2013, . vol. 7, no. 3, s. 93-99. ISSN: 1802-7679 (print), ISSN: 2570-8783 (online).

EDWARDS, Peggy & Agis TSOUROS. *Promoting physical activity and active living in urban environments: the role of local governments* [online]. World Health Organization. Regional Office for Europe, 2006 [cit. 2022-6-28]. Dostupné z: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/326536>

JEŠINA, Ondřej, Zdeněk HAMŘÍK, et al. *Podpora aplikovaných pohybových aktivit v kontextu volného času*. Olomouc. UP v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2946-5.

KALMAN, Michal, Zdeněk HAMŘÍK a Jan PAVELKA. *Podpora pohybové aktivity pro odbornou veřejnost*. Olomouc: ORE-institut, 2009. ISBN 978-80-254-5965-2.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Sociální program města Olomouce*. Olomouc: Statutární město Olomouc, 1998. Archiv aurora.

MORGAN, David, L. *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd, 2001. ISBN 80-85834-77-4.

OLOMOUC.CZ *Projekt Bezbariérová Olomouc získal v Bruselu prestižní cenu* [online]. Olomouc: Olomouc.cz, 2011. [cit. 2022-6-28]. Dostupné z: <https://www.olomouc.cz/zpravy/clanek/Projekt-Bezbarierova-Olomouc-ziskal-v-Bruselu-prestizni-evropskou-cenu-17368>

PILÁT, Miroslav a Irena SONNTOGOVÁ. A Strategy of Social Policy Implementation in Olomouc. In: BUKOWSKI, Andrzej, Katalin FÜZÉR, Barbara JABŁOŃSKA, Marta SMAGACZ – POZIEMSKA, eds. *Studying Social Exclusion and Developing Urban Policy*. Kraków: Jagielloian University, Wydawnictwo Rabid, 2007, s. 235–250. ISBN 978-83-60236-27-7.

Projekt Bezbariérová Olomouc v roce 2021. Důvodová zpráva k usnesení RMO konané dne 25.4.2022. Olomouc: Statutární město Olomouc, 2022. Archiv aurora.

SONNTOGOVÁ, Irena a Miroslav PILÁT *Chudoba a sociální začleňování v České republice v kontextu vstupu do Evropské unie*. Praha, 2004, 77 s. Závěrečná práce. UK, Europeum. Vedoucí závěrečné práce Martin Potůček.

RMO. *Usnesení z 60. schůze Rady města Olomouce, konané dne 24.4.2001*. Olomouc: Rada města Olomouce, 2001a. Archiv autora.

RMO *Usnesení z 76. schůze Rady města Olomouce, konané dne 18. 12. 2001*. Olomouc: Rada města Olomouce. 2001b. Archiv autora.

ŠTAINER, Martin. Ohnisková skupina v komunitním plánování sociálních služeb. In: KAMÁNOVÁ, Irena, Lenka ŠTEFÁKOVÁ a Lucia JUHÁSOVÁ, eds. *Inovácie, plánovanie a kvalita sociálnych služieb v komunite*. Zborník príspevkov z 1. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011, s. 153-161. ISBN 978-80-8084-781-4.

Zaostřeno na pohledy: analýza postojů pracovníků komunitních služeb bydlení k uživatelům služeb z řad osob s mentálním postižením

Šárka Káňová¹, Julie Beadle Brown², Kristýna Janyšková³, Karel Řezáč⁴, Anna Králová⁵

Abstrakt

Postoje pracovníků sociálních služeb hrají klíčovou roli při utváření kvality podpory poskytované osobám s mentálním postižením a autismem a ovlivňují jejich celkovou životní pohodu a míru sociálního začlenění. Příspěvek prezentuje zjištění ze studie (která byla součástí výzkumného projektu GAČR, č. 20-08327Y) zaměřené na zkoumání postojů pracovníků komunitních služeb k osobám s mentálním postižením a autismem v České republice. Studie se zaměřuje na využití škály postojů pracovníků k lidem s mentálním postižením (CLAS) jako nástroje pro hodnocení postojů pracovníků komunitních služeb bydlení v České republice. Kromě toho byly prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů shromážděny kvalitativní údaje, které poskytly hlubší vhled do nuancí postojů pracovníků a do jejich základních motivací. Analýza odhaluje korelace mezi postoji pracovníků a demografickými proměnnými, a byla použita k identifikaci potenciálních vzorců a trendů. Provedená studie má dopad na politiku a praxi sociálních služeb a naznačuje, že klíčovou roli při podpoře pozitivních postojů pracovníků mohou hrát cílené vzdělávací programy a intervence.

Klíčová slova: Postojová škála. Mentální postižení. Komunitní pobytové služby. Deinstitutionalizace.

Abstract

Attitudes of staff play a pivotal role in shaping the quality of support provided to individuals with intellectual disabilities and autism, impacting their overall well-being and social inclusion. This paper presents findings from a study, that was a part of wider research project (GAČR, i.d. 20-08327Y) aimed at investigating the attitudes of community-based services staff towards individuals with intellectual disabilities and autism in the Czech Republic. The research focuses on utilizing the Community Living Attitudes Scale (CLAS) as tool to assess the attitudes of staff members working in diverse community settings in the Czech Republic. Additionally, qualitative data was gathered through semi-structured interviews to provide deeper insights into the nuances of staff attitudes and their underlying motivations. The analysis reveals correlations between staff attitudes and demographic variables, and was used to identify potential patterns and trends. The implications of this research extend to policy and practice, suggesting that targeted training interventions can play a critical role in fostering more positive attitudes among staff.

Keywords: Community Living Attitudes Scale. Intellectual disabilities. Community living. Deinstitutionalisation.

1. Úvod

V posledních padesáti letech jsme byli svědky narůstajícího zájmu odborníků, rodičů, zákonodárců a samotných sebeobhájců z řad lidí s mentálním postižením o to, aby služby pro osoby s mentálním postižením byly poskytovány takovým způsobem, který umožňuje maximalizovat jejich nezávislost. V duchu tohoto trendu tradiční institucionální přístupy k péči ustupují modelům poskytování podpory a služeb v komunitě. Ačkoli lze změny v dostupnosti komunitních služeb prosazovat prostřednictvím legislativních opatření, plně

¹ Mgr. Šárka Káňová, Ph.D., Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky; *e-mailová adresa:* kanova@kpg.zcu.cz

² Prof. Julie Beadle Brown, Ph.D., Tizard Centre, University of Kent; *e-mailová adresa:* j.d.beadle-brown@kent.ac.uk

³ Mgr. Kristýna Janyšková, Ph.D., Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky; *e-mailová adresa:* janyskov@kpg.zcu.cz

⁴ Mgr. Karel Řezáč, Ph.D., Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická; *e-mailová adresa:* rezack@kss.zcu.cz

⁵ Anna Králová, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky; *e-mailová adresa:* anikralova@seznam.cz

sociální začlenění osob se zdravotním postižením nemůže být nikterak nařízeno. Závisí především na postojích a přístupu společnosti k nim. Tímto směrem se ubírá předkládaný příspěvek orientovaný na zkoumání postojů pracovníků komunitních služeb k osobám s mentálním postižením a autismem v České republice. Studie, jež je součástí rozsáhlejšího výzkumného projektu ROBIN, se zaměřuje na využití škály postojů pracovníků sociálních služeb k lidem s mentálním postižením (CLAS) jako možného nástroje pro hodnocení postojů pracovníků komunitních služeb bydlení v České republice.

Projekt **ROBIN** (*Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v ČR*)⁶ reaguje na výše zmíněný nepříznivý stav absence poznatků a ve spolupráci s výzkumnými týmy z dalších zemí přináší empirická data o stavu těchto služeb.

Cílem tohoto příspěvku je prezentovat získaná data o postojích pracovníků organizací sociálních služeb zajišťujících služby bydlení v komunitě a publikovat současný stav v kontextu obdobných dat ze zahraničních studií.

2. Postoje a vývoj škál pro jejich hodnocení

V sociální psychologii a moderní sociologii je pojem postoje velmi důležitý. Již autoři Thomas a Znaniecki (1918) definovali sociální psychologii jako vědu o postojích. Allport (1954) vymezil postoj jako mentální stav pohotovosti, formovaný zkušenostmi a ovlivňovaný reakcemi jedince na různé situace. Postoj podle něj zahrnuje ochotu jedince reagovat na určité situace s určitým směrem a intenzitou. Může být vnímán jako dispozice ovlivňující způsob jednání člověka. Chování, řeč a výrazy jedince jsou výsledkem jeho postojů. Sartain a další (1947) uvádějí, že zdroje postojů lze rozdělit do čtyř základních kategorií v návaznosti na to, jak a na podkladě čeho jsou utvářeny, 1. na podkladě konkrétních zkušeností, 2. prostřednictvím sociální komunikace, 3. modelováním chování a nápodobou chování jiných osob a 4. na podkladě institucionálních vlivů jako např. politických stran, členstvím v občanských organizacích, atp. Důležitým okamžikem v historii výzkumu postojů a jejich místa v sociální psychologii bylo zavedení měření postojů, což bylo systematicky rozpracováno Thurstonem (1928), který také vyvinul první škálu pro měření postojů. S dalšími škálami pak přišli autoři jako Likert (1974), kteří umožnili dotazovaným vyjádřit svůj postoj k určité otázce na základě stupnice souhlasu, indiference a nesouhlasu. Z uvedeného je tedy zřejmé, že postoj je složitým jevem, který zahrnuje kognitivní i emoční složku. Každý postoj jedince ke skutečnosti má určitou míru racionality a iracionality, což znamená, že vždy existuje určitá kombinace rozumového uvažování a emocionálního vnímání. Postoj je vždy výsledkem interakce mezi racionálními a iracionálními faktory v lidském myšlení a emocionálním prožívání. Klasifikace postojů je složitým úkolem. Sociální psychologové vyvinuli klasifikace zejména pro situace skupinové interakce. Jednou z takových je i námi představovaná škála postojů pracovníků k lidem s mentálním postižením (Nakonečný, 1998).

Ke konstrukci postojových dotazníků uvádí Hendl a Remr (2017), že dotazník nemá klást na respondenta přehnané nároky, má požadovat údaje, které respondent pravděpodobně zná. Má být přehledný, zajímavý a účelný a má se používat, když nelze data získat jiným způsobem. Požadavky na otázky pak autoři formulují následovně: otázky se mají úzce týkat výzkumu a mají být srozumitelné. Ke sběru pak dodávají, že za účelem dobré návratnosti má být krom výše uvedeného zřejmé, komu a jak lze vyplněný dotazník odevzdat. My jsme v případě našeho šetření dodrželi všechny výše uvedené postupy, přičemž jsme návratnost a zejména pravdivost vyplněných údajů zvýšili tím, že pracovníci nevystupovali pod svými

⁶ *Researching the availability, nature and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic.*

jmény, ale kódy. Pro lepší porozumění dotazníku a též vyšší motivaci pro jeho vyplnění jsme dotazník obohatili o průvodní dopis.

3. Metodologie

Výzkumný projekt ROBIN byl realizován ve třech etapách probíhajících v rozsahu let 2020 až 2023. Postupně byla zkoumána oblast dostupnosti, povahy a poté kvality pobytových sociálních služeb pro lidi s mentálním postižením. Každá z těchto oblastí představuje dílčí výzkumná zjištění a byla realizována specifickým výzkumným přístupem. Výzkum tak kombinoval kvalitativní i kvantitativní výzkumnou strategii, více výzkumných souborů a specifických metod zjišťování informací a tvorby dat. V příspěvku se věnujeme představení výzkumného nástroje škály postojů pracovníků služeb k lidem s mentálním postižením, tzv. Community Living Attitude Scale neboli CLAS.

3.1 Škála postojů pracovníků služeb k lidem s mentálním postižením

Cílem škály CLAS je popsat chování pracovníků ve specifických situacích a z těchto kategorií chování také odvodit příslušné postoje, které tato chování odrážejí. Škála CLAS byla vytvořena s cílem monitorovat následující čtyři klíčové aspekty postojů pracovníků služeb k jedincům s mentálním postižením:

1. *Postoje související s přesvědčením o důležitosti umožnit lidem s mentálním postižením činit vlastní volby a rozhodnutí, která ovlivňují jejich vlastní životní situaci, bez ohledu na jejich kognitivní schopnosti (kategorie Zmocňování - Empowerment)*
2. *Postoje týkající se míry vylučování lidí s mentálním postižením z komunitního života (kategorie Vyloučení - Exclusion)*
3. *Postoje související s potřebou chránit lidi s mentálním postižením před potenciálně škodlivými či rizikovými situacemi v rámci komunity (kategorie Ochraňování - Sheltering)*
4. *Postoje související s přesvědčením, do jaké míry sdílejí lidé s mentálním postižením lidskost s ostatními členy společnosti (kategorie Podobnost - Similarity)*

CLAS byla zprvu využita na podkladě do té doby využívané škály Community Attitudes Towards Mental Illness (Taylor & Dear, 1981). Jako nástroj obsahující 33 položek sloužila k analýze postojů pracovníků v roli asistentů lidí s mentálním postižením na letních táborech v USA. Cílem bylo vytvořit opatření, která by reflektovala aktuální filosofii služeb poskytovaných v organizacích. V další fázi byla škála ověřována na skupině respondentů z řad pracovníků komunitních služeb pro osoby s vývojovým a mentálním postižením, neboť do té doby objektivně neexistovaly žádné nástroje, které by umožňovaly hodnocení uvedené aspekty postojů. Škálu její autoři Henry, Keys Baslcazar & Jopp (1996) dále rozvíjeli, rozšířili počet otázek a podstupovali ji pilotnímu ověřování na skupině vysokoškolských studentů z oboru psychologie. V současnosti existuje vícero verzí škály CLAS, které jsou vždy orientovány na danou cílovou skupinu, např. osoby s mentálním postižením (CLAS – MR), osoby s duševním onemocněním (CLAS – MI), seniory (CLAS – O), atp.

S ohledem na variabilitu v úrovni dosahovaných akademických znalostí a dovedností pracovníků v sociálních službách jsou otázky uvedené škály formulovány srozumitelným jazykem tak, aby odpovídaly dosažené úrovni pracovníků, kteří dosáhli minimálních akademických výstupů pro výkon profese pracovníků v sociálních službách. Pro vyhodnocování je využita šestibodová Likertova škála s vyznačením 6 možných odpovědí na stupnici 1–6, 1 rozhodně nesouhlasím, 2 spíše nesouhlasím, 3 nesouhlasím, 4 souhlasím, 5 spíše souhlasím, 6 rozhodně souhlasím. Hodnoty položek CLAS jsou výpočtem průměru odpovědí. Uvedená metoda vede k výslednému skóre, které reprezentuje průměrnou odpověď respondentů na všechny položky dané škály. Opakovaným testováním škály CLAS dospěli

její autoři ke způsobu skórování, který prokázal přijatelnou vnitřní konzistenci a spolehlivost (Henry, Keys, Jopp, 1996).

Škála CLAS – MR existuje v kratší a delší verzi, pro potřeby námi představované studie jsme využili verzi delší (42 otázek / výroků, čas ke zodpovězení cca 10 minut). V této delší verzi dotazníku se jednotlivým, výše uvedeným 4 kategoriím věnuje vždy určitý počet otázek (1. Zmocnění – 15 otázek, 2. Vyčlenění – 7 otázek, 3. Ochrana – 6 otázek, 4. Podobnost – 14 otázek) (Henry, Keys, Jopp, 1996).

Škála postojů (CLAS-MR B) je nástrojem obsahujícím 42 položek a skládá se ze 4 kategorií, které se zaměřují na 1) Zmocnění - postoje k sebeobhajování a osamostatňování lidí s mentálním postižením, 2) Vyčlenění - sklony respondentů vyčleňovat osoby s mentálním postižením z komunitního života, 3) Ochrana – sklony respondentů k ochraně a úkrytu lidí s mentálním postižením do speciálních, segregovaných prostředí a 4) Podobnost – vnímání podobnosti mezi osobami s mentálním postižením a pracovníky samotnými, tj. většinovou populací. Váhy použité v CLAS prokázaly uspokojivou vnitřní konzistenci (0,75 až 0,86) a spolehlivost při opakovaném testování. Důkazy o konstruktivní validitě byly nalezeny v korelacích s jinými postojovými škálami (Henry, Keys, Jopp, 1996).

V kategorii Zmocnění se respondenti setkají s výroky typu: „Lidé s mentálním postižením potřebují někoho, kdo pro ně naplánuje jejich aktivity“ nebo „Lidé s mentálním postižením by neměli zastávat veřejné funkce“. V kategorii Vyčlenění se respondenti setkají s výroky typu: „Lidé s mentálním postižením jsou obvykle příliš omezeni na to, aby byli citliví na potřeby a pocity druhých“ nebo „Obyvatelé se nemusí obávat lidí s mentálním postižením, kteří žijí a pracují v jejich sousedství“ nebo „Nejlepší pro lidi s mentálním postižením je být součástí běžného života v komunitě“. V kategorii Ochrana jsou respondenti vedeni k vyjádření se k výroky typu „Lidé s mentálním postižením by měli být povzbuzováni k tomu, aby sami lobovali u zákonodárců“, nebo „Lidé s mentálním postižením by obvykle měli žít v domovech nebo jiných podobných zařízeních, kde jim může být poskytována péče a podpora ze strany zaměstnanců“ nebo „Chráněný trh práce (tzv. chráněné dílny) jsou pro lidi s mentálním postižením zásadní“. V poslední kategorii mapující míru ztotožnění cílové skupiny osob s mentálním postižením s intaktní populací jsme v překladu nazvali Podobnost a respondenti se vyjadřovali k výroky typu „Lidé s mentálním postižením jsou šťastnější, když žijí a pracují s lidmi stejnými, jako jsou oni sami“ nebo „Lidé s mentálním postižením by neměli mít možnost se vdávat a mít děti“ nebo „Člověk by byl pošetilý, kdyby si vzal člověka s mentálním postižením“ (Henry, Keys, Jopp, 1996).

Dotazník pro pracovníky byl z důvodu budoucí možnosti mezinárodního srovnání konstruován s oporou o zkušenosti a prováděné výzkumy zahraničních kolegů Beadle Brown (2016) z Velké Británie a Bigby z Austrálie (Clement, Bigby, 2010). Skládal se ze 3 částí, které mapovaly zkušenosti a spokojenost pracovníků sociálních služeb, postoje pracovníků (CLAS) a kulturu sociálních služeb spojených s bydlením pro osoby s mentálním postižením. Dotazník byl distribuován v období zjišťování skutečné povahy komunitních služeb bydlení pro danou cílovou skupinu v ČR v roce 2021 pracovníkům pobytových služeb komunitního typu, které byly součástí výzkumného projektu ROBIN. Vyplnili ho ti, jejichž management i oni sami projevíli souhlas účastnit se výzkumu. Osloveni byli poskytovatelé ze 3 krajů ČR a vzorek pocházel od pracovníků 21 poskytovatelů, 49 domácností, jak pracovníků v přímé péči, tak i vedoucích domácností či dalších, kteří v příslušné domácnosti pracovali. Dotazník vyplnilo celkem 142 pracovníků, kterým byly přiřazeny kódy ze strany výzkumníků ZČU, aby byla zaručena anonymita. Ne všichni však odpověděli na všechny položené otázky. Součástí dotazníků kromě škály CLAS byly i další otázky pátrající po nejvyšším dosaženém vzdělání, kvalifikaci pro výkon práce v sociálních službách, specializaci pracovníků, dalším vzdělávání, motivace, pro výkon práce, předchozí pracovní zkušenosti a další demografické otázky. I samotná charakteristika pracovníků takovýchto služeb byla předmětem šetření.

Získaná data byla analyzována s pomocí programu IBM Statistics SPSS, verze 25. Ve vyhodnocování jsme přistoupili k vypočítání skóre jednotlivých domén a faktorů u všech respondentů. Postupovali jsme dle zpracovaného manuálu autorů Henry, Keys a Jopp, zpracovaného již v roce 1996 v USA, ale stále využívaného v různých zemích světa. V České republice byla tato škála námi využita poprvé a je možné ji sledat za pilotní ověření.

4. Výsledky

Výsledky předkládáme formou komentovaných tabulek. V tabulce č. 1 prezentujeme **demografickou charakteristiku pracovníků organizací komunitních služeb bydlení** a rozlišujeme přitom pracovní pozice orientované do přímé péče a podpory uživatelů a pracovní pozice, které přiřazujeme do managementu (např. vedoucí domácnosti, sociální pracovník organizace, vedoucí služeb, ředitel atp.). V tabulce č. 2 představujeme **shrnutí 4 kategorií postojové škály CLAS** (Zmocnění, Vyloučení, Ochrana a Podobnost), porovnání průměrných hodnot kategorií pracovníků v přímé péči a managementu. V tabulce č. 3 pak porovnáváme, při vědomí omezení spočívajícím ve velikosti vzorků jednotlivých výzkumných studií, **celkové průměrné hodnoty vzešlé z námi realizované studie se studií z USA** (Henry a kol., 1999).

Z demografického dotazníku pro pracovníky jsme zjistili informace o pohlaví, etnickém původu a věku, které jsou zobrazeny v tabulce č. 1. Pracovníci jsou v tabulce rozděleni podle toho, jaké pracovní pozice zastávali na pracovníky v přímé péči a management. Za účelem srovnání byla data analyzována s pro každou skupinu pracovníků zvlášť.

Tabulka č. 1: Demografické údaje podle pracovních pozic

Charakteristika	Procenta pracovníků v přímé péči (n=118)	Procenta managementu (n=24)
% Ženy	84 %	79 %
% Česká národnost	97 %	100 %
% méně než 25 let	7 %	8 %
% více než 50 let	38 %	60 %

Zdroj: vlastní analýza (2023)

Dle porovnání průměrných hodnot CLAS podle pracovní pozice (pracovníci v přímé péči nebo management) vidíme v tabulce č. 2 poměrně podobné hodnoty. V kategorii Zmocnění mají pracovníci v přímé péči nižší průměrnou hodnotu o 0,26 a v kategorii Vyloučení má nižší průměrnou hodnotu management o 0,28. Nejvyšší rozdílnou hodnotu průměru vyčteme v kategorii podobnost o 0,29 vyšší pro management. Nejmenší rozdíl je mezi pracovníky při kategorii ochrany, kde je vyšší průměrná hodnota o 0,15 pro pracovníky v přímé péči.

Tabulka č. 2: Průměrné hodnoty CLAS podle zastávající pozice

Kategorie	Průměr (SO) Pracovníci v přímé péči	Průměr (SO) Management
Zmocnění	4,12 (0,48)	4,38 (0,62)
Vyloučení	2,59 (0,48)	2,31 (0,55)
Ochrana	3,68 (0,65)	3,53 (0,74)
Podobnost	4,17 (0,52)	4,46 (0,59)

*SO = směrodatná odchylka

Zdroj: vlastní analýza (2023)

V tabulce č. 3 zobrazujeme průměrové výsledky CLAS dílčí studie námi realizované studie v ČR v porovnání s průměrnými hodnotami studie z USA. V české studii jsou hodnoty nižší o 0,44 pouze v kategorii Podobnost, které poukazuje na rozdíl mezi osobami s postižením a majoritní společností. Průměrné hodnoty kategorie vyloučení jsou v naší studii vyšší o 0,75 skóre, což poukazuje na vyšší míru segregace osob se zdravotním postižením, dle názoru pracovníků v naší studii. Kategorie ochrana má vyšší průměr o 0,39 hodnoty, pracovníci, dle tohoto zjištění pracovníci mají větší potřebu ochrany uživatelů.

Tabulka č. 3: Porovnání průměrných hodnot kategorií CLAS se studií z USA

Kategorie	Průměr (SO) ČR – Káňová a kol. 2023	Průměr (SO) USA – Henry a kol. 1996
Zmocnění	4,15 (0,51)	4,02 (0,79)
Vyloučení	2,52 (0,67)	1,77 (0,63)
Ochrana	3,65 (0,66)	3,26 (0,79)
Podobnost	4,20 (0,54)	4,64 (0,64)

*SO = směrodatná odchylka

Zdroj: vlastní analýza (2023)

5. Diskuze

Studii jsme realizovali s cílem analyzovat, jak se projevují změny v paradigmatu poskytování služeb pro jedince s mentálním postižením, zejména posun od důrazu na kontrolu a ochranu směrem k podpoře jejich samostatnosti a autonomie, ve stanoviscích pracovníků těchto služeb v České republice.

Celkově naše zjištění naznačují, že přijetí a souznění s touto filosofií se rozšířilo i mezi pracovníky, kteří mají za úkol ji implementovat podobným způsobem jako je tomu v zahraničí. Zjistili jsme však, že očekávané rozdíly v postojích mezi pracovníky se objevovaly zejména na vyšších úrovních řízení v organizacích poskytující sociální služby. Ve skutečnosti pracovníci v přímé péči vykazovali ve srovnání s pracovníky managementu méně pozitivní postoje a celkově byli méně pro – inkluzivně naladěni.

Průměrné skóre kategorií **Ochrany a Vyloučení** bylo vyšší u pracovníků v přímé péči než u manažerů. Tento profil postoje je v souladu s jejich rolí a odhaluje zajímavé napětí v jejich postojích. Pracovníci v přímé péči věří ve filozofii života v komunitě jako manažeři, ale také úzce spolupracují s osobami s postižením, což se může odrazit v jejich skóre na stupnici ochrany. Touha chránit osoby s těžkým postižením před sociálními riziky a jinými skutečnými nebezpečími života v komunitě není v rozporu s étosem inkluze. Pozice pracovníků v přímé péči může vyžadovat, aby zvládali napětí mezi hodnotou inkluze a potenciálními rizikovými situacemi, ke kterým může dojít v důsledku snah o začlenění.

V kategoriích **Zmocnění a Podobnost** dosáhli pracovníci v přímé péči naopak nižšího skóre než vzorek pracovníků managementu. V kategorii **Zmocnění** nižší skóre v obecné rovině naznačuje nižší náklonnost k tomu, aby lidé s mentálním postižením ovlivňovali dění ve svém životě a aby byli v maximální možné míře podporováni konat věci sami za sebe. Na druhé straně v mezinárodním srovnání si jak pracovníci v přímé péči, tak i management organizací v ČR vede lépe, než ukazují studie ze zahraničí. Pro rozdíl v kategorii **Podobnost** existují dvě možná vysvětlení. Vzhledem k relativní intenzitě jejich kontaktu s osobami, které mají mentální postižení, si pracovníci mohou 1) více uvědomovat skutečné rozdíly mezi lidmi s mentálním postižením a jimi samotnými a/nebo 2) potřebují udržovat jasnou vzdálenost mezi sebou a lidmi s mentálním postižením, aby si zachovali vlastní hranice a identitu.

Kognitivní udržování takového rozdílu jim může pomoci vyhýbat se ve společnosti vnímané negativitě spojené s nálepkou „mentálně postižený“.

Obecný trend směrem k rostoucím pozitivním postojům naznačuje také Organizační teorie a související výzkum autorů Katz a Kahn (1978), kteří tvrdí, že ti, kteří jsou v organizaci na vyšších pozicích, jsou více oddáni ústředním hodnotám a celkové filozofii organizace. Z toho důvodu mají klíčovou roli při implementaci změn a nových paradigmat. V některých organizacích sociálních služeb vykazují tyto proměny značný implementační deficit, zatímco v jiných je proměna rychlejší a ihned prokazatelná. Mohou na to mít vliv faktory jako je nedostatek silného odhodlání posilovat bezpodmínečně přijímající prostředí organizace či např. relativní mládí těchto nových služeb. Tyto faktory, spolu s dalšími, mohou přispět k nejednoznačným postojům pracovníků v přímé péči vůči životu lidí s mentálním postižením v komunitě.

Výsledky výzkumů (Katz & Kahn, 1978) naznačují, že postoje k inkluzi jsou tvárné a podléhají změnám prostřednictvím školení. CLAS lze také použít k plánování a hodnocení dopadu takového výcviku ve filozofii komunitního života na postoje pracovníků. Věříme, že postoje pracovníků jsou pouze jedním aspektem organizační kultury, který může inkluzi podporovat nebo brzdit. Změna postojů je jedním z kroků v rozvoji organizační kultury, která podporuje a odměňuje činnosti posilující inkluzivní filozofii bydlení a života v komunitě.

6. Závěr

Počáteční analýza postojů pracovníků komunitních služeb bydlení naznačila, že postoje pracovníků obecně podporují filozofii života v komunitě. Nicméně postoje pracovníků v přímé péči, kteří přicházejí do úzkého kontaktu s uživateli služeb byl méně pozitivní, než jak tomu bylo u managementu. Budoucí výzkum by měl zaměřit pozornost na metody, jak zvyšovat angažovanost všech pracovníků organizace v podpoře života osob s mentálním postižením v komunitě.

Projekt Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice (Researching the availability, nature and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic) byl finančně podpořen Grantovou Agenturou Akademie věd České republiky, projekt č. 20-08327Y a je realizován v rámci Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni.

Reference / Seznam citované literatury

ALLPORT, G., LINDZEY, G.: Attitudes in the History of Social Psychology. In: Lindzey, G. ed.: Handbook of Social Psychology, vol. 1. London 1954. OCLC: 802474211.

BEADLE_BROWN, J., LEIGH, J.; WHELTON, R., RICHARDSON, L., BEECHAM, J., BAUMKER, T., BRADSHAW, J. Quality of life and quality of support for people with severe intellectual disability and complex needs. Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities. 2016 Sep;29(5):409-21. DOI: [10.1111/jar.12200](https://doi.org/10.1111/jar.12200).

CLEMENT, T., BIGBY, Ch. Group homes for people with intellectual disabilities: Encouraging inclusion and participation. Jessica Kingsley Publishers; 2010. ISBN 9781843106456.

HENDL, J., REMR, J. Metody výzkumu a evaluace. Portál; 2017. ISBN 978-80-262-1192-1.

HENRY, D., KEYS, Ch., JOPP, D. The attitudes of community living staff toward community living for persons with mental disabilities. Manuscript submitted for publication, 1995.

HENRY, D., KEYS, Ch., JOPP, D. Attitudes of community-living staff members toward persons with mental retardation, mental illness, and dual diagnosis. *Mental retardation*. 1996 Dec 1;34(6):367.

KATZ, D., KAHN, R. *The social psychology of organizations*. New York: John Wiley and Sons, 1978. ISBN 978-0471023555.

LIKERT, R. A method for constructing an attitude scale. in G. M. Maranell (Ed.) *Scaling: A sourcebook for behavioral scientists*. Chicago, IL: Aldine, 1974. ISBN 978-0-202-36175-8.

NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. Academia-nakladatelství Československé akademie věd, 1998. ISBN 80-200-0689-3.

SARTAIN, A. Q., BELL Jr H. V. An evaluation of the Bogardus scale of social distance by the method of equal-appearing intervals. *The Journal of Social Psychology*. 1949 Feb 1;29(1):85-91. DOI: 10.1080/00224545.1949.9918943.

TAYLOR, M.S., DEAR, M. J. Scaling community attitudes toward the mentally ill. *Schizophrenia Bulletin* 7, 225-240; 1981. DOI: 10.1093/schbul/7.2.225.

THOMAS, W. I., ZNANIECKI, F. *The Polish Peasant in Europe and America* Vol. 1. Badger, 1918. ISBN 1020806214.

THURSTONE, L. L. Attitudes can be measured. *American journal of Sociology*. 1928 Jan 1;33(4):529-54. DOI:10.1086/214483.

Transformace domova pro osoby se zdravotním postižením, konkrétně Domova Háj, p. o. 100% transformace Domova Háj – pohnutky, možnosti, průběh procesu a kam směřujeme

Transformation of a home for people with disabilities, specifically Domov Háj, p. o. 100% transformation of Domov Háj - motivations, possibilities, course of the process and where we are going

František Čapek¹

Abstrakt: Příspěvek si klade za cíl seznámit odbornou veřejnost s průběhem transformace Domova Háj, p. o., jehož zřizovatelem je Kraj Vysočina. Kromě průběhu změn v organizaci, které jednoznačně vedou k individualizaci poskytovaných služeb, a které mají dopad na konkrétní životy klientů, jsou zde uvedeny i další informace týkající se ochrany práv klientů, tématu svéprávnosti, zplnomocňování klientů, individuálního plánování průběhu služby, navazování spolupráce s návaznými sociálními službami, zapojování lidí s handicapem na trh práce, apod. Cílem je také ukázat pozitivní změny v přístupu asistentů ke klientům a systémové změny na úrovni pobytových služeb s ohledem na respekt k rozmanitosti.

Klíčová slova: Transformace. Komunitní pobytové služby. Chráněné bydlení. Individuální přístup.

Abstract: The paper aims to familiarize the professional public with the progress of the transformation of Domov Háj, p. o., which was founded by the Vysočina Region. In addition to the course of changes in the organization, which clearly lead to the individualization of the services provided, and which have an impact on the specific lives of clients, there is also other information regarding the protection of clients' rights, the topic of self-determination, empowering clients, individual planning of the course of the service, establishing cooperation with subsequent social services, inclusion of people with disabilities in the labor market, etc. The aim is also to show positive changes in the approach of assistants to clients and systemic changes at the level of residential services with regard to respect for diversity.

Keywords: Transformation. Community residential services. Sheltered housing. Individual approach.

1. Úvod

Transformace ústavní péče je trendem, který v podstatě narovnává nesoulad mezi legislativou platnou od roku 2006 (zákon o sociálních službách č. 108/2006 a vyhláška č. 505/2006) a dosavadním způsobem poskytování pobytových služeb pro osoby se zdravotním handicapem v zařízeních ústavního typu. V dokumentu Národní strategie rozvoje sociálních služeb na období 2016 – 2025 se uvádí: „*Globální a strategický cíl by tedy měl vést k tomu, že v ČR budou poskytovány kvalitní a dostupné sociální služby, které budou řešit individuální potřeby klientů sociálních služeb, popř. jejich rodinných či blízkých příslušníků.*“ (Pospíšil, 2015, s. 13)

Transformace Domova Háj se snaží tomuto cíli přiblížit a zajistit tak osobám s mentálním a kombinovaným postižením odpovídající asistenci v rozsahu daném základními činnostmi sociálních služeb chráněné bydlení (dále CHB), domov pro osoby se zdravotním postižením (dále DOZP), sociálně terapeutická dílna (dále STD).

¹ Mgr. František Čapek, Domov Háj, p. o., Nové Město 1261, 582 91 Světlá nad Sázavou, capek@domovhaj.cz

2. Základní termíny

„Transformace znamená změnu v charakteru poskytování sociálních služeb osobám se zdravotním postižením. Klienti opouštějí velkokapacitní ústavy a stěhují se do komunitních domácností v běžné zástavbě, kde začínají žít způsobem života obvyklým pro jejich vrstevníky.“ (<https://www.kr-vysocina.cz>)

Jedná se nejen o změnu z bydlení v ústavu (velkokapacitní budově) na bydlení v běžné zástavbě, ale také o změnu samotného přístupu pracovníků (asistentů) ke klientům. Je to změna ve způsobu poskytování pomoci a podpory.

„Transformace také znamená polidštění. Pomáhá lidem s postižením lépe poznat sebe sama, přibližuje je běžnému životu majoritní společnosti. Pomáhá navázat kontakty, odbourat stereotypy. Klienti se dle svých možností zapojují do veřejného a kulturního života v obci.“ (<https://www.kr-vysocina.cz>)

„Deinstitucionalizace sociálních služeb znamená změnu (transformaci) institucionální (ústavní) péče v péči komunitní. Je to změna, která usiluje i o to, aby i uživatelé sociálních služeb žili ve svém domově a životem podle vlastní volby tak, jak je to ve většinové společnosti běžné.“ (Manuál transformace ústavů, 2013, s. 15)

Decentralizace je s transformací pevně provázána. Významy slova decentralizace jsou dle internetového zdroje dva, a to: a) rozložení od středu; b) přesun funkcí a kompetencí na nižší orgány nebo na menší organizační jednotky. (www.slovník-cizich-slov.abz.cz)

Oba tyto významy pojmu decentralizace se v transformaci pobytové služby uplatňují. V naší praxi decentralizace znamenala, jak decentralizaci řízení organizace, tak decentralizaci v oblasti zajišťování pobytových služeb (pobytová služba již není všeobjímající, ale na podpoře klienta se podílí i jiné služby, organizace, fyzické osoby).

Zařízení sice disponuje budovou pro management, kde jsou lidé, kteří se zabývají vedením organizace, ale maximum kompetencí v oblasti poskytované péče a asistence klientům bylo delegováno vedoucím jednotlivých lokalit, kteří dohlíží na kvalitu služeb. Jsou sociálními pracovníky, asistenty metodicky vedou a jsou jejich přímými nadřízenými. Také to znamená, že se snažíme o to, aby klientům všechny jejich potřeby nezajišťovala pouze jediná služba nebo aby nebyli stále v prostředí jejich bydlení. Pobytová služba zkrátka není odborníkem na všechny oblasti života klienta.

Decentralizace se týkala i např. v oblasti napojení klientů na praktické lékaře (již se nejedná například o 1 – 2 smluvní lékaře pro zařízení, ale klient si může jako běžný občan vybrat z lékařů dostupných v konkrétní lokalitě), nebo oblasti veřejného opatrovnictví (veřejný opatrovník je již z konkrétní lokality, kde klient nyní bydlí, opatrovníci mají rozdílné postupy, lze je srovnávat, uvádět příklady dobré praxe, sociální pracovníci mají snahu přesvědčit ty druhé k lepší spolupráci – jinde to jde, nemají s tím problém).

3. Popis původního zařízení

Hlavní budova organizace se nacházela v lokalitě Háj asi 3 km od centra Ledče nad Sázavou (cca 5350 obyvatel) v okrese Havlíčkův Brod. Domov sousedil s budovou LDN, běžná zástavba se v dané lokalitě nenacházela. Umístění domova bylo uprostřed lesa, zcela mimo obytnou zástavbu obce, klientům ztěžovalo kontakt se širší společností a jejich celkovou integraci do běžného života. Dostupnost veřejných služeb byla vzhledem k umístění domova zcela nedostačující. Byla zde velmi omezená dopravní dostupnost.

Kapacita registrované sociální služby domov pro osoby se zdravotním postižením poskytované v hlavní budově byla původně 80 lůžek. Bydlení, strava a péče byly poskytovány v pětipatrové budově, součástí byla ordinace, prádelna, prostory personál, údržbu, pracovali zde také uklízečky.

Pro venkovní odpočinek klientů sloužily prostory zahrady, srubový altán s bezbariérovým přístupem. Pro aktivizační činnosti s klienty byl v části zahrady pozemek se skleníkem pro pěstování zeleniny a ovoce, domek na nářadí, stromový sad s jabloněmi, pro sportovní vyžití 2 hřiště na míčové hry, ruské kuželky a pétanque, venkovní sprcha a venkovní ohniště. K budově patřil i pozemek s neudržovaným táborem. Smyslem sociálních služeb není vést klienty ke skupinovým aktivitám, ale běžnému způsobu života.

4. Život ve velkokapacitní budově

Sociální služba Domov pro osoby se zdravotním postižením byla i v ústavním zařízení poskytována dle §48 z. č. 108/2006. Jak vypadala?

Z. o sociálních službách uvádí:

„(1) V domovech pro osoby se zdravotním postižením se poskytují pobytové služby osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu zdravotního postižení, jejichž situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné fyzické osoby.

(2) Služba podle odstavce 1 obsahuje tyto základní činnosti:

a) poskytnutí ubytování, b) poskytnutí stravy, c) pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, d) pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, e) výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, f) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, g) sociálně terapeutické činnosti, h) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.“ (Zákon č. 108/2006 Sb., 2006)

V izolovaném ústavním zařízení, jako byl Domov Háj před transformací, hluboko v lesích, šlo docílit pouze toho, že klientům byly uspokojeny spíše základní životní potřeby, a to více méně kolektivním způsobem, bez výraznějších možností výběru. Nebylo možné dostat klienty do města za službami dle jejich potřeb (a to se týkalo všech obyvatel domova, především těch, kteří se nedokázali samostatně pohybovat / cestovat), nebylo možné docílit toho, aby se každý podílel na sebeobsluze a péči o domácnost maximálním možným způsobem, kterým by dokázal. Důvodem, proč nebylo možné klientům poskytnout odpovídající individuální podporu a asistenci byl omezený počet pracovníků, nutnost použití automobilů, přemýšlení o klientech jako o skupině (to se právě týkalo i výjezdů do města, na výlety), a také různé mýty: nic jim nechybí, jsou tady zvyklí, jsou to kamarádi.

Z hlediska přístupu zaměřeného na člověka, který školí např. vzdělávací agentura Rytmus, je žádoucí nejen individualizovat asistenci klientům v těch základních životních potřebách (zajištění jídla, hygieny, úkonů sebe-péče, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti), ale zaměřovat se také ve zvýšené míře oproti ústavní praxi na sociálně terapeutické činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. Člověk s handicapem potřebuje být zapojen nejen do vlastního života, ale i do života okolo něj – do společnosti.

5. Proces transformace

Transformace pobytových zařízení na Vysočině je dlouhodobým procesem, který Kraj Vysočina podporuje od samého počátku. Jedná se o celonárodní program. Na vznik komunitních sociálních služeb čerpal v minulosti finanční prostředky z Integrovaného operačního programu. V současnosti pokračuje v započatém procesu za pomoci prostředků z Integrovaného regionálního operačního programu. (www.kr-vysocina.cz)

„Každá změna je zpočátku výzvou, někdy jen těžko představitelnou. Pro člověka žijícího roky v ústavním zařízení může být velmi složité naučit se samostatnosti, rozhodování. S adekvátní individualizovanou podporou ale může začít přebírat odpovědnost za svůj život. Podle svých možností a schopností se učí zvládat péči o sebe a o domácnost. také se lépe hledá pracovní uplatnění. Klient má prostor pro své koníčky a záliby, setkávání s blízkými. Přechod z ústavní do komunitní péče je prvním krokem, který může vést k úplné nezávislosti na sociální péči.“ (www.kr-vysocina.cz)

Domov Háj měl již jedno komunitní bydlení fungující od 1. 6. 2012 pro 6 osob. Dům byl zakoupen a zrekonstruován z prostředků kraje. Klienti, kteří se tam nastěhovali, se v průběhu 2 let dobře integrovali do komunity ve městě, v domě také byla po roce a půl zrušena noční směna. V roce 2015 byl schválen radou kraje transformační plán Domova Háje. Za dobu přechodové fáze jsme dosáhli na podporu „měkkých“ projektů z Evropského sociálního fondu, Operačního programu zaměstnanost. Měli jsme tedy možnost podpořit zaměstnance organizace v procesu změny transformačně zaměřenými školeními, supervizemi, konzultacemi, metodikem, koordinátorem transformace, nákupem vybavení pro nácviky činností (sociální rehabilitaci), muzikoterapií, arteterapií nebo canisterapií. Zatímco organizace žádala o „měkké dotace“, kraj zajišťoval „tvrdé“ dotace z IROP na výstavbu domácností v různých městech.

Výběr lokalit byl v kompetenci organizace a kraje. Nicméně se ukazuje i na dalších organizacích, které se nyní transformují, jak důležité je, když je organizace při výběru aktivní, a opravdu vyhledává kvalitní místa s dobrou infrastrukturou, dostupností běžných veřejných služeb pro klienty v docházkové vzdálenosti. Je to výhodné pro klienty, kteří se mohou snadněji naučit v místě orientovat, tak i pro asistenci klientům s těžkým handicapem, protože mohou cestu lépe fyzicky zvládnout, mohou se účastnit většího spektra běžných aktivit. Finální místa schvaloval zřizovatel a kupoval pozemky do majetku. Výběr lokalit pro Domov Háj probíhal v letech 2015 a 2016.

Projekt Transformace Domova Háje I. spočíval v nákupu rodinného domu, který byl zrekonstruován pro 6 klientů, kteří se do domu přestěhovali v únoru 2018, začala jim zde být poskytována služba domov pro osoby se zdravotním postižením (DOZP). Projekt Transformace Domova Háje II. obsahoval výstavbu 2 domů (1 DOZP, 1 chráněné bydlení (CHB)) v Ledči nad Sázavou, 2 domů (2 DOZP) ve Světlé nad Sázavou a zázemí pro management a sociálně terapeutickou dílnu (STD) ve Světlé nad Sázavou. Domy byly postaveny celkem pro 24 klientů. Do domů se klienti nastěhovali v červenci – září 2021. Projekt Transformace Domova Háje III. zahrnoval výstavbu 2 domů v Golčově Jeníkově (1 DOZP, 1 CHB), 2 domů v Havlíčkově Brodě (1 CHB, 1 DOZP) a 2 domů v Chotěboři (1 CHB, 1 DOZP). Domy byly postavené pro 34 klientů. Do domů se klienti nastěhovali v srpnu – říjnu 2021. Projekt Transformace Domova Háje IV. je poslední fází transformace Domova Háje a jedná se o výstavbu denního stacionáře (DS) pro lidi s mentálním a kombinovaným postižením v Golčově Jeníkově. Součástí DS jsou i prostory pro denní aktivity klientů z DOZP. Služba bude zahájena v prosinci 2023. (www.domovhaj.cz)

Pravidelné informování všech zaměstnanců organizace bylo nedílnou součástí práce transformačního týmu a ředitelky organizace. Zaměstnanci byli informováni na různých

úrovních (např. porady vedení, porady sociálních pracovníků s přímou péčí, setkání zaměstnanců celé organizace s vedením).

V rámci měkkých projektů bylo vždy možné nasmlouvat si konzultanta nebo koordinátora transformace, kteří nás tímto procesem provázeli. S nimi jsme pracovali na metodikách, různých dokumentech, které nám pomáhali ujasnit si naši představu fungování transformovaného zařízení, konzultovali jsme nastavení budoucích služeb.

Velkým tématem / úkolem bylo rozdělení klientů do nových bydlení. Šlo o dlouhodobý proces sladování jejich představ a možností organizace. Nejprve bylo důležité zjistit schopnosti a dovednosti klientů, jejich potřeby, možnosti a také přání. Vždy se jednalo o schůzku klienta, jeho klíčového pracovníka, sociálního pracovníka a vedoucí přímé péče nebo zdravotní sestry. Dle zjištěných dovedností, přání, sympatií a antipatií k jiným klientům, vazbám na lokalitu, byly klienti rozděleni, průběžně byli seznamováni s variantou jejich možného bydlení, pokud se něco změnilo. Noví klienti se do stávajícího domova nepřibírali. Pokud se uvolnilo místo byl prostor provést změnu v připravovaném obsazení domácností (např. změna lokality vzhledem ke změně zdravotního stavu klienta, jeho přání, novému přátelství s někým dalším apod.). Tento proces trval zhruba 3 roky.

Klienti se na přestěhování do nových bydlení připravovali v rámci sociální rehabilitace v hlavní budově Domova Háj. V průběhu přechodové fáze nacvičovali vaření, praní, vysávání, žehlení, úklid, mytí nádobí, hospodaření s penězi, dávkování léků, počítačovou gramotnost. Někteří jednotlivci začali chodit do zaměstnání do Ledče.

V tomto přechodovém období byli klienti podpořeni v tom, aby dokázali založit skupinu sebeobhájců, která se udržela až do covidové epidemie, a pomáhala jim řešit náročná témata přechodu do nových bydlení. Nyní, rok a půl po přestěhování, v rámci podpory STD vzniká nová skupina sebeobhájců tvořená zájemci z různých lokalit, kteří si přinášejí nová témata k řešení.

Důraz byl kladen i na budování PR (public relations) organizace v lokalitách. Účelem bylo snižování předsudků o deinstitutionalizaci a transformaci pobytových zařízení. V rámci osvěty byly publikovány články v lokálních periodikách, provedeno několik rozhovorů v rádiu, vytvořeny „transformační“ letáky, které byly distribuovány na sociální oddělení jednotlivých obcí, dále byly pořádány dny otevřených dveří, komunikace se samosprávami obcí, osvětové akce na městských úřadech, apod.

V rámci plánování rozmístění služeb, výstavby a vybavení domácností se konaly pravidelné schůzky s odborem sociálních věcí a s odborem majetkovým Kraje Vysočina. Organizace se účastnila schůzek s architektem, projektanty, a také kontrolních dnů při výstavbách nových domácností.

Sociální pracovníci organizace připravovali registrace nových služeb, a také nové metodiky, pracovní postupy, stmelovali kolektiv pracovníků pořádáním metodických porad, kterými měnili jejich způsob přemýšlení o pobytových sociálních službách. Pro každého klienta byl zhruba půl roku před přestěhováním vytvořen plán přechodu do nového bydlení. Na něm se podíleli jak sociální pracovníci, tak zdravotní sestra, vedoucí přímé péče, klíčový pracovník, klient (v míře, která odpovídala jeho schopnostem). Dále komunikovali s opatrovníky, připravovali nové smlouvy, případně dodatky ke smlouvám.

Nábor nových zaměstnanců probíhal postupně již od podzimu 2020. Protože jsme věděli, že se budou nejdříve stěhovat klienti s vysokou mírou podpory do Ledče n/S a do Světlé n/S, bylo nutné nejdříve zformovat pracovní týmy do těchto lokalit. Již rok před prvním formováním týmů byly zjišťovány preference zaměstnanců, také byli hodnoceni týmem středního managementu, zda se do nových služeb hodí (zda mají dovednosti k tomu, aby

mohli poskytovat asistenci individuálním a neinvazivním způsobem, dokáží dobře spolupracovat v týmu, snášet případnou kritiku, respektovat linii vedení, apod.). Pak byli přibíráni zaměstnanci do vzdálenějších lokalit, někteří museli ještě na přechodnou dobu dojíždět do Háje, aby tam asistovali klientům, než se přestěhovali.

Harmonogram stěhování byl plánován tak, že se měli přestěhovat klienti vždy do jedné z lokalit v intervalech po 2 měsících. Nicméně shodou všech možných okolností, včetně zpoždění termínů staveb, nebo naopak nutností se již přestěhovat, se stěhování smršlo pouze na dobu od 13. července do 1. října 2021.

6. Popis naší organizace a poskytovaných služeb

Od 1. 10. 2021 jsou již všichni klienti přestěhovaní do nových komunitních bydlení, které jsou rozmístěné v lokalitách Ledec n/S, Světlá n/S, Havlíčkův Brod, Golčův Jeníkov a Chotěboř. Zázemí pro management a sociálně terapeutická dílna tvoří jeden objekt ve Světlé n/S. Kromě této ambulantní služby poskytujeme také pobytové sociální služby, a to CHB (5 domů) a DOZP (7 domů). Ve Světlé n/S se nachází dva domy DOZP pro klienty s potřebou vysoké míry podpory, 1 dům DOZP pro klienty s potřebou střední míry podpory, 1 dům CHB pro klienty s potřebou nízké míry podpory. V Ledči n/S se nachází 1 dům CHB pro klienty s potřebou nízké míry podpory, 1 dům DOZP pro klienty s potřebou vysoké míry podpory. V Havlíčkově Brodě, v Chotěboři a v Golčově Jeníkově jsou v každém městě 1 dům DOZP pro klienty s potřebou střední míry podpory a 1 dům CHB pro klienty s potřebou střední míry podpory. V souvislosti s válkou na Ukrajině, Domov Háj také zajišťuje provoz Humanitárního centra v Humpolci.

7. Pozitivní změny, které vplynuly pouze z přestěhování a decentralizace

Klienti již nejsou s těmi spolubydlícími, se kterými být nechtěli, vadili si, dostávali se často do konfliktu. Mohou být více sami sebou.

Bydlení v menších skupinách eliminovalo konflikty, v domácnostech je klidněji. Asistenti, kteří asistují klientům, pro ně mají odpovídající časový prostor. Celkově se totiž zvýšil jejich počet na klienta téměř na trojnásobek. V domácnostech fungují stále týmy asistentů, klienty tedy znají dobře, poskytují asistenci dle jejich potřeb.

Tím, že jsou bydlení umístěna ve městech blízko center, mají možnost se dostat samostatně za všemi veřejnými službami, případně s podporou asistenta, který však nemusí použít automobil. Vše je časově méně náročné, tudíž je zde prostor věnovat se klientům více individuálně a také zajistit více asistence.

Pro obyvatele domácností s menším handicapem je více dostupnější možnost zaměstnání na volném trhu práce. Pro obyvatele se střední mírou handicapu je dostupnější podporované zaměstnání nebo STD. Pro obyvatele s těžším handicapem jsou naopak dostupnější ambulantní služby (denní stacionář, STD). Z toho plyne, že je snazší pomoci klientům zajistit běžný denní rytmus. Netráví pak čas pouze v jedné službě, stále se stejnými lidmi.

Také v rámci běžné péče o domácnost (nákupy, vaření,...) a možnosti trávit volný čas mimo bydlení se klienti dostávají denně do společnosti, kde navazují nové kontakty.

Práva klientů hlídají sociální pracovníci, kteří jsou vedoucími lokalit. Každý má na starosti max. 12 klientů, má o nich značný přehled, zároveň je přímý nadřízený asistentů. Má nástroje a mandát k tomu, aby asistenti pracovali dobře.

8. Změny, na kterých musíme vědomě pracovat

Vedoucí pobytových a ambulantních služeb zajišťuje konání pravidelných porad, dále domlouvá konzultace s odborným konzultantem, zprostředkovává pravidelné supervize jednotlivých týmů v lokalitách (konají se jednou za 2 měsíce), organizuje vzdělávání na klíč, která poskytují jednotlivé školící agentury, provádí kontroly kvality v poskytovaných službách.

Jako dobrou praxi vidíme provádění procesních auditů v komunitních službách. Nyní ho poskytují organizace jako např. Instand, Tudytam, Rytmus. Je zde možnost využití i „klientských“ auditů, kdy auditory jsou lidé s handicapem. Audity spočívají v popsání a ověření toho, zda mají možnost obyvatelé bydlení žít život jako jejich vrstevníci v intaktní společnosti. Jestli jsou jejich životy rozmanité. Každý máme jiné zájmy a potřeby. Pokud tomu tak není, jsou popsány bariéry, rezervy v poskytování služby, případně systémová omezení, která tomu brání. Na základě takových zjištění lze pracovat na zlepšování kvality služby.

Pro kvalitní naplánování služby klientovi je potřeba důsledně zjišťovat jeho potřeby, zmapovat jeho dovednosti, možnosti a přání. Plánování provádí sociální pracovník (vedoucí v lokalitě) ve spolupráci s klíčovým pracovníkem a dále s opatrovníkem klienta a klientem.

Cílem pobytových služeb i sociálně terapeutické dílny je také vedení klientů k samostatnosti. I z potřeb klienta při jejich zjišťování může vyjít, že se potřebuje něco naučit, nacvičit. A proto jsou asistenti vzděláváni mimo jiné i v empowermentu (zmocňování, zkompetentňování). Klienta něco naučí, ale v rámci pobytové služby i jeho dalšího přirozeného prostředí musí mít možnosti naučené věci vykonávat (má dovednost, chce to dělat a má k tomu mandát – zmocnění).

Mimo práce s klienty je i stejně důležitá práce s personálem, a to jak při výběru nových asistentů nebo sociálních pracovníků, tak při jejich zaškolování a dalším rozvoji. Pokud asistent nedělá svou práci dobře podle požadovaného standardu, a nereflktuje na poskytnutou metodickou podporu, je třeba s ním spolupráci ukončit.

9. Závěr

V čem tedy spatřuji rozmanitost? Ve způsobech asistence, v potřebách klientů, v možnostech lokality, v dovednostech asistentů, ve směrech, jakými se životy klientů ubírají.

Někdo by také mohl říct, že naše organizace je nyní roztržštěná vzhledem k různým způsobům asistence klientům. Proč se neasistuje všem klientům v podobných situacích stejně? Odpověď je taková: asistence je samozřejmě poskytována na pevných základech - veřejném závazku, zásadách a cílech každé služby, ale asistence vypadá jinak, protože závisí nejen na tom, jaký je klient a co potřebuje, ale také na tom, co nabízí okolní prostředí (lokalita, ve které člověk žije).

Velký důraz přikládám individuálnímu plánování zaměřenému na člověka – na něm se asistenti učí chápat jedinečnost osobnosti konkrétního klienta, vidět jeho potřeby, schopnosti, ale i to, v čem potřebuje pomoci. Každý je jedinečný člověk a potřebuje něco jiného. Proto může asistence ve stejných oblastech u různých klientů vypadat jinak. Zároveň se jedná o soubor „vědění“ o klientovi, který musí každý asistent znát.

Kromě rozmanitostí vidím v naší organizaci i téma blízkosti – např. když se chtějí staří přátelé navštívit, když klienti navazují nová přátelství, asistenti jsou blíže klientům, jsou si blíže

i asistenti při poradách, supervizích a školeních. Je kladen větší důraz na vzájemné naladění a propojení myšlení nejen v týmu každé z lokalit, ale také v týmu vedení organizace.

Cesta k rozmanitosti, funkčnímu způsobu poskytování sociální služby klientům, může být klikatá, ale pokud víme, kam směřovat a držíme se toho, stále po ní jdeme.

Reference / Seznam citované literatury

ADAMEC, Aleš. a kol. *Manuál transformace ústavů: Deinstitutionalizace sociálních služeb*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2013. ISBN 978-80-7421-057-0.

POSPÍŠIL, David. *Národní strategie rozvoje sociálních služeb na období 2016-2025*. Praha: MPSV, 2015. ISBN 978-80-7421-126-3.

Projekty. *Domov Háj* [online]. 2023 [cit. 2023-07-12]. Dostupné z: <https://www.domovhaj.cz/projekty>

Transformace sociálních služeb - komunitní služby pro osoby s postižením v Kraji Vysočina. *Kraj Vysočina* [online]. [cit. 2023-07-12]. Dostupné z: <https://www.kr-vysocina.cz/transformace%2Dsociálních%2Dslužeb%2Dpro%2Dlidi%2Ds%2Dpostižením%2Dv%2Dkraji%2Dvysocina/ds-302529/p1=122195>

Slovník cizích slov. *SCS.ABC.CZ* [online]. [cit. 2023-07-12]. Dostupné z: <https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/decentralizace-decentralisace>

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In: *Sbírka zákonů*. 31. 3. 2006.

Hledání cesty k naplnění vztahových potřeb lidí s postižením

Finding a way to fulfill the relationship needs of people with disabilities

Aneta Macourková¹

Abstrakt

Príspevok poukazuje na fakt, že pŕestože máme stejná lidská práva, jejich dodržování se liší v návaznosti na zdravotní stav jedinců. Každý člověk je jedinečný a potrebuje individuální přístup. Téma vztahů a sexuality lidí s postižením s sebou nese mnoho tabu a mýtů. Ty se příspěvek snaží rozkrývat. Společnost prochází změnami, které přímo ovlivňují životy lidí s postižením. Příspěvek popisuje právní rámec zakotvení lidských práv.

Cílem příspěvku je hledání cest, jak mohou sociální služby přistupovat k lidem s mentálním postižením s respektem k jejich rozmanitosti.

Klíčová slova: Lidská práva. Sexualita. Intimita. Sexuální důvěrník. Sexuální osvěta.

Abstract

The article points to the fact that although we have the same human rights, their observance differs depending on the health status of individuals. Each person is unique and needs an individual approach. The topic of relationships and sexuality of people with disabilities carries with it many taboos and myths. The article tries to unravel these. Society is going through changes that directly affect the lives of people with disabilities. The article describes the legal framework for enshrining human rights.

The aim of the article is to find ways how social services can approach people with mental disabilities with respect for their diversity.

Keywords: Human rights. Sexuality. Intimacy. Sexual confidant. Sexual education.

1. Úvod

Co člověk potrebuje ke spokojenému životu? Podle mého jsou to možnosti mít naplněné vztahy – rodinné, partnerské, kamarádské... Ale pŕestože lidská práva jsou pro všechny bez rozdílu věku, etnika, zdravotního stavu atp., možnosti k jejich naplňování se diametrálně liší. V tomto příspěvku bych se ráda věnovala tak širokému tématu, jako jsou vztahy a sexualita lidí s postižením. Příspěvek má poukázat na mýty, které byly společností v minulosti vštěpovány a stále v ní kolují. Bohužel přímo ovlivňují životy lidí s postižením. Cílem příspěvku je představení možností, které mají sociální služby v kontextu respektu k rozmanitosti lidí s postižením, kteří jejich služby využívají.

Proč debata o sexualitě (natož o sexualitě lidí s postižením) vyvolává rozruch? Jako společnost si teprve zvykáme mluvit (a přemýšlet) otevřeněji o různých formách vztahů. Ukazuje se, že sexuální výchova na školách nebyla a mnohde stále není dostatečná. V současné době, kdy je přístup k informacím tak obrovský, až zahlcující, je klíčové mít bezpečný prostor, kde je umožněna diskuze (přizpůsobená věku a úrovni porozumění zúčastněných) a různorodé otázky nejsou tabu.

Společnost za poslední dobu prošla velkými změnami, sociální služby prochází transformací, už od roku 2007. Transformace sociálních služeb by měla vést k začlenění lidí s postižením do běžného života, tj. mít odpovědnost za svůj život, zvládat péči o sebe a svou domácnost, chodit do zaměstnání, mít přátele a trávit volný čas podle svého uvážení. Podpora, kterou by měly transformované sociální služby lidem dávat by měla vycházet z přání a potřeb každého uživatele. Bohužel proces transformace v poslední době stagnuje.

¹ Rytmus - od klienta k občanovi, z.ú.; e-mailová adresa: aneta.macourkova@rytmus.org; Tel.: 725 343 124

“Transformace sociálních služeb je souhrn procesů změny řízení, financování, vzdělávání, místa a formy poskytování služeb tak, aby výsledným stavem byla péče v přirozeném prostředí člověka a snižování ústavních kapacit.” (Dostupné 17. 8. 2023 na: <http://www.trass.cz/index.php/transformace/>)

2. Vztahy a sexualita lidí s postižením

Jak slovo sexualita napovídá, jako první nás většinou napadne slovo sex. A v kombinaci s lidmi s postižením vzbudí pozdvižení to, že by ze sexu mohli mít děti. A co potom. V minulosti společnost lidí s postižením odsunula na samoty, do velkých ústavních zařízení, deaktraktivizovala je, zabránila přístupu k informacím o sexu a měla to za vyřešené.

Ve 2. pol. 20. století byli lidé s postižením, kteří nebyli schopni rehabilitace, přesouváni do institucionální péče. Nutno podotknout, že na podmínky rehabilitace dosáhl málokdo. Majoritní společnost tak cíleně lidi s postižením segregovala. Následky této doby si společnost nese dodnes. (Slowík, Hlaváčková, 2007)

Rozvoj speciální pedagogiky dal lidem s postižením více šancí a možností. Ale stále přetrvává postoj společnosti k lidem s postižením jako k objektům, které je třeba litovat a pečovat o ně. Člověk s postižením je natolik „definován“ svým handicapem a „potřebou zvláštní péče“, že je oddělen od příležitostí a možností, které mají lidé bez postižení. (Vágnerová, Hadj-Moussová, Štěch, 2000)

Jedním z velmi rozšířených mýtů je představa, že všichni lidé s postižením musí být nešťastní, neznají zábavu, nezažívají radost nebo úspěch a na sexuální život mohou rovnou zapomenout. (Slowík, Hlaváčková, 2007)

Ale slovo sexualita (ač se jedná o kořen slova) neobsahuje pouze sex. Martina Venglářová a Petr Eisner definují sexualitu takto: „Sexualita patří k základním lidským potřebám. Zdaleka nezahrnuje jenom fyzický sex, nýbrž je v ní zahrnuto mnoho složek:

- Potřeba intimního kontaktu s blízkým člověkem,
- Prožitek silného citu, sounáležitosti, opory,
- Spokojenost, pocit potřebnosti pro jiné,
- Sex, sexuální uspokojení,
- Rodičovství, a tím i potřeba pokračování rodu.“

(Venglářová, Eisner, 2013: 17-18)

Z tohoto výčtu vyplývá, že nejde jen o pohlavní styk, ale o mnoho oblastí, které jsou základním pilířem lidského života bez ohledu na zdravotní handicap.

3. Ukotvení lidských práv

Tab. č. 1: Listina základních práv a svobod

Listina základních práv a svobod	
Článek 1	Lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcižitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné.
Článek 3	(1) Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení.
Článek 7	(1) Nedotknutelnost osoby a jejího soukromí je zaručena. Omezena může být jen v případech stanovených zákonem.

Článek 10	(1) Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno.

Zdroj: vlastní zpracování

(Dostupné 17. 8. 2023 na: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>)

Tab. č. 2: Mezinárodní úmluva o právech osob se zdravotním postižením

Mezinárodní Úmluva o právech lidí se zdravotním postižením	
Článek 19 Nezávislý způsob života a zapojení do společnosti	a) osoby se zdravotním postižením měly možnost si zvolit, na rovnoprávném základě s ostatními, místo pobytu, kde a s kým budou žít a nebyly nuceny žít ve specifickém prostředí;
Článek 22 Respektování soukromí	1. Žádná osoba se zdravotním postižením, bez ohledu na místo svého pobytu nebo prostředí, ve kterém žije, nesmí být vystavena svévolnému nebo nezákonnému zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo korespondence, či jiných typů komunikace, ani nezákonným útokům na svou čest a pověst. Osoby se zdravotním postižením mají právo na zákonnou ochranu proti takovým zásahům nebo útokům.
Článek 23 Respektování obydlí a rodiny	Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, přijmou účinná a odpovídající opatření k odstranění diskriminace osob se zdravotním postižením ve všech záležitostech týkajících se manželství, rodiny, rodičovství a osobních vztahů na rovnoprávném základě s ostatními, s cílem zajistit: a) uznání práva všech osob se zdravotním postižením, které dosáhnou věku pro uzavření manželství, uzavřít sňatek a založit rodinu na základě svobodného a plného souhlasu budoucích manželů;

Zdroj: vlastní zpracování

(Dostupné 17. 8. 2023 na: https://osn.cz/wp-content/uploads/2022/08/Umluva_o_pravech_osob_se_ZP.pdf)

Tab. č. 3: Zákon o sociálních službách (č. 108/ 2006 Sb.)

Zákon o sociálních službách č. 108/ 2006 Sb.	
§ 2	Rozsah a forma pomoci a podpory poskytnuté prostřednictvím sociálních služeb musí zachovávat lidskou důstojnost osob. Pomoc musí vycházet z individuálně určených potřeb osob, musí působit na osoby aktivně, podporovat rozvoj jejich samostatnosti, motivovat je k takovým činnostem, které nevedou k dlouhodobému setrvávání nebo prohlubování nepříznivé sociální situace, a posilovat jejich sociální začleňování. Sociální služby musí být poskytovány v zájmu osob a v náležitě kvalitě takovými způsoby, aby bylo vždy důsledně zajištěno dodržování lidských práv a základních svobod osob.

Zdroj: vlastní zpracování

(Dostupné 17. 8. 2023 na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>)

Z tabulek výše, kde jsou jasně definována lidská práva a povinnosti, je bohužel znát, že ač na ně máme nárok všichni, tak lidé s postižením jej mají mnohdy jen „na papíře“.

Přehlížení sexuality lidí s postižením vede k nárůstu jejich zranitelnosti. K práci se sexualitou patří i schopnost bránit se obtěžování a vymezit svou pozici v konkrétních situacích. Člověk s mentálním postižením se jednoduše stává obětí, bývá manipulovatelný, a jako svědek považován za nevěrohodného.

Děti a lidé s postižením patří k tzv. zvlášť zranitelné skupině obětí, zákon č. 45/2013 o obětech trestných činů považuje každou oběť trestného činu jako zranitelnou, proto stanoví,

aby s obětí bylo zacházeno citlivě, s respektem k jejím individuálním potřebám a s přihlédnutím k povaze trestného činu. Existují však také zvlášť zranitelné oběti, u kterých je vyšší nebezpečí způsobení druhotné újmy nebo zastrašování ze strany pachatele. Tyto oběti také mohou být zvlášť náchylné k prohloubení prožívaného stresu a citového zranění v důsledku samotné účasti v trestním řízení, např. při výslechu. Zákon proto stanoví speciální opatření pro zabránění prohlubování stresu oběti a snížení nebezpečí druhotné újmy, viktimizace. (Dostupné 1. 9. 2023 na: <https://www.policie.cz/clanek/zvlast-zranitelne-obeti.aspx>)

Zákon č. 45/2013 o obětech trestných činů definuje několik skupin zvlášť zranitelných obětí:

- Děti, tj. oběti mladší 18 let,
- Osoby vysokého věku nebo hendikepované osoby, tj. oběti s fyzickým, mentálním, nebo psychickým hendikepem nebo smyslovým poškozením, pokud tyto skutečnosti mohou vzhledem k okolnostem případu a poměrům této osoby bránit jejímu plnému a účelnému uplatnění ve společnosti ve srovnání s jejími ostatními členy.

(Dostupné 1. 9. 2023 na: <https://www.policie.cz/clanek/zvlast-zranitelne-obeti.aspx>)

Přesto je v soudních řízeních častou praxí opak. Případy sexuálního zneužití dětí a lidí s postižením nedosáhnou na vyšší tresty (místo trestní sazby 5–12 let nepodmíněně soud udělí např. 5letou podmínku). V odůvodněných rozsudcích bývá uváděno, že si dotyčný nic nepamatuje a tudíž mu nebyla způsobena újma. Znalci označují mentální postižení jako výhodu jedince, díky které si nenese žádné následky. Bohužel se nejedná o ojedinělé případy, ale o běžnou praxi. (Dostupné 18. 8. 2023 na: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3571335-obet-nechape-nic-se-ji-nestalo-ceske-soudy-ukladaji-za-sexualni-nasili-na-mentalne>)

4.Právo na soukromí a intimitu

Právo na soukromí a intimitu zaručuje jak Listina základních práv a svobod, tak Mezinárodní Úmluva o právech lidí se zdravotním postižením. Intimita je základním prvkem pro práci se sexualitou. Bez možnosti zažít intimitu není možné se zdravě sexuálně rozvíjet. Díky tomu si je člověk nejen schopen uvědomit, kam patří nahota, sex, ale i které informace patří na veřejnost a které do soukromí.

Bohužel se i v současné době v Poradně Quip setkáváme s případy, kdy jsou v pobytových zařízeních porušována lidská práva. Např. zákaz návštěv na pokojích - návštěvy mohou probíhat pouze na chodbě, zabavení mobilního telefonu a další.

Poradna Quip poskytuje sociální službu odborné sociální poradenství. V roce 2021 se připojila k organizaci Rytmus – od klienta k občanovi, z.ú. V Poradně Quip pomáháme lidem s postižením, jejich blízkým nebo pracovníkům sociálních služeb, které využívají. Chceme, aby hlas člověka, o kterém se často rozhoduje bez něj, byl slyšet. Zaměřujeme se na tři oblasti, a to svéprávnost a opatrovnictví, poradenství v oblasti vztahů a sexuality a nabízíme podporu při rozhodování. Nový občanský zákoník umožňuje využití alternativ k omezení svéprávnosti, právníci dokážou člověku s postižením a jeho okolí vysvětlit, jaké možnosti nabízí naše zákony a sociální pracovníci pomáhají mapováním vybrat nejvhodnější řešení podle individuálních potřeb člověka.

Člověk s postižením nemá dostatek příležitostí, jak nasbírat sociální zkušenosti – aby rozpoznal nebezpečí a ubránil se. Společnost tím, jak se lidi s postižením snaží ochraňovat, naopak ubližuje. Nebere je jako sobě rovné. Tomuto jednání s lidmi s handicapem mnohdy předurčují lékařská vyjádření, která míru postižení definují dětským věkem. Člověk

s postižením prochází pubertou, dospívá a i přes číslo IQ se z něj stává dospělý člověk. Číslo IQ dokáže jedinec převýšit nasbíranými zkušenostmi a příležitostmi k učení.

Proč je tak populární lidi s postižením ubytovat na místa, kde budou mít vše – od jídelny, přes rukodělné pracovní činnosti, volnočasové aktivity až po kadeřníka? Společnost chce lidem s postižením ulehčit život? Nebo je mít co nejdál z dohledu? Je to pro společnost jednodušší, nebo pro lepší pocit? Jak jsme hodní a jak se staráme? Potřebujeme vděk? To jsou otázky, které mě napadají. Výsledek ale není uspokojivý ani pro jednu skupinu. Lidé s postižením přichází o možnosti a lidé bez postižení se diví, když se náhodou obě skupiny potkají a jejich mylné představy projevy chování lidí s postižením utvrzují.

Vztahy rozlišujeme podle toho, kde vznikají – rodina, škola, práce, volný čas... Vše se prolíná dohromady a v jejich hranicích se může ztrácet i člověk bez postižení. Rozlišení oblastí je pak klíčové pro přizpůsobení projevů chování – nesvlékám se na náměstí, ale v soukromí koupelny, neobjímám knihovnici nebo paní náhodně stojící na autobusové zastávce, protože se mi líbí atp.

Anna Šabatová, bývalá ochránkyně lidských práv popisuje ve zprávě z návštěv pobytových zařízení následující závěry: „Rozšířeným jevem je nedostatek soukromí při hygieně. V některých zařízeních chyběly zástěny ve společných koupelnách nebo dokonce na toaletách používaných současně více klienty. Koupelny zároveň nebývají uzpůsobeny potřebám klientů, aby mohli provádět hygienu s co nejmenší dopomocí personálu. V některých zařízeních byla část koupelen či toalet dlouhodobě nefunkční, často chyběly obvyklé hygienické potřeby. Snižuje se tak soběstačnost klientů – použít toaletu u pokoje by zvládli, na vzdálenější sami jít nemohou. Stejně nedůstojná je pak nutnost pokaždé žádat personál o toaletní papír a mýdlo. Ombudsmanka proto doporučila zařízením maximálně respektovat soukromí klientů, a to i při provádění hygieny. Funkčnost a vybavení koupelen či toalet je předpokladem pro jejich bezpečné a důstojné užívání.“ (Dostupné 24. 8. 2023 na: <https://inspirante.cz/domovy-pro-lidi-s-postizenim-jsou-dal-spis-ustavy/>)

5. Závěr

Jak mohou sociální služby podporovat lidi s postižením v naplňování jejich práv?

Pracovníci sociálních služeb by neměli přebírat zodpovědnost za život lidí s postižením. Při rozhodování je v jejich kompetenci podat člověku srozumitelně dostatek informací, ale nerozhodovat za člověka. Pracovník není zodpovědný za konečné rozhodnutí, jeho zodpovědností je předání srozumitelných informací – tj. seznámení s možnostmi, jejich důsledky, výhodami a riziky. Proces rozhodování a jeho výsledek by měl být zdokumentován.

Člověk by měl sám nést zodpovědnost za své rozhodnutí. Tato zodpovědnost je dána mírou stavu, schopností a dovedností člověka a neméně důležitým faktorem je to, zda už člověk někdy o sobě rozhodoval a pocítil zodpovědnost za své rozhodnutí. To s sebou nese podstoupení určitého rizika. Samozřejmě pokud toto riziko neznamená vážné ohrožení zdraví nebo života. Bez špatných rozhodnutí nemůže člověk růst a poučit se. Je přirozené udělat špatné rozhodnutí a při příštím rozhodování se poradit s někým, komu důvěřují.

Často se setkávám s argumentem, že člověk s těžším postižením o sobě nemůže rozhodovat. Slýchávám větu: „On/a nekomunikuje.“ Opak je ale pravdou, každý komunikuje a dokáže dát najevo libost nebo nelibost. Existují způsoby alternativní a augmentativní komunikace. Možností může být například vytvoření tzv. Komunikační tabulky.

Klíčové je respektovat přání a obavy lidí s postižením. Brát je vážně. Pracovníci by měli být schopni adekvátní a přijímající reakce, měli by podporovat dospělou roli člověka

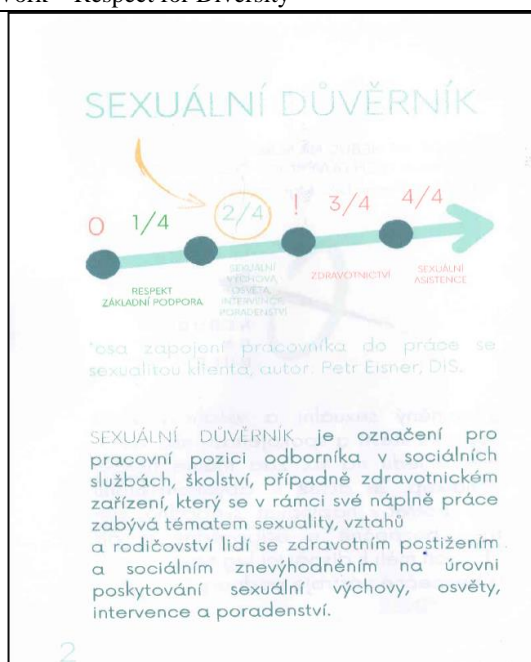
a srozumitelně nastavit hranice fyzického kontaktu. Aby lidé s postižením byli schopni unést povinnosti, které jim náleží, je nutné pravidla, sociální a zákonné normy komunikovat jasně a přístupně. Základní sociální normy jsou pravidla chování na veřejnosti, etiketa. Například když člověk s mentálním postižením na autobusové zastávce objímá cizí lidi, a ti se nevymezí ve jménu tolerance, nedávají příležitost člověku situaci důstojně zvládnout.

Zákonné normy upravují například podmínky, kdy může proběhnout pohlavní styk (věk a oboustranný informovaný souhlas).

V duchu mýtu, že informace o sexu vedou k nezřízenému sexuálnímu životu, mohou být lidem s postižením zamlčovány důležité informace. Naopak, sexuální osvěta má lidem s postižením poskytovat informace, které pomáhají objevovat a bezpečně prožívat sexualitu. (Venglářová, Eisner, 2013)

„Sexuální osvěta má místo v každé sociální službě, která vnímá člověka s postižením jako rovnoprávného a plnohodnotného. Naopak naplnění sexuálních potřeb nemůže být předmětem žádné sociální služby. Jejím úkolem je rozšiřovat a nabízet možnosti vedoucí ke zlepšení kvality života lidí s postižením. (Venglářová, Eisner, 2013: 94)

Při hledání cest, jak podpořit lidi s postižením k naplnění vztahových potřeb je potřeba nehledat jednu správnou cestu pro všechny, ale je potřeba s citem a respektem k rozmanitosti každého jedince hledat cestu na míru. Řešením tedy není plošné nakoupení sexuálních vibračních pomůcek do pobytových zařízení, ale citlivá práce sexuálního důvěrníka s člověkem na tom, co potřebuje zrovna on. Sexuální důvěrník je nejčastější označení pozice, která má specifické kompetence v oblasti vztahů a sexuality. Toto označení v sociálních službách existuje přibližně 15 let. Definice zazněla na Prvním celorepublikovém setkání sexuálních důvěrníků 30. března 2023. K tomu, aby sexuální důvěrník mohl vykonávat svou pozici, potřebuje podporu své organizace. V organizaci by měli být zaměstnání respektující pracovníci, a organizace by měla mít veřejně přístupný postoj, který vymezuje, jak k oblasti vztahů a sexuality přistupuje. Tento postoj by měl být součástí souboru pravidel nebo metodiky (v některých organizacích je nazýván Protokolem sexuality). Sexuální důvěrník může využívat podporu skupin sexuálních důvěrníků, které organizuje Nebud' na nule, z. s.

Obr. č. 1: Kdo je to sexuální důvěrník?

Zdroj: Letáček z Prvního celorepublikového setkání sexuálních důvěrníků ČR

Nebuď na nule, z.s. vytvořili novou profesi – Sexuální poradce pro specifické cílové skupiny lidí s postižením. Sebezkušnostní výcvik, který pořádají, je unikátním vzdělávacím modulem v České republice. Výcvik je postaven na zkušenostech z obdobně zaměřených výcviků vedených odborníky z Holandska (především Erika Bosche a Ellen Suykerbuyk) a z mnohaleté praxe lektorů v České republice. Absolvent se stává kompetentním odborníkem pro práci se sexualitou a vztahy lidí s postižením. Sexuální poradce si své kompetence přenáší do různých zaměstnání, profese je flexibilní a přenosná. Cílem výcviku je vytvoření kompetentních odborníků, kteří mohou působit v sociálních službách po celé České republice, a mohli lidem poskytovat dostupnou podporu. (Dostupné 31. 8. 2023, <https://www.nebudnanule.cz/sample-page/>)

Reference / Seznam citované literatury

ČT24. ČESKÁ TELEVIZE. České soudy jsou shovívavé k sexuálnímu násilí vůči mentálně postižením. [online] Dostupné na: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3571335-obet-nechape-nic-se-ji-nestalo-ceske-soudy-ukladaji-za-sexualni-nasili-na-mentalne> [Cit. 18. 8. 2023]

INSPIRANTE. Domovy pro lidi s postižením jsou dál spíš ústavy. [online] Dostupné na: <https://inspirante.cz/domovy-pro-lidi-s-postizenim-jsou-dal-spis-ustavy/> [Cit. 24. 8. 2023]

NEBUĎ NA NULE. UNIE SEXUÁLNÍCH DŮVĚRNÍKŮ. Petr Eisner: Tvoříme novou profesi. [online] Dostupné na: <https://www.nebudnanule.cz/sample-page/> [Cit. 30. 8. 2023]

OSN ČESKÁ REPUBLIKA. Úmluva o právech osob se zdravotním postižením. [online] Dostupné na: https://osn.cz/wp-content/uploads/2022/08/Umluva_o_pravech_osob_se_ZP.pdf [Cit. 17. 8. 2023]

PODPORA PROCESU DEINSTITUCIONALIZACE A TRANSFORMACE SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V ČR. Transformace. [online] Dostupné na: <http://www.trass.cz/index.php/transformace/> [Cit. 17. 8. 2023]

- POMOC OBĚTEM TČ. Zvlášť zranitelné oběti. [online] Dostupné na: <https://www.policie.cz/clanek/zvlast-zranitelne-obeti.aspx> [Cit. 1. 9. 2023]
- POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY. Listina základních práv a svobod. [online] Dostupné na: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html> [Cit. 17. 8. 2023]
- SLOWÍK, J. HLAVÁČKOVÁ, L. *Speciální pedagogika: prevence a diagnostika, terapie a poradenství, vzdělávání osob s různým postižením, člověk s handicapem a společnost*. Praha: Grada Publishing, 2007. 160 s. ISBN 978-802-4717-333.
- VÁGNEROVÁ, M., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., ŠTECH, S. *Psychologie handicapu*. Praha: Karolinum, 2000. 230 s. ISBN 80-718-4929-4.
- VENGLÁŘOVÁ, M. EISNER, P. a kol. *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0373-5
- ZÁKONY PRO LIDI. SBÍRKA ZÁKONŮ. Zákon o sociálních službách. [online] Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108> [Cit. 17. 8. 2023]

Možnosti zjišťování pohledu lidí s mentálním postižením na kvalitu života

Methods used for Understanding the Perspectives of Individuals with Intellectual Disabilities on Quality of Life

Káňová Šárka¹, Králová Anna², Beadle Brown Julie³

Abstrakt

Príspevek se zaměřuje na kvalitu života z pohledu osob s mentálním postižením a představuje výsledky výzkumné studie, která v České republice využila tzv. Škálu osobních výsledků (POS, Arduin et al, 2009). Data byla sbírána v pobytové službě komunitního typu v Plzeňském kraji v rámci rozsáhlejšího projektu zaměřeného na výzkum kvality sociálních služeb pro osoby s mentálním postižením v ČR (GAČR ROBIN, i.d. 20-08327Y). Rozhovor byl veden s pěti uživateli služeb. Proxy verze POS byla provedena se 2 pracovníky a vždy pro každého uživatele zvlášť. V porovnání s jinými výzkumy zjištění v sebehodnocení uživateli odhalila významně vyšší hodnoty v oblastech mezilidských vztahů, sociálního začlenění, emoční a fyzické pohody. Na druhou stranu výsledky dotazníků vedených s pracovníky vykazují nižší skóre ve srovnání s obdobnými studii. Zjištění dále zdůrazňují důležitost zkoumání kvality života uživatelů sociálních služeb, a to zejména zkoumáním jejich subjektivního pohledu a nespoleháním se pouze na pohled pracovníků. To poukazuje na užitečnost využití POS při hodnocení kvality života lidí s mentálním postižením v České republice.

Klíčová slova: Kvalita života. Mentální postižení. Komunitní pobytové služby. Deinstitutionalizace. Škála osobních výsledků.

Abstract

The paper focuses on Quality of Life from the perspective of people with intellectual disabilities and presents the findings from a small-scale study using the Personal Outcomes Scale (POS, Arduin et al, 2009) in the Czech Republic. The data were collected in a community living setting in the Pilsen region, as part of a larger project on the quality of services GAČR ROBIN, i.d. 20-08327Y). The interview was conducted with 5 living in the community living. The Proxy version of the POS was completed with 2 staff for each individual. Findings included significantly higher values in self-report in the areas of interpersonal relationships, social inclusion, emotional and physical well-being compared with other studies. On the other hand, the results in the proxy form shows in general lower score in comparison with the same literature. These findings emphasize the importance of examining the Quality of Life of social service users, namely by examining their subjective perspective and not relying only on the view of the staff. This points to usefulness of the POS in evaluating of the Quality of Life of people with intellectual disabilities in the Czech Republic.

Keywords: Quality of Life. Intellectual disabilities. Community living. Deinstitutionalisation. Personal Outcomes Scale.

1. Úvod

V České republice do nedávné doby neexistovala systematická snaha zjišťovat kvalitu života osob s mentálním postižením. Nebyly evidovány ani žádné výzkumy či projekty zaměřené na tuto problematiku, což vedlo k nedostatku informací o jejich životních podmínkách a o jejich subjektivním pohledu. Kromě, v České republice vydané knihy v anglickém jazyce (Šiška a kol., 2021) věnující se tématu konceptualizace a měření kvality sociálních služeb pro osoby se

¹ Mgr. Šárka Káňová, Ph.D., Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky; e-mailová adresa: kanova@kpg.zcu.cz

² Anna Králová, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky; e-mailová adresa: anikralova@seznam.cz

³ Prof. Julie Beadle Brown, Ph.D., Tizard Centre, University of Kent; e-mailová adresa: j.d.beadle-brown@kent.ac.uk

zdravotním postižením, neexistuje odborná česká literatura zabývající se specificky tímto tématem.

Projekt **ROBIN** (*Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v ČR*)¹ realizovaný v letech 2020 až 2023 reaguje na tento nedostatek informací. Věnuje se zkoumání dostupnosti, povaze a kvalitě komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice. Kombinuje přitom různé výzkumné strategie, kvalitativní i kvantitativní. Z jeho analýzy dostupnosti sociálních služeb bydlení pro osoby s mentálním postižením bylo zjištěno, že cca jen polovina služeb komunitního typu ve vybraných krajích ČR opravdu splňuje všechny atributy komunitních služeb, avšak druhá polovina tyto atributy nespĺňuje, a i nadále se řadí mezi velkokapacitní (Káňová, 2021; Káňová 2022).

Jednou z dílčích částí uvedeného výzkumu bylo i pilotní ověření Škály osobních výsledků (Personal Outcome Scale, dále jen POS) v českém prostředí. Tato škála je hojně využívána v zahraničí a slouží k měření indexu kvality života osob s mentálním postižením v roli uživatelů služeb. To otvírá prostor pro možnosti srovnávání kvality života této skupiny se studii prováděnými v zahraničí. Předkládaný příspěvek prezentuje dílčím způsobem zjištění vzešlá z t.č. zpracovávaného výzkumného šetření bakalářské práce, orientovaného na zjišťování indexu kvality života uživatelů služeb z řad osob s mentálním postižením ve vybrané pobytové sociální službě (Králová, 2023).

Zjišťování kvality života, mj. perspektivou osob s mentálním postižením se stalo důležitým prostředkem měření dopadu deinstitucionalizace. V 80. letech tento způsob prokazování využívali především zastánci deinstitucionalizace k doložení lepšího života osob s mentálním postižením žijících v běžné komunitě (Beadle-Brown a kol., 2007).

Kvalita života byla postupem času shledána jako základní rámec pro poskytování a hodnocení služeb (Schalock a Verdugo, 2014). Nejen podle Šišky a Beadle-Brown (2022) je možno tyto snahy vnímat jako způsob, jak upozornit poskytovatele na potřebu podpory lidí s mentálním postižením spíše v komunitním prostředí než v institucích. Byl to také způsob prosazení změn v poskytování sociálních služeb, kdy se kladl větší důraz na vnímání subjektivního blahobytu. Dle zjištění z odborných zdrojů (Šiška a Beadle-Brown, 2022; Schalock a Verdugo, 2014) koncept kvality života může také sloužit jako činitel změny, kdy bude využíván jako hlavní princip při transformaci organizací poskytujících sociální služby nejen lidem s mentálním postižením.

2. Koncept kvality života

První kroky k deinstitucionalizaci v České republice byly patrné již na přelomu tisíciletí. V roce 2007 byl v ČR vydán materiál Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v komunitě a podporující sociální začlenění uživatelů do společnosti. V rámci transformace a snah o deinstitucionalizaci docházelo k postupnému uzavírání, utlumování a dalšímu nebudování velkokapacitních zařízení sociálních služeb pro osoby s mentálním postižením a poskytovatelé se začali orientovat na zakládání pobytových služeb s menší kapacitou. Zdaleka ne všechna taková zařízení však splňovala kritéria tzv. služeb komunitního typu (Káňová, 2020). V komunitních službách, například v chráněném bydlení, domovech pro osoby se zdravotním postižením, dochází ke zlepšení ochrany a podpory práv osob se zdravotním postižením, k jejich většímu rozvoji osobnosti a kompetencí pro samostatný život. Deinstitucionalizace napomáhá k většímu začleňování osob do společnosti a jejím vlivem se

¹ *Researching the availability, nature and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic.*

začíná více řešit také kvalita života osob se zdravotním postižením v České republice (MPSV, 2013).

V zahraniční literatuře byla v 70. a 80. letech 20. století kvalita života osob s mentálním postižením definována z hlediska zlepšení schopností adaptivního chování nebo zvýšení skóre v testech inteligence (Campo a kol., 1997). Koncept kvality života (Quality of Life, QoL) byl v 80. a 90. letech 20. století primárně používán v oblasti mentálního postižení. Zakládal a vedl počáteční snahy o pochopení jeho domén a možné způsoby aplikace (Schalock a kol., 2007). Výsledky výzkumů dokladují, že při měření kvality života je třeba vzít v úvahu rozličné sociální ukazatele i vnímanou pohodu (wellbeing), a zároveň poukazují na důležitost odděleného měření subjektivních a objektivních ukazatelů (Cummins, 1997).

Současný přístup k měření kvality života má multidimenzionální povahu zahrnující základní domény a indikátory. Využívá metodologický pluralismus, ve kterém je zahrnuto subjektivních a objektivních opatření. Do měření kvality života se začleňuje systémová perspektiva a je také větší snaha o zapojení osob s mentálním postižením do procesu (Verdugo a kol., 2005; Claes a kol. 2010). Koncept kvality života dle Schalocka a Verduga (2005) se skládá z osmi domén; osobní rozvoj, sebeurčení, mezilidské vztahy, sociální začlenění, práva, emocionální pohody, fyzické a materiální pohody.

Od té doby bylo na základě osmi doménového systému vyvinuto mnoho nástrojů pro hodnocení kvality života. Mezi ně patří i tzv. Škála osobních výsledků (Personal Outcomes Scale, POS) (van Loon, 2008). POS zaznamenává pohled osob s mentálním postižením i pohled jejich zástupců (např. rodina, sociální pracovníci, opatrovníci coby tzv. proxy respondentů). Tímto způsobem je možné získání subjektivního i objektivního pohledu na kvalitu života lidí s mentálním postižením.

3. Metodologie

V námi prováděné studii pro zjištění indexu kvality života vybrané skupiny osob s mentálním postižením byla využita již zmíněná Personal Outcomes Scale neboli POS (Van Loon, 2013).

Škála osobních výsledků (Personal Outcomes Scale)

Škála je tvořena 8 doménami korespondujícími s 8 Schalockovými doménami (2013) (osobní rozvoj, sebeurčení, mezilidské vztahy, sociální začlenění, práva, emocionální pohoda, fyzické a materiální pohoda). V každé doméně se vyskytuje 6 otázek, celkově tedy 42 otázek, které jsou hodnoceny Linkertovou třibodovou škálou: 3 = vždy, 2 = někdy a 1 = nikdy. Skóre každé oblasti se pohybuje mezi 6 a 18. Skóre je určováno na základě vedeného rozhovoru mezi tazatelem a účastníkem. Jednotlivé domény se vyhodnocují prostřednictvím třech tzv. faktorů. Prvním faktorem je faktor samostatnosti, pod který spadají domény osobní rozvoj a sebeurčení. Faktor participace zahrnuje domény mezilidské vztahy, sociální začlenění, práva. Posledním faktorem je faktor pohody, který sdružuje doménu emocionální pohody, fyzické pohody a materiální pohody. Po sečtení domén či faktorů získáme index kvality života osob s mentálním postižením (van Loon, 2009).

Doména osobní rozvoj klade respondentovi otázky jako „Do jaké míry můžete dělat věci, které potřebujete, abyste se o sebe postarali?“. V doméně se zjišťuje samostatnost klienta a zda má přístup k novým informacím a věcem, které ho zajímají. Možnost uživatele se samostatně rozhodovat o situacích zahrnuje doména sebeurčení. O blízké vztahy, konkrétně, jak často jsou v kontaktu s rodinou, přáteli, sousedy se zajímá doména mezilidských vztahů. Komunitní život a zapojování se do něj zjišťuje doména sociálního začleňování. Doména práva věnuje pozornost na možnosti uživatelů mít v domácnosti partnery či domácí mazlíčky. POS také zahrnuje všechny složky zdraví, kdy zjišťuje stav emocionální, psychické pohody. Otázky se v této oblasti týkají spokojenosti s tím, co mají, zda se cítí šťastní, zda se cítí

zdraví, či zda je něco netrápí. Vyskytuje se tam také okruh otázek, zda se cítí v domácnosti v bezpečí a zda mohou důvěřovat lidem ve svém okolí. V doméně materiální pohody je zájem o zjištění, zda uživatelé mají opravdu všechno, co potřebují a co chtějí, a zda si to mohou dovolit (van Loon, 2013).

Otázky jsou modifikovány do subjektivního a objektivního hodnocení, jedná se tedy o proxy formu dotazníkového šetření. Objektivním hodnotitelem může být např. rodič, pracovník služby atd., kdokoli, kdo je v pravidelném kontaktu s hodnocenou osobou minimálně 3–6 měsíců.

Tazatel, který vede rozhovor s respondentem, by si měl být vědom důležitosti a být seznámen s konceptem kvality života a rovněž tak i s cílovou skupinou osob s mentálním postižením. Před rozhovorem, případně i v průběhu rozhovoru, by měl respondenty ubezpečit, že neexistuje žádná správná nebo špatná odpověď a mají opravdu odpovídat, jak věci cítí. Do rozhovoru by neměly zasahovat další osoby a neměla by být patrná žádná snaha o ovlivnění odpovědí respondentů.

Škála POS je přístupná i osobám s těžším zdravotním postižením, v rámci rozhovorů lze využít augmentativní a alternativní formy komunikace. Otázky lze modifikovat do jednodušších forem či se doptávat a zvýšit možnosti porozumění pomocí obrázků, piktogramů. V naší studii byla možnost vedení rozhovoru s uživatelem sociální služby pomocí obrázků také využívána. Tato metoda byla nápomocná nejenom pro nás, jakožto výzkumníky, ale hlavně pro uživatele, kteří si byli jistější tím, že otázku správně pochopili a odpovídají nejlépe, jak umějí.

Výzkumný soubor

Výzkumným vzorkem této malé studie byli respondenti žijící a pracující ve vybrané domácnosti z většího rámcového GAČR projektu Robin. Sběr dat pomocí vedení polostrukturovaných rozhovorů proběhl s 5 uživateli služby chráněného bydlení a se 2 klíčovými pracovníky chráněného bydlení vybraného poskytovatele sociálních služeb v Plzeňském kraji.

Způsob sběru dat, jejich vyhodnocování a interpretace

Sběr dat probíhal ve vybrané domácnosti, s některými uživateli byl rozhovor realizován v obývacím pokoji domácnosti, s jinými v jejich pokojích či na zahradě. Přesné místo, kde byl rozhovor realizován byl vždy na výběru respondenta, kde se cítil pohodlně, v soukromí, a kde mu bylo nejpříjemnější rozhovor poskytnout.

Zpracování předběžných výsledků probíhalo pomocí programu SPSS, IBM Statistic SPSS, verze 25. Ve vyhodnocování jsme přistoupili k vypočítání skóre jednotlivých domén a faktorů u všech respondentů. Předběžné skóre jednotlivých domén u všech respondentů zvláště jsme vzájemně v příspěvku porovnali mezi sebou a s pohledem objektivním (tedy pohledem pracovníků). Výchozí hodnoty jsme následně podrobili analýze a vyhodnotili střední hodnotu u každé domény. Zjištěné střední hodnoty v této studii byly porovnány se středními hodnotami s jinými studiemi, při vědomí omezení spočívajícím ve velikosti vzorků jednotlivých výzkumných studií.

4. Výsledky

V tabulce č. 1 jsou představeny předběžné výsledky vztahující se k jednotlivým uživatelům. Uvedené výsledky značí součet bodů v dané doméně. Respondenti dosahují poměrně vysokých hodnot v celkovém hodnocení kvality života. U respondenta č. 4 je celková hodnota nižší, což může být zapříčiněno převážně doménou osobní rozvoj, kdy uživatel potřebuje větší asistenci pracovníků při základních činnostech. Respondent č. 4 také uvedl ve svých odpovědích nižší zapojení do komunity.

Z tabulky č. 1 vyplývá celkově vysoká spokojenost týkající se domény sebeurčení, mezilidských vztahů, emoční a fyzické pohody. U respondenta č. 3 a č. 5 si můžeme také povšimnout, že v nějakých doménách dosahují maximálního možného počtu (18 bodů). Respondent č. 1 dosahuje téměř plného počtu bodů, což značí velkou spokojenost se svým momentálním způsobem života.

Tabulka č. 1: Skóre osobních výsledků středních hodnot u subjektivního pohledu každého uživatele služby zvlášť

Domény	Respondent 1 subjektivní pohled	Respondent 2 subjektivní pohled	Respondent 3 subjektivní pohled	Respondent 4 subjektivní pohled	Respondent 5 subjektivní pohled
Osobní rozvoj	17	12	16	9	16
Sebeurčení	16	15	16	11	15
Mezilidské vztahy	17	15	18	13	16
Sociální začlenění	12	12	17	9	16
Práva	13	14	18	11	14
Emocionální pohoda	17	16	18	12	18
Fyzická pohoda	16	14	16	16	17
Materiální pohoda	14	11	16	10	14
Celkové skóre	122	109	135	91	126

Zdroj: Králová, 2023

Pohled pracovníků na kvalitu života uživatelů v pobytové sociální službě, po sečtení bodů v každé doméně, je zobrazen v tabulce č. 2. Celkové skóre je poměrně nižší, než jak to vidí uživatelé. Výsledky, které vzešly z rozhovorů s pracovníky poukazují na poměrně srovnatelnou kvalitu života jednotlivých uživatelů. Žádný z uživatelů, dle pracovníků, v jednotlivých doménách příliš nevybočuje a výsledky se pohybují ve srovnatelných hodnotách. Jediný větší rozdíl (o 5 bodů) je v doméně osobního rozvoje mezi uživatelem 1 a 4. Na základě odpovědí pracovníků v této doméně, je rozdíl způsoben větší samostatností uživatele 1.

Již na první pohled je zřejmé, že hodnoty v jednotlivých doménách u objektivního hodnocení nebývají zdaleka tak vysoké, jak můžeme vidět u subjektivního hodnocení uživatelů v tabulce č. 1.

Celkové hodnocení jednotlivých uživatelů je nižší, kromě hodnocení respondenta č. 4. Uživatel č. 4 se cítí být méně zapojovaný do komunitního života a necítí takovou emoční pohodu, jak odpovídají pracovníci.

Tabulka č. 2: Skóre osobních výsledků středních hodnot u objektivního pohledu pracovníků ke každému uživateli zvlášť

Domény	Respondent 1 objektivní pohled	Respondent 2 objektivní pohled	Respondent 3 objektivní pohled	Respondent 4 objektivní pohled	Respondent 5 objektivní pohled
Osobní rozvoj	14	12	13	9	10
Sebeurčení	13	12	13	11	11
Mezilidské vztahy	9	11	12	11	13
Sociální začlenění	14	13	14	13	14
Práva	14	14	14	13	14
Emocionální pohoda	12	16	15	15	13
Fyzická pohoda	15	14	11	14	15
Materiální pohoda	13	12	15	11	11
Celkové skóre	104	104	107	97	101

Zdroj: Králová, 2023

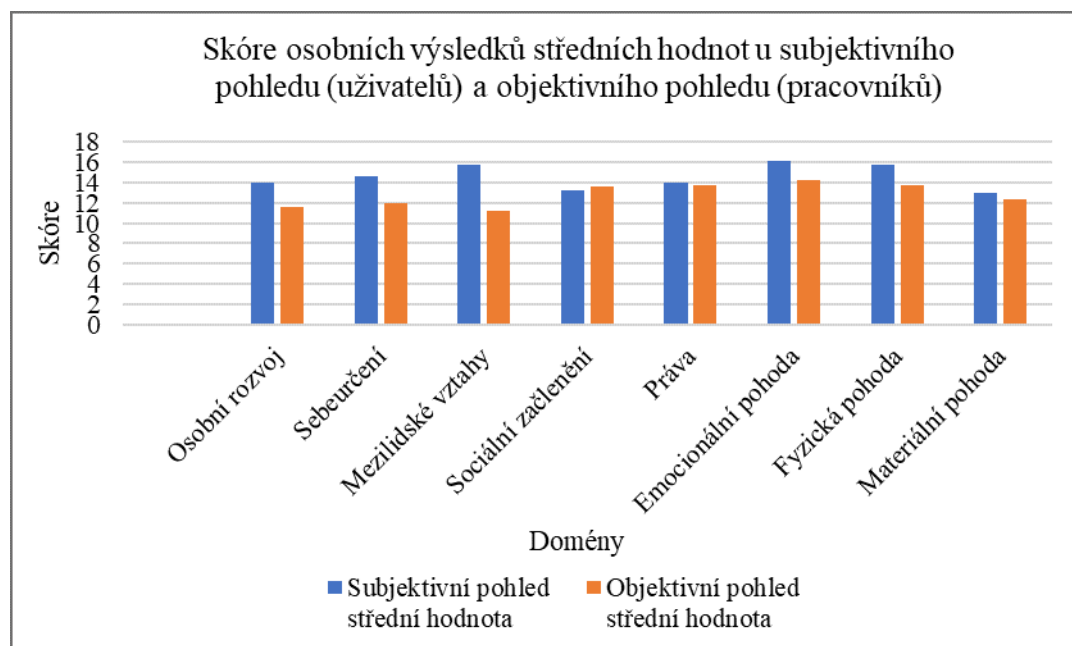
Předběžné výsledky středních hodnot naší studie jsou uvedeny v tabulce č. 3 a grafu č. 1. Z tabulky č. 1 je patrné, že v objektivním hodnocení pracovníků vychází obecně nižší hodnoty než v subjektivním hodnocení uživatelů služby. Jediná doména, ve které jsou hodnoty nepatrně vyšší (o 0,40) u objektivního hodnocení je sociální začlenění. Z předběžných výsledků vyplývá nižší hodnocení celkové kvality života uživatelů perspektivou pracovníků, než jak je tomu z perspektivy uživatelů.

Tabulka č. 3: Skóre osobních výsledků středních hodnot u subjektivního pohledu (uživatelů) a objektivního pohledu (pracovníků)

Domény	Subjektivní pohled střední hodnota	Objektivní pohled střední hodnota
Osobní rozvoj	14.00	11.60
Sebeurčení	14.60	12.00
Mezilidské vztahy	15.80	11.20
Sociální začlenění	13.20	13.60
Práva	14.00	13.80
Emocionální pohoda	16.20	14.20
Fyzická pohoda	15.80	13.80
Materiální pohoda	13.00	12.40
Celkové skóre	116.60	102.60

Zdroj: Králová, 2023

Graf č. 1: Skóre osobních výsledků středních hodnot u subjektivního pohledu (uživatelů) a objektivního pohledu (pracovníků)

Zdroj: Králová, 2023

Pro zajímavost je v tabulce č. 4 zobrazen rozdíl mezi středními hodnotami zjištěnými v naší studii se studií z Japonska (Tatsuta a kol., 2022). V japonské studii byly rozhovory provedeny se 128 lidmi s mentálním postižením a 27 pracovníky v sociálních službách. Vzhledem k velkému rozdílu výzkumného vzorku nelze předběžné výsledky plně porovnávat.

Ale i přesto, se v rámci subjektivního pohledu pohybuje v podobných hodnotách s japonskou studií, což značí validitu naší studie. Ve vybrané domácnosti se vyskytuje vyšší hodnota v doménách mezilidské vztahy, sociální začlenění, emocionální pohoda a fyzická pohoda. Významný rozdíl s vyšší hodnotou pro japonskou studii nacházíme v doméně materiální pohody. Přesto se celkové skóre kvality života pohybuje v prakticky totožných hodnotách.

Z celkového porovnání můžeme usuzovat, že pracovníci ve vybrané domácnosti zaujímají pesimističtější postoj ke kvalitě života jednotlivců, než jak je tomu v Japonsku. Jediná doména ukazující vyšší hodnotu, než v japonské studii je doména sociálního začlenění.

Tabulka č. 4: Skóre osobních výsledků naší studie v porovnání s Japonskou studií (Tatsuta, 2022)

Domény	Subjektivní pohled – ČR (n=5) střední hodnota	Subjektivní pohled – Japonsko (n=128) Střední hodnota	Objektivní pohled – ČR (n=2) střední hodnota	Objektivní pohled – Japonsko (n=27) Střední hodnota
Osobní rozvoj	14.00	14.39	11.60	13.95
Sebeurčení	14.60	15.30	12.00	14.41
Mezilidské vztahy	15.80	14.79	11.20	14.62
Sociální začlenění	13.20	10.52	13.60	10.25
Práva	14.00	14.50	13.80	14.07

Emocionální pohoda	16.20	15.76	14.20	16.02
Fyzická pohoda	15.80	14.60	13.80	14.55
Materiální pohoda	13.00	16.36	12.40	16.55
Celkové skóre	116.60	116.21	102.60	114.42

Zdroj: Králová, 2023

5. Diskuze

Cílem příspěvku bylo poukázat na možnosti zjišťování pohledu na kvalitu života osob s mentálním postižením. Přičemž klademe důraz na subjektivní vnímání kvality života uživateli než na objektivní pohled pracovníků.

Předběžným výzkumným šetřením jsme došli ke zjištění, že subjektivní pohled uživatelů dosahuje vyšších hodnot kvality života, a tudíž poukazuje na subjektivně lepší vnímání kvality života ze strany uživatelů. V celkovém porovnávání dochází ze strany pracovníků k pesimističtějšímu pohledu na kvalitu života uživatelů. Může to být zapříčiněno tím, že pracovníci očekávají, že by uživatelé mohli mít vyšší požadavky na kvalitu života.

V porovnání pohledu pracovníků a jednotlivých uživatelů v rámci předběžných výsledků u domén je vidět výrazně nižší hodnocení z pohledu pracovníků. Hodnoty domén z pohledu pracovníků se pohybují v podobných hodnotách u všech uživatelů. Někteří uživatelé ve svém hodnocení dosahují téměř plného počtu bodů na doménu, což ukazuje na jejich spokojenost s kvalitou jejich života.

Co se týká porovnání středních hodnot v naší studii, jedinou doménou s vyšším skóre středních hodnot pro hodnocení pracovníků je sociální začlenění, i když rozdíl je minimální. Na druhou stranu pracovníci v doméně mezilidské vztahy mají výrazně nižší skóre. Zde je také možné sledovat rozdíly v pohledu pracovníků na zapojování se do komunitních aktivit (doména sociálního začleňování) a do sousedského života (doména mezilidských vztahů). Uživatelé mají větší pocit, že jsou zapojováni do sousedského života a že se sousedy udržují mnohem lepší vztahy, než jak na to pohlíží pracovníci.

V rámci předběžných výsledků naší studie zároveň předkládáme porovnání s výsledky japonské studie, přičemž však reflektujeme úskalí tohoto srovnání plynoucí z rozdílné velikosti výzkumného vzorku, který je v naší studii mnohem menší. V subjektivním hodnocení uživatelů v naší studii zjišťujeme vyšší hodnotu v doménách mezilidské vztahy, sociální začlenění, emocionální pohody a fyzické pohody. Z tohoto zjištění můžeme usuzovat, že se uživatelé v této vybrané domácnosti v Plzeňském kraji cítí být více začleňováni do komunitního života a jsou v tomto ohledu spokojenější. Může to být ovlivněno i velikostí obcí, ve kterých vybraní uživatelé žijí, jelikož v menších obcích je sociální začleňování do komunitního života jednodušší než ve velkých japonských městech. Je důležité poukázat na zjištění, kdy v obou studiích dochází k nižšímu hodnocení ze stran pracovníků.

Z předběžných výsledků šetření vyplývá, že i v zahraniční studii dochází k rozdílným pohledům uživatelů a pracovníků na uživateli vnímanou kvalitu života. Obě studie nachází shodu ve vyšším subjektivním hodnocení kvality života. Pokud chceme uživatelům napomoci dosáhnout, co nejlepší kvality života, jakou chtějí a mohou mít, je důležité zaměřit vnímání pomáhajících pracovníků na subjektivní pohled uživatelů.

6. Závěr

Vzhledem k současnému rozvoji pobytových komunitních služeb v České republice a většímu zájmu o práva osob s mentálním postižením, je důležité pohlížet na kvalitu života jejich vlastní perspektivou a inkorporovat hodnocení do posuzování kvality poskytovaných služeb. Z předložených výsledků je zřejmý rozdíl pohledů uživatelů a pracovníků. S tímto zjištěním bychom měli začít více klást důraz na jejich subjektivní názory, které se týkají nejen

kvality života. Názory pracovníků v sociálních službách jsou důležité, ale mnohdy se plně neshodují s názory uživatelů. Pokud nám transformací sociálních služeb jde o lepší život pro uživatele, je důležité více uživatele zapojit a ptát se jich na jejich názory, na to, jak se cítí či zda a do jaké míry jsou spokojeni. Sociální služby jsou vždy na prvním místě pro uživatele, nikoliv uživatel pro sociální služby.

7. Poděkování a afiliace

Projekt Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice byl finančně podpořen Grantovou Agenturou Akademie věd České republiky, projekt č. 20-08327Y a je realizován v rámci katedry pedagogiky Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni.

Seznam citované literatury

BEADLE-BROWN, Julie; MANSELL, Jim & KOZMA, Agnes. Deinstitutionalization in intellectual disabilities. *Current Opinion in Psychiatry* 20(5):p 437-442, 2007. ISSN: 1473-6578. DOI: 10.1097/YCO.0b013e32827b14ab.

CAMPO, Stephanie F.; SHARPTON, William R.; THOMPSON, Bruce & SEXTON, David. Correlates of the quality of life of adults with severe or profound mental retardation. *Mental Retardation*, 35, no. 5. 1997. 329–337. ISSN 1934-949.

CLAES, Claudia; VAN HOVE, Geert; VAN LOON, Jos et al. Quality of Life Measurement in the Field of Intellectual Disabilities: Eight Principles for Assessing Quality of Life-Related Personal Outcomes. *Soc Indic Res* 98, 2010, 61–72. ISSN: 1573-0921. DOI: 10.1007/s11205-009-9517-7.

CUMMINS, Robert A. Assessing quality of life. *Quality of life for people with disabilities: Models, research and practice*, 1997, 2: 116-150. ISBN: 0748732942.

KÁŇOVÁ, Šárka; JANYŠKOVÁ, Kristýna; ŘEZÁČ, Karel; BEADLE-BROWN, Julie & ŠIŠKA, Jan. Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice. In: *SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO NÁSTROJ PROSAZOVÁNÍ LIDSKÝCH PRÁV a zkušenosti z oblasti sociální práce v období koronavirové krize*. Hradec Králové, 2020. ISBN 978-80-7435-802-9.

KÁŇOVÁ, Šárka; ŘEZÁČ, Karel & JANYŠKOVÁ, Kristýna. Dostupnost komunitních pobytových sociálních služeb pro dospělé s mentálním postižením a autismem – dílčí výzkumné závěry. In: *Udržitelný rozvoj v současných přístupech sociální práce*. Hradec Králové, 2022.

KÁŇOVÁ, Šárka; ŘEZÁČ, Karel & JANYŠKOVÁ, Kristýna. Povaha a kvalita komunitních pobytových sociálních služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice v kontextu zahraničního srovnání. In: *Politické ekonomické, sociální a technologické výzvy pro sociální práci*. Hradec Králové, 2021. ISBN 978-80-7435-833-3.

KRÁLOVÁ, Anna. Teze bakalářské práce na téma Vnímání kvality života lidmi s mentálním postižením: Případová studie vybraného chráněného bydlení v Plzeňském kraji. Západočeská univerzita v Plzni. Plzeň. Vedoucí práce Mgr. Šárka Káňová, Ph.D., 2023.

Manuál transformace ústavů. Deinstitutionalizace sociálních služeb. Praha: MPSV, 2013. ISBN 978-80-7421-057-0.

TATSUTA, Mizuho; KAWAI, Norimune; USHIYAMA, Michio & LOMBARDI Marco. Japanese version of the Personal Outcomes Scale for persons with intellectual disability: Validity and reliability, *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 2022, 48:1, 23-39. ISSN: 13668250. DOI: 10.3109/13668250.2022.2086109.

SCHALOCK, Robert L.; GARDNER, James F.; BRADLEY, Valerie J. Quality of life for people with intellectual and other developmental disabilities: Applications across individuals,

- organizations, communities, and systems. American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, 2007. ISSN 1934-9556.
- SCHALOCK, Robert L & VERDUGO, Miguel. Quality of life as a change agent. *International Public Health Journal*, 2014, 6.2: 105. ISSN: 1947-4989.
- ŠIŠKA, Jan & BEADLE-BROWN, Julie. The development, conceptualisation and implementation of quality in disability support services. Charles University in Prague, Karolinum Press, 2021. ISBN: 8024649535.
- ŠIŠKA, Jan & BEADLE-BROWN, Julie. Innovative framework for measuring the quality of services for persons with disabilities. EASPD. In International conference: quality of life & support services: from words to action. 2022.
- VAN LOON, Jos; CLAES, Claudia; SCHALOCK, Robert L. & VAN HOVE, Geert. Personal Outcome Scale for Adults. POS – A. A Scale to Assess an Individual's Quality of Life. Belgium: University of Gent, 2013.
- VAN LOON, Jos, VAN HOVE, Geert, SCHALOCK, Robert L., & CLAES, Claudia. Personal Outcomes Scale. Administration and Standardization Manual. Arduin. Belgium: University of Gent, 2009.
- VAN LOON, Jos, VAN HOVE, Geert, SCHALOCK, Robert L., & CLAES, Claudia. POS. Persoonlijke Ondersteuningsuitkomsten Schaal. Individuele kwaliteit van bestaan scoreboek. Antwerpen, Apeldoorn: Garant, 2008.
- Verdugo, Miguel A.; Schalock, Robert L.; Keith, Kenneth D. & Stancliffe, Roger J. Quality of life and its measurement: Important principles and guidelines. *Journal of Intellectual Disability Research*, 2005, 49(10), 707–717. ISSN: 1365-2788.

Respekt k rozmanitosti v rané péči/intervenci v České republice a Arménii

Respect for diversity in early care/intervention in the Czech Republic and Armenia

Zdenka Šándorová¹

Abstrakt

Rozmanitost je klíčovým rozměrem naší minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Koncept rozmanitosti má různé formy a je začleněn do mnoha aspektů našeho života. Předložený odborný text je zaměřen na problematiku systémů rané péče/intervence v České republice a v Arménii, které prezentují respekt k rozmanitosti vzhledem k dětem s postižením v rámci sociálních politik a praxe obou sledovaných zemí. Metodologicky je text zpracován na základě komparace systémů rané péče/intervence sledovaných zemích, analýzy dokumentů, pozorování a vlastní praxe. Cílem textu je porovnat systémy rané péče/intervence s akcentem na respektování rozmanitosti cílové skupiny dětí raného věku s postižením a jejich rodiny.

Klíčová slova: Rozmanitost. Sociální politika. Komparace. Česká republika. Arménská republika. Rodina. Dítě s postižením. Raná péče/intervence.

Abstract

Diversity is a key dimension of our past, present and future. The concept of diversity takes many forms and is integrated into many aspects of our lives. The present scholarly text focuses on the issue of early care/intervention systems in the Czech Republic and Armenia that present respect for diversity with regard to children with disabilities in the social policies and practices of the two countries under study. Methodologically, the text is developed on the basis of a comparison of early care/intervention systems of the countries under study, document analysis, observations and own practice. The aim of the text is to compare early care/intervention systems with an emphasis on respecting the diversity of the target group of early childhood children with disabilities and their families.

Keywords: Diversity. Social policy. Comparison. Czech Republic. Republic of Armenia. Family. A child with a disability. Early care/intervention.

1. Úvod do tématu

Rozmanitost má aktuálně pro společnost a lidský rozvoj pozitivní dopady, jako je obohacování kultur, inovace, růst a vytváření inkluzivních prostředí. Respektování a podpora rozmanitosti přispívá ke vzniku komplexní a otevřené společnosti, která využívá bohatství zkušeností a perspektiv různých jednotlivců.

Pokud zúžíme referenční pole problematiky na oblast rané péče/intervence, pak respekt k rozmanitosti v rané péči a intervenci je klíčovým prvkem pro dosažení úspěšných výsledků ve prospěch dětí s postižením raného věku a jejich a rodin. Pohled na respekt k rozmanitosti a jeho praktiky se liší v závislosti na kultuře, tradicích a společenských normách v jednotlivých zemích. Z tohoto důvodu popisujeme v rámci srovnávací studie systém rané péče/intervence v České republice a Republice Arménii.

Metodologicky odborný text představuje komparativní analýzu přístupů ve jmenovaných politicky, ekonomicky, kulturně a sociálně odlišných zemích v konkrétní tematické oblasti rané péče/intervence, využita je také analýza dokumentů, pozorování a vlastní praxe autorky.

Cílem textu je komparovat systémy rané péče/intervence s akcentem na respektování rozmanitosti cílové skupiny dětí raného věku s postižením a jejich rodin a poskytnout klíčová zjištění, silné stránky a omezení a zároveň nabídnout vhled do důsledků pro politiku a praxi rané péče/intervence.

¹ Katedra věd o výchově, fakulta filozofická, Univerzita Pardubice; e-mailová adresa: zdenka.sandorova@upce.cz; Tel.: +0-000-000-0000

V logice struktury se zaměřujeme nejprve na specifika historických kořenů rané péče/ intervence v obou zemích a následně sledujeme jejich současné trendy.

1.1 Historické souvislosti a současnost rané péče v České republice

Česká republika byla dle Matějčka (2002) jednou z prvních, kde se aktivity pro cílovou skupinu dětí raného věku s postižením realizovaly. Otázka terapeutické péče se začala nesměle ohlašovat v časných padesátých letech. V šedesátých a sedmdesátých letech v naší společnosti obecně dozrála tendence starat se o dítě se speciálními potřebami co nejdříve. V 70. letech byla budována státní síť rehabilitačních jeslí pro děti mladší tří let pod gescí ministerstva zdravotnictví. V gesci ministerstva školství byly následně zřizovány speciální mateřské školy nebo speciální třídy při běžných mateřských školách. Při běžných mateřských školách existovala možnost individuální integrace. Také vznik pedagogicko-psychologických poraden v roce 1975 zasáhl do dané problematiky.

Demokratické změny po listopadu 1989 otevřely v České republice možnost pro zřizování nestátních organizací zabývajících se ranou péčí. Raná péče však nebyla systematicky a jednoznačně definována a z tohoto důvodu se „tříštily“ kompetence mezi resorty školství, zdravotnictví a práce a sociálních věcí. Péči poskytovaly státní i nestátní instituce. Oscilace poskytování rané péče mezi resortem zdravotnictví, sociálních věcí a školství byla ukončena v roce 2006, a to přijetím zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, s platností od 1. 1. 2007.

Dle zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách v platném znění raná péče zařazena mezi služby sociální prevence s regulérní registrací a jasnými Standardy kvality. V zákoně je raná péče zařazena do služeb sociální prevence. Do novelizace zákona v roce 2009 byla raná péče definována v § 54 jako „... terénní, popřípadě ambulantní služba poskytovaná dítěti a rodičům dítěte ve věku do 7 let, které je zdravotně postižené, nebo jehož vývoj je ohrožen v důsledku nepříznivé sociální situace. Služba je zaměřena na podporu rodiny a podporu vývoje dítěte na jeho specifické potřeby.“ V novelizaci zákona v roce 2009 došlo k jasné deklaraci, že je raná péče službou terénní a „pouze“ doplněna o ambulantní formu, dále byla oddělena cílová skupina rodin s dětmi ohroženými v důsledku nepříznivé sociální situace.

Před organizacemi, které se na cestu poskytování „rané péče“ zaměřily, se otevřela dlouhá cesta, během níž se z interdisciplinárního týmu složeného ze speciálních pedagogů, sociálních pracovníků, psychologů, terapeutů (fyzio-, ergo-, arte-, animo-, a dalších), kteří byli zaměřeni na odbornou pomoc dítěti, stali dnešní pracovníci rané péče. Ti provázejí rodinu s dítětem v přirozeném prostředí, pomáhají ji adaptovat se a zvládnout krizovou životní situaci včetně specifického vývoje dítěte v míře, o kterou si sama rodina požádá. Pracovníci rané péče si jsou vědomi toho, že největšími odborníky pro dítě jsou jeho vlastní rodiče, široký rodinný systém a nejbližší komunita – ekologicko-systémový přístup, což je základem přístupu současné služby sociální prevence. (Šándorová, 2017)

Shrneme-li tedy vývoj rané péče v České republice, pak v první fázi, která je datována do 60. let 20. století, reagovala raná péče na poznatky z psychologických, neurologických a sociologických výzkumů. Už v této fázi je zaměřena na pomoc celé rodině usnadnit vývoj dítěte, u něhož se předpokládal atypický vývoj, a to od narození do 3 let.

Ve druhé fázi vývoje rané péče již bylo zaznamenáno detailnější rozpracování jejích cílů, a kromě péče o ohrožené dítě a jeho rodinu je zaměřená na co největší normalizaci zdravotních limitů. Programy směřovaly k službám, které poskytovaly takovou pomoc, podporu, intervenci, které v samotném důsledku co nejpříznivěji ovlivnily zaškolení dítěte v rámci předškolního a základního ev. speciálního vzdělávání do příslušné vzdělávací instituce.

Třetí, současná vývojová fáze již odráží stav, kdy jsou poskytované služby ukazatelem vyspělosti sociálního státu, tj. sociální politiky a ekonomické úrovně podpory.

V roce 2000 Společnost pro ranou péči v České republice začala s realizací projektu „Programy a legislativa rané péče v zemích EU a ČR“. Výstupy projektu měly sloužit k vytvoření minimálních standardů rané péče v ČR, nashromáždění informací, materiálů, publikací a k seznámení odborné veřejnosti, legislativců, zástupců místní samosprávy a státní správy, poskytovatelů služeb, zástupců organizací rodičů (Pexiederová, Hradilková, 2001a, s. 7).

Aktuálně můžeme zhodnotit, že cíle, které definovaly v roce 2001 Pexiederová s Hradilkovou, (2001, s. 11) byly splněny a podmínky pro etablování služby raná péče v České republice naplněny

1. Existuje zákonné opatření vymezující způsob a rozsah péče. Tímto opatřením je zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách v platném znění a příslušné přílohy – vyhláška č. 391/2011 Sb., kterou se mění vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů a Standardy kvality sociální služby raná péče.

2. I přes problémové a nedostatečné financování sociálních služeb jsou na ranou péči vyčleňovány každoročně finanční zdroje ze státního rozpočtu, ze zdrojů krajských úřadů i místních správ v rámci vícezdrojového financování, a to na základě dotačních řízení. Finanční prostředky si poskytovatelé služby zajišťují také formou fundraisingu (projekty ESF za spolufinancování ze státního rozpočtu, nadace, sbírky, dary apod.). Pro klienty je služba poskytována zdarma.

3. Na velmi dobré úrovni je vybudována organizační struktura, zajištěna prostorová a personální vybavenost poskytovatelů orientovaná na potřeby cílové skupiny klientů.

4. Je vypracován koncept práce, který zahrnuje pedagogické, psychologické, sociální a lékařské obory, tzn. teoretická vybavenost a rozhodnutí o charakteru zařízení. V ČR je to dle zákona převážně charakter mobilní, terénní sociální služby s doplněním ambulantní složky, kdy se práce může odehrávat v prostorách zařízení.

5. Jsou vypracovány principy efektivního a etického poskytování rané péče a jejich implementace do interdisciplinárního týmu.

6. Existuje možnost vzdělávání odborníků, je zajištěno další interní vzdělávání a možnost supervize, stanovená přímo v zákoně.

7. Poskytování služby zajišťují převážně nestátní neziskové organizace.

8. Střediska rané péče spolu spolupracují a spolupracují v rámci tzv. síťování s návaznými organizacemi v kontextu sociálních služeb (rezort sociálních věcí), s mateřskými, základními i speciálními školami (rezort školství) a také se zdravotnickými organizacemi. Začínají se pomalu prolamovat bariéry souvisící s tzv. rezortismem.

9. Informace o službě jsou implementovány mezi veřejnost např. prostřednictvím Týdne rané péče a dalších propagačních a osvětových aktivit.

10. Je vypracován systém hodnocení služeb v rámci makrosystému, a to prostřednictvím Standardů kvality sociálních služeb. Hodnocení realizuje inspekce kvality na národní úrovni. Hodnocení služeb se realizuje i na úrovni mikrosystému organizace např. prostřednictvím dotazníkových šetření pro klienty, členy týmu či dalších spolupracujících subjektů. Je zajištěna zpětná vazba, která je velmi významnou pro vyhodnocení efektivity a kvality služby. V rámci regionální sociální politiky je hodnocení realizováno i v rámci komunitních plánů obcí s rozšířenou působností.

11. Podpora inovací a dalšího rozvoje rané péče je realizována pomocí výzkumů a modelových projektů na národní, evropské i světové úrovni.

I přes pozitivní vývoj zaznamenáváme v České republice dle Aktuální situace rané péče v České republice 2022 tyto problémové oblasti.

- Souhrnná kapacita rané péče v České republice postačuje na podporu 14 % z dětí se zdravotním postižením do 7 let. Kapacita této služby je tedy nedostatečná a není

zajištěno právo dětí s postižením a jejich rodin v České republice na poskytnutí sociální služby rané péče v přiměřeném čase.

- Všichni poskytovatelé rané péče uvádějí jednoznačně ohrožující nejistotu financování, v některých regionech velké podfinancování služby a velkou administrativní zátěž spojenou s vícezdrojovým financováním. Poskytovatelé rané péče za těchto podmínek nemohou navýšit kapacity rané péče a poskytnout podporu rodinám dětí s postižením včas a efektivně. Je ohrožena dostupnost služby bez nutnosti čekat týdny či měsíce na její zahájení.
- Podfinancování služby a přetížení pracovníků se odráží v problémech se zajištěním a udržením kvalifikovaného personálu v rané péči.

Shrneme-li uvedené informace, pak i přes uvedené limity raná péče v České republice představuje službu s komplexním servisem v oblasti poradenství, ucelené (re)habilitace (léčebné, pedagogické, sociální), s interdisciplinární a mezirezortní participací, zavedenou sítí poskytovatelů a spolupracujících institucí, ale také kooperací se zahraničními partnery a odborníky na teoreticko-praktické bázi.

1.2 Základní charakteristiky vývoje rané intervence v Republice Arménie

Kafyan (2015) a Azatyan (2015) zdůrazňují, že až do roku 1992 byla jediným vzdělávacím zařízením pro děti se speciálními potřebami v Arménii speciální škola. Tento stav úzce souvisel s politickou situací.¹ Z tohoto důvodu můžeme historický vývoj rané intervence v Arménii (oficiálně Republika Arménie, dále RA) posuzovat od tohoto data.

V současné době se v RA podle Karapetyan, Kirakosyan, Maruqyan, Muradyan (2023) vyvíjí a realizuje řada lékařských a psychopedagogických podpůrných programů pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami, ale je třeba poznamenat, že jsou většinou určeny pro děti starší 3 let, s výjimkou raného vývojového období. Časný vývoj se týká období 0-3 let, což je nesmírně důležité období pro celkový vývoj dítěte. Karapetyan (2018, s. 43) přichází s kritikou toho, že téma rané intervence není prioritním tématem politické agendy zdravotnictví a sociální oblasti, jak je tomu v ČR.

V harmonogramu akčního plánu schváleného na zasedání vlády RA 15. dubna se v letech 2021–2023 plánuje posouzení potřeb dětí se speciálními potřebami v předškolním vzdělávání a rozvoji, vypracování potřebných dokumentů, vzdělávacích modulů pro pedagogy předškolních vzdělávacích institucí a financování rozvoje pedagogické a psychologické podpory dětí. Cílem je také poskytovat a zvyšovat povědomí veřejnosti atd.

Se zavedením systému budou vytvořeny předpoklady pro zajištění dostupnosti předškolního vzdělávání a budou rozšířeny příležitosti pro raný rozvoj dětí, které vyžadují speciální podmínky při vzdělávání a rozvoji (zákon Arménské republiky o změnách a dodatcích k zákonu o předškolním vzdělávání, 2022; Zákon Arménské republiky o předškolním vzdělávání, 2005).

V letech 2021–2022 byl již zaveden univerzální inkluzivní vzdělávací systém v oblasti předškolního vzdělávání a rané intervence ve správních oblastech Syunik, Lori, Tavush a Jerevan a v letech 2022–2023 v provinciích Ararat, Kotayk, Shirak, Gegharkunik, Aragatsotn, Vayots Dzor, Armavir. Dostupnost předškolního vzdělávání je jedním z programových cílů vlády Republiky Arménie. Ministerstvo školství a kultury RA plánuje

¹ Od roku 1936 existovala [Arménská sovětská socialistická republika](#), oddělená od ostatních zakavkazských zemí do samostatné sovětské socialistické republiky v rámci SSSR. Arménie vyhlásila svrchovanost 23. srpna 1991. Poté se konalo referendum o odtržení. Zastánci samostatnosti v něm drtivě zvítězili a 21. září 1991 Arménie vyhlásila samostatnost. K mezinárodnímu uznání však došlo až po rozpuštění Sovětského svazu 25. prosince 1991.

zvýšit úroveň dostupnosti předškolního vzdělávání ve všech regionech republiky a od roku 2023 zvýšit zápis dětí starších 3 let na 70 %.

Psychologická, pedagogická a lékařská podpora pro děti ve věku 0-6 let, které vyžadují speciální vzdělávací podmínky v Arménské republice, je řízena státními úřady a / nebo strukturami. Jedná se o

- Ministerstvo školství, vědy, kultury a sportu;
- Ministerstvo zdravotnictví;
- Ministerstvo práce a sociálních věcí;
- Obce, regionální správní celky (gubernie).

Konkrétně od roku 2002, s úsilím zdravotního střediska "ArBeS", byla otevřena centra pro podporu vývoje a rehabilitaci dětí v několika regionech Arménie (Armavir, Shirak, Gegharkunik, Tavush, Ararat). Cílem je, aby poskytované rehabilitační služby byly cenově dostupnější pro děti a rodiny žijící v regionech. Regionální centra působí v následujících městech RA: Spitak (od roku 2002), Vanadzor (od roku 2004), Armavir (od roku 2007), Gjumri (od roku 2008), Gavar (od roku 2008), Ijevan (od roku 2009), Artašat (od roku 2011). Výše uvedené příklady bohužel nelze považovat za jednotné v rámci celé republiky, ale je třeba poznamenat, že v regionech RA existuje řada problémů, které neumožňují nebo limitují včasné odhalení dětí raného věku se zdravotním postižením, a které potřebují speciální podmínky vzdělávání, plnou odbornou podporu a organizaci včasné péče.

V tomto procesu lze v rámci RA identifikovat zejména tyto hlavní problémy:

- Je nedostatek odborného personálu v regionech RA (dětské polikliniky, stejně jako rehabilitační centra často postrádají řadu odborných pozic: psycholog, logoped, speciální pedagog, ergoterapeut atd.);
- V některých případech se v regionech Arménské republiky projevují národní sociokulturní rysy (rodiče se někdy snaží problém skrýt, v důsledku toho se vyhýbají žádosti o vhodnou odbornou podporu);
- Povědomí veřejnosti o daném tématu je slabé;
- Nejasná interdisciplinární interakce a spolupráce také nepřispívá k efektivitě rané intervence;
- Podpora dětí, které potřebují speciální podmínky předškolního vzdělávání nebo u dětí se zdravotním postižením, má však jen lokální charakter, chybí spolupráce příslušných organizací a státních struktur v oboru.
- Na státní úrovni dosud nebyla vytvořena zařízení, kde by byly poskytnuty příslušné znalosti o vzorcích normálního vývoje dítěte, v případě dítěte se speciálními potřebami (postižením) informace o jeho specifikách vývoje, pomoci a podpory.
- Chybí údaje a přehled o dětech vyloučených z předškolních programů z důvodu potřeby zvláštních vzdělávacích podmínek nebo přítomnosti zdravotního postižení.
- (Karapetyan, 2018, Karapetyan, Kirakosyan, Maruqyan, Muradyan, 2023)

Zlepšení péče o děti v raném věku je důležitým cílem pro RA, a proto se věnuje pozornost posilování rané intervence a podpoře rozvoje dětí v tomto klíčovém období. RA je zapojena do spolupráce s mezinárodními organizacemi a partnery, aby sdílela osvědčené postupy a zlepšila svou péči o děti v raném věku. V souvislosti s výše uvedenými problémy se stále stupňuje důležitost role a účast v zapojení rodin dětí se speciálními vzdělávacími potřebami nebo dětí se zdravotním postižením, což je zásadní a rozhodující v procesu včasné identifikace problému a realizace včasné intervence. (Karapetyan, 2018) Výrazněji se objevuje problém v okrajových regionech RA a v regionech sousedících s oblastí vojensky nestabilního Náhorního Karabachu.

V RA je respekt k rozmanitosti důležitým aspektem práce v oblasti rané intervence. V praxi je konkrétně zohledňováno několik specifických klíčových aspektů:

- **Kulturní citlivost:** Odborníci v rané intervenci jsou si vědomi různých kultur, tradic a hodnot charakteristických pro RA. To jim umožní lépe porozumět rodinám a dětem a zajistit, že intervenční strategie jsou přizpůsobeny specifickým potřebám každé rodiny.
- **Jazyková rozmanitost:** Respekt k rozmanitosti zahrnuje i zajištění komunikace ve vhodném jazyce pro rodiny a děti. V RA je úředním jazykem arménština, existují však i rodiny, které hovoří jinými jazyky. Zajištění tlumočnicků nebo odborníků, kteří ovládají více jazyků, může být klíčové pro účinnou komunikaci a spolupráci.
- **Vzdělávání a informace:** Respektování rozmanitosti zahrnuje i snahu vzdělávat rodiny o rané intervenci, speciálních potřebách a možnostech, které jsou jim k dispozici. To je důležité pro zajištění informovaných rozhodnutí a aktivní spolupráce rodin.
- **Spolupráce s komunitou:** Zapojení komunitních zdrojů a informací je důležité pro efektivní ranou intervenci. Respektování různých komunitních perspektiv a spolupráce s místními organizacemi může přispět k úspěchu programů rané intervence. V RA hraje komunita důležitou roli v podpoře dětí a rodin celkově.
- **Individuální přístup:** Každá rodina a každé dítě jsou jedinečné. Odborníci jsou schopni vytvořit individuální plány podpory, které zohledňují specifické potřeby a hodnoty každé rodiny.
- Celkově lze říci, že respekt k rozmanitosti je základním prvkem úspěšné rané intervence v RA. Multikulturní společnost v RA si je vědoma, že je nezbytné vytvářet inkluzivní prostředí, které respektuje kulturní, jazykovou a individuální rozmanitost, a tím umožní dětem se speciálními potřebami dosáhnout svého maximálního potenciálu

3. Společné charakteristiky rané péče/intervence v České republice a v Republice Arménie

Cesta k budování systému rané péče/intervence jako moderní technologie na podporu dětí se zdravotním postižením, která je popsána v předchozích kapitolách, nebyla přímočará ani v Republice Arménie ani v České republice. Každý systém měl a má svoji specifickou vývojovou cestu, která vychází z odlišných historických podmínek, odlišného sociokulturního prostředí, odlišné sociální politiky, z odlišného legislativního systému, ale cíle jsou celkově identické: komplexní péče, podpora, pomoc, intervence ve prospěch rodiny dítěte se zdravotním postižením nebo ohroženým vývojem v důsledku zdravotního postižení. Komparované systémy včasné intervence/ rané péče však mají, jak bylo souhrnně konstatováno na společné mezinárodní konferenci, na workshopech a kulatých stolech v rámci programu Erasmus+ základní společné tendence:

- Raná péče/intervence je chápána jako celostní, komplexní, multidimenzionální, otevřený, sociálně orientovaný a sociálně adaptivní systém, s komplexními filozofickými, věcnými, strukturovanými, procesními a dynamickými charakteristikami;
- Systémy kladou důraz na mezirezortní spolupráci; součástí týmu a rovnocenný partner – rodina;
- Raná péče/intervence je vnímána jako podmínka pro úspěšnou sociální inkluzi, má výrazný preventivní charakter v oblasti sociální exkluze, snižuje důsledky primárního postižení a zabraňuje vzniku postižení sekundárních;

- Raná péče/intervence je nabízena podle individuálních potřeb rodiny, rodinu posiluje a využívání jejího potenciálu tak, aby zvládla krizovou životní situaci a náročnou péči;
- V obou systémech došlo k posunu od typu intervence zaměřené jen na dítě k širšímu přístupu, který zahrnuje také rodinu, komunitu i prostředí obklopující dítě; společná témata – přístupnost, blízkost (proximita),
- V konceptech systému jsou zahrnuty poznatky z medicíny, pedagogiky, sociální práce a dalších společenských a technických věd a z toho vyplývající interdisciplinární týmová spolupráce;
- Pro oba systémy je důležitý screening a včasný začátek poskytování služeb;
- Raná péče/včasná intervence využívá lékařskou, psychologickou a pedagogickou diagnostiku rozvoje dítěte a fungování jeho rodiny, využívá vědecko-metodických přístupů k prevenci odlišného vývoje, k jeho reedukaci a kompenzaci;
- Raná péče/intervence je důležitá jak na profesní, tak i politické úrovni;
- Jednotlivé systémy dbají na kvalitu a návaznost poskytovaných služeb;
- Jedná se o služby bezplatné (ČR) či s minimální participací RA, finančně dostupné;
- Pracovníci jsou odborně školení a tvoří a sdílí metodický a didaktický materiál;
- Raná péče/intervence je prezentována mezi laickou i odbornou veřejností.
- Raná péče/intervence je velmi významné teoreticko-praktické téma;
- Rozvíjí se intenzivní mezinárodní spolupráce a výměna zkušeností, čehož důkazem je také projekt ERASMUS+, který je realizován na Katedře věd o výchově Fakulty filozofické Univerzity Pardubice.

Realizace rané péče/intervence je v obou zemích navržena tak, aby podporovala malé děti a jejich rodiny, které jsou ohroženy nebo byly identifikovány jako osoby s vývojovým zpožděním nebo postižením během nejkritičtější fáze lidského vývoje – od prenatální období až sedm let.

Raná péče/intervence se zaměřuje nejen na minimalizaci vlivu postižení dítěte při jeho vývoji, ale zejména na sociální začlenění dítěte a rodiny a jejich schopnost se s limitujícím postižením vyrovnat. Aktivita pro rodinu s ohroženým dítětem raného věku jsou výchozím zázemím pro společenskou, výchovnou i pedagogickou inkluzi dítěte a resocializaci a reinkluzi rodiny. (Šándorová, 2017)

4. Závěr

V předloženém odborném textu jsme si za cíl stanovili komparovat na základě dostupné legislativy, informací, odborného materiálu, vlastního pozorování a praxe systémy rané péče/intervence s akcentem na respektování rozmanitosti cílové skupiny dětí raného věku s postižením a jejich rodin a poskytnout klíčová zjištění, silné stránky a omezení a zároveň nabídnout vhled do důsledků pro politiku a praxi rané péče/intervence v České republice a v republice Arménie. Ranou péči/ intervenci můžeme považovat za preventivní, a to v prevenci druhotného postižení (je efektivní), v prevenci institucionalizované a ústavní péče (je ekonomická), v prevenci segregace (je etická). V kontextu daného tématu konference preventivní charakteristiky výrazně odráží respekt k rozmanitosti Tento trend naplňují jak Česká republika, tak také Republika Arménie.

Reference / Seznam citované literatury

- AZATYAN, Tereza, ed. Problemy i perspektivy razvitija inkluzivno obrazovanija v sovremennom obščestve. In: Kolektiv editorů. Inkluzivnoje obrazovanie: sovremennyje problemy i perspektivy Meždunarodnaja naučno-praktičeskaja konferencijaaja naučno-praktičeskaja konferencija. Jerevan: Arménská státní pedagogická univerzita Chačatura Abovjana, 2015, 368-374. ISBN není uvedeno.
- ČESKO. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In: Sbíрка zákonů České republiky. Praha, 2006, č. 108, částka 37/2006. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>
- KARAPETYAN, Siranush, Armine KIRAKOSYAN, Vera MARUQYAN a Svetlana MURADYAN. 2023 Early intervention for children with disabilities in the Republic of Armenia: legislation and reality in practice. In: *Comparative study on Inclusive Education in the Czech Republic and the Republic of Armenia.*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- KAFYAN, Ella Manvelovna. Analyz sostojanija inkluzivnogo doškolnogo i školnogo obučenija v obrazovatelnoj systeme Arménii. In: Kolektiv editorů. Inkluzivnoje obrazovanie: sovremennyje problemy i perspektivy: Meždunarodnaja naučno-praktičeskaja konferencijaaja naučno-praktičeskaja konferencija. Jerevan: Arménská státní pedagogická univerzita Chačatura Abovjana, 2015. 2014-2020. ISBN není uvedeno.
- KARAPETYAN, Yana. The comparison of early intervention in Armenia and Czech Republic. In: ŠÁNDOROVÁ, Zdenka, Kamila RŮŽIČKOVÁ, Tereza AZATYAN a Ella KAFYAN, ed. CURRENT TOPICS IN CZECH AND ARMENIAN SPECIAL PEDAGOGICAL THEORY AND PRACTICE. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2018, s. 41-44. ISBN 978-80-7560-181-0.
- MATĚJČEK, Zdeněk. Raná péče a její domácí kořeny. *Psychologie dnes*. Praha: Portál, 2002, 8(5), 4-8. ISSN 1212-9607.
- PEXIEDEROVÁ, Alena a Tereza HRADILKOVÁ. Raná péče: Vznik služeb a role rodičů v zemích EU. *Sociální politika*. 27(1), 7-9. ISSN 0049-0961.
- RA Minister of Health dated 20.09.2013 Order No. 53-N to approve the criteria for providing special and hard-to-reach diagnostic tests, the list of special and hard-to-reach diagnostic tests and the referral form for special and hard-to-reach diagnostic tests within the framework of state-guaranteed free medical care and services to the population under free and preferential conditions about
- RA Law on making amendments and additions to the law "On Preschool Education", 04. 05. 2022.
- RA Law "On Preschool Education", 15. 11. 2005.
- Resolution of the Government of the Republic of Armenia dated 10.09.2015. N 1035 on establishing the procedure and conditions for the provision of rehabilitation assistance and revoking the decisions of the Government of the Republic of Armenia n 1369 of September 22, 2006 and n 453 of April 12, 2007;
- Resolution of the Government of the Republic of Armenia dated 04.03.2004 N 318-N on free and preferential medical care and service guaranteed by the State.
- ŠÁNDOROVÁ, Zdenka. *Raná péče v referenčním poli speciální pedagogiky a sociálních služeb*. Pardubice: Polygrafické středisko Univerzity Pardubice, 2017. ISBN 978-80-7560-054-7.

Problematika zaměstnávání osob s duševním onemocněním jako peer pracovníků ve zdravotnických službách.

The employing people with mental illness as peer workers in health services.

Bohdan Koucký,¹ Jan Hloušek²

Abstrakt

V tomto příspěvku se zabýváme zaměstnáváním peer pracovníků v zařízeních poskytujících zdravotnické služby osobám s duševním onemocněním. V posledních několika letech probíhá v České republice reforma psychiatrické péče a díky ní se daří zavádět do praxe nové terapeutické postupy. Významnou roli začínají hrát komunita a svépomocné skupiny a také osoby se zkušeností, které se stále více uplatňují jako peer konzultanti. V našem příspěvku analyzujeme právní úpravu zaměstnávání osob s duševním onemocněním ve zdravotnických službách a poukážeme na rozpory s principy zákazu diskriminace.

Klíčová slova: Peer. Duševní onemocnění. Diskriminace. Právo na práci. Lidská práva.

Abstrakt v anglickém jazyce

In this paper, we deal with the employment of peer workers in facilities providing health services to people with mental illness. In last few years, the reform of psychiatric care has been underway in the Czech Republic, and thanks to it, it is possible to introduce new therapeutic procedures into practice. Community and self-supporting groups are starting to play an important role, as well as people with experience who are increasingly being exploited as peer consultants. In our article we analyze the legal regulation of employment of persons with mental illness in health services and point out contradictions with the principles of non-discrimination.

Klíčová slova v anglickém jazyce: Peer. Mental illness. Discrimination. Right to work. Human rights.

1. Úvod

Zaměstnávání osob s duševním onemocněním jako peer pracovníků ve zdravotnických službách představuje inovativní přístup, který získává stále větší pozornost v rámci sociálních a zdravotnických služeb. Peer konzultanti, tedy osoby, které samy prošly zkušeností s duševním onemocněním a úspěšně se z něj zotavily, přinášejí do péče unikátní perspektivu. Jejich osobní zkušenosti jim umožňují lépe porozumět pacientům, dodávat jim naději a motivovat je k aktivnímu zapojení do léčebného procesu.

Především se budeme zabývat legislativním rámcem, který definuje podmínky pro zaměstnávání osob s duševním onemocněním ve zdravotnických zařízeních, a konkrétními případy nemocí, jež vylučují nebo omezují jejich zdravotní způsobilost k výkonu povolání dle vyhlášky 271/2012 Sb.

Naším cílem není poskytnout komplexní přehled o současném stavu zaměstnávání peer konzultantů, ale spíše identifikovat výzvy, kterým čelí, a navrhnout možné cesty k překonání těchto překážek. Tím chceme přispět k širšímu pochopení a podpoře této důležité a prospěšné praxe, která má potenciál výrazně zlepšit kvalitu péče o osoby s duševním onemocněním.

¹ Ing., Mgr. Bohdan Koucký, LL.M., MBA, Vysoká škola zdravotnictva a sociální práce sv. Alžbety, n. o., bohdan.koucky@seznam.cz

² Mgr. Jan Hloušek, Ph.D., Ústav sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, jan.hlousek@uhk.cz

2. Role peer konzultanta v terapeutických programech ve zdravotnických zařízeních v České republice

Podle Davidsona (2006) jsou peer konzultanti osoby, které samy prošly zkušeností s duševním onemocněním, úspěšně se zotavily a nyní poskytují pomoc a podporu ostatním lidem s podobnými problémy. Tito konzultanti využívají své osobní zkušenosti k podpoře pacientů a jsou důležitou součástí multidisciplinárních týmů ve zdravotnických zařízeních, které zahrnují lékaře, psychoterapeuty, sestry a sociální pracovníky (Kašpar, Vaněk, 2014). V Českém prostředí se s peer konzultanty setkáváme až od roku 2013, což je výrazně později oproti např. USA, nebo Nizozemsku (Davidson, 2006).

Bártová (2021) zkoumala praktický přínos peer konzultantů a potvrzuje, že poskytují emocionální podporu pacientům, kteří procházejí podobnými obtížemi, jaké sami zažili. Motivují pacienty k aktivnímu zapojení se do léčby a zotavovacího procesu, čímž zvyšují jejich naději a sebevědomí. Sdílením svých vlastních zkušeností s duševním onemocněním a zotavením, peer konzultanti pomáhají pacientům lépe porozumět jejich situaci a ukazují, že zotavení je možné. Díky své vlastní zkušenosti s nemocí mají často větší důvěru pacientů než profesionální terapeuti, což usnadňuje otevřenou komunikaci.

Konzultanti poskytují pacientům informace o duševním zdraví, léčebných možnostech a dostupných službách a vzdělávají pacienty o důležitosti dodržování léčebných plánů a pravidelného sledování svého zdravotního stavu.

Další přínos spatřujeme v tom, že přítomnost peer konzultantů může zlepšit adherenci pacientů k léčbě a zvýšit jejich angažovanost v terapeutických programech založených na model komunitní péče, kde je důraz kladen na integraci a podporu v přirozeném prostředí pacientů. Konzultanti mohou fungovat jako most mezi zdravotnickým zařízením a komunitními službami.

3. Právní úprava zaměstnávání osob s duševním onemocněním a zákazu diskriminace

Právní úprava v oblasti zaměstnávání poskytuje osobám s duševním onemocněním poměrně robustní rámec pro ochranu jejich práv. Konkrétně se jedná zejména o zajištění rovného zacházení, zákaz diskriminace a podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením.

a. Mezinárodní právní úprava

Základ pro evropskou legislativu vytváří **Listina základních práv Evropské unie**. Článek 21 zakazuje jakoukoli diskriminaci, včetně diskriminace z důvodu zdravotního postižení. Článek 26 uznává právo osob se zdravotním postižením na opatření zajišťující jejich nezávislost, sociální a pracovní integraci. Na Listinu navazují dvě směrnice. **Směrnici Rady 2000/78/ES** ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání. Tato směrnice zakazuje diskriminaci z důvodu zdravotního postižení, včetně duševního onemocnění, v oblasti zaměstnání a povolání. Členské státy EU (tedy i Česká republika) tuto směrnici implementovala prostřednictvím národní legislativy (o tom níže). Doplňkově uvádíme též **Směrnici Rady 2000/43/ES** ze dne 29. června 2000, kterou se zavádí zásada rovného zacházení s osobami bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ. I když se tato směrnice primárně zaměřuje na diskriminaci z důvodu rasy a etnického původu, obsahuje také ustanovení o obecných principech rovného zacházení, které mohou být aplikovány i na další formy diskriminace, včetně zdravotního postižení. Česká republika je také vázána mezinárodní **Úmluvou OSN o právech osob se zdravotním postižením** vyhlášenou ve sbírce mezinárodních smluv pod číslem **10/2010 s. m.** Ačkoli není specificky právním předpisem EU, všechny členské státy EU a EU jako celek tuto úmluvu ratifikovaly.

Úmluva zavazuje státy k přijetí opatření pro podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením a zajištění rovného zacházení.

b. Česká právní úprava

Do vnitrostátní legislativy v oblasti ochrany před nerovným zacházením a diskriminací patří zejména:

- Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práva a svobod
- Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti
- Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce
- Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací (Antidiskriminační zákon)
- Vyhláška č. 271/2012 Sb., o stanovení seznamu nemocí, stavů nebo vad, které vylučují nebo omezují zdravotní způsobilost k výkonu povolání

Listina základních práv a svobod, která je součástí ústavního pořádku České republiky, obsahuje několik ustanovení zabývajících se zákazem diskriminace, která mohou být aplikována i na osoby s duševním onemocněním. **Článek 3 - Rovnost a zákaz diskriminace** zaručuje základní práva a svobody všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení. Přestože osoby s duševním onemocněním nejsou v tomto článku výslovně uvedeny, lze je chápat jako osoby „jiného postavení“. **Článek 10 - Právo na ochranu lidské důstojnosti, osobní cti, dobré pověsti a jména** garantuje každému člověku právo na to, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno. Toto ustanovení poskytuje ochranu před jakýmkoli jednáním, které by mohlo narušit důstojnost osob, což může být relevantní v kontextu diskriminace osob s duševním onemocněním. A nakonec **článek 31 - Právo na ochranu zdraví** garantuje každému člověku právo na ochranu zdraví. Občané mají na základě veřejného pojištění právo na bezplatnou zdravotní péči a na zdravotní pomůcky za podmínek, které stanoví zákon. To lze vnímat především ve vztahu osob s duševním onemocněním ke zdravotním rizikům vyplývajícím z výkonu konkrétní profese či povolání.

Antidiskriminační zákon č. 198/2009 Sb., zakazuje diskriminaci z důvodu zdravotního postižení, včetně duševního onemocnění, a ukládá povinnost zajistit rovné zacházení ve všech oblastech života, včetně zaměstnání. Přímá diskriminace je definována jako méně příznivé zacházení s osobou na základě jejího zdravotního postižení ve srovnatelné situaci.

Základní aplikační normou je **zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce**. Zákaz diskriminace nalezneme hned v **§ 1a - Základní zásady pracovněprávních vztahů** a podrobněji rozpracován je v **§ 16 - Rovné zacházení a zákaz diskriminace**. Explicitně pak stanoví v odstavci 2 zákaz jakékoliv diskriminace zaměstnanců z důvodu zdravotního postižení.

Zákaz diskriminace je rovněž upraven v **zákoně č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti**, a to konkrétně v §4 a to obdobně jako v zákoníku práce (viz výše).

Specifickou právní normou, která významným způsobem zasahuje do podmínek výkonu práce peer konzultanta ve zdravotnických zařízeních, je **zákon č. 96/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání**

a k výkonu činností souvisejících s poskytováním zdravotní péče a z něj vyplývající vyhláška Ministerstva zdravotnictví ČR č. 271/2012 Sb., která stanovuje seznam nemocí, stavů nebo vad, jež vylučují nebo omezují zdravotní způsobilost k výkonu povolání ve zdravotnických službách. Poslední dvě zmíněné právní normy představují významný nástroj pro regulaci zaměstnávání nelékařského personálu ve zdravotnických službách a domníváme se, že příliš úzká interpretace těchto předpisů má potenciál vytvářet rizika diskriminace pro osoby s duševním onemocněním, resp. peer konzultanty pracující v zařízeních zdravotnických služeb.

c. Výjimky ze zákazu diskriminace

Výjimky ze zákazu diskriminace představují odůvodnitelné situace, kdy ochrana jednoho právního zájmu má přednost před ochranu právního zájmu jiného. V zákoníku práce takovou výjimku najdeme v §16, odst 4., který dovoluje zaměstnavateli rozdílné zacházení se zaměstnanci, pokud to vyplývá z povahy pracovních činností nebo z podmínek jejich výkonu, které jsou podmíněny charakterem práce a které jsou přiměřené a nezbytné, popř. opatření směřující k předcházení nebo vyrovnání nevýhod, které vyplývají z příslušnosti fyzické osoby ke skupině vymezené některým z důvodů uvedených v antidiskriminačním zákonu. Co je však přiměřené a nezbytné zákon explicitně nevymezuje. Konkrétně se může jednat např. o přednost ochrany zdraví těhotné ženy a jejího plodu před ochranou rovného postavení a zákazu diskriminace. Přiměřenost se pak zužuje na takové situace, které mohou ženu bezprostředně ohrozit. Takové výjimky jsou v právu možné, ale z podstaty věci se musí jednat o individuálně posouzené výjimky a ani u tak zakořeněných představ, jako je neměnnost pohlaví, dnes dochází ke změně přístupu. Jde o to, že např. pohlaví dnes nevypovídá nic o fyzických dispozicích dotčené osoby, nehledě na to, že pohlaví lze v řadě evropských zemí změnit relativně snadno administrativním úkonem. Z tohoto pohledu je podle Schiekové (2007) medicínský přístup k definování diskriminačních důvodů sice jednodušší, než přístup sociální, ale v zásadě je již překonaný a evropská antidiskriminační legislativa vychází převážně z tohoto sociálního přístupu.

d. Rizika ve stávající právní úpravě

Vyhláška č. 271/2012 Sb. obsahuje seznam nemocí a stavů, které automaticky vylučují (bod A přílohy 1) nebo omezují (bod B přílohy 1) zdravotní způsobilost k výkonu nelékařských povolání. Konkrétní seznam je uveden v příloze 1.

Z hlediska zákazu diskriminace se nám jeví značně problematický výčet duševních poruch uvedených v bodě A přílohy 1, kde kromě závažných psychotických poruch v písm. b) jsou v písm. c) uvedeny chronické či recidivující poruchy nálad (manická epizoda, depresivní epizoda, bipolární afektivní porucha). Tím, že je způsobilost k výkonu povolání odepřena všem osobám s duševní poruchou zakládá pochybnost o nediskriminačním přístupu. Ba naopak samotný zákon v kombinaci s vyhláškou může být použit jako nástroj diskriminace.

Vyhláška u výčtu poruch v bodě A přílohy č. 1 nepředpokládá možnost individuálního posouzení každého případu zvlášť. Každý pacient je jedinečný a duševní onemocnění může mít různou míru vlivu na jejich schopnost vykonávat práci a také může mít různou dynamiku projevů v čase. Nedostatečné zohlednění individuálních okolností a rigidní aplikace vyhlášky může vést k nespravedlivému vyloučení schopných pracovníků.

Automatické vyloučení osoby s určitými duševními poruchami z výkonu nelékařských povolání je v rozporu s principem individuálního posouzení podle antidiskriminačního zákona. Vyhláška neumožňuje dostatečnou flexibilitu pro případy, kdy se zdravotní stav jednotlivce zlepšil natolik, že by mohli bezpečně vykonávat svou práci. Antidiskriminační zákon naopak požaduje, aby zaměstnavatelé přijímali přiměřená opatření k zajištění přístupu k zaměstnání pro osoby s duševním onemocněním.

Kromě rozporu s principem rovného zacházení může explicitní zahrnutí duševních onemocnění do seznamu stavů, které omezují způsobilost k výkonu povolání, posilovat stigmatizaci těchto onemocnění. Tento přístup může odradit osoby s duševním onemocněním od hledání pomoci nebo přiznání svého stavu, což může negativně ovlivnit jejich zdraví a profesní život. Důsledkem automatického vyloučení osob s duševním onemocněním z určitých profesí je snížení jejich šance na uplatnění na trhu práce.

e. Doporučení

Doporučujeme revizi vyhlášky č. 271/2012 Sb. s cílem zavést mechanismy pro individuální posouzení zdravotní způsobilosti a zohlednění aktuálního zdravotního stavu jednotlivce. Problematickým se v tomto jeví výčet uvedený v bodě A přílohy č. 1 vyhlášky.

Dále doporučujeme implementace podpůrných programů pro zaměstnávání osob s duševním onemocněním ve zdravotnických zařízeních, včetně možnosti práce s omezeními a pravidelných zdravotních hodnocení.

Jako významným faktorem se jeví zvýšení povědomí mezi zaměstnavateli a zaměstnanci o právech osob s duševním onemocněním a významu destigmatizace těchto onemocnění v pracovním prostředí.

4. Závěr

Na základě výše řečeného, můžeme konstatovat, že zaměstnávání osob s duševním onemocněním jako peer pracovníků ve zdravotnických službách přináší významné výhody. Peer konzultanti díky své osobní zkušenosti s duševními problémy poskytují unikátní formu podpory a empatie, která je často efektivnější než tradiční formy léčby.

Nicméně existují významné právní a zdravotní bariéry, které je nutné překonat, aby byla tato praxe plně integrovaná a efektivní. Vyhláška 271/2012 Sb. a další právní normy stále představují překážky, které omezují možnosti zaměstnávání těchto osob ve zdravotnických zařízeních. Diskriminační zákazy a požadavky na zdravotní způsobilost často komplikují, nebo dokonce znemožňují plné zapojení peer konzultantů do pracovního procesu.

Závěrem lze říci, že přestože legislativní prostředí pro zaměstnávání osob s duševním onemocněním jako peer pracovníků je složité a vyžaduje další úpravy, potenciál této praxe pro zlepšení kvality péče je značný. Budoucí kroky by měly směřovat k vytváření vhodnějších legislativních rámců a zajištění přiměřeného uspořádání na pracovištích, aby bylo možné plně využít přínosů, které peer konzultanti mohou nabídnout.

S prostorem pro zlepšení v legislativě a přístupu k zaměstnávání těchto pracovníků vidíme příležitost pro významné pozitivní změny, které mohou obohatit jak systém zdravotní péče, tak životy jednotlivců s duševním onemocněním.

Reference / Seznam citované literatury

- KAŠPAR, Michal, VANĚK, Tomáš. *První peer pracovníci u nás.*, Esprit, 2014a, roč. XVIII, č.2.
- DAVIDSON, Larry, CHINMAN, Matthew, SELLS, David, & ROWE, Michael. *Peer support among adults with serious mental illness: a report from the field.* Schizophrenia bulletin, 2006, 32(3), 443-450
- BÁRTOVÁ, Anna. *Prekarita práce peer konzultantů v oblasti péče o duševní zdraví.* Praha, 2021. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra sociologie. Vedoucí práce Dudová, Radka.
- SCHIEK, Dagmar, Lisa WADDINGTON a Mark BELL. *Cases, materials and text on national, supranational and international non-discrimination law.* Portland, Or.: Hart, 2007, s. 132. Casebooks on the common law of Europe. ISBN 978-1-84113-748-3

Sekce č. 4: Respekt k rozmanitosti v kontextu sociální práce s dospělými klienty ohroženými sociálním vyloučením

Tvorba a zavádění kritérií férové a inkluzivní sociální služby pro LGBTI+ klientelu v praxi

Creating and Implementing Criteria of Fair and Inclusive Social Services for LGBTI+ Clients

Jolana Novotná¹, Karolína Jelínková²

Abstrakt

Príspevek se zabývá výstupy pracovní skupiny MPSV, jejímž úkolem bylo zmapovat situaci v sociálních službách z hlediska férové a inkluzivní služby pro LGBTI+ klientelu, připravit doprovodné aktivity a zpracovat materiály, které by sociálním službám pomohly zajistit vyšší inkluzi LGBT+ osob z řad klientely, personálu a dobrovolníků*dobrovolnic. Pracovní skupina byla ustavena v rámci projektu Rozvoj sociálních služeb (reg. č. CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_017/0003739), klíčová aktivita 7 – Podpora legislativních a metodických změn v systému sociálních služeb a působila od poloviny roku 2020 do poloviny roku 2022. Výstupy zahrnují šetření, návrh kritérií LGBTI+ férové a inkluzivní služby, pilotní program s účastí šesti sociálních služeb, metodiku a příručku Sociální služba přátelská k LGBTI+ lidem. Příspěvek také seznámí se zkušenostmi jedné z těchto služeb – Domu na půl cesty v Brně. Cílem je zprostředkovat sociálním službám a dalším zájemcům z řad odborné veřejnosti informace o dostupné podpoře v této oblasti.

Klíčová slova: LGBTI+. Inkluzivní služby. Rozvoj služeb. MPSV. Kritéria. Pilotáž.

Abstract

The paper deals with the outputs of a working group of the Ministry of Labour and Social Affairs whose task was to map the situation in social services in terms of fair and inclusive services for LGBTI+ clients, to prepare accompanying activities and to develop materials that would help social services to ensure greater inclusion of LGBT+ people among clients, staff and volunteers. The working group was established under the project titled Development of Social Services (reg. no. CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_017/0003739), key activity 7 - Support for Legislative and Methodological Changes in the Social Services System and was active from mid-2020 to mid-2022. Outputs include a survey, a proposal for criteria for LGBTI+ fair and inclusive services, a pilot programme with the participation of six social services, a methodology and a brochure titled Social Service Friendly to LGBTI+ People. The paper also introduces the experience of one of these services, the Halfway House in Brno. The aim is to provide social services and other interested professionals with information about the support available in this area.

Keywords: LGBTI+. Inclusive Services. Services Development. MLSA. Criteria. Pilot Programme.

1. Úvod

V České republice není doposud obvyklé, že by klientela, personál nebo dobrovolníci*dobrovolnice sociálních služeb otevřeně a bez obav deklarovali svoji menšinovou sexuální orientaci nebo genderovou identitu, pokud to sami uznají za důležité. Stejně tak se najde jenom málo služeb, které systematicky a explicitně usilují o vytváření LGBTI+ přátelského prostředí, ať už ve vlastní organizaci, nebo prostřednictvím kritické sociální práce ve svém širším okolí a ve společnosti obecně. První pokusy o zmapování situace ve zdravotních a sociálních službách iniciovala nezisková organizace Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s. v rámci svého programu věnovaného LGBTI+ stárnutí.

¹ Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z. s.; e-mailová adresa: jolana.novotna@proud.cz

² Dům na půl cesty SOS Kotva, SOS dětské vesničky, z. s.; e-mailová adresa: karolina.jelinkova@sos-vesnicky.cz; Tel.: +420-724-316-605

V roce 2016 vydala výzkumnou zprávu LGBT seniři/rky – Neviditelná menšina. Situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče (Novotná, 2016), která dokládá malou informovanost a mnohdy i ochotu se informovat o specifikách LGBTI+ klientely na straně služeb a obavy stárnoucích LGBTI+ lidí z nerespektujícího přístupu personálu a/nebo ostatních klientů*klientek v případě nutnosti služby využít.

V následujících letech se vytvořila neformální skupina LGBTI+ i dalších neziskových organizací, akademiků*akademiček a odborníků*odbornic z praxe, kteří usilovali o systematictější uchopení tématu LGBTI+ inkluzivních služeb v celém spektru cílových skupin, tedy nejenom seniorů*seniorek. Ve spolupráci s tehdejšími řediteli odboru sociálních služeb a sociální práce MPSV Davidem Pospíšilem byla ustavena pracovní skupina pro LGBTI+ inkluzivní služby, která byla začleněna do projektu Rozvoje systému sociálních služeb. Ministryní v době vzniku skupiny byla Jana Maláčová (ČSSD), v době dokončení projektu ministerstvo vedl Marián Jurečka (KDU-ČSL). Agenda pracovní skupiny zahrnovala výzkum postojů sociálních služeb k LGBTI+ klientele, návrh kritérií pro LGBTI+ fěrovou a inkluzivní službu, ověření těchto kritérií v praxi šesti sociálních služeb, které pracovní skupina provedla pilotním programem, následnou úpravu kritérií a také zpracování materiálů - příručky a metodiky - určených dalším zájemcům o zavádění LGBTI+ inkluzivních služeb. Pracovní skupina vycházela ze zahraničních zkušeností (především německé organizace Schwulenberatung Berlin) i místní expertizy. Přestože činnost pracovní skupiny byla poznamenána opatřeními v souvislosti s pandemií onemocnění Covid-19 a personálními změnami po volbách do Poslanecké sněmovny České republiky v roce 2021, cíle, které si stanovila, se podařilo naplnit. Ideálním pokračováním této iniciativy by byl vznik subjektu, který by připravené materiály a procesy využil a dál rozvíjel např. formou certifikačního a vzdělávacího programu pro zájemce o LGBTI+ fěrové a inkluzivní služby, podobně jako tomu je např. v Německu nebo Nizozemsku. Protože v současnosti žádný takový subjekt v ČR neexistuje, naší snahou je o materiálech (viz podkapitoly 2.1. až 2.3. níže) umístěných na webových stránkách projektu¹ pod klíčovou aktivitou 7 a našich zkušenostech s kulturně kompetentní péčí o LGBTI+ klientelu informovat další aktéry, kteří mohou přispívat k vytváření respektujícího, fěrového a inkluzivního prostředí pro osoby s menšinovou sexuální orientací a genderovou identitou.

(Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2023a)

2. Výstupy pracovní skupiny

2.1 Výzkum postojů sociálních služeb k LGBTI+ klientele

Cílem výzkumu bylo zmapovat aktuální zkušenosti s prací s LGBTI+ klientelou, zda mají sociální služby dostatek informací k dané problematice a jaký jí přisuzují význam ve své každodenní práci.

Jako metoda sběru dat byl zvolen dotazník, který byl rozeslán všem sociálním službám v databázi MPSV a obsahoval celkem 36 otázek zaměřených na několik následujících oblastí:

- „Zkušenosti s LGBTI+ klientelou či personálem;
- Postoje k LGBTI+ osobám a jejich potřebám v sociální oblasti;
- Vzdělávání personálu v oblasti genderové, sexuální a vztahové rozmanitosti;
- Existence interních postupů pro práci s LGBTI+ klientelou;

¹ ČESKO. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Rozvoj systému sociálních služeb. Projekt. Výstupy a dokumenty.* [Online]. MPSV, ©2023. [cit. 2023-08-31]. Dostupné z: <http://rsss.mpsv.cz/projekt/vystupy-a-dokumenty/>. [cit. 2023-08-31].

- Charakteristiky oslovovaných sociálních služeb;
- Charakteristiky osoby, která vyplňovala dotazník.“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2021, s. 5)

Otázky v dotazníku byly různých typů – uzavřené otázky, škálové baterie i otevřená otázka, kde mohli respondenti uvést prakticky cokoli. Součástí zprávy z výzkumu byla analýza odpovědí na uzavřené otázky prezentovaná formou grafů s komentáři i analýza odpovědí na otevřenou otázku.

Dotazník byl anonymní, kontaktní údaje mohly sociální služby uvést pouze v případě, že měly zájem o vzdělávání nebo další spolupráci. Vyplnění dotazníku bylo dobrovolné.

Sběr dat proběhl v průběhu června 2021. Validních odpovědí na dotazník se shromáždilo 1649 z 5725 oslovených sociálních služeb, návratnost tedy činila 29 %.

Shrnující zpráva z výzkumu obsahuje tyto závěry:

- „Necelá polovina respondentů z řad sociálních služeb (44 %) souhlasí s tím, že potřebám LGBTI+ osob je ve společnosti věnována až příliš velká pozornost.
- Většina respondentů (92 %) rovněž souhlasí s tím, že se dle jejich zkušenosti potřeby LGBTI+ osob neliší od potřeb ostatních klientek či klientů, a že jejich služba dělá pro LGBTI+ osoby maximum (88 %).
- Větší část respondentů (81 %) pak souhlasí s tím, že pracovníci v sociálních službách by měli být seznámeni se specifiky práce s LGBTI+ osobami.
- Pokud jde o poskytování sociálních služeb LGBTI+ osobám, pouze 9 % respondentů uvedlo, že berou menšinovou sexuální orientaci nebo genderovou identitu klientů a klientek v potaz vždy, další čtvrtina (25 %) ji bere v potaz jen v případech, kdy to může mít vliv na poskytnutí sociální služby. Pro dvě třetiny (66 %) respondentů toto hledisko není relevantní.
- Nejmenší zájem o implementaci LGBTI+ témat do vnitřních materiálů panuje v oblasti zavedení i jiné možnosti, než je muž nebo žena, do dotazníku hodnocení kvality služby nebo v jiných formulářích, smlouvě a tak podobně.
- Více než dvě třetiny respondentů (70 %) uvedlo, že se jejich personál nevzdělává v otázkách LGBTI+ tematiky a ani o tom neuvažují, dalších 18 % o tom do budoucna uvažuje a jen malá část služeb (12 %) nechává svůj personál v této oblasti dle potřeby vzdělávat.“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2021, s. 4)

Odpovědi na otevřenou otázku „Pokud je ještě něco, co je z Vašeho pohledu důležité k tématu LGBTI+ osob v sociálních službách a v dotazníku to nebylo zmíněno, můžete se o tom rozepsat zde:“ byly řazeny od nejprogresivnějších, nejvíce liberálních a nejčastějších přes pozitivně kritické, neutrální po nejvíce negativní, nenávistné. Výskyt poslední kategorie včetně vulgarismů byl v prostředí sociálních služeb obzvláště zneklidňující.

Výzkumná zpráva v neposlední řadě obsahuje také popis situace v České republice, kvalitativní analýzu a identifikaci překážek v poskytování férové a inkluzivní služby LGBTI+ klientele na straně sociálních služeb.

(Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2021)

2.2 Kritéria pro LGBTI+ férovou a inkluzivní službu a jejich ověření v pilotním programu

Samotný pilotní program zavádění kritérií férové a inkluzivní sociální služby byl rozdělen do pěti fází. Nejprve došlo v Praze k úvodnímu setkání zástupců a zástupkyň MPSV, pracovní skupiny a vybraných sociálních služeb. Jednalo se o tyto sociální služby: Pečovatelská služba Rokytnice v Orlických horách, Dům na půl cesty SOS Kotva, Pečovatelská služba Život 90, Azylový dům Diakonie ČCE-SCPS, Centrum nové naděje, z. ú. a Nadace Bona. Kromě

vzájemného seznámení aktérů a představení myšlenky pilotáže bylo účelem schůzky prodiskutovat, co si pracovníci*pracovnice služeb představují pod pojmem LGBTI+ citlivá péče a jak je toto téma u nich ve službě uchopeno. Pracovnice*pracovníci sdíleli svá očekávání, ale také obavy ze zapojení do pilotáže, mezi kterými zaznívala obava, že nebude možné ověřit naplňování kritérií z důvodu absence LGBTI+ klientů*klientek, že by zavádění LGBTI+ férové péče mohlo odradit ostatní klientelu a donátory*donátorky, ale také obavy z nedostatečně citlivého přístupu k LGBTI+ klientele na straně pracovníků*pracovníků a ostatních klientů*klientek, stejně jako obava z administrativní zátěže.

Následovala návštěva pracovnice MPSV v jednotlivých službách. Během rozhovorů s pracovníci*pracovníky služby, ale i studiem interních materiálů a dokumentace pracovnice MPSV ověřovala vstupní naplňování kritérií před zahájením pilotáže. Ačkoliv se míra naplňování kritérií s ohledem na konkrétní typ služby lišila a služby neměly žádné či jen ojedinělé zkušenosti s tím, že by s nimi klienti*klientky sdíleli informaci o menšinové sexuální orientaci či genderové identitě, byla u služeb patrná vysoká míra vstřícnosti a otevřenosti přizpůsobovat klientkám*klientům adekvátní podporu dle jejich potřeb.

Ve třetí fázi programu došlo od listopadu 2021 do května 2022 k celkem pěti online tematickým setkáním, během kterých byly službám přednášeny informace o jednotlivých kritériích LGBTI+ férové a inkluzivní sociální služby a byly s nimi diskutovány jejich zkušenosti a postoje k daným tématům. Pracovní skupina vyhověla žádosti služeb o zasílání prezentací na setkání s předstihem, aby bylo dosaženo co možná nejvyšší efektivity schůzek. Služby prováděly průběžně a v rámci svých možností úpravy dokumentů, prostor a metodických postupů v souladu s kritérii férové a inkluzivní sociální služby pro LGBTI+ klientelu.

Následně provedla pracovní skupina vyhodnocení naplňování kritérií v jednotlivých službách a 22. 6. 2022 uskutečnila závěrečné setkání všech aktérů. Sociální služby měly možnost vyjádřit se k tomu, která kritéria se naplňovat dařila, která naopak méně a z jakých důvodů. Výsledkem pilotáže je úprava kritérií do finální podoby, která je zveřejněna na výše specifikovaných webových stránkách projektu Rozvoj systému sociálních služeb pod názvem „Návrh kritérií pro férovou a inkluzivní službu pro LGBTI+ klientelu“. Všechny zúčastněné sociální služby hodnotily účast jako přínosnou. Ocenily možnosti lépe se připravit na práci s LGBTI+ klientelou. Jedním z největších přínosů bylo „vyoutování“ dvou transgender klientů ve službě Dům na půl cesty po tom, co začala explicitně vyjadřovat respekt k menšinám. (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2023a)

2.3 Příručka a metodika

Příručka „Sociální služba přátelská k LGBTI+ lidem“ v části Specifika sociální práce s LGBTI+ lidmi osvětluje, proč je v prostředí sociálních služeb znalost specifik života LGBTI+ lidí důležitá, a ukazuje, jak může sociální služba, která je k těmto lidem přátelská, vypadat, jaké benefity může respektující přístup přinášet nejenom LGBTI+ lidem, a naopak že neporozumění životnímu kontextu LGBTI+ lidí může vést k nevhodnému zacházení či diskriminaci. Popisuje také důvody, proč jsou LGBTI+ lidé v sociálních službách často „neviditelní“. Příručka se opírá o životní příběhy skutečných lidí – z řad klientely i veřejnosti, aktuální vědecké poznatky a výsledky výzkumů z českého prostředí. Druhá, praktičtější část Cesty k LGBTI+ inkluzivní organizaci obsahuje šest oblastí (Jednání se zájemkyněmi a zájemci o službu; Bezpečí a jistota klientů a klientek; Úprava materiálů a užívaného jazyka; Adekvátní úprava prostor; Propojení s LGBTI+ komunitou; Podpora LGBTI+ zaměstnankyň a zaměstnanců), na které se organizace mohou konkrétně zaměřit. Na závěr každé oblasti je uvedena sekce Jak se vám daří? Poznávací znamení inkluzivní organizace. Jde o jakýsi kontrolní seznam signálů, procesních a organizačních nastavení. S jejich pomocí si mohou služby provést analýzu, jak inkluzivní vůči LGBTI+ lidem jsou, a zmapovat možnosti, jak

případně dál své kulturní kompetence v této oblasti zvyšovat. Na konci příručky jsou rovněž zařazeny kapitoly Příklady organizací, které v Česku řeší problematiku LGBTI+ lidí, Kontakty, Slovníček pojmů a Kam dál? Literatura k tématu. Příručka je jediným tištěným výstupem projektu a je k dispozici na MPSV. (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2022)

Jako praktický doplněk této příručky vznikla Metodika pro sociální služby přátelské LGBTI+ klientele, na jejíž tvorbě se podíleli zástupci*zástupkyně pilotních organizací. Nabízí ucelený přehled kritérií („poznávací znamení inkluzivní organizace), jejich podrobnější vysvětlení, praktické tabulky ke zmapování stavu před a po zavádění kritérií, více příkladů z praxe, cvičení na sebeuvědomění a mnoho dalších informací. (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2023b)

2.4 Zkušenosti Domu na půl cesty v Brně z pilotního programu a další sociálně kritické práce

Před vstupem do pilotáže zastávali pracovník a dvě pracovnice Domu na půl cesty (DPC) SOS Kotva názor, že plně postačuje, pokud podle svého přesvědčení poskytují službu všem klientům*klientkám stejně, tedy bez ohledu na jejich barvu pleti, rasu, náboženské vyznání, politické přesvědčení a sexuální orientaci či genderovou identitu, a mají tuto zásadu uvedenu v interním dokumentu. Hlavním motivem přihlášení se do pilotáže byla možnost dále se rozvíjet a zvyšovat kvalitu služby. Obavou bylo, aby nedocházelo ve službě k nepochopení záměru klientkami*klienty, a tím spíše diskriminaci LGBTI+ osob. S klienty*klientkami z řad sexuálních menšin měli pracovník i pracovnice několik málo zkušeností.

Počáteční stav DPC byl takový, že v prostorách, dokumentech a materiálech otevřenost vůči LGBTI+ lidem služba přímo nereflektovala a pracovnice s pracovníkem považovali také závazek nepřijatelnosti sexismu či diskriminace za samozřejmost, aniž by to navenek deklarovali. Na druhou stranu měli klienti*klientky možnosti o sobě v mnoha ohledech rozhodovat, včetně jejich rozložení na pokojích a toalety nebyly označeny a rozděleny na mužské a ženské. Při evaluaci spokojenosti klientek*klientů s jednotlivými oblastmi jejich života pracovník*pracovnice zmiňovali možnost mít partnera či partnerku.

Vždy po tematickém setkání MPSV, pracovní skupiny a služeb, během kterého vedoucí služby reflektovala možnosti úprav v DPC tak, aby se služba stávala LGBTI+ přátelskou, následovalo setkání vedoucí s kolegou a kolegyní. Společně diskutovali možné změny a případné obavy z nich. Pro zavedení konkrétního kritéria bylo nutné, aby s jeho aplikací neměl nikdo z týmu zásadní problém. Z toho důvodu např. nebyla na hlavní dveře vyvěšena duhová vlajka, ale byla umístěna na web služby.

(Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2023)

K překvapení týmu reagovali klientky a klienti služby více než vstřícně a s pochopením na to, že služba se rozvíjí v této oblasti a že otevřeně pojmenovává, že nebude tolerovat žádné projevy násilí či nesnášenlivosti vůči menšinám, včetně těch sexuálních. Bylo patrné vesměs pozitivní pozastavení se zájemců*zájemkyň při jednání nad tím, že kromě témat, jako je hledání zaměstnání, studium či finanční hospodaření, se mohou s pracovníci*pracovníkem bavit v rámci tématu mezilidských vztahů i případně o coming outu nebo tranzici.

V následujících měsících nezávisle na sobě prošli coming outem postupně dva klienti, kteří se otevřeně bavili o tom, že se narodili jako ženy, ale cítí se být muži. Pracovník a pracovnice tímto nebyli díky poctivé přípravě v rámci pilotáže zaskočení a rychle si zvykli na oslovování klienta jiným jménem. Citlivě s ním naplánovali, jak budou situaci komunikovat s ostatními klienty*klientkami, aby se cítil ve službě přijímaný a v bezpečí. Jednalo se i o případném přesunu na pokoj ke klientům mužům, ale rozhodl se zůstat u ženské spolubydlící, se kterou se znal a která s tím také souhlasila. Tým pracovníků DPC si všiml, že se ve službě mezi klientelou zvýšila míra tolerance a citlivosti.

Ač se ne všechna kritéria podařila ve službě naplnit a obtížný je doposud i přenos kritérií ze služby dále do organizace, efekt účasti v pilotáži přispěl k tomu, že se vedoucí služby nejen

zapojila do pracovní skupiny pod MPSV k vytvoření metodiky pro sociální služby, ale dále vyhledává příležitosti jak v rámci kritické sociální práce zlepšovat podmínky LGBTI+ osob v sociálních službách. O pilotáži a dostupných dokumentech, ale i svých zkušenostech informovala vedoucí DPC kolegy* kolegyně z SOS dětské vesničky, z. s., služby v pracovní skupině Case management v Brně a s kolegyní z nového DPC SOS Kotva Havířov a dokonce brněnskou klientkou uspořádaly workshop pro sociální služby v rámci akce Brno Pride Week. S kolegyní z pracovní skupiny se setkávaly s krajskou radní Jihomoravského kraje pro sociální a rodinnou politiku a následně uspořádaly kulatý stůl pro sociální služby se zájmem o toto téma. Výstupem bylo vytvoření seznamu možností služeb i krajského úřadu, jak podpořit rozvoj sociálních služeb, aby byly LGBTI+ senzitivní a jejich zavádění dle možností. Aktuálně se pracovnice a někteří klienti*klientky DPC SOS Kotva snaží natočit video na podporu uzákonění stejnopohlavních sňatků.

3. Závěr

Přestože v České republice není doposud LGBTI+ férová a inkluzivní služba v praxi organizací běžným jevem, patříme v rámci zemí střední a východní Evropy k těm nejprogresivnějším. Existují LGBTI+ organizace, akademici*akademičky, studenti*studentky sociální práce a jiných oborů i sociální služby a jejich personál, kteří aktivně usilují o respekt k rozmanitosti v této oblasti. Projekt MPSV a jeho pracovní skupina je dokladem toho, že se změny daří realizovat i na úrovni státní správy a samosprávy. Popsaná praxe Domu na půl cesty a zkušenosti dalších pilotních organizací ukazují, že tyto aktivity mají smysl a pomáhají LGBTI+ lidem být sami sebou a snižovat míru diskriminace těchto osob ve společnosti.

Reference / Seznam citované literatury

- NOVOTNÁ, Jolana (ed.). *LGBT seniori/rky – neviditelná menšina. Situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče*. Praha: Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s., 2016. ISBN 978-80-88175-07-0.
- ČESKO. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Metodika pro sociální služby přátelské LGBTI+ klientele*. [online]. MPSV, ©2023b. [cit. 2023-08-31]. Dostupné z: http://rsss.mpsv.cz/wp-content/uploads/2023/02/FINAL_-Metodika-LGBTI_komplet_verze_logo.pdf.
- ČESKO. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Shrnující zpráva z výzkumu postojů sociálních služeb k LGBT+ klientele*. [online] MPSV, ©2021 [cit. 2023-09-01]. Dostupné z: http://rsss.mpsv.cz/wp-content/uploads/2022/07/MPSV_vyzkumna_zprava_fin.pdf
- ČESKO. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Sociální služba přátelská k LGBTI lidem*. Praha: MPSV, 2022. ISBN 978-80-7421-251-2.
- ČESKO. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Závěrečná zpráva zhodnocení pilotáže kritérií LGBTI+ přátelské služby ve vybraných sociálních službách*. [online] MPSV, 2023a [cit. 2023-09-01]. Dostupné z: http://rsss.mpsv.cz/wp-content/uploads/2023/03/Z%C3%A1v%C4%9Bre%C4%8Dn%C3%A1-zpr%C3%A1va-z-pilot%C3%A1%C5%BEe_final_na-web.pdf

Incelové, nová cílová skupina pomáhajících profesí?

Zdeněk Čermák¹, Lucie Hájková²

Abstrakt

Příspěvek představuje problematiku mužů žijících v nedobrovolném celibátu, tzv. incelů. Pro tyto muže je charakteristické, že dlouhodobě selhávají v navazování partnerských, potažmo sexuálních vztahů, což u nich může vyvolávat nejrůznější formy duševních onemocnění nebo sexuálně nátlakové chování hraničící se sexismem. V České republice je v rámci pomáhajících profesí tato cílová skupina stále ještě ne příliš dobře popsána, proto se budeme v rámci příspěvku zabývat příčinami vzniku nedobrovolného celibátu (např. fyzický vzhled, nesmělost, sociální úzkost, duševní onemocnění, povahové vlastnosti, apod.) jeho projevy, omezeními, které přináší pro muže (např. sociální izolace, sexuální frustrace), ale také možnostmi pomoci, které jsou aktuálně dostupné v naší zemi (psychologické služby, služby krizové pomoci). Příspěvek má teoretický charakter, kdy jsme pracovali především metodou analýzy a kompilace zahraničních zdrojů.

Klíčová slova: Celibát. Incel. Sex. Vztah.

Abstract

The paper presents the issue of men living in involuntary celibacy, so-called incels. It is characteristic of these men that they fail to establish partner or sexual relationships for a long time, which can cause various forms of mental illness or sexually coercive behavior bordering on sexism. In the Czech Republic, this target group is still not very well described within the helping professions, so we will deal with the causes of involuntary celibacy (e.g. physical appearance, shyness, social anxiety, mental illness, character traits, etc.), its manifestations, the limitations it brings for men (eg social isolation, sexual frustration), but also the possibilities of help that are currently available in our country (psychological services, crisis assistance services). The contribution has a theoretical character, where we worked mainly by the method of analysis and compilation of foreign sources.

Keywords: Celibate. Incel. Sex. Relationship

1. Úvod

Mít sexuální a romantické touhy, ale nevykazovat žádnou romantickou ani sexuální aktivitu (Fernández Del Río a kol., 2019), tak bychom mohli definovat základní vzorec osob žijících v nedobrovolném celibátu, tzv. incelů. Někteří autoři udávají, že pro splnění kritéria nedobrovolného celibátu platí hranice 6 měsíců bez sexuální aktivity (Donnelly a kol., 2001), což může být poněkud hrubé kritérium s ohledem na životní situaci a osobnostní dispozice každého jedince, který míru uspokojení svých sexuálních potřeb může vnímat individuálně (Barták, 2023).

Podle Raque-Bogdana a kol. (2011) je pro člověka, stejně jako pro každého jiného společenského tvora přirozené, mít potřebu duševní, emoční a fyzické blízkosti, jejíž absence může v případě incelů vést k sexistickému myšlení spojeného se sociální dominancí v kombinaci se zranitelností vůči odmítnutí, což je další ze společných znaků subkultury incelů (Kelly a kol., 2022, Sparks a kol., 2022).

¹ Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta; *e-mailová adresa:* zdenek.cermak@upce.cz ; Tel.: +420-466-036-635

² Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta; *e-mailová adresa:* lucie.hajkova@upce.cz ; Tel.: +420-466-036-306

Tato nová subkultura skládající se z 99 % mužů (Speckhard a kol., 2021) v 94 % s heterosexuální orientací (Halpin, 2022) v naší zemi stále uniká dostatečné pozornosti akademických pracovníků z řad společensko-vědních disciplín, ale i praktikům v oblasti psychiatrie a psychologie, popř. krizové intervence, a to i přes to, že se jedná o osoby, které mají značné psychické obtíže ve svém životě, jež je mohou dovést až k tragickým řešením – spáchání trestného činu nebo sebevraždy (Barták, 2023).

Nezájem české odborné veřejnosti o nedobrovolný celibát, jeho příčiny, projevy a dopady na psychický život jedince, který v něm žije, znamená, že jsme při zpracování této problematiky odkázáni takřka výhradně na zahraniční zdroje, které ovšem nemusí zcela odrážet realitu života v nedobrovolném celibátu v naší zemi (Barták, 2023). Vzhledem k neexistenci kvalitních českých studií, které by se zabývaly problematikou incelů, jsme se rozhodli zpracovat tuto problematiku jako teoretický příspěvek pomocí rešerše dostupných zdrojů především ze zahraničí. Jedná se především o příspěvky v zahraničních periodících z oblasti sociologie a psychologie. Naším cílem přitom bylo popsat, jaké jsou příčiny vzniku nedobrovolného celibátu, jeho dopady do života jedinců – incelů, a jaké formy pomoci jim můžeme v České republice nabídnout.

2. Příčiny vzniku nedobrovolného celibátu

Donnelly a kolektiv v roce 2001 uveřejnili v *The Journal of Sex Research* výsledky průzkumu, který se zabýval příčinami vzniku nedobrovolného celibátu. Průzkum, přestože byl tvořen pouze 80 respondenty, odhalil, že nejběžnějšími důvody nedobrovolného celibátu je nesmělost (94 %), fyzický vzhled (47 %), nedostatek sociálních dovedností (41 %) a životní podmínky (20 %). Tyto výsledky byly potvrzeny v roce 2019 řeckým psychologem Apostolouem. V jeho studii o osamělosti, která čítá téměř 7000 reakcí, se nejčastěji objevovaly tyto důvody: fyzický vzhled (662), sebevědomí (544), lhostejnost (514), nedostatek sociálních dovedností (421) a introverze (411). Ve stejném roce nezávislý projekt *Love Not Anger* zveřejnil jedenáct nejčastějších příčin zahrnující sebevědomí (79 %), nedostatek sociálních dovedností (66 %), duševní poruchu (62 %), fyzický vzhled (47 %) či sociální úzkost (45 %). Další výzkumy, které se zabývaly problematikou nedobrovolného celibátu uvádí jako nejčastější důvody: fyzickou nezralost, obezitu a samotu (Halpern a kol., 2006). Haydon a kol. (2014) přidali mezi důvody náboženství a striktní výchovu. Kanadský výzkum odhalil příčinu nedobrovolného celibátu mimo jiné ve sdílené domácnosti s rodiči (Boislard a kol., 2016). Mnozí výzkumníci v současné době vysvětlují pokles sexuální aktivity mladé generace demotivací navazovat romantické vztahy. Nejčastějším důvodem bývá uváděna dostupnost rozmanitých stimulů včetně pornografie (Zimbardo, 2017; Lei a kol., 2021).

Z výsledků výše uvedených výzkumů lze říci, že fyzický vzhled je nejčastější příčina vzniku nedobrovolného celibátu. Navzdory složitosti komplexně vymezit fyzické vlastnosti žádoucího partnera z ženského pohledu, je nutno podotknout, že daní jedinci tyto žádoucí vlastnosti postrádají. Donnelly a kol. (2001) uvádí, že polovina incelů připisuje své panictví vzhledu. Úroveň hodnoty na poli pohlavního výběru podněcuje délka vousů, agresivní podoba tváře, maskulinní znaky, obvod pasu, ochlupení hrudi, osobní vůně, symetrie obličeje, šířka boků a ramen, tělesná hmotnost, velikost penisu, výška hlasu a zřetelnost čelisti. Přitažlivost určuje také vysoký vzrůst, který vyvolává pocit bezpečí (Barták, 2023).

Osobnostní charakteristiky mají zásadní vliv na výběr partnera. V současné době se badatelé pouze v ojedinělých případech zabývají souvislostí mezi nedobrovolným celibátem a zápornými vlastnostmi (Blake a kol., 2020). Jako problematické v otázce nedobrovolného celibátu se jeví nízké sebevědomí a nesmělost (Moldrup a kol., 2022). Za přitažlivé vlastnosti jsou považovány upřímnost, pracovitost, spolehlivost, laskavost a vsřícnost. Ženy

z dlouhodobého hlediska hledají spíše dominantní muže z důvodu ochrany před sexuálním násilím (Wilson a kol., 1997) a sebevědomé muže, kteří jsou kladně hodnoceni společností. Sociální úzkost zažívají nesmělí jedinci v interakci s okolím. Nesmělost je do určité míry vrozená a během svého života ji zažije téměř každý jedinec. Až třetina jedinců, které sužuje sociální úzkost, ji vnímá jako vážný problém v navazování vztahů. Sociální úzkost charakterizuje incelti, neboť jí trpí téměř všichni, vyjma každého dvacátého člena (Donnelly a kol., 2001). Tímto se nedostatek sebevědomí a vztahových kompetencí stává druhou nejběžnější příčinou nedobrovolného celibátu. Nesmělá osoba vykazuje nižší četnost pohlavního styku, z důvodu přemíry submisivity, relativně nízké hladině verbálních dovedností a s tím související bázlivosti v kontaktu s opačným pohlavím (Cantero a kol., 2016).

Incelti, jejichž nedobrovolný celibát zapříčinila duševní nemoc se nazývají „mentalceli“ (Regehr, 2022). Tuto skupinu tvoří sedm z deseti jedinců, kteří trpí depresemi nebo pocity úzkosti a každý čtvrtý jedinec s poruchou autistického spektra (Broyd a kol., 2022). Komplikovanost v navazování partnerského či sexuálního vztahu je způsobena omezeností sociálních dovedností (Weiss a kol., 2001). Přestože tito jedinci touží po milostném vztahu, zkušenost s pohlavním stykem má jen marginální část.

Mezi další příčiny nedobrovolného celibátu se řadí rodinná situace, kdy jsou chlapi vychováni pouze matkou-samoživitelkou (Grall, 2020). Kanadský psycholog Peterson (2019) v této souvislosti upozorňuje, na nemožnost oidipovské osoby překonat překážky a umožnit příchod dospělosti. V této souvislosti nelze opomenout ani příčinu tzv. kompetenční hierarchie, kdy existuje přímá úměra mezi bohatstvím a množstvím sexuálních příležitostí. Seznamovací aplikace ukazují, že úspěšnější v seznamování jsou muži, kteří se prezentují vyšším sociálním statutem, vyšší hladinou příjmů a možností kariérního růstu než muži, které v seznamování limituje nezaměstnanost či nízké příjmy (Apostolou, 2019).

3. Dopady nedobrovolného celibátu do života jedince

Nedobrovolný celibát ovlivňuje negativním způsobem života každého jedince. Pokud muž žije v nedobrovolném celibátu delší dobu, utíká do prostředí vlastní imaginace, kde se skrže opakování nezdařilých pokusů, snaží zvrátit opakující se odmítnutí v reálném světě, což může v některých případech vést až k násilným tendencím. Autoři nejčastěji jmenují dva závažné dopady nedobrovolného celibátu na jedince – sexuální frustrace a sociální izolace.

Již v období druhé světové války humanistický psycholog Abraham Maslow sestavil koncept hierarchického uspořádání lidských potřeb, ve kterém sexuální potřebu zařadil vedle potravy, spánku, tepla, ... do základních fyziologických potřeb. Twenge a kol. (2019) poukazuje na stále se snižující počet sexuálně aktivních jedinců, přestože dostupnost pornografie je snazší a společností více tolerována, než jak tomu bylo v minulých letech. Ueda a kol. (2020) uvádí, že v uplynulých dvanácti měsících celá třetina amerických mužů byla celibátních. Nedostupnost sexuálních příležitostí zvyšuje riziko znásilnění.

Sexuální aktivita ztělesňuje důležitý aspekt navozující úroveň celkové spokojenosti, životní pohody, společenské postavení a efektivní hubnutí. Trendem posledních několika let je vzrůstající zájem, zejména u mužské populace a svobodných jedinců, o filmy pro dospělé (Miller a kol., 2019). Pornografický obsah vedle pozitivních vlivů má i vlivy negativní, které však převažují. Konkrétně se jedná o agresivní sexuální chování, cynickou promiskuitu, devalvací monogamie, dehumanizaci opačného pohlaví či nereálná očekávání. Toto může mít za následek omezení fantazie, nízké sebevědomí, erektilní dysfunkci, psychické poruchy nebo sexuální frustraci (Doran a kol., 2014; Peter a kol., 2016).

Jedinec, který žije v manželství či partnerském vztahu má kvalitnější úroveň fyzického zdraví, psychického stavu, životní pohody a dožívá se průměrně vyššího věku (Brown a kol., 2000).

Oproti tomu jedinec žijící v sociální izolaci se potýká s nízkým sebevědomím, pocity deprese, apatickým jednáním, duševní zátěží, fyzickými potížemi, kardiovaskulárním onemocněním, ale také ustavičnou vyčerpaností, životní nespokojeností, předčasnou smrtí či sebevražednou tendencí (Barták, 2023). Toto vše může mít za následek nárůst agresivního chování, což bylo potvrzeno nárůstem výskytu domácího násilí během pandemie Covid-19 (Roesch a kol., 2020). Sociální izolace a s ní související osamělost komplikuje život každého třetího jedince v rozvinutých kulturách, přičemž jejich počet neustále stoupá (Twenge a kol., 2021). Vojtko (2020) uvádí, že nenaplněnost lásky, i té fyzické, způsobuje ohrožení samotného bytí člověka. Absence tělesného doteku vyvolává emoční deprivaci a sociální problémy. Osamělost je nebezpečná zejména pro mladé muže, neboť dívky již v období dospívání disponují větším množstvím blízkých přátel. Odborné výzkumy zjistily, že sociální izolace intenzivněji ovlivňuje muže v rámci depresí, životní nespokojenosti a výskytu sebevražd (Van De Velde a kol., 2010).

4. Možnosti pomoci incelům

Pro muže, žijící v nedobrovolném celibátu v současné době v naší zemi neexistují žádné specifické služby. Pokud se ovšem rozhodnou řešit své psychické problémy a s tím i spojené negativní sociální důsledky (jako je například pocit samoty), je pro ně dostupný systém služeb v komerčním, státním a neziskovém sektoru.

Vzhledem k tomu, že psychické problémy incelů mají dlouhodobý charakter, a navíc jsou jejich zdrojem různé příčiny jako například šikana v dětství, nejistá vyvíjející se vazba k rodičům, trauma s postupným rozvojem chronické postraumatické poruchy, dysmorfofobie, sociální úzkosti, se pro incely jeví jako vhodná dlouhodobá spolupráce s psychoterapeutem v kombinaci s psychologem ev. psychiatrem, pokud by psychický stav jedince vyžadoval medikamentózní podporu.

V případě zvládnání krizových situací spojených se stavem akutní psychické dekompenzace v podobě krize mohou incelům pomoci v České republice velmi dobře etablované krizové služby, které mají ve většině případů anonymní charakter. Mezi ně můžeme zařadit například ambulantní krizová centra, online krizové poradny, krizové linky, ale také například krizové chaty (Zákon č. 108/2006 Sb.). Právě krizové chaty se jeví jako jedna z nejdostupnějších metod, která může incelům pomoci v případě jejich akutní potřeby. Jedná se o službu, která je dostupná v jejich přirozeném světě (ve světě online komunikace), je anonymní, nelze poznat, jestli na druhé straně odpovídá žena nebo muž a co je velmi důležité, v rámci této služby je možné sdílet bezpečně jakýkoliv obsah související s povahou psychických obtíží.

Přestože jsou v našem prostředí poměrně široké možnosti podpory pro muže žijící v nedobrovolném celibátu, nedokážeme však jednoznačně říct, zda tito muži tyto služby využívají. Je totiž nutné si uvědomit, že komunita incelů se vzájemně podporuje prostřednictvím online komunikace, kdy dochází k vzájemné podpoře v normalizaci jejich prožívání. Tím se významně snižuje pravděpodobnost, že si konkrétní muž uvědomí podstatu jeho problému a řešení svých problémů začne hledat sám u sebe, a ne v mizogynii a dalších nenávistných projevech realizovaných proti ženám (Bratich a kol., 2019).

Jako zvláště výhodné se jeví také využití programů pro zvládnání agresivity a vzteku u mužů. Ty v našem prostředí organizuje Liga otevřených mužů (2023), která nabízí i další řadu kurzů, které napomáhají mužům v lepší vztahové orientaci nejen ve vztahu k ženám, ale i k dětem a k rodinnému soužití obecně. Liga otevřených mužů navíc realizuje i akreditovaný kurz pro odborníky, prostřednictvím něhož se snaží šířit metody a techniky zvládnání agrese a vzteku do dalších organizací a tím je tak zpřístupnit většímu množství mužů, kteří takovou službu vyhledávají.

Eticky i právně hraniční formou služby pro muže, kteří mají potíže v prožívání a realizaci vlastní sexuality, je služba sexuální asistence. Přestože je v našich podmínkách tato služba již

několik let aktivně realizována, její legislativní ukotvení i obeznámení společnosti s jejími metodami je na velmi nízké úrovni. Sexuální asistenci, jako odbornou službu pro osoby se zdravotním postižením v naší zemi jako první začala nabízet organizace Rozkoš bez rizika z.s., která vyškolila v profesi sexuálních asistentek bývalé pracovnice v sex byznysu. Z této organizace se později vydělil současný garant této služby organizace Freya z.s., která krom zprostředkování sexuální asistence nabízí především metodické konzultace pro služby i jednotlivce, a to v oblasti prožívání a realizace vlastní sexuality. Realizuje také dlouhodobý výcvik pro profesionální poradce v této oblasti a také pro sexuální asistenty a asistentky (Freya, 2023).

5. Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo popsat, jaké jsou příčiny vzniku nedobrovolného celibátu, jeho dopady do života jedinců – incelů a jaké formy pomoci jim můžeme v České republice nabídnout. K naplnění tohoto cíle jsme zvolili teoretický design s použitím zahraničních zdrojů v oblasti pomoci incelům aplikovaných na prostředí systému českých odborných služeb pro osoby s psychickými potížemi a v oblasti podpory sexuality. V úvodu jsme si představili základní vymezení nedobrovolného celibátu, demografické parametry subkultury incelů i fakt, že v našem prostředí se jedná o novou dosud ne příliš dobře popsanou cílovou skupinu výzkumu v oblasti psychologie, sociologie, ale například také sociální práce. Jako hlavní příčiny vzniku nedobrovolného celibátu jsme označili oblasti týkající se duševního zdraví, vzhledu, sociálních úzkostí, mediálního obrazu ženství a mužství, kompetenční hierarchie apod. V kapitole mapující důsledky nedobrovolného celibátu jsme zmínili problematiku sociální izolace, sebevražedného jednání, zhoršeného psychického atd. V předposlední kapitole našeho příspěvku jsme se pak věnovali tomu, jaké možnosti nabízí odborné služby v České republice pro řešení této problematiky. S ohledem na možné příčiny nedobrovolného celibátu jsme zmínili nutnost dlouhodobé spolupráce s psychoterapeutem, přes krizové služby až po úzce specializovaná odvětví odborného poradenství v oblasti zvládání vzteku a bezpečného prožívání vlastní sexuality.

Reference / Seznam citované literatury

- APOSTOLOU, Menelaos. Why Men Stay Single? Evidence From Reddit. *Evolutionary Psychological Science* [online]. 2019, 5(1), 87-97 [cit. 22.8.2023]. ISSN 2198-9885. Dostupné z: doi.org/10.1007/s40806-018-0163-7.
- BARTÁK, Kryštof. *Fenomén nedobrovolného celibátu*. Pardubice 2023. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra věd o výchově.
- BLAKE, Khandis, GODWIN, Megan a WHYTE, Stephen. „I Sexually Identify as an Attack Helicopter“: Incels, Trolls, and Non-Binary Gender Politics Online. *First Monday* [online]. 2020, 25(9), 1-18 [cit. 29.8.2023]. ISSN 1396-0466. Dostupné z: doi.org/10.5210/fm.v25i9.10601.
- BOISLARD, Marie-Aude, VAN DE BONGARDT, Daphne a BLAIS, Martin. Sexuality (and Lack Thereof) in Adolescence and Early Adulthood: A Review of the Literature. *Behavioral Sciences* [online]. 2016, 6(1), 1-24 [cit. 30.8.2023]. ISSN 2076-328X. Dostupné z: doi.org/10.3390/bs6010008.
- BRATICH, Jack a BANET-WEISER, Sarah. From Pick-Up Artists to Incels: Con(fidence) Games, Networked Misogyny, and the Failure of Neoliberalism. *International Journal of*

- Communication* [online]. 2019, 13(1), 5003- 5027 [cit. 5.9.2023]. ISSN 1932-8036. Dostupné z: ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/13216.
- BROYD, Josephine, BONIFACE, Lauren, PARSONS, Damon a kol. Incels, Violence and Mental Disorder: A Narrative Review With Recommendations for Best Practice in Risk Assessment and Clinical Intervention. *BJPpsych Advances* [online]. 2022, 28(7), 1-11 [cit. 25.8.2023]. ISSN 2056-4686. Dostupné z: doi.org/10.1192/bja.2022.15.
- CANTERO, María-José, ALFONSO-BENLLIURE, Vicente a MELERO, Remedios. Creativity in Middle Childhood: Influence of Perceived Maternal Sensitivity, Self-Esteem, and Shyness. *Creativity Research Journal* [online]. 2016, 28(1), 105-113 [cit. 26.8.2023]. ISSN 1532-6934. Dostupné z: doi.org/10.1080/10400419.2016.1125246.
- ČESKO. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010–2023 [cit. 4. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>.
- DONNELLY, Denise, BURGESS, Elisabeth, ANDERSON, Sally a kol. Involuntary Celibacy: A Life Course Analysis. *The Journal of Sex Research* [online]. 2001, 38(2), 159-169 [cit. 20.8.2023]. ISSN 1559-8519. Dostupné z: doi.org/10.1080/00224490109552083.
- DORAN, Kirk a PRICE, Joseph. Pornography and Marriage. *Journal of Family and Economic Issues* [online]. 2014, 35(4), 489-498 [cit. 28.8.2023]. ISSN 1573-3475. Dostupné z: doi.org/10.1007/s10834-014-9391-6.
- FERNÁNDEZ DEL RÍO, Elena, RAMOS-VILLAGRASA, Pedro J., CASTRO, Ángel a kol. Sociosexuality and Bright and Dark Personality: The Prediction of Behavior, Attitude, and Desire To Engage in Casual Sex. *International Journal of Environmental Research and Public Health* [online]. 2019, 16(15), 1-12 [cit. 24.8.2023]. ISSN 1660-4601. Dostupné z: doi.org/10.3390/ijerph16152731.
- Freya. *Freya - Institut sexuality a vztahů* [online]. Praha: Freya, c2023 [cit. 4.9.2023]. Dostupné z: <https://www.freya.live/cs>.
- GRALL, Timothy. Custodial Mothers and Fathers and Their Child Support: 2017. In: *United States Census Bureau* [online]. 1.5.2020 [cit. 28.8.2023]. Dostupné z: [census.gov/library/publications/2020/demo/p60-269.html](https://www.census.gov/library/publications/2020/demo/p60-269.html).
- HALPERN, Carolyn Tucker, WALLER, Martha W., SPRIGGS, Aubrey a kol. Adolescent Predictors of Emerging Adult Sexual Patterns. *Journal of Adolescent Health* [online]. 2006, 39(6), 1-10 [cit. 23.8.2023]. ISSN 1879-1972. Dostupné z: doi.org/10.1016/j.jadohealth.2006.08.005.
- HALPIN, Michael. Weaponized Subordination: How Incels Discredit Themselves To Degrade Women. *Gender & Society* [online]. 2022, 36(6), 813-837 [cit. 24.8.2023]. ISSN 1552-3977. Dostupné z: doi.org/10.1177/08912432221128545.
- HAYDON, Abigail A., CHENG, Mariah M., HERRING, Amy H. a kol. Prevalence and Predictors of Sexual Inexperience in Adulthood. *Archives of Sexual Behavior* [online]. 2014, 43(2), 221-230 [cit. 25.8.2023]. ISSN 1573-2800. Dostupné z: doi.org/10.1007/s10508-013-0164-3.
- KELLY, Megan, DIBRANCO, Alex a DECOOK, Julia R. Misogynist Incels and Male Supremacist Violence. In: CARIAN, Emily K., DIBRANCO, Alex a EBIN, Chelsea (ed.). *Male Supremacism in the United States* [online]. 44 Londýn: Routledge, 2022, s. 164-180 [cit. 22.8.2023]. ISBN 978-1-003-16472-2. Dostupné z: doi.org/10.4324/9781003164722-11.
- LEI, Lei a SOUTH, Scott J. Explaining the Decline in Young Adult Sexual Activity in the United States. *Journal of Marriage and Family* [online]. 2021, 83(1), 280-295 [cit. 5.9.2023]. ISSN 1741-3737. Dostupné z: doi.org/10.1111/jomf.12723.
- Liga otevřených mužů. *Liga otevřených mužů* [online]. Praha: Liga otevřených mužů, c2023 [cit. 4.9.2023]. Dostupné z: <https://ilom.cz>.

- MILLER, Dan J., MCBAIN, Kerry A., LI, Wendy W. a kol. Pornography, Preference for Porn-Like Sex, Masturbation, and Men's Sexual and Relationship Satisfaction. *Personal Relationships* [online]. 2019, 26(1), 93-113 [cit. 25.8.2023]. ISSN 1475-6811. Dostupné z: doi.org/10.1111/pere.12267.
- MOLDRUP, Benjamin H. B. a JENSEN, Asger. Hidden Tragedies of the Self: The Stalemate of Involuntary Celibacy. *Human Arenas* [online]. 2022, 5(5), 1-10 [cit. 25.8.2023]. ISSN 2522-5804. Dostupné z: doi.org/10.1007/s42087-021-00263-6.
- PETER, Jochen a VALKENBURG, Patti M. Adolescents and Pornography: A Review of 20 Years of Research. *The Journal of Sex Research* [online]. 2016, 53(4-5), 509-531 [cit. 30.8.2023]. ISSN 1559-8519. Dostupné z: doi.org/10.1080/00224499.2016.1143441.
- PETERSON, Jordan B. *12 pravidel pro život*. Praha: Argo, 2019. ISBN 978-80-257-2792-8.
- RAQUE-BOGDAN, Trisha L., ERICSON, Sara K., JACKSON, John a kol. Attachment and Mental and Physical Health: Self-Compassion and Mattering As Mediators. *Journal of Counseling Psychology* [online]. 2011, 58(2), 272-278 [cit. 21.8.2023]. ISSN 1939-2168. Dostupné z: doi.org/10.1037/a0023041.
- REGEHR, Kaitlyn. In(cel)doctrination: How Technologically Facilitated Misogyny Moves Violence off Screens and On to Streets. *New Media & Society* [online]. 2022, 24(1), 138-155 [cit. 23.8.2023]. ISSN 1461-7315. Dostupné z: doi.org/10.1177/1461444820959019.
- Research. *Love Not Anger* [online]. 1.6.2019 [cit. 1.9.2023]. Dostupné z: lovenotanger.org/res.
- ROESCH, Elisabeth, AMIN, Avni, GUPTA, Jhumka a kol. Violence Against Women During Covid-19 Pandemic Restrictions. *The BMJ* [online]. 2020, 369(1712), 1-2 [cit. 2.9.2023]. ISSN 1756-1833. Dostupné z: doi.org/10.1136/bmj.m1712.
- SPARKS, Brandon, ZIDENBERG, Alexandra M. a OLVER, Mark E. An Exploratory Study of Incels' Dating App Experiences, Mental Health, and Relational Well-Being [online]. 2022, 1-39 [cit. 29.8.2023]. Dostupné z: doi.org/10.13140/rg.2.2.29838.23362.
- SPECKHARD, Anne, ELLENBERG, Molly, MORTON, Jesse a kol. Involuntary Celibates' Experiences of and Grievance Over Sexual Exclusion and the Potential Threat of Violence Among Those Active in an Online Incel Forum. *Journal of Strategic Security* [online]. 2021, 14(2), 89-121 [cit. 21.8.2023]. ISSN 1944-0472. Dostupné z: doi.org/10.5038/1944-0472.14.2.1910.
- TWENGE, Jean M. a PARK, Heejung. The Decline in Adult Activities Among U.S. Adolescents, 1976-2016. *Child Development* [online]. 2019, 90(2), 638-654 [cit. 25.8.2023]. ISSN 1467-8624. Dostupné z: doi.org/10.1111/cdev.12930.
- TWENGE, Jean M., HAIDT, Jonathan, BLAKE, Andrew B. a kol. Worldwide Increases in Adolescent Loneliness. *Journal of Adolescence* [online]. 2021, 93(1), 257-269 [cit. 2.9.2023]. ISSN 1095-9254. Dostupné z: doi.org/10.1016/j.adolescence.2021.06.006.
- UEDA, Peter, MERCER, Catherine H., GHAZNAVI, Cyrus a kol. Trends in Frequency of Sexual Activity and Number of Sexual Partners Among Adults Aged 18 to 44 Years in the U.S., 2000-2018. *JAMA Network Open* [online]. 2020, 3(6), 1-15 [cit. 24.8.2023]. ISSN 2574-3805. Dostupné z: doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.3833.
- VAN DE VELDE, Sarah, BRACKE, Piet a LEVECQUE, Katia. Gender Differences in Depression in 23 European Countries. Cross-National Variation in the Gender Gap in Depression. *Social Science & Medicine* [online]. 2010, 71(2), 305-313 [cit. 2.9.2023]. ISSN 1873-5347. Dostupné z: doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.03.035.
- VOJTKO, Honza. *Vztahy a mýty*. Praha: Paseka, 2020. ISBN 978-80-7637-036-4.
- WEISS, Mary Jane a HARRIS, Sandra L. Teaching Social Skills to People With Autism. *Behavior Modification* [online]. 2001, 25(5), 785-802 [cit. 23.8.2023]. ISSN 1552-4167. Dostupné z: doi.org/10.1177/0145445501255007.

WILSON, Margo a MESNICK, Sarah L. An Empirical Test of the Bodyguard Hypothesis. In: GOWATY, Patricia Adair (ed.). *Feminism and Evolutionary Biology* [online]. New York: Springer, 1997, s. 505-511 [cit. 21.8.2023]. ISBN 978-1-4615-5985-6. Dostupné z: doi.org/10.1007/978-1-4615-5985-6_21.

ZIMBARDO, Philip a COULOMBOVÁ, Nikita D. *Odpojený muž*. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-247-5797-1.

Konzekvencie zmeny klímy na seniorskou populáciu

The Consequensis of climate change on the senior population

PhDr. Zuzana Draková, Ph.D.¹

Abstrakt

Zmena klímy má výrazný dopad na všetky vekové skupiny našej populácie. Vo všeobecnosti však seniori predstavujú jednu z najzraniteľnejších skupín obyvateľstva, na ktorú je potrebné zamerať zvýšenú pozornosť. S pribúdajúcim vekom môžu byť seniori zásadným spôsobom ovplyvnení extrémnymi výkyvmi teplôt a ďalšími environmentálnymi zmenami, na ktoré poukazujeme v predloženom príspevku. Je nevyhnutné, aby sme im v takýchto záťažových situáciách boli nápomocní a v rámci kolektívnej zodpovednosti si uvedomili, že postarať sa o starších ľudí je nielen naša morálna povinnosť, ale aj investícia do udržateľného a zdravého spoločenského prostredia.

Kľúčové slová: Seniori. Zmena klímy. Konzekvencie. Kolektívna zodpovednosť.

Abstract

Climate change has a significant impact on all age groups of our population. In general, however, seniors represent one of the most vulnerable groups of the population, on which it is necessary to focus increased attention. With increasing age, seniors can be significantly affected by extreme temperature fluctuations and other environmental changes, which we point out in the submitted contribution. It is essential that we help them in such burdensome situations and, as part of our collective responsibility, realize that taking care of the elderly is not only our moral duty, but also an investment in a sustainable and healthy social environment.

Key words: Seniors. Climate change. Consequence. Collective responsibility.

1.Úvod

Môžeme pozorovať, že svet okolo nás sa dynamicky mení v rôznych sférach nášho života. Je nemožné pochybovať, že zmena klímy predstavuje jednu z najväčších výziev súčasnej doby, so zásadnými konzekvenciami na všetky vekové kategórie našej populácie. Problém je však oveľa komplexnejší, ako na prvý pohľad môže vyzerať. Bod záujmu v našom príspevku je v tejto súvislosti osobitná pozornosť cieľovej skupine seniorov, ktorí predstavujú jednu z najzraniteľnejších skupín nášho obyvateľstva. S pribúdajúcim vekom sa u človeka schopnosť adaptácie na extrémne teploty a ďalšie nemalé environmentálne zmeny výrazným spôsobom znižuje, čo môže seniora značne diskvalifikovať, pretože to vedie k zvýšenej náchylnosti na kumulovanie zdravotných problémov a v mnohých prípadoch aj k sociálnej izolácii. Predložený príspevok sa zameriava na pertraktovanie uvedenej problematiky spojenej s konzekvenciami klimatických zmien na starších ľuďoch. Seniori sú často vystavení vyššiemu riziku tepelných vln, znečistenia ovzdušia a ďalších environmentálnych hrozieb.

¹ Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, *e-mailová adresa:*
zuzana.drakova@ucm.sk

Uvedené fakty môžu mať závažné dôsledky na ich fyzické a psychické zdravie, ale aj na sociálnu a ekonomickú situáciu, čím apelujeme na potrebu intervencie v podobe zavedenia konkrétnych systematických krokov a cieľeného prístupu k ochrane tejto vekovej skupiny obyvateľstva.

2. Seniori jako bod záujmu v kontexte zmeny klímy

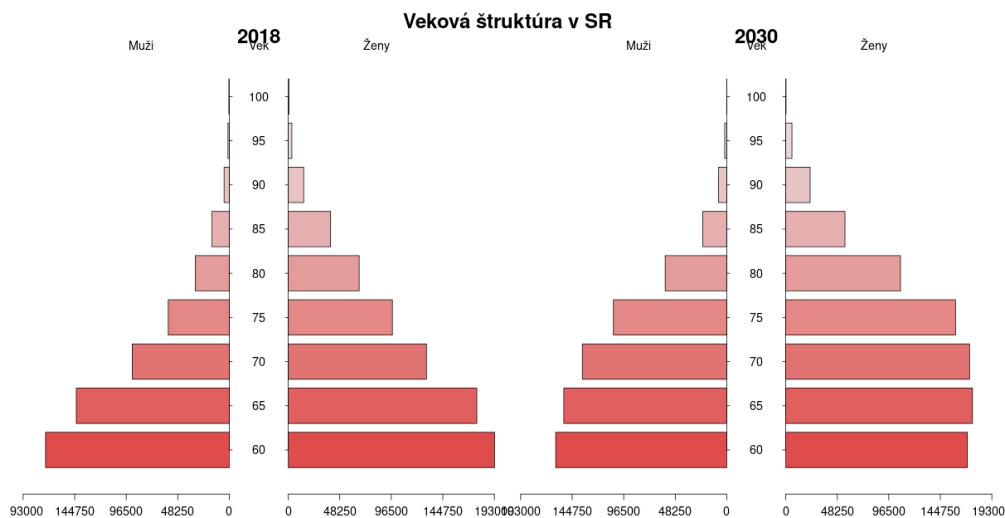
Klimatická zmena spôsobená človekom je podľa Fialovej (2024) faktom, ktorý dnes na Slovensku už takmer nikto nepopiera. Názory sa zásadne líšia napríklad v tom, ako vidíme jej konzekvencie pre človeka a pre planétu, akú rolu pripisujeme človeku pri náprave škôd, ktoré sme nielen ako jednotlivci, ale aj ako spoločnosť zapríčinili a tiež aj v odpovedi na dôležitú otázku prečo a koho je potrebné zachraňovať. Či je to človek alebo príroda a aký je medzi nimi vzťah – kto je tu pre koho. Na tento problém je možné nazerať optikou z rôznych uhlov pohľadu, napríklad z toho teoretického, avšak postupom času sa ukazuje, že sa premieta do zásadných konfliktov okolo slovenských lesov, elektrární, baní, skládok odpadu, ale aj roly Ministerstva životného prostredia, ako jedného z hlavných aktérov v tejto problematike.

Pre náš príspevok si pri odpovedi na vyššie uvedenú otázku „Prečo a koho je potrebné zachraňovať?“ kladieme za cieľ pertraktovať ako najdôležitejšiu cieľovú skupinu seniorov, pretože predstavujú jednu z najzraniteľnejších skupín obyvateľstva, na ktorú je potrebné zamerať zvýšenú pozornosť. Ich ochrana a v tomto kontexte aj záchrana nie je len našou morálnou povinnosťou, ale aj celospoločenskou zodpovednosťou a investíciou do udržateľného a zdravého spoločenského prostredia. V tejto súvislosti je potrebné definovať, kto je senior. Podľa Bočákovej a Kubičkovej (2015) býva senior charakterizovaný svojou príslušnosťou k vekovej skupine definovanej 60, resp. 65 rokov, je považovaný za neaktívneho alebo neproduktívneho jedinca v spoločnosti, býva spájaný so sociálnym statusom dôchodcu a je u neho predpoklad zdravotných problémov spojených s involúciou, ktoré bývajú často sprevádzané so stratou funkčných schopností a tiež s postupnou stratou sebestačnosti.

Je pravdou, že seniori sú krehké ľudské bytosti, ktoré potrebujú našu pomoc, podporu, ochranu a starostlivosť. Čoraz častejšie sa zaoberáme environmentálnou gerontológiou, ktorá je spojená s obdobím starnutia a priestorovým prežívaním jedincov v období sénia. Pri retrospektívnom pohľade autori Scheidt a Schwarz (2013) vo svojej publikácii objasňujú historický kontext environmentálnej gerontológie. Ide o pojem, ktorý označuje výskum starnutia a životného prostredia. Environmentálna gerontológia sa rozvinula koncom 60. rokov 20. storočia. V tomto období sa dostávala do popredia a bola aktuálnou témou najmä kvôli celospoločenským obavám o problematiku bývania seniorov. Oblasť sa ďalej rozšírila v 70. a 80. rokoch 20. storočia a dodnes je aktívna v medzinárodnom meradle. Rowles a Bernard (2013) uvádzajú, že prostredie, v ktorom ľudia vo vyššom veku prežívajú svoj život, má výrazný vplyv na ich identitu a poskytuje príležitosť na sociálne interakcie.

Demografický vývoj nie je priaznivý a mnohí autori sa zhodujú v tom, že populácia starne, preto je nevyhnutné na túto skutočnosť efektívnym spôsobom reagovať. V nižšie uvedenom Grafe 1 prinášame znázornenie demografického vývoja na území Slovenskej republiky, ktorý poukazuje na značný nárast populácie vo vyššom veku v časovom horizonte do roku 2030.

Graf 1 - Demografický vývoj populácie na Slovensku v rokoch 2018-2030

Zdroj: Štatistický úrad SR

3. Konzekvence zmeny klímy na seniorov

Podľa Fialovej (2024) prístupy vzťahu človeka a prírody sú hlboko zakorenené v základoch našej európsko-americkéj kultúre, ktorá je postavená na ľudskej nadradenosti voči

prírode, a ktorej primárnym cieľom sa stal ekonomický rast založený na takmer nekonečnej spotrebe (aj) prírodných zdrojov.

Ako sme uviedli, s pribúdajúcim vekom dochádza u ľudí k mnohým zmenám, s ktorými má človek problém sám sa vyrovnáť. Ťažšie prijíma zmeny a evidujeme, že častokrát dochádza až k adaptačným zlyháním na nové zmenené podmienky. Podľa Határa (2008) je adaptačný proces komplikovaným a spravidla dlhodobým procesom. Je nevyhnutné, aby bola seniorom nielen symbolicky podaná pomocná ruka, ktorá by im pomohla úspešne a zároveň efektívne zvládnuť adaptačný proces. Poskytnutie cielej sociálnej pomoci a sociálno-výchovnej starostlivosti je predispozíciou k prekonaniu problémov.

Nesmieme zabúdať, že súčasní seniori žili v celkom inej dobe, kde nebolo etablované také veľké množstvo technologických inovácií. Mnohí pochádzajú z vidieka, kde bolo životné tempo celkom iné a každodenný ruch veľkomiest môže byť pre nich mätúci. S tým súvisí aj absolútne odlišná klíma, menej zelene v mestách, vyššie teploty v dôsledku veľkých betónových a asfaltových plôch a pod. Ide o výrazné zmeny, na ktoré starší jedinci nemusia byť pripravení a v tejto súvislosti môže dochádzať k adaptačným zlyháním. Hegyi (2017) vymedzuje nasledujúce dôvody adaptačného zlyhania:

- kumulujúce ochorenia a s nimi spojené komplikácie,
- zmena doterajšieho spôsobu života,

- náročnejšie prispôsobovanie sa seniorov vzhľadom k ich pribúdajúcemu veku,
- porucha fungovania organizmu jedinca.

Brorsson a kol. (2011) alebo Hodge (2008) uvádzajú, že so zvyšujúcim vekom sa stáva práve bydlisko stále významnejším faktorom ovplyvňujúcim spokojnosť človeka najmä kvôli tomu, že sa ich priestor prežívania znižuje, teda dochádza k zmršťovaniu akčného rádia jedinca, ktorý môže byť s postupným znižovaním mobility a zhoršovaním fyzického/mentálneho zdravia stále viac viazaný na svoje bezprostredné okolie, štvrť, ulicu alebo byt/dom.

V súčasnosti je už nepopierateľné, že zmena klímy značným spôsobom zasahuje do života ľudí a ovplyvňuje jeho kvalitu, seniorov nevynímajúc. Jej negatívne dopady menia kvalitu života jednotlivcov a tým aj spoločnosti. Podľa Tokárovej a kol. (2002) si význam kvality života jedinca začnú uvedomovať až vtedy, ak sa ich zdravotný, psychický stav alebo životná situácia výrazným spôsobom menia. Čevela a kol. (2012) zdôrazňujú, že pocit vnútornej spokojnosti u seniorov je jeden z dôležitých aspektov kvality života. Nejde iba o priaznivý zdravotný stav, ale aj o naplnenie ľudských potrieb. Okrem zabezpečenia materiálnej stránky je u seniorov mimoriadne dôležité brať ohľad na celkovú súhrnu všetkých potrieb ako napr. sociálne, psychické a pre seniorov významné aj duchovné potreby, na ktoré by sme nemali zabúdať. Pri posudzovaní kvality života máme podľa Halečku (2001) na zreteli predovšetkým hodnotu života, ktorá je medzinárodne chránená právom na život, čo predstavuje jeden zo základných ľudských práv. V tomto kontexte kvalitu života vníma ako naplnenie hodnoty na úrovni minimálne humánneho optima. Hodnotová rovina kvality života sa môže líšiť, ak súvisí s diferencovanou hodnotovou orientáciou ľudí. Podľa Hrozenskej a kol. (2008) sa o kvalite života kontinuálne dozvedáme už z dávnej minulosti. Pôvod ľudského blaha, šťastia a kvality života nie je bodom záujmu iba v súčasnosti. Názory na kvalitu života pramenia z teórií ľudskej spoločnosti, rodiny a hospodárskeho života. Je možné povedať, že výsledkom pôsobenia zdravotných, sociálnych, ekonomických a environmentálnych podmienok ľudskej existencie a spoločenského rozvoja je kvalita života.

V celej histórii Zeme podľa Sobockej a kol. (2005) prebiehala evolúcia klímy a fungoval klimatický systém bez uvedomelej činnosti človeka, teda viac-menej na základe prirodzených klimatotvorných procesov - s výnimkou posledných storočí. Postupom času (v posledných dvoch desaťročiach) sa začalo svetové spoločenstvo významnejšie venovať aj problematike možného negatívneho vývoja klímy na Zemi. Ako je uvedené v Akčnom pláne pre implementáciu Stratégie adaptácie SR na zmenu klímy (2021), systémový prístup k zvyšovaniu adaptačnej schopnosti Slovenskej republiky sa buduje na princípe transparentnosti. Konzkvencie zmeny klímy, ako aj už implementovaných, ale tiež pripravovaných opatrení by mali byť komunikované celej (aj laickej) verejnosti v maximálnej možnej miere, aby nedochádzalo k frustrácii obyvateľstva a ku konfliktom záujmu.

Ako sme uviedli, problém je oveľa komplexnejší, ako sa môže na prvý pohľad javiť. Konzkvencie zmeny klímy na seniorov môžu byť skutočne rozsiahle. Ide o celé spektrum zahŕňajúce fyzické, psychické, sociálne, ale aj ekonomické aspekty ich života.

Schéma 1 – Konzekvencie zmeny klímy na ZMENY seniorskú populáciu

KONZEKVENCIE
KLÍMY NA
SENIOROV

ZDRAVOTNÉ PROBLÉMY PSYCHICKÉ PROBLÉMY SOCIÁLNE ASPEKTY EKONOMICKÉ ASPEKTY

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, 2023

Medzi hlavné dopady zmeny klímy na seniorov môžeme zaradiť:

a) Fyzické zdravie

- seniori sú citlivejší na extrémne teploty, pretože majú problém s termoreguláciou, čo môže viesť k dehydratácii, k strate vedomia, k zhoršeniu chronických ochorení, ako sú kardiovaskulárne a respiračné problémy a pod.
- zvýšená koncentrácia znečisťujúcich látok v ovzduší môže zapríčiniť respiračné problémy, zhoršenie astmy a iných pľúcnych ochorení,
- taktiež môže byť zmena klímy predispozíciou k šíreniu infekčných chorôb, napríklad prostredníctvom hmyzu, ktorý prenáša rôzne choroby (napr. komáre, kliešte a pod.).
- extrémne klimatické udalosti môžu výrazným spôsobom narušiť infraštruktúru a s tým spojený prístup k zdravotnej starostlivosti, čo môže byť obzvlášť problematické pre imobilných seniorov alebo seniorov so špecifickými zdravotnými potrebami, ktoré si vyžadujú pravidelnú intervenciu.
- extrémne klimatické podmienky môžu tiež ovplyvniť dostupnosť potravín a vody, čo môže mať vážne dôsledky pre zabezpečenie potrebnej výživy a hydratácie seniorov, čo sa však v Slovenskej republike zatiaľ nevyskytlo.

b) Psychické zdravie

- klimatické katastrofy, ako sú čoraz častejšie sa vyskytujúce záplavy aj na území Slovenskej republiky a v okolitých krajinách, hurikány alebo požiare, môžu u seniorov vyvolať stresujúce situácie spojené s následnou úzkosťou, frustráciou, smútkom, nervozitou, depresiou a pod., ktorí z dôvodu zdravotných obmedzení môžu mať limitované schopnosti na rýchlu evakuáciu. Tiež s klimatickými katastrofami spojené poškodenie

bytov/domov, majetku alebo strata rodinných príslušníkov/priateľov/susedov môžu viesť k depresii, apatii a psychickým problémom.

c) Sociálne a ekonomické aspekty

- nevyhnutnosť presťahovať sa v dôsledku poškodenia svojich obydlií môže spôsobiť sociálnu izoláciu seniorov, najmä ak sú nútení opustiť svoje bydliská/komunity, na ktoré sú zvyknutí, pretože v nich prežili celý svoj život, čo je spojené so zníženou mierou adaptácie na nové prostredie.

- ďalší výrazný dopad je spojený s nízkymi starobnými dôchodkami, pretože seniori s obmedzenými finančnými prostriedkami, ktorí žijú vo svojich domácnostiach sami si nemôžu dovoliť kúpu a inštaláciu potrebných klimatizácií, ktoré by im v značnej miere uľahčili prežívanie dní počas vysokých teplôt. Tiež majú limitujúce finančné prostriedky na opravu fasád/okien domov po katastrofách alebo pri nákupe dostatočného množstva krémov/sprejov s ochrannými faktormi, vzdušného oblečenia, pokrývok hlavy (šiltovky, klobúky, šatky), slnečných okuliarov, potravín, vitamínov, liekov a pod.

Stotožňujeme sa s názorom Fialovej (2024), ktorá tvrdí, že pri záchrane prírody je nevyhnutné naúvať práve tým najzraniteľnejším, ktorí volajú o pomoc, pretože sa môžeme ocitnúť v ďalšej z vojen, v ktorej nikto nevyhráva. Najúspešnejšie projekty sú tie, ktorým sa podarilo do ochrany prírody alebo krajiny zapojiť ohrozené skupiny obyvateľstva. Ak sa začneme intenzívnejšie ponárať do problému zistíme, že klimatická kríza nie je len vecou teploteru, ale predovšetkým je vo veľkej miere výsledkom toho, aké hodnoty vyznávame a aké prostredie nás formovalo.

4.Záver

Ako sme uviedli, konzekvencie zmeny klímy na seniorov sú rôzne a vyžadujú si komplexný, cieleňý a systematický prístup zahŕňajúci zdravotnú starostlivosť, sociálnu podporu, edukáciu a efektívne politické opatrenia. Je nevyhnutné, aby spoločnosť navrhla a implementovala stratégie na zmiernenie týchto dopadov, čím sa zabezpečí ochrana a podpora tejto zraniteľnej skupiny obyvateľstva. Za primárny prostriedok považujeme informovanosť prostredníctvom kampaní v médiách, televízii, rozhlase, novinách, časopisoch, pretože mnohí

seniori môžu mať obmedzený prístup k informáciám a zdrojom, ktoré by im pomohli pripraviť sa na klimatické zmeny a tým eliminovať ich dopad.

Cieľom predloženého príspevku bolo pertraktovanie uvedenej problematiky spojenej s konzekvenciami klimatických zmien na starších ľuďoch a apelovanie na závažnosť situácie, ale aj na kolektívnu zodpovednosť spoločnosti voči jej starším členom. V súvislosti s demografickými ukazovateľmi je nevyhnutné, aby sme ako spoločnosť prijali efektívne opatrenia na ochranu a podporu seniorov v kontexte klimatických zmien. Týmto spôsobom môžeme zabezpečiť, že naša spoločnosť bude pripravená čeliť výzvam budúcnosti s vysokým dôrazom na inklúziu a solidaritu.

Reference / Seznam citované literatury

Akčný plán pre implementáciu Stratégie adaptácie SR na zmenu klímy, 2021. [online] Dostupné na: [https://www.minzp.sk/files/odbor-politiky-zmeny-klimy/akcny-plan-
implementaciu-nas.pdf](https://www.minzp.sk/files/odbor-politiky-zmeny-klimy/akcny-plan-implementaciu-nas.pdf) [Cit. 2023-09-01].

BOČÁKOVÁ, Oľga. 2020. Sociálno-filozofické otázky spoločnosti. Nemšová : Tlačiareň J+K, s.r.o., 2020. 82 s. ISBN 978-80-89788-54-5.

BOČÁKOVÁ, Oľga a Darina KUBÍČKOVÁ, 2015. Slovník vybraných termínov v dimenzii sociálnych služieb. Nemšová : J+K, s.r.o., 2015. 77 s. ISBN 978-80-89788-10-1.

ČEVELA, Rostislav a kol. 2012. Sociální gerontologie. Úvod do problematiky. Praha : Grada Publishing, a.s., 2012. 264 s. ISBN 978-80-247-4138-3.

BRORSSON, Anna a kol. 2011. Accessibility in Public Space as Perceived by People with Alzheimer's Disease. In: Dementia, No10 (Vol. 4), p. 587–602. ISSN 1471-3012.

FIALOVÁ, Zuza. 2024. Manažment environmentálnych konfliktov. Bratislava : PDCS, o.z. 35 s. ISBN 978-80-89563-62-3.

HALEČKA, Tibor. 2001. Kvalita života ako pojem a problém sociálnej politiky a sociálnej práce. In: Práca a sociálna politika. 2001. roč. 9, č. 12. s. 2-6. ISSN 1210-5643.

HATÁR, Ctibor. 2008. Edukácia seniorov v sociálnych zariadeniach. Nitra : EFFETA – Stredisko sv. F. Saleského, 2008. 125 s. ISBN 978-80-89245-08-06.

HEGYI, Ladislav. Zlyhanie adaptácie vo vyššom veku. In: Bedeker zdravia. [online] Dostupné na: <https://www.zzz.sk/clanok/12262-zlyhanie-adaptacie-vo-vyssom-veku> [Cit. 2023-09-05].

HROZENSKÁ, Martina a kol. 2008. Sociálna práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko-praktické východiská. Martin : Osveta, 2008. 180 s. ISBN 978-80-8063-282-3.

HODGE, Gerald. 2008. The Geography of Aging: Preparing Communities for the Surge in Seniors. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press. 336 p. ISBN 978-80-773534292. ROWLES, Graham D. and Miriam BERNARD. 2013. Environmental Gerontology – Making Meaningful Places in Old Age. America : Springer Publishing Company, 2013. 320 s. ISBN 978-08-261-081-4-2.

SCHEIDT, Rick J. and Benjamin SCHWARZ. 2013. Environmental Gerontology. What Now? United Kingdom : Routledge, 2013. 338 s. ISBN 978-13-179-813-4-3.

SOBOCKÁ, Jaroslava a kol. 2005. Klimatická zmena a jej možné dopady na pôdny fond Slovenska. Bratislava : Výskumný ústav pôdozvedectva a ochrany pôdy, 2005. 48 s. ISBN 80-89128-15-7.

Štatistický úrad – Demografický vývoj populácie na Slovensku (graf)

TOKÁROVÁ, Anna a kol. 2003. Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity AKCENT PRINT – Pavol Šidelský, 2003. 572 s. ISBN 80-968367-5-7.

Príspevok bol publikovaný v rámci projektu APVV 20-0094 Environmentálna starostlivosť v kontexte sociálnej práce.

Sekce č. 5: Respekt k rozmanitosti ve vzdělávání

Profesní identita v kontextu kurikula vzdělávacího programu Sociální práce

The professional identity in the context of the social work curriculum

Miloslava Šotolová¹

Abstrakt

Jedním z nejobtížnějších, ale i nejdůležitějších úkolů v době terciárního vzdělávání je formace studentů k profesní identitě, která by měla být ústředním bodem formálního kurikula. Etapa vysokoškolské přípravy je vhodným prostorem a časem pro zvědomění pohledu na sebe sama, osvojení kritického pohledu a reflexi znalostí a dovedností v proměnlivosti a dynamičnosti budoucí praxe. Nabízí se otázka, zda je profesní identita v plném rozsahu obsahem formálního kurikula a jakou roli sehrává kurikulum skryté. Studie si klade za cíl popsat téma profesní identity, objasnit jeho místo v kurikulu (formálním i skrytém) vzdělávacího studijního programu Sociální práce a navrhnout strukturu předmětu Osobní rozvoj integrujícího téma profesní identity s využitím „průvodcovství“. Teoretická stať prezentuje téma formování profesní identity studentů oboru Sociální práce a analyzuje její význam jako základní, průřezové a zastřešující téma v průběhu pregraduálního studia, a to v kontextu „průvodcovství“, které je představeno jako inovativní výuková (edukační) metoda.

Klíčová slova: Profesní identita. Sociální práce. Vzdělávání. Kurikulum. Průvodcovství.

Abstract

One of the most difficult but also most important tasks in the tertiary education era is the formation of students' professional identity, which should be the central point of the formal curriculum. The stage of university training is the appropriate space and time to become self-aware, to acquire a critical perspective and to reflect on knowledge and skills in the changing and dynamic nature of future practice. This raises the question of whether professional identity is the full content of the formal curriculum and what role the hidden curriculum plays. This study aims to describe the topic of professional identity, to clarify its place in the curriculum (formal and hidden) of the Social Work education programme and to propose a structure for a Personal Development course integrating the topic of professional identity using a 'guided learning' approach. The theoretical essay presents the topic of professional identity formation of Social Work students and analyses its importance as a basic, cross-cutting and overarching topic in the course of undergraduate studies, in the context of "guiding", which is presented as an innovative teaching (educational) method.

Keywords: Professional identity. Social work. Education. Curriculum. Guided learning approach.

1. Úvod

Stať se věnuje tématu profesní identity studentů, budoucích sociálních pracovníků v období pregraduálního vzdělávání s důrazem na formální kurikulum s cílem lépe připravit studenty na současné i budoucí profesní výzvy v praxi. Docházím k závěru, že k jisté redefinici kurikula studijních programů je zapotřebí významných změn. Případné dopady je třeba systematicky vyhodnocovat ve vztahu k připravenosti na praxi i ve vztahu k možnostem vzdělávání sociálních pracovníků. Na základě tohoto předpokladu je prostor pro zamyšlení se

¹ CARITAS VOS Olomouc, Pedagogická fakulta Univerzita Palackého Olomouc; Miloslava.sotolova@caritas-vos.cz

nad aplikací tématu profesní identity ze současného skrytého kurikula do kurikula formálního, a to v podobě předmětu/modulu s názvem Osobní rozvoj, s využitím výukové metody „průvodcovství“.

První část textu se věnuje tématu profesní identity budoucích sociálních pracovníků a popisuje, jaký význam má téma profesní identity uvnitř oboru Sociální práce. Druhá část zaměřuje pozornost na „průvodcovství“, které může představovat most mezi skrytým a formálním kurikulem v tématu profesní identity. Text je vystavěn jako teoretická stať.

2. Profesní identita - důležitý aspekt sociální práce

Téma identity je rozsáhlé, představuje mnoho významů, definic a typů. V základním pojetí je slovo identita vykládáno jako „totožnost, sebeuvědomění člověka, ztotožnění se s něčím, přijetí něčeho pro člověka významného“ (ABZ Slovník cizích slov 1). Pojem identita je využíván napříč mnoha obory. Uplatnění našel v psychologii, sociologii, politických vědách, ale i v matematice nebo managementu.

Pro účely předkládaného textu je téma profesní identity rozpracováno ze tří perspektiv: **(1) typy identit, (2) atributy profesní identity a (3) proces konstruování profesní identity.** Představené kategorie vytvoří základ pro návrh předmětu/modulu *Osobní rozvoj* (kapitola 4), ve kterém se téma profesní identity stane základním obsahem formálního kurikula.

V kontextu pomáhajících profesí, a především na poli sociální práce, se s pojmem identita zachází ve spojení s termínem *profesní*. Pro pochopení tohoto pojmu je důležité vydefinovat další dvě oblasti, které jsou součástí profesní identity, těmi jsou osobní a sociální identita. Osobní identita vychází z psychologie a jde o sebepojetí svého vlastního já, identita jedince je chápána jako „prožívání toho, čím jedinec je (vlastní autenticity, jedinečnosti a konzistentnosti v čase a prostoru), a to jako individuum i člen lidských společenství“ (Bačová, 1997: 113).

Osobní identitu v propojení s profesní popisuje i Švaříček (2009: 45): „pojetí osobních identit je tolik, kolik je společenství, na nichž nám záleží. Osobní identitu člověk získává a uděluje sám sobě, je výslednicí a průmětem jeho života (jeho zkušeností, vnímáním sebe, zážitků). Naproti tomu profesní identita je tzv. získaná/připsaná a vyvíjí se stejně jako ta osobní po celý život. (...) je jednou z významných tzv. získaných identit člověka“. Sociální identita vychází ze sociálního konstruktivismu, Holubová (2016: 34) konstatuje, že identita je konstruovaná, nestálá, proměnlivá a nekonečně znovu utvářená.

Profesní identita je esencí všech úrovní identit. Wiegerová (2014: 511) píše: „konstruování profesní identity je na jedné straně sociálním procesem (probíhá v rámci mezilidských interakcí a pozorováním sociálních modelů a rolí), na druhé straně je to proces osobní (vnitřní) interpretace prožitých zkušeností a významů.“ Je možné konstatovat, že výsledná profesní identita je vnímání a prezentace sebe sama jako jedince, který zastává určitou sociální roli (sociální pracovník), který se ale pro tuto roli musí profesně připravit a neustále formovat.

Vymezení a pojetí vlastní identity je odpovědí na otázku: Kdo jsme? (Ashforth a kol., 2008: 327), „kdo jsou ostatní lidé, jak jsme zasazeni do společnosti, (...) toto porozumění se odehrává prostřednictvím srovnávání, co máme s ostatními společného a co nás od nich odlišuje.“ Profesní identita je stav vidění sebe sama ve své profesi, pochopení toho, co profese opravdu je a co se od jedince v profesi očekává. Jedná se o sebepojetí optikou profesionála a určitou sounáležitost k profesi, kterou jedinec reprezentuje. Dyrlová a Krhutová (2009: 58) popisují, že profesní identita je uvědomování si podstaty profese a vlastních profesních dovedností, přebírání odpovědnosti za svůj profesní rozvoj přiměřenou potřebou sebekontroly. V zahraniční literatuře je profesní identita definována obdobně. Dobrow s Higginsem (2005: 571-573) profesní identitu člověka definují jako konstantní systém vlastností, postojů, motivů a zkušeností, které lidem umožňují definovat jejich profesní roli

a uskutečňovat jejich objektivní a profesní cíle. Z toho vyplývá, že člověk je schopný vnímat určitý pocit toho, že je profesionál a sám sebe v této roli autenticky prožívat (Žydžiūnaitė a Crisafulli, 2013: 11). Profesní identita je definována jako profesionální sebereflexe založená na atributech, přesvědčeních, hodnotách, motivech a zkušenostech (Ibarra, 1999: 769).

Profesní identita je v oboru sociální práce třaskavé téma. Sociální práce je obor multiparadigmatický, multioborový, o to obtížněji se hledá jasná identita profese, směřování oboru, jeho prestiž. Prestiž se může stát motivací pro rozhodnutí stát se sociálním pracovníkem a vydat se na cestu formování vlastní profesní identity. Za absentující v tématu budování profesní identity je možné považovat i spojení mezi sociálními pracovníky, kteří mají odvalu, kreativitu a ochotu hrdě se k oboru hlásit, dle Růžičkové a Musila (2009: 13-15) pojmenované jako *kolektivní identita*.

Na utváření profesní identity se v počátku profesní kariéry významně podílí vzdělávací systém. McNamara a kol. (in Šámalová, 2019) tuto myšlenku podporuje, když popisuje význam vzdělávacího systému, jeho sociokulturní kontext a profesní kulturu instituce za základní činitele ovlivňující vývoj profesní identity dospělého člověka. Tento významný fakt tematizuje i Mantei (in Žydžiūnaitė a Crisafulli, 2013: 5) a upozorňuje na význam období studia, když říká, že „rozvoj profesní identity proto začíná již v průběhu studia. Student identifikuje své já v kontextu určité budoucí profese či profesní oblasti. Jeho vědomosti a dovednosti získané při studiu jsou přitom premisou vnitřního ztotožnění s danou profesí.“ I Klenovský (2012: 226) zdůrazňuje roli vzdělávání a konstatuje, že „profesní identita není hotově danou věcí, ale procesem neustálého vytváření a přetváření i v období studia. Je zapotřebí ji konstruovat a potvrzovat jednak na úrovni aplikovaného vědního oboru, a to především v období studia v rámci terciárního vzdělávání.“ Tamm (in Šámalová, 2019) hovoří o vzdělávání jako o socializačním procesu, který vytváří příležitost osvojit si patřičnou **profesní kulturu** a přijmout potřebnou **profesní ideologii**. Vzdělávání tedy více než kterýkoli jiný činitel vytváří most mezi identitou profese a identitou, kterou ponese samotný sociální pracovník.

Konstrukce profesní identity je nikdy nekončící proces, který vyžaduje ze strany jednotlivce velkou pozornost, nemalé úsilí ji zkonstruovat, pochopit a přijmout za vlastní. Tomková (2018: 253-255) definovala tzv. Kategoriaální systém vývoje profesní identity. Popsala 3 fáze formování profesní identity: (1) *Startovací* identita, která je spontánní, živelná a názory jedinec formuluje na základě vlastních zkušeností, kdy převládá především emociální složka, která se stává rozhodující. (2) Druhou fází je *proměňovaná* identita, která je typická pro první zkušenost se vzděláváním ve vybrané profesi, nicméně stále je patrná intuitivní, implicitní a relativně neuvědomovaná profesní identita. (3) Ve třetí fázi nastává *profesní* identita, ta představuje explicitní pojetí, uvědomované, racionální poznání založené na kritickém prozkoumávání vlastního jednání a rozhodování. I Jurčík (2020: 81) popisuje dynamičnost vývoje, uvádí, že „profesní identita je stále se vyvíjející proces, kdy skrze interpretaci a reinterpretaci svých příběhů (nativů) je profesní identita formována. Velkou roli hrají klíčové události v profesní kariéře jako první kontakt s praxí apod.“

Lze konstatovat, že profesní identita se proměňuje v čase a má několik fází. Úvodní fází je prvotní setkání s profesí, které obvykle začíná nástupem do studia oboru sociální práce a trvá po dobu celé profesní kariéry. Zachytit vstupní výchozí stav pojetí vlastní profesní identity jako významný moment pro zpětnou vazbu a reflexi vývoje jednotlivce je pro sociálního pracovníka (studenta) zásadní. V období studia tak nastává dynamický rozvoj pojetí své vlastní profesní identity. Tento proces ale musí začít při uvědomění osobní identity, pochopením rozměru sociální role, až ke kýženému stavu pochopení vlastní pozice v profesi. K tomuto účelu slouží portfolio, které může být studentům zcela explicitně představeno jako nástroj pro zvědomění si procesu formování profesní identity. Je na vzdělavatelích, jak se jim podaří portfolio a popis procesu konstruování profesní identity zapracovat do formálního

kurikula, do struktury plánu vzdělávání. Je důležité, aby studenti tento cíl svého vzdělávání znali, rozuměli mu a byli s ním ztotožnění. Jedině za splnění těchto podmínek budou studenti schopni spolupracovat a převzít odpovědnost za svoje vzdělávání a „stávání“ se sociálním pracovníkem. Tento moment má také velmi silný motivační prvek pro zvládnutí studia a ochotu vykonávat v budoucnosti profesi, která na studenty bude klást vysoké nároky. Zvědomělý proces konstruování profesní identity pomocí portfolia může napomoci k adaptabilitě, kterou Hlad'o (2016: 117) považuje společně s profesní identitou za dvě hlavní metakompetence nezbytné pro konstruování kariéry.

3. Význam formálního a skrytého kurikula v kontextu profesní identity

Profesní identitu sociálních pracovníků je možné považovat za základní stavební kámen profese. Profesní sounáležitost se od sociálních pracovníků přirozeně očekává. Má ale sociální pracovník (student) v rámci svého vzdělávání dostatek příležitostí rozvíjet, explicitně sledovat a reflektovat svůj profesní status? Rozvoj profesní identity v sobě nese závazek (mimo jiné) být odolný, připravený na náročné situace, umět se v období krize na „něco“ spolehnout a využít funkčních copingových strategií. Jde o to naučit se zvládat nároky běžného života a efektivně používat možnosti pro jejich řešení. Tato realita je paralelou v kontextu stěžejního cíle sociální práce ve vztahu ke klientům. Kurikula v sociální práci se zdají ale v tomto tématu poněkud „prázdná“.

Webb (2017: 51) uvádí, že profesní identita stojí na čtyřech základních atributech: profesní přesvědčení, hodnoty profese, znalosti o profesi a profesní dovednosti. V jaké podobě a rozsahu jsou tato východiska přenesena do konkrétní podoby formálního kurikula? Hodnoty se objeví v předmětech filozofie a etika, znalosti jsou fundamentální v základních disciplínách (teorie a metody sociální práce, soc. politika, sociologie, psychologie, právo atd.), dovednosti jsou elementárním prvkem v praktických cvičeních a v rámci odborné praxe. Kde se ale formuje profesní přesvědčení a při jakých příležitostech se studentům tento prostor nabízí? Zde je nutné přesunout se v uvažování z formálního kurikula do roviny kurikula skrytého. Lojdová (2015: 98) tento nelehký transfer také tematizuje, když popisuje nejasné hranice mezi formálním a skrytým kurikulem, a to díky jejich proměnlivému vztahu.

Kurikulum v obecném pohledu lze chápat dle Maňáka (a kol. 2008: 14) jako „obsah vzdělání (učivo) v širším slova smyslu a proces jeho osvojování, tj. jako veškerou zkušenost žáka (učícího se), kterou získává ve školském (vzdělávacím) prostředí, a činnosti, které jsou spojeny s jeho osvojováním a hodnocením.“ Toto pojetí do konkrétních otázek: *proč, koho, v čem, jak, kdy, za jakých podmínek a s jakými očekávanými efekty vzdělávat*, operacionalizuje Walterová (1994: 35). **Formální kurikulum** je komplexní projekt cílů, obsahu, prostředků a organizace vzdělávání, realizace projektovaného kurikula ve vzdělávacím procesu, způsoby kontroly a hodnocení výsledků výuky. Podle Mareše a Rybářové (2003: 101) konkrétní podoba formálního kurikula determinuje výběr učitelů, do značné míry i složení studentů, kteří zde studují, nakonec i způsob výuky, vedení seminářů a cvičení. Formální kurikulum je tak svým obsahem v důležité (vůdčí) pozici. Je prodiskutované na oficiální úrovni, je schválené, revidované, je na něj zaměřena velká pozornost. Janík a kol. (2010: 13) uvádí, že existuje pouze jedno kurikulum, které má ale 3 aspekty/roviny – zamyšlené, realizované a dosažené, přičemž skryté kurikulum se nejvíce objevuje v realizované formě.

Lojdová (2015: 651) společně s Lovatem a kol. (2010) souhlasí, že **skryté kurikulum** (*hidden curriculum*) vymezuje vše, co se studenti ve škole učí, a není to záměrně komunikováno učiteli a školním systémem. Skryté kurikulum lze v obecné rovině chápat jako neoficiální pravidla, rutinu a struktury školy, ve kterých se studenti učí vzorce chování, hodnoty, názory a postoje. Mareš a Rybářová (2003: 103-104) dodávají, že skryté kurikulum je „*pohled zevnitř, do zákulisí*“ na procesy školy, její cíle a realizaci formálního kurikula a má na úspěch či neúspěch formálního kurikula významný vliv. Autoři také představují různé

podoby - přístupy skrytého kurikula: (1) Systémový – sociálně politický přístup, (2) **profesionalizační** – psychologicky sociální přístup, (3) procesuální - produktový přístup, (4) sociálně kulturní a (5) sociálně - klimatický přístup. Pro účely tohoto textu je nejvíce akcentující profesionalizační přístup, který nabízí ve formě skrytého kurikula cestu profesionalizace k budoucí profesi a přípravu na sociální roli s ní spojenou, proto na pregraduální studium a jeho kurikulum bude v následující části nahlédnuto prizmatem individuální dimenze – profesního přesvědčení a vlastního pojetí profesní identity.

V českém prostředí je situace v kontextu formulování kompetencí, které tvoří výchozí bod pro konstrukci formálního kurikula oboru Sociální práce, stále v procesu. Není jasně zformulovaný koncept profesních kompetencí sociálních pracovníků. Tento nedostatek v celé šíři nahrazuje Asociace vzdělavatelů v sociální práci (dále jen ASVSP¹), která sdružuje v současné době 31 vysokých a vyšších odborných škol. ASVSP má zformulovaný tzv. Minimální standard ve vzdělávání v sociální práci², který zahrnuje 12 povinných oblastí, a jsou nepodkročitelným minimem v rámci formálního kurikula terciárního vzdělávání. Smyslem Standardu je definovat rámcové obsahy výuky a kompetence nutné pro **formování profesní identity** a pro výkon profese sociálního pracovníka. Asociace dále deklaruje že, základem profesní identity sociálního pracovníka, jeho způsobilosti vykonávat profesi sociální práce v praxi, výuce a bádání, je pracovníkova osobní, profesní a sociální zodpovědnost a věrnost profesním hodnotám. V profesní identitě je pak sociální pracovník celoživotně upevňován vzděláváním, reflektovanou praxí a členstvím v profesních sdruženích. Závazek pro členské organizace je neodiskutovatelný. Na závěr úvodního prohlášení ASVSP zmiňuje, že je si vědoma významu vzdělávání pro identitu sociálních pracovníků a členské školy by z tohoto závazku měly vycházet (ASVSP, 2014).

Může se zdát, že téma profesní identity, je všude přítomné a je vůdčí myšlenkou formálního kurikula, nicméně v konkrétní rovině je téma aplikováno pouze fragmentárně.³ Chybí předmět *Osobní rozvoj* (nebo jeho obdobná forma) s jasnou filozofií, deklarací rozvoje profesní identity jako zastřešujícího principu⁴, včetně vhodných metod pro realizaci a nakonec práce s portfoliem, kde by měl být celý proces zaznamenán, aby došlo z fáze neuvědomovaného (neintegrováného) pojetí vlastní profesní identity do pozice alespoň vyvíjející se, popř. žádané integrované identity (Moorhead a kol., 2019: 989).

4. Osobní rozvoj

Autoři Moorhead a kol. (2019) popisují 3 způsoby, pomocí kterých lze zavést změnu v již nastaveném kurikulu, jedná se o „bolt-on“, „embedding“ a „transformation“⁵. V českém prostředí je možné realizovat všechny tři způsoby, vzhledem k rozpracovanému tématu této stati se nabízí v realitě terciárního vzdělávání jako jediná cesta poslední způsob. Niže předložený text ale využije způsob v duchu „embedding“, což představuje návrh jednoho předmětu, který se může stát zastřešujícím modulem pro rozvoj a explicitní uchopení tématu profesní identity v kurikulu studijního programu Sociální práce. Cílem této kapitoly je

¹ Asociace vzdělavatelů v sociální práci <http://www.asvsp.org/>

² Minimální standard ve vzdělávání v sociální práci <http://www.asvsp.org/standards/>

³ Pouze v předmětech Minimálního standardu: Odborná praxe, Supervize a psychologie, srov ASVPS.

⁴ Citováno z Preambule Minimálního standardu, který se zavazuje k rozvoji profesní identity: „Asociace vzdělavatelů v sociální práci, vědoma si významu vzdělání pro identitu sociálních pracovníků a výkon profese sociální práce, vytváří Minimální standard vzdělávání v sociální práci jako nepodkročitelnou normu a metodický nástroj pro členské školy.“ (online 24.3.2023)

⁵ „bolt-on“ - ponechání původního stavu a provedení malých změn, které nezmění původní myšlenku; „embedding“ - změny většího rozsahu, nicméně pouze v dílčím rozsahu; „transformation“ - zásadním způsobem provedená změna, která spočívá v transformaci základní myšlenky a nabízí nový způsob v podobě významné inovace.

představit kurz s názvem **Osobní rozvoj**, ve kterém bude v podobě návrhu představeno základní pojetí a rozvoj profesní identity v kontextu textu popsaného v předešlých kapitolách. Předmět Osobní rozvoj nabízí v období profesní přípravy především možnost reflektovat osobní i profesní růst. Jako doporučení se nabízí zařadit zmíněný kurz do všech studijních programů Sociální práce jako povinnou součást po celou dobu studia, kde by byl využit především způsob reflexe, sebereflexe, peer podpory, supervize, reflexe kompetencí a proces konstruování profesní identity, a to vše zaznamenáno do písemné formy v podobě profesního/studentského portfolia se silným akcentem na celoživotní rozvoj. Při práci se studenty je nutné ujasnit si, k jakým cílům se směřuje a jaké funkce portfolio naplňuje. Velkým rizikem práce s portfoliem může být „honba“ za materiály, ale bez zásadního přínosu pro studenta. Průvodce ze strany vzdělavatele i student musí mít neustále na paměti, že kvalita je důležitější než kvantita.

Průvodcovství je forma podpory studentům, které jako pojem v odborné literatuře není explicitně popisován. Je možné převzít určité fragmenty z obsahu pojmů jako tutoring, mentoring, koučování, kariérové poradenství, intervize, supervize. Průvodcovství studiem s cílem osobního rozvoje je autonomní způsob práce se studenty. Pro studenta představuje podporu a partnerství při zvládnání nároků vyplývajících se studia, posiluje jeho motivaci, schopnost sledovat svůj profesní rozvoj v podobě zvládnání kompetencí, včetně osobního rozvoje s využitím technik reflexe a sebereflexe. Průvodcovství má za cíl provázet studenta v období pregraduálního studia procesem autonomního formování vlastní profesní identity.

Průvodcovství¹ je vymezeno jako provázení studenta studiem s cílem:

- porozumět smyslu studia a hodnotám oboru;
- převzít odpovědnost (studenta) za proces vzdělávání;
- posílit motivaci ke studiu;
- zvědomit a umět reflektovat a vyhodnotit vlastní cestu studiem (vztah k oboru a pojetí vlastní profesní identity);
- umět převést zažité zkušenosti do pracovního/profesionálního vztahu: sociální pracovník – klient;
- posílit dovednosti reflexe, sebereflexe a sebehodnocení;
- umět přijímat, zpracovat a podávat konstruktivní zpětnou vazbu;
- umět pojmenovat překážky/úspěchy/ chyby/ růst;
- umět reflektovat/vyhodnotit svůj aktuální stav na cestě studiem a poznat, v jaké fázi naplnění kompetencí se nachází;
- umět pracovat ve skupině – podpora týmové spolupráce a poskytování vzájemné podpory mimo jiné sdílením;
- naučit se vést portfolio a porozumět jeho smyslu a užitečnosti pro studenta i sociálního pracovníka (Interní metodika Provázení studenta studiem, 2021).

Spolupráce mezi průvodcem a studentem při vzniku i v průběhu tvorby portfolia je zásadní. Průvodce při svém provázení může využít teoretické přístupy, které pomohou při reflexi a sebereflexi studentům pochopit, proč se některé události staly, jak si je vysvětlit a jak se z nich poučit. Existuje více teoretických konceptů, ze kterých je možné při práci se studentem vyjít. Například Spilková (2019) popisuje, která paradigmat a teoretické koncepty je možné využít v terciárním vzdělávání. Mezi hlavní koncepty řadí akademický, kompetenční a profesionalizační model, z paradigmat ve vzdělávání uvádí reflektivní, realistické, humanistické, badatelské, klinické a reflexivní.

Pro účely této stati - návrhu kurzu Osobní rozvoj byl vybrán konstrukt dr. Navrátilové a doc. Navrátila, kteří popsali čtyři základní diskurzy uplatnitelné ve vzdělávání v sociální práci. Praktická, konkrétní práce s portfoliem nabízí potenciál využít všechny čtyři přístupy.

¹ Následující text bude vycházet z Metodiky průvodcovství, která vznikla v týmu průvodců na CARITAS-VOŠ sociální Olomouc v roce 2021.

Navrátilová, Navrátil (2016: 41) konstatují, že vzdělávání v sociální práci je v důsledku nejasně zformulovaného cíle a obsahu sociální práce v ČR velmi variabilní. Jednotlivé školy se od sebe liší mimo jiné i tím, kterým aspektům ve vzdělávání přikládají největší význam. Může se jednat o preferenci teoretických znalostí, výzkumné činnosti, v jiné instituci je důraz kladen na praktické vzdělávání, v dalších případech je prioritou seberozvoj, sebepoznání, kritické myšlení.

Kvalitní vzdělávání v oboru Sociální práce bezesporu musí integrovat do svého kurikula všechny zmíněné aspekty a napomáhá vytvořit individuální koncept, který bude jedinečný, zároveň bude vycházet z povinných zásad (vzdělávací standard ASVSP). Výsledkem bude sociální pracovník připravený na výkon své profese. Rozprava nad vzdělávacími diskurzí ve vzdělávání v rámci terciárního vzdělávání není tématem pouze v sociální práci. Aktuálně se podobné diskuze odehrávají napříč mnoha obory v ČR.

Vybranými přístupy (diskurzí) ve vzdělávání sociální práce jsou dle Navrátilové, Navrátila (2016: 39): **(1) vědecký diskurz, (2) kompetenční (výcvikový) diskurz, (3) reflexivní diskurz, (4) sociálně-pedagogický diskurz**¹. Autoři se při představení drží jednotné struktury. Nejprve definují východiska diskurzu, navazují konkrétními přístupy ve vzdělávání a vymezují klíčové hodnoty diskurzů, nakonec se zamýšlí, jak v konkrétním diskurzu pracovat s tématem profesní identity studentů. Cílem této stati není interpretovat původní text autorů, ale poukázat na to, jak využití zmíněných diskurzů a jejich fragmentů může přispět k nastavení obsahu kurzu Osobní rozvoj. Zvědomění může pomoci průvodcům volit vhodné metody práce se studenty, a tím získají sami pro sebe odůvodnění, proč pracují se studenty právě zvoleným přístupem. Tento rozměr může být pro studenty užitečný i sekundárně, a to pro budoucí práci s klienty v terénu sociální práce.

5. Závěr

Utváření profesní identity je téma, které je v počátku kariéry studentů oboru Sociální práce v rukách vzdělavatelů. Ti mají nemalé možnosti, jak koncept profesní identity zapracovat do kurikula a ovlivnit tak připravenost sociálního pracovníka na profesní život.

V textu byl koncept profesní identity rozpracován z perspektivy typů, atributů a v kontextu jeho konstrukce. Tím byla dána důležitost vybraným a prezentovaným autorům, jejichž teoretické koncepty mají potenciál vytvořit základ návrhu předmětu s názvem Osobní rozvoj. Zmíněný předmět je vystavěn jako zastřešující modul, který bude v souladu se Standardy ve vzdělávání v sociální práci naplňovat základní podmínku a cíl, a tím je rozvoj a zvědomění profesní identity u studentů oboru Sociální práce. Je zde zdůrazněn koncept průvodcovství, práce s portfoliem, a vzdělávací diskurzí Spilkové, Navrátilové a Navrátila, kterých je možné využít pro nastavení obsahu i způsobu provázení studenta v procesu formování profesní identity. Jsem přesvědčena, že navrhovaný předmět Osobní rozvoj s využitím „průvodcovství“ nabízí možnost, jak téma profesní identity ze současného skrytého kurikula transformovat do podoby kurikula formálního.

Je vzhledem ke kvalitě procesu vzdělávání žádoucí, aby teoretický rámec navrhovaného modulu Osobní rozvoj byl týmově prodiskutovaný a všemi pedagogy přijatý, jako způsob práce, který propojuje a spojuje všechny zúčastněné, ať už se jedná o studenty, pedagogy, tutory nebo mentory v praxi. Jednou z cest je kurikulární změna současných akreditací, které vycházejí z Minimálního standardu ASVSP. Žádoucí je konceptualizovat formální kurikulum a prvky současného skrytého kurikula do komplexní podoby.

¹ Diskurz – pro účely tohoto článku je d. pojatý dle Vašáta (2009) následovně: „diskurz jako „specifický způsob mluvení a rozumění světu (nebo jeho aspektům). Jiří Homoláč (in Vašát, 2006: 329) mluví o diskurzu jako o „užívání jazyka, event. dalších znakových systémů – členy dané společnosti, resp. jejich jistou skupinou (teoreticky i jednotlivce) a/nebo v určité oblasti společenského života a/nebo v komunikaci o určitém tématu.“ Je tedy zřejmé, že jde o „významovou reprezentaci světa, která je vyjednávána v sociální interakci a řízena svými specifickými pravidly“ (Vašát, 2009).

Reference / Seznam citované literatury

- ASHFORTH, B. E., HARRISON, S. H., a CORLEY, K. G. (2008). *Identification in Organizations: An Examination of Four Fundamental Questions*. *Journal of Management*, 34(3), 325–374 [online]. [cit. 23.4.2023]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0149206308316059>
- ASOCIACE VZDĚLAVATELŮ V SOCIÁLNÍ PRÁCI (2014). Minimální standard vzdělávání v sociální práci. [online]. [cit. 19.3. 2023]. Dostupné z: <https://www.asvsp.org/standardy/>
- BAČOVÁ, V., VÝROST, J., a I. SLAMĚNÍK (1997). *Sociální psychologie*. Praha: ISV. ISBN 80-85866-20-X.
- DOBROW, S. & HIGGINS, M. (2005). *Developmental Networks and Professional Identity: In: A Longitudinal Study*. *Career Development International*, 2005, 10, 6/7, s. 567-583. [online]. [cit. 20.3. 2023]. Dostupné z: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.473.3669&rep=rep1&type=pdf>
- DYTRTOVÁ, R. a M. KRHUTOVÁ (2009). *Učitel: příprava na profesi / Radmila Dytrtová, Marie Krhutová*. Praha: Grada Publishing. ISBN 9788024728636.
- HLAĎO, P. (2016). *Psychosociální konstrukt kariérové adaptability z pohledu teorie a empirické evidence – přehledová studie*. *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*, 6(3) 102-125. ISSN 1804-526X [online]. [cit. 17.3. 2023]. Dostupné z: https://lifelonglearning.mendelu.cz/media/pdf/LLL_20160603102.pdf
- HOLUBOVÁ, K. (2016). *Koncept identity na poli sociologické teorie*. In: *Studia sociologica XXI, Sociologie na hranicích*, s. 31-49. Praha: ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE. [online]. [cit. 5.3. 2023]. Dostupné z: <https://karolinum.cz/data/clanek/4563/AUC%20PaH%20Sociologica XXI 2 2016 31-49.pdf>
- IBARRA, H. (1999). Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation." *Administrative Science Quarterly*, vol. 44, no. 4, 1999, . 764–91. *JSTOR*, [online]. [cit. 24. 4. 2023]. eISBN: 978-1-78769-183-4. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/2667055>
- JANÍK, T., MAŇÁK, J., KNECHT, P., a NĚMEC, J. (2010). *Proměny kurikula současné české školy: vize a realita*. *Orbis scholae*, 4(3), 9–27. [cit. 10. 3. 2023]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/304717001_Promeny_kurikula_soucasne_ceske_skoly_vize_a_realita#fullTextFileContent
- JURČÍK, M. (2020). *Profesní identita učitele: determinanty a transformace perspektivou kvalitativního výzkumu*. Sborník anotací příspěvků XXVIII. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu. ISBN 978-80-7599-196. [online]. [cit. 13.3. 2023]. Dostupné z: https://dokumenty.osu.cz/pdf/capv/sbornik_CAPV_Ostrava_Rozmanitost_podpory_uceni.pdf
- KLENOVSKÝ, L. (2010). *Identita profese jakožto identita profesionálů*. In: SMUTEK, Martin, Friedrich W. SEIBEL a Zuzana TRUHLÁŘOVÁ, ed. *Rizika sociální práce: sborník z konference VII. Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 1. až 2. října 2010*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. ISBN 978-80-7435-086-3. s. 224–229
- LOJDOVÁ, K. (2015). *Skryté kurikulum, žité příběhy. Narativy studentů učitelství o škole*. *Pedagogická orientace* [online]. 2015, 25(5), 649-670 [cit. 3.3.2023]. ISSN 1805-9511 (online). Dostupné z: <https://journals.muni.cz/pedor/article/view/4380>
- MAŇÁK, J., JANÍK, T. a V. ŠVEC (2008). *Kurikulum v současné škole*. 1. vyd. Brno: Paido. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; sv. 12. ISBN 9788073151751.
- MAREŠ, J. a M. RYBÁŘOVÁ (2003). *Skryté kurikulum – málo známý parametr vysoké školy. Psychosociální klima školy*. Univerzita Karlova v Praze. 2003. [cit. 2 3.3.2023].

- Dostupné z: <https://www.lfhk.cuni.cz/Fakulta/Organizacni-struktura/Domaci-stranky/Ustav-socialniho-lekarstvi-smazano/Projekt-Krtek/Ke-stazeni/>
- MOORHEAD, B., BELL, K., JONES-MUTTON, T., BOETTO, H. & R. BAILEY (2019). *Preparation for practice: embedding the development of professional identity within social work curriculum*. *Social Work Education*, 38:8, 983-995, DOI: [10.1080/02615479.2019.1595570](https://doi.org/10.1080/02615479.2019.1595570) [online]. [cit. 2023-24-3]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/ref/10.1080/02615479.2019.1595570?scroll=top&role=tab>
- NAVRÁTILOVÁ, J. a P. NAVRÁTI (2016). *Vzdělávací diskurzy v sociální práci*. *Sociální pedagogika | Social Education*, 4 (1) 38-46. ISSN 1805-8825. [online]. [cit. 6. 5. 2023]. Dostupné z: https://soced.cz/wp-content/uploads/2016/04/STUDIE-SocEd_Vzdelavaci-diskurzy-v-socialni-praci.pdf
- RŮŽIČKOVÁ, D., a L. MUSIL (2009). *Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu?* *Sociální práce/Sociální práca*. 3/2009. ISSN 1213-6204.
- SLOVNÍK CIZÍCH SLOV. ABZ.cz. Slovník cizích slov-online hledání. 1. Identita - [online]. [cit. 19.11.2022]. Dostupné z: https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?cizi_slovo=identita&typ_hledani=prefix
2. Portfolio - [online]. [cit. 19.11.2022]. Dostupné z: https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?cizi_slovo=portf%C3%B3lio&typ_hledani=prefix
- SPIPKOVÁ, V. (2019). *Přístupy k výuce pedagogiky v kontextu měnících se paradigmat v učitelství*. *Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*. 3/2019. ISSN 2336-2189. [online]. [cit. 11.3. 2023]. Dostupné z: <https://ojs.cuni.cz/pedagogika/article/view/1600>
- ŠÁMALOVÁ, K. (2019). *Profesní identita budoucích sociálních pracovníků jako tekutý písek v rukách vzdělavatelů*. *Časopis Sociální práce/Sociální práca*. [online]. [cit. 19.4. 2023]. ISSN 1805-885X. Dostupné z: <https://socialniprace.cz/profesni-identita-budoucich-socialnich-pracovniku-jako-tekuty-pisek-v-rukach-vzdelavatelu/>
- ŠVARÍČEK, R. (2009). *Narativní a sociální konstrukce profesní identity učitele experta*. Brno, 2009. Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Milan POL. [online]. [cit. 17.3. 2023]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/12302/ff_d/SVARICEK_Narativni_a_socialni_konstrukce_profesni.pdf
- TOMKOVÁ, A. (2018). *Portfolio v perspektivě reflektivně pojatého vzdělávání učitelů*. Praha: *Pedagogická fakulta UK*. 315 s. ISBN 978-80-7290-982-7.
- V AŠÁT, P. (2009). *Kritická diskurzivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi*. Přehledová studie 04/09. CAAT Západočeská univerzita FF ZČU. [online]. [cit. 20.3. 2023]. Dostupné z: http://www.antropologie.org/sites/default/files/publikace/downloads/317_vasat_kriticka_diskurzivni_analyza_socialni_konstruktivismus_v_praxi.pdf
- WALTEROVÁ, E. (1994). *Kurikulum. Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě*. Brno: CDVU, 1994. ISBN: 80-210-0846-6.
- WEBB, S.A. (Ed.). (2017). *Professional Identity and Social Work* (1st ed.). London: Routledge. ISBN 9781315306957.
- WIEGEROVÁ, A. a P. GAVORA (2014). *Proč se chci stát učitelkou v mateřské škole? Pohled kvalitativního výzkumu*. (24) 4, 510-534 *Pedagogická orientace*, Zlín. ISSN 1805-9511[online]. [cit. 16.3. 2023]. Dostupné z: http://www2.tf.jcu.cz/~bauman/KPD_NUP_KUP/Vyzkumne_studie/1873-2027-1-SM.pdf
- ŽYDŽIŮNAITĚ, V. a S. CRISAFULLI (2013). *Interakce mezi vysokoškolskými studenty a vyučujícími jako nástroj rozvoje profesní identity studentů*. *Aula*. Vol. 21, č. 1. S. 5-19. ISSN 1210-6658 [online]. [cit. 13.3. 2023]. Dostupné z: https://www.csvs.cz/wp-content/uploads/2019/01/Aula_01_2013_ZY_CR_98-83.pdf

Osobní zkušenosti studentů z praktické stáže v Zambii jako prostředek k osobnímu rozvoji a respektu k rozmanitosti

Students' personal experiences on placement in Zambia as a means of personal development and respect for diversity

Mgr. Veronika Zvánovcová Ph.D.¹, Mgr. Hana Donéeeová²

Abstrakt

Příspěvek vychází ze zkušeností studentů oboru Sociální a charitativní práce studovaném na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kteří vyjíždějí na praktické stáže do Zambie. Zde probíhá spolupráce s místními organizacemi, které se orientují na práci s dětmi ulice. Stáže se zaměřují na oblast individuální, komunitní a terénní sociální práce. Cílem je představení odborné přípravy studentů na stáž a jejich osobní rozvoj v rámci stáže. Pro zjištění zkušeností studentů byla využita metoda kvalitativního výzkumu za pomoci techniky polostrukturovaných rozhovorů. Závěrem jsou prezentovány pozitivní a negativní zkušenosti v rámci dobré praxe stážistů.

Klíčová slova: Zambie. Děti ulice. Praktické stáže. Komunitní práce. Osobnostní rozvoj.

Abstract

The paper is based on the experience of students of Social and Charity Work studying at the Faculty of Theology of the University of South Bohemia in České Budějovice, who go on practical internships to Zambia. There, they cooperate with local organizations that focus on working with street children. The internships focus on individual, community, and field social work. The aim is to introduce the students' professional preparation for the internship and their personal development during the internship. A qualitative research method using semi-structured interview technique was used to identify the students' experiences. Finally, positive, and negative experiences within the good practice of the interns are presented.

Keywords: Zambia. Street children. Practical traineeship. Community work. Personal development.

1. Úvod

Zambie patří k nejchudším zemím světa, OSN ji řadí mezi země s největšími sociálními rozdíly. Pod hranicí chudoby žije 60% obyvatelstva, nejzranitelnější jsou děti, ženy a dívky (Czech aid, 2018). Autorky se zaměřují v rámci příspěvku na praktické zkušenosti studentů Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (dále jen TF JU), kteří v rámci bakalářského programu Sociální a charitativní práce podnikají praktické stáže v Mongu, což je město v západní provincie Zambie. Zde působí organizace [Christian Action Integrated \(dále jen CAI\)](#), která má za cíl podporovat nelehké životy Street kids.³ V prvních oddílech příspěvku je představena současná situace v Zambii z různých úhlů pohledu. Příspěvek dále poukazuje na různorodost metod sociální práce v Zambii, dále pak poukazuje na odbornou přípravu studentů na stáže. Ve výzkumné části jsou představeny zkušenosti a osobní rozvoj studentů, kteří se již praktické stáže v organizaci CAI zúčastnily. Výsledky výzkumu jsou z důvodu přehlednosti uspořádány do konkrétních bodů.

¹ Teologická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; e-mailová adresa: zvanovcova@tf.jcu.cz; Tel.: +420-777074928

² Teologická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; e-mailová adresa: doneeova@tf.jcu.cz; Tel.: +420 724680181

³ <https://www.facebook.com/profile.php?id=100090678492083>

2. Základní informace, hlavní problémy Zambie

Zambie je státem v jižní Africe s rozlohou 752 618 km² a populací cca 18 milionů, což znamená relativně nízkou hustotu zalidnění cca 24 obyv./km² (Guyer et al., 2014). Co se týče politického systému, jedná se o demokratickou zemi bez dlouhodobých válečných sporů. Solidarita je jednou ze základních hodnot, která je národem respektována. Vláda i přes veškeré nástrahy historie, ekonomie, zadlužení, chce bojovat za svoje občany a motivovat je k důvěře ve státní instituce a při tom se držet hlavního motta „Jedna Zambie – jeden národ“.

Aby bylo možné lépe uchopit problematiku státu, je nutné zmínit hlavní historické události. Oblast dnešní Zambie byla původně obývána lidmi Khoe-Sān (tradičními kmeny), které patří k nejstarší skupině druhu homo sapiens. Pak přicházejí kmeny bantuské. Jazyky těchto kmenů se staly dominantními a dodnes užívané jazyky v Zambii spadají pod skupinu bantuských. Evropané se o Zambii dozvěděli díky cestovateli Davidovi Livingstonovi (1813–1873), který v roce 1855 objevil Viktoriiny vodopády v horní oblasti řeky Zambezi (Shepperson, 2021).

Počet evropských osadníků začal stoupat po otevření dolů na severu země v provincii Copperbelt. V roce 1899 a 1900 byly Barotseland-Severozápadní Rhodesie a Severovýchodní Rhodesie jako britské protektoráty, které se sloučily v roce 1911 do Severní Rhodesie (ta se později stává Zambií). Severní Rhodesie se v dané době sloučila s Jižní Rhodesií (nyní Zimbabwe) a Naskem (nyní Malawi) a utvořily Federaci Rhodesie a Naska. V roce 1962 se konaly první demokratické volby, 24. října roku 1964 se země stává nezávislou republikou s prvním zvoleným prezidentem Kenneth D. Kaundou (Roberts, 1977).

Co se týče demografického umístění, sousedí s dalšími 8 zeměmi, což z ní činí osu regionálního transportu. Země je nově rozdělena do deseti provincií (How INTERPOL supports Zambia to tackle international crime, 2023). V důsledku souhry nepříznivých faktorů – vysokých státních výdajů, rozpočtového deficitu, poklesu světových cen mědi, snížených zemědělských výnosů a energetické krize způsobené nedostatkem vody a nárůstu inflace, dosáhl HDP v roce 2015 patnáctiletého minima a Mezinárodní měnový fond (IMF) zařadil Zambii mezi nejvíce postižené neropné ekonomiky subsaharské Afriky. Ekonomický rozvoj brzdí nízká diverzifikace hospodářství, nedostatečná infrastruktura, nedostatečný daňový systém spojený s vysokými daňovými úniky a nedostatek kvalifikovaných pracovních sil. Hospodářská konjunktura uplynulého období se příznivě dotkla zejména hlavního města Lusaky a rovněž tzv. Měďného pásu na severu země. Ostatní oblasti, zejména pak venkovské, kde žije nejvyšší počet obyvatel, zůstávají chudé (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2018).

Více než polovina populace je závislá na zemědělství. To je nadále hlavním zdrojem, v zemědělství pracují hlavně ženy. Ženy tvoří většinu venkovské populace (Zambie, 2022).

V zemi přetrvává vysoká příjmová nerovnost a chudoba, vč. její extrémní formy. Nedostatečné jsou rozpočtové výdaje do zdravotnictví, vzdělávání nebo do sociální ochrany. Přes rychlý populační růst¹ patří Zambie mezi země s nejnižší průměrnou délkou života. Podíl na tom má nedostatek kvalitní zdravotní péče, vč. novorozenecké a pediatrické péče, což ústí ve vysokou míru mateřské a kojenecké úmrtnosti (Ministry of health, 2018). Na podpoře státu, se podílí mimo jiné i zahraniční rozvojová spolupráce ČR, ta se rozvíjí v mnoha oblastech, které podporují naplňování zambijské rozvojové strategie Zambia Vision 2030 (Our Priorities, 2023)².

Co se týče zahraniční spolupráce, Zambie byla již v historii zemí, kterou Československá socialistická republika podporovala. Již od roku 1968 vzkvétala spolupráce především v oblasti průmyslu a obchodu. Tato podpora přetrvávala i po roce 1989. V roce 2010 byla podpora zastavena a Zambie byla vyjmuta ze seznamu z prioritních zemí České republiky. Tato situace se změnila v roce 2018, kdy se Zambie stala opět cílovou prioritní zemí České

¹ Dle OSN se má současný počet obyvatel země do roku 2050 ztrojnásobit.

² Srov. https://www.oneplanetnetwork.org/sites/default/files/vision_2030.pdf

republiky v oblasti rozvojové spolupráce¹. Program rozvojové spolupráce se Zambií vychází z cílů Strategie zahraniční rozvojové spolupráce ČR na období 2018–2030 a respektuje Cíle udržitelného rozvoje Agendy 2030 pro udržitelný rozvoj a zásady globálního partnerství pro efektivní rozvojovou spolupráci. Podporované projekty jsou především v oblasti zdravotnictví a zemědělské produkce (MZV, 2022).

Do zahraniční rozvojové spolupráce s cílem přispět ke stabilizaci sociálních problémů se v průběhu let zapojují i univerzity z České republiky. Tyto odborné stáže studentů mají na pozoru hned několik cílů. Jde o podporu místních organizací, obohacení tamní sociální práce a zároveň o získání kompetencí budoucích sociálních pracovníků v oblasti metod sociální práce přímo v terénu. Především jde o komunitní sociální práci a sociální práci se skupinou.

3. Sociální práce v Zambii

Zambie dělá tzv. kroky k rozvoji, aby zlepšila životní úroveň svých obyvatel a vyvedla chudé z chudoby. Vláda se snažila zlepšit základní životní podmínky prostřednictvím různých projektů infrastruktury a poskytování sociálních služeb. Vývoj ve svém vícerozměrném smyslu však přesahuje fyzickou infrastrukturu a dodávky sociálních služeb, aby zahrnovaly otevírání společnosti pluralitě názorů za účelem posílení výsledků rozvoje. V současné době začarovaný kruh chudoby ohrožuje účast občanů, což vede k nerovnému rozvoji a rozdělování bohatství, a tím posiluje nedostatek platform, které by účast usnadnily. To dláždí cestu pro vznik autoritářských populistů, kteří se snaží zvrátit pokroky dosažené v mladé demokracii v zemi. Tato situace ukazuje, že je třeba, aby účinná občanská společnost hrála ve stavu rozvoje komplementární roli se státem.

Sociální a zdravotní péči zajišťují ministerstva, která stojí v čele poskytování služeb sociální péče těm nejzranitelnějším v Zambii, mají odpovědnost za koordinaci všech aktérů nabízejících služby sociální péče. Zároveň hrají velkou roli v oblasti aktivit, které přicházejí od veřejnosti tzv. Public Welfare Assistance Scheme. Jedná se o Ministry of Community Development, Mother and Child Health; Ministry for Implementation; Ministry of Gender and Child Development; Ministry for Coordination of the National Child Policy² (Guyer et al., 2014: 28).

Sociální pomoc je poskytována odborníky, ale i neprofesionálními sociálními pracovníky. Jsou to lidé, kteří v dané lokalitě s dětmi dlouhodobě žijí, znají jejich povahu, cíle, nálady a potřeby. Využívanými metodami sociální práce v Zambii jsou komunitní, terénní a skupinová sociální práce. Sociálními pracovníky v Zambii je pojem komunitní sociální práce chápán jako přirozená práce s dětmi, která je navázána na místní kostely a různé svépomocné skupiny (INTEGRATED FRAMEWORK OF BASIC SOCIAL PROTECTION PROGRAMMES, 2018), které vytvářejí přirozený tlak, vycházející z vnitřku komunity s cílem dosáhnout sociální změny prostřednictvím aktivizace členů komunity, posílení sounáležitosti a vyrovnávání nerovnováhy mezi potřebami lidí a zdroji.

Studenti pracují v rámci praktické stáže se skupinou a komunitou. Přichází nejčastěji do styku se Street kids³ a jejich rodinami, které se o ně však starají pouze okrajově. Studenti tak často navazují s dětmi blízký kontakt, v podstatě zasahují do výchovy jedince. Příprava studentů na stáž a spolupráci s dětmi a místní komunitou musí být velmi precizní. Street kids dělíme do dvou kategorií. První kategorií jsou děti ulice, což jsou žijící na ulici, které se vrací domů, jelikož mají své rodiče, či prarodiče, kteří jim mohou zajistit skromné sociální

¹ <https://www.businessinfo.cz/clanky/ceske-inovace-pomahaji-zambijskemu-zemedelstvi-i-zivotnimu-prostredi/>

² Ministerstvo pro rozvoj komunity, zdraví matek a dětí; Ministerstvo pro implementaci; Ministerstvo pro gender a vývoj dětí; Ministerstvo pro koordinaci národní dětské politiky.

³ Děti ulice

a rodinné zázemí. Druhou kategorií jsou děti žijící na ulici, to jsou děti odsouzené žít na ulici celý den, bez jakéhokoliv zázemí. Některé děti z domova utíkají sami od sebe např. z důvodu násilí v rodině. Vláda Zambie ve svých strategických dokumentech navíc zmiňuje pojem Orphans and vulnerable children¹, tj. dítě do 18 let, které ztratilo jednoho či oba rodiče nebo příbuzné a pravděpodobně se bude nacházet v rizikové situaci, kdy utrpí značný fyzický nebo emoční stres, který může mít za následek ohrožení práv dítěte (Biemba, 2009).

4. Struktura přípravy studentů na odbornou stáž

Příprava studentů je založena na osobních zkušenostech lektorů a aktuální situaci země. Cílem je co nejlépe připravit studenty na realitu země.

- představit komunitní způsob života místních obyvatel
- představit tradice a kulturní hodnoty země a na tomto základě dokázat upevnit přístup k místním obyvatelům a dětským klientům
- představit nejpalčivější témata země – chudoba, problematika lidských práv, malárie, AIDS
- informovat o současném stavu místních zvyklostí a nastavení místních obyvatel země v souvislosti s budováním osobních hranic s klienty
- informovat o hlavních bodech humanitární a rozvojové spolupráce

Edukace studentů je rozdělena do 3 fází. Prefáze, kdy představujeme studentům hlavní ukazatele země, kde zapojujeme lidi s vlastní zkušeností² a dobrou praxí. Pro prezentaci jsou hojně využívány fotografie, filmové produkce a ostatní platformy, které ulehčují komunikaci. Hlavní fází je setkání, kdy se student ocitá v bezpečném prostoru a má možnost se ptát na organizační záležitosti, ale i osobní otázky. Poslední fází je osobní schůzka s již vybranými studenty, kteří se rozhodnou vyjet. Body setkání jsou rozděleny do praktických informací před odjezdem a na část, co se bude odehrávat v Zambii. Jako nástroj pro práci se studenty je využíván narativní interview. Nejdůležitější částí rozhovoru je propojení světa v Zambii a zde v ČR. Zároveň je tato metoda využívána i pro přípravu studenta na konkrétní sociální práci v terénu. Hlavními metodami sociální práce v Zambii jsou: komunitní práce, case work, streetwork. Pro studenty je důležité vydefinovat vnímání potřeb dětského klienta, prostředí, ve kterém se klient běžně pohybuje. V každé fázi klademe důraz na autentičnost, ale ani tak se student při příletu dané země nevyhne "kulturnímu" šoku. Někteří stážisté prožívají pocity beznaděje, strachu, marnosti. Studenti se tedy stávají zranitelnými, jelikož jsou v neznámém prostředí, vystaveny osobním hranicím. Jedním z osobních limitů studentů často bývá osobní prožitá zkušenost, která může v tomto prostředí vyplout na povrch. Proto je důležité, aby byla zajištěna kontinuální péče se znaky krizové intervence. Studenti díky těmto zkušenostem získávají adekvátní a velmi reálnou přípravu na budoucí povolání sociálního pracovníka.

5. Výsledky a interpretace výzkumného šetření

Cíl výzkumu:

Cílem výzkumu je demonstrovat odbornou přípravu studentek na praktickou stáž a retrospektivně reflektovat jejich osobní zkušenosti v rámci praktické stáže.

¹ Sirotci a zranitelné děti

² studenti – absolventi stáže, sociální pracovníky

Výzkumné otázky:

Aby bylo možné reflektovat hlavní cíl výzkumu, byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- 1) Co vedlo studentky k účasti na praktické stáži v Zambii a jaká byla jejich očekáváníí?
- 2) Jak vnímají studentky přípravu na praktickou stáž v Zambii?
- 3) Jak reflektují studentky průběh praktické stáže v kontextu jejich osobního rozvoje?

Metoda výzkumu:

K demonstraci odborné přípravy studentek na praktickou stáž v Zambii a reflexi jejich osobních zkušeností bylo využito techniky polostrukturovaných rozhovorů. Průměrný čas jednoho rozhovoru byl 30 minut.

Respondentky byly kontaktovány pomocí emailu po realizaci praktické stáže v Zambii. Následně bylo se studentkami domluveno setkání na půdě Teologické fakulty JU, kde s nimi byl proveden rozhovor.

Analýza dat proběhla pomocí otevřeného kódování. Rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně přepsány pomocí programu Transkriptor. Přepisy byly následně porovnány, aby bylo možné nalézt podobnosti a odlišnosti ve výpovědích respondentek. Tyto koncepty byly posléze v kontextu hlubších vazeb mezi nimi, a to pomocí programu Atlas.ti.

Výzkumný vzorek:

Výzkumný vzorek tvořily 4 studentky (n=4) bakalářského studijního programu Sociální a charitativní práce. Výběr vzorku byl záměrný. Kritériem pro výběr bylo absolvování praktické stáže v organizaci CAI nacházející se v Mongu, Zambie.

Respondentky jsou dále označovány následovně:

- R1: Studentka 1
- R2: Studentka 2
- R3: Studentka 3
- R4: Studentka 4

Místo výzkumu:

Místo výzkumu bylo záměrné. Kritériem bylo studium na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Všechny rozhovory byly uskutečněny v průběhu července a srpna na území Teologické fakulty.

Výsledky

Motivace k praktické stáži a očekáváníí

Respondentky R1 a R2 se shodly, že motivací k praktické stáži bylo „získání nových zkušeností a zároveň vystoupení z komfortní zóny.“ R3 se chtěla navíc cítit „potřebně“ a poznat svět „z jiné stránky než turista“. Co se týče studentky R4, její motivace byla založena na mnoholeté zkušenosti s dobrovolnictvím ve světě. „Tématem mé práce bylo umírání i práce s dětmi ulice.“ Motivací této respondentky nebylo pouze vystoupení z komfortní zóny či získání nových zkušeností, ale zároveň studium dané problematiky v zemi.

Očekáváníí studentů se odvíjelo od dokumentů, které studentky shlédly a od informací, které si respondentky před odjezdem vyhledaly. R2 a R3 se shodují, že „Afriku znali pouze z dokumentů, které ji vykreslují jako bídu a nic. A asi s takovým očekáváním odjížděly.“ Co se týče respondentky R1 zmiňuje „nemyslím si, že bych měla nějaká očekáváníí, jela jsem tam

s tím, že co přijde, tak přijde.“ Respondentka R4 se shoduje v odpovědi s respondentkou R3 „raději žádné, jako vždy, ale přesto jsem zjišťovala informace od koordinátorky z ČR i jsem se spojila s velvyslanectvím ČR v Lusace.“

Reflexe přípravy na praktickou stáž

Ačkoli se všechny respondentky shodují, že „vyučující předala dostatek informací, vyšla ve všem vstříc a byla velkou oporou na dálku.“, na otázku předání očekávaných informací před odjezdem, mají rozličné názory. Respondentky R3 a R4 pocítují, že jim bylo předáno dostatečné množství informací, které jsou nezbytné k výkonu praktické stáže. R1 a R3 však zmiňují, že „by potřebovali lépe vysvětlit mentalitu místních lidí a práci, kterou budou vykonávat.“

Reflexe průběhu praktické stáže v kontextu s osobním rozvojem

R1 hodnotí průběh praktické stáže kladně, v rámci svého osobního rozvoje se nejvíce naučila „kreativitu, vymýšlet aktivity v závislosti na počtu, prostředí a zároveň náladě.“ Studentka se zároveň potýkala s mnohými etickými dilematy, v nichž se posléze naučila hledat řešení. R2 se také setkala v průběhu praktické stáže s mnohými etickými dilematy, jak sama říká „přínos pro mě: vystřízlivění z představy „zachránit svět“, větší náhled.“ R2 rovněž uvádí, že v souvislosti s rozvojem se naučila více „týmovou spolupráci při aktivitách s dětmi.“ Respondentka R3 prožívala celou praktickou stáž jako etické dilema, jelikož stále bylo nutné rozhodovat „snažit se vyjít vstříc, a přitom udržet hranice vztahu, přidělování oblečení a jídla rodinám, výběr vhodných aktivit.“ V souvislosti s osobním rozvojem, uvádí R3, že se naučila „lépe komunikovat a naslouchat, přizpůsobivosti k prostředí, lépe zvládat time management.“ Co jí však nejvíce přinesla praktická stáž, bylo „získání sebedůvěry a zvládat stresové situace.“ R4 se také v rámci praktické stáže setkala s různými etickými dilematy, ale jak sama říká „odlišnost země je třeba přijmout.“ Co se týče osobního rozvoje, stáž jí přinesla „poznání, jak komunikovat s dětmi pomocí těla, jelikož ne všichni umí anglicky.“

6. Diskuse a Závěr

Článek představuje konkrétní projekt, který je realizován na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a má za cíl podpořit studenty v praktické výuce na pozici sociálního pracovníka. V rámci stáže se studenti dostávají do terénu v prostředí, které je typickou svou hlubokou chudobou. Pokud je student v tomto prostředí dlouhodobě, velmi ho formuje. Ostatně to studentky uvádějí ve svých odpovědích. Některé první okamžiky byly pro studentky náročné a potřebovaly více času na přivyknutí a pochopení situace. Díky přímé práci s klientem se může student dostat k etickým otázkám, které v něm vyvolávají různé pocity, které mohou být natolik náročné, že student upadá do stavu bezmocnosti. Proto je nutná neustálá koordinace studentů, jak na dálku z ČR, tak v místě. V cílové zemi jsou studentky/ti supervidovány místními sociálními pracovníky, kteří znají dobře lokalitu a dokáží efektivně reagovat na potřeby stážistů. Tak jak uvádíme v kapitole 1.2., kde je představeno nastavení sociální práce v Zambii. Díky tomu, že sociální pracovníci se v Zambii velmi často rekrutují z pozice běžného občana v dané lokalitě, je pak péče a pomoc o potřebné založena na osobních zkušenostech. Dá se tedy říci, že mnoho sociálních pracovníků je tzv. Peer konzultanty, kteří kvalitně vnímají potřeby klientů. Studenti se díky poradenství místních odborníků dostávají k hloubce problému, avšak často nejsou schopni určit hloubku problému, jelikož nemají potřebné zkušenosti. Tyto zkušenosti s přímou péčí o děti ulice, setkávání s chudými rodinami a supervize od místních odborníků, napomáhá studentům k velkým životním zkušenostem, které je vedou mimo jiné i k respektu k rozmanitosti. Pokud si uvědomíme, že respekt k rozmanitosti je jedním ze základních etických principů, který je ukotven i v definici sociální práce, je stáž pro studenta velmi hodnotnou zkušeností, která má

za následek osobní rozvoj a také určování hranic vůči klientovi. Zkušenosti, které si studenti odnáší ze stáží ovlivňují jejich osobní i budoucí profesní život sociálního pracovníka. Jejich motivace pro absolvování stáže jsou často proměnné a ovlivněné prostředím Evropy. Respondentky často vidí svou motivaci v tom cítit se „potřebně“, což může vést k vysoké míře obětování se pro klienty, čímž může být porušena hranice mezi sociálním pracovníkem¹ a klientem². Ve stručnosti, že se student obětuje pro klienty sice rád, ale zároveň je to pro něj něco, co mu život ztrpčuje (Kopřiva, 2016), což se objevuje ve výpovědích respondentek na otázku etických dilemat. Všechny respondentky se shodují, že etická dilemata jsou v rámci praktické stáže soustavně řešena a zároveň konzultována s koordinátorkou, která je dle slov respondentek „velkou oporou na dálku“. Dosavadní zkušenosti z výzkumu ukázaly, že je nezbytné pro odbornou přípravu studentů představit aktuální situaci země, přesně tak, jak je napsáno v odstavci 1.3, kde se autorky k těmto bodům vyjadřují. Díky precizní přípravě ve všech oblastech dochází k formování³ studentů, které vede nejen k jejich odbornému a osobnímu růstu, ale také k respektu k rozmanitosti.

Poděkování

Naše poděkování patří zejména studentkám, které poskytly reflexi svých zkušeností z praktické stáže v Zambii. Zároveň bychom chtěli poděkovat Katedře sociální a charitativní práce na Teologické fakultě v Českých Budějovicích za možnost realizace tohoto projektu.

Reference / Seznam citované literatury

- BIEMBA, G., M. MACWAN'GI, B. PHIRI, J. SIMON, J. COSTELLO, J. BEARD, and BROOKS, 2009. Zambia research situation analysis on orphans and other vulnerable children. [online]. [cit. 2023-09-26] Dostupné z: <https://open.bu.edu/handle/2144/26997>
- BUSINESSINFO. 2020. Covid-19 v Africe: příležitosti pro české exportéry a investory [online]. Praha: Bussinessinfo. [6. 9. 2021]. Dostupné z: <https://www.businessinfo.cz/clanky/koronavirus-v-africe-prilezitosti-pro-ceske-exportery-a-investory/>
- GUYER, L., LUMUMBA, J., KENNEDY, K., et al. 2014. *Zambia Rising Human Resources Assessment & Gap Analysis of Zambia's Social Welfare Workforce* [online]. Arlington: Virginia. [17. 8. 2021]. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2018/01/TRG-HR-Assessment-and-Gap-Analysis-of-Zambias-SWW-FINALV2.pdf>
- How INTERPOL supports Zambia to tackle international crime, 2023. *INTERPOL* [online]. [cit. 2023-09-26]. Dostupné z: <https://www.interpol.int/fr/Qui-nous-sommes/Les-pays-membres/Afrique/ZAMBIE>
- INTEGRATED FRAMEWORK OF BASIC SOCIAL PROTECTION PROGRAMMES* [online], 2018. Ministry of Community Development and Social Services [cit. 2023-09-26]. Dostupné z: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---africa/---ro-abidjan/---ilo-lusaka/documents/publication/wcms_671566.pdf
- KOPŘIVA, Karel. *Lidský vztah jako součást profese*. Vydání osmé, v Portále sedmé. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1147-1.
- MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČR. 2018. Program rozvojové spolupráce České

¹ V tomto případě studentem

² Děti ulice

³ Pro účely článku je tím myšleno: citlivé vedení, respekt k jinakosti, využití AOP

- republiky Zambie 2018–2023 [online]. Praha: MZ ČR. [17. 8. 2022]. Dostupné z: http://www.czechaid.cz/wp-content/uploads/2018/12/3173256_2067112_program_Zambie_CRA_2018.pdf
- MINISTRY OF HEALTH. 2018. Guidelines for research in traditional, complementary, and alternative medicine in Zambia [online]. Zambia: Lusaca. [3. 2. 2022]. Dostupné z: <https://static1.squarespace.com/static/5a76debf2aeba5bf135a4ea0/t/5be95e158a922d4a291fc1df/1542020638828/NHRA+Guidelines+for+Research+in+TCAM-FINAL.pdf>
- MZV. 2022. Prioritní země 2018–2023 [online]. Praha: MZV. [16. 9. 2022]. Dostupné z: https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/dvoustranna_zrs_cr/prioritni_zeme_2018_2023/index.html
- Our Priorities, 2023. WORLD VISION INTERNATIONAL. *World Vision Zambia* [online]. [cit. 2023-09-26]. Dostupné z: <https://www.wvi.org/zambia/our-priorities>
- ROBERTS, A., 1977. A History of Zambia. In: HULEC, O., OLŠA, J. 2008. Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi. Praha: Lidové noviny, 342–344.
- SHEPPERSON, G., A. 2021. David Livingstone, Scottish explorer and missionary [online]. Britannica. [29. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/David-Livingstone>
- Zambie, 2022. In: *Mapa globálních oborových příležitostí* [online]. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, s. 153-159 [cit. 2023-09-26]. ISBN 978-80-7441-093-2 Dostupné z: https://storage.googleapis.com/businessinfo_cz/files/mzv-mapa-globalnich-oborovych-prilezitosti/zambie.pdf

Rozvíjení respektu k rozmanitosti prostřednictvím service learningu ve vzdělávání v sociální práci

Fostering respect for diversities through service learning in social work education

Nataša Matulayová¹, Nika Tótová², Pavlína Jurníčková³

Abstrakt

V rámci akademického diskurzu se service learning v oblasti vysokoškolského vzdělávání v sociální práci interpretuje jako inovativní pedagogická strategie, jež efektivně integruje teoretické základy s praktickými aplikacemi. Tento model vzdělávání je koncipován tak, aby propojil akademické učivo s aktuálními potřebami komunity, přičemž podporuje transdisciplinární přístup k učení. V této souvislosti je zvláštní důraz kladen na rozvíjení respektu k rozmanitosti v kontextu vzdělávání budoucích sociálních pracovníků a pracovníků. Kazuistika představuje čtyřletý průběh implementace service learningu na Dobrovolnickém centru UP z pohledu studentky sociální práce, přičemž se zaměřuje na hodnocení a reflexi rozvoje kompetencí.

Klíčová slova: Service learning. Vzdělávání v sociální práci. Princip respektu k rozmanitosti.

Abstract

In the context of academic discourse, service learning within higher education in social work is interpreted as an innovative pedagogical strategy that effectively integrates theoretical foundations with practical applications. This educational model is designed to bridge academic content with the current needs of the community while promoting a transdisciplinary approach to learning. Special emphasis is placed on fostering respect for diversities within the framework of educating future social workers. The case study presents a four-year trajectory of implementing service learning at the Volunteer Center UP from the perspective of a social work student, focusing on the evaluation and reflection of competence development.

Keywords: Service learning. Education in social work. Principle of respect for diversities.

1. Service learning ve vysokoškolském prostředí

Service learning se stává v kontextu současného vysokoškolského vzdělávání v oboru sociální práce významným pedagogickým nástrojem, jehož primárním cílem je propojení teoretických akademických konceptů s praktickými intervencemi. Tento přístup nejenže rozšiřuje tradiční paradigma vzdělávání, ale také posiluje občanskou odpovědnost a sociální angažovanost studentek a studentů (Furco, 2013). Magna Charta Universitatum 2020, jako klíčový dokument pro evropské vysokoškolské instituce, zavádí směry pro rozvoj třetího poslání vysokých škol, které zahrnuje jejich sociální a komunitní odpovědnost (Magna Charta Universitatum, 2020). Service learning se v této souvislosti stává nástrojem pro naplnění tohoto poslání, kdy akademické instituce inkorporují do svých programů aktivity, které mají přímý pozitivní dopad na širší společnost.

Service learning propojuje teorii s praxí prostřednictvím poskytování služeb komunitě v podobě široké škály aktivit a přístupů (Velloti, 2022). V rámci service learningu je komunita vnímána jako učební prostředí, které nahrazuje tradiční učební materiály. Studentky (v příspěvku budeme preferovat generické femininum, dle kontextu) a komunita společně pracují na řešení autentických problémů a vytvářejí takové prostředí, kde dochází k „co-creation“ znalostí (Bivens, 2023). V kontextu service learningu znamená spoluvytváření znalostí proces, kdy studentky a členky komunity společně formují, sdílejí a reflektují poznatky a zkušenosti, což vede k vzájemnému a synergickému učení. Bivens (2023)

¹ Cyrilometodějská teologická fakulta UP v Olomouci; natasa.matulayova@upol.cz

² Cyrilometodějská teologická fakulta UP v Olomouci; nika.totova01@upol.cz

³ Cyrilometodějská teologická fakulta UP v Olomouci; pavlina.jurnickova@seznam.cz

zdůrazňuje, že service learning je více než pouhá metodologie; je to model, který integruje akademický obsah s reálnými potřebami komunity. Z hlediska akademického prostředí je service learning vnímán jako inovativní vzdělávací strategie, která podporuje transdisciplinární učení a interaktivní a participativní formy vzdělávání, a zároveň klade důraz na etické a občanské hodnoty, jako jsou sociální spravedlnost, inkluзивita a udržitelnost (Deck et al., 2017a; Furco, 2013; A. Gregorová a Heinzova, 2019; Hufnagle et al., 2023a).

V porovnání s tradiční odbornou praxí service learning podporuje nejen rozvoj profesních kompetencí, ale také podněcuje spolupráci, participaci a občanské povědomí studentek v kontextu sociálních výzev a potřeb komunity. Centrálním aspektem service learningu je důraz na kritickou reflexi, což studentkám umožňuje analyzovat a interpretovat své zkušenosti v širších souvislostech (A. B. Gregorová et al., 2020a; Regina, 2017).

2.Princip respektu k rozmanitosti ve vzdělávání sociálních pracovníků

Globální definice sociální práce z roku 2014 (IFSW, 2014) zdůrazňuje princip respektu k rozmanitosti jako esenciální aspekt sociální práce v souladu s jejími klíčovými etickými a profesními hodnotami - s ochranou lidských práv, dosažením sociální spravedlnosti, respektováním jedinečnosti jednotlivce, kulturních kompetencí, inkluзивitou a etickou reflexí. Princip, který ctí a respektuje kulturní a sociální rozmanitost, umožňuje sociálním pracovnícům efektivní interakci s klientelou, která je založena na vzájemném respektu, inkluзивitě a kulturní citlivosti (Ioakimidis, 2013; Sewpaul, 2014). Uplatňování principu respektu k rozmanitosti není bez výzev, neboť může nechtěně posilovat dominantní kulturní narativy a preferovat adaptabilitu jednotlivců před snahou o strukturální transformace (Mehrotra et al., 2019). Sociální pracovníce v kontextu těchto výzev musí kontinuálně reflektovat své postoje, zasazovat se o lidská práva a simultánně být vnímavé ke kulturním dynamikám (Katiuzhinsky a Okech, 2014).

Komplexnost sociální práce a klíčový význam respektu k rozmanitosti v praxi sociální práce si vyžadují kontinuální reflexi a adaptaci vzdělávacích strategií v procesu vzdělávání budoucích sociálních pracovníků (Navrátil et al., 2014). Dochází k proměnám nejen v obsahu, ale i v metodách a postupech. Ornellas (2018) argumentují pro posun od individuálních k makro perspektivám v intervencích sociální práce, Pray (1991) vyzdvihuje význam individualizace péče, avšak také apeluje na kritickou reflexi tohoto přístupu. Trygged (2010) prosazuje harmonizaci globálních a lokálních perspektiv v mezinárodním kontextu sociální práce, podtrhující potřebu universalismu a kritického myšlení. Rasell (2019) zdůrazňuje význam citlivosti ke kontextu, dialogu a silné identity při návrhu globálně relevantního vzdělávání v sociální práci. Roer-Strier (2005) a Min (2005) poukazují na nezbytnost adaptace tradičních výukových metod k potřebám různorodé populace. Weng (2017) a Blunt (2007) podtrhují nezbytnost vytváření inkluзивního akademického prostředí a důležitost rozvíjení interkulturní kompetence.

V rámci vzdělávacího procesu je esenciální nejenom podporovat teoretické koncepty a praktické kompetence, ale rovněž systematicky rozvíjet u studentek jejich inherentní hodnotový postoj k různým formám rozmanitosti. Řada studií zdůrazňuje význam systematické přípravy studentek sociální práce na interakci s heterogenními skupinami obyvatelstva (Lim et al., 2017; Mama, 2001; Marsh, 2004; Petracchi et al., 2016). Tyto analýzy společně akcentují potřebu expozice studentek různým situacím, v nichž se setkávají s heterogenitou společnosti s cílem kultivovat jejich respekt k různým formám diverzity – kulturní, etnické, rasové, náboženské, genderové, sexuální, věkové, sociálně-ekonomické, diverzité schopností a dovedností, geografické apod. To si vyžaduje metody, které studentky vystaví komplexním situacím, v nichž mohou reflektovat a rozvíjet související kompetence. Předpokládá se, že tento cyklus interakce a reflexe umožní studentkám hlubší porozumění a respekt k různým kulturním a sociálním perspektivám. V kontextu sociální práce se

schopnost reflexe váže na schopnost kritického myšlení a zhodnocování vlastních postupů, rozhodnutí, hodnot a přístupů v pracovním prostředí (Azzopardi et al., 2022; Havrdová, 2018; Tiko, 2022; Valentyna, 2018).

V tomto kontextu byl **service learning** identifikován jako efektivní pedagogický nástroj, který podporuje integraci teoretických znalostí s praxí, a tím posiluje kompetence a hodnoty budoucích sociálních pracovníků. Meyers (2009) upozorňuje na transformační potenciál service learningu, přičemž klade důraz na soulad service learningu se zásadními principy sociální práce – princip sociální spravedlnosti, lidských práv, kolektivní zodpovědnosti a respektu k rozmanitosti. Meyers (2009) zdůrazňuje roli service learningu při podpoře osobního rozvoje, oceňování rozmanitosti a sociálních změn. Mink (2012) ukazuje, jak může service learning zvýšit sebevědomí a odborné dovednosti studentek v oblasti politické praxe. Gruslyté (2021) zdůrazňuje roli service learningu při řešení současných výzev a potřeb sociálních pracovníků. Tyto a mnohé další studie dohromady zdůrazňují potenciál service learningu v podpoře, inspiraci a motivaci studentek sociální práce k rozvoji jejich kompetencí.

3. Kazuistika implementace service learningu

Na Katedře křesťanské sociální práce na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci byla zahájena implementace service learningu v rámci studijního programu Sociální práce v roce 2017. Po vytvoření manuálu pro implementaci service learningu v univerzitním prostředí a formulování doporučení pro realizaci service learningového vzdělávání na vysokých školách začala realizace studentských projektů service learningu. Projekty, které studentky vytvořily v týmech na základě analýzy potřeb provedené ve spolupráci s komunitními partnery, se zaměřovaly na oblasti školní sociální práce, implementaci rodinných konferencí v Olomouci, univerzitní dobrovolnictví a mezigenerační solidaritu.

V rámci implementace service learning byl aplikován také kompetenční rámec LOUIS (Learning Outcomes in University for Impact in Society) (AURORA [online]). LOUIS je založen na přístupu VALUE vyvinutém Americkou asociací univerzit a vysokých škol (AACU [online]). Výstupy učení na univerzitách zaměřené na sociální dopad jsou pro studentky sociální práce klíčové, protože se připravují na profesi věnovanou prosazování sociální spravedlnosti, zlepšování blaha a vytváření pozitivních změn ve společnosti. Tyto výstupy zajišťují, že studentky nejsou pouze odborně zdatné, ale také eticky zakořeněné, kulturně kompetentní a připravené řešit mnohostranné výzvy, kterým čelí jednotlivci, skupiny a komunity. Studentky si v spolupráci s vyučujícími vybírají klíčové kompetence pro svou další činnost v sociální práci a jsou motivovány k jejich rozvoji v průběhu celého studia.

Tab. č. 1: Kompetenční rámec LOUIS založený na AAC&U VALUE

Civic engagement	Creative thinking	Critical thinking	Ethical reasoning
Global learning	Information literacy	Inquiry and analysis	Integrative learning
Intercultural knowledge & competence	Foundations for life-long learning	Oral communication	Problem solving
Quantitative literacy	Reading	Teamwork	Written communication

Zdroj: https://aurora-universities.eu/new/wp-content/uploads/2022/12/All-rubrics-hyperlinked_Vs29_11_2022.pdf

Kazuistika zachycuje čtyři roky zkušeností jedné z autorek příspěvku z přímé účasti v procesu implementace service learningu v prostředí Dobrovolnického centra UP, přičemž se u ní zásadně měnily role. V letech 2020 až 2021 byla zapojena jako studentka nMgr. Sociální

práce a členka týmu service learningu projektu zaměřeného na propagaci Dobrovolnického centra UP. V roce 2022 reflektovala zkušenost z realizace projektu jako absolventka studijního programu Sociální práce a koordinátorka Dobrovolnického centra UP. Nakonec v roce 2023 působila jako tutorka studentského týmu, který realizuje service learning v projektu s názvem Zavedení ambasadorského programu Dobrovolnického centra UP.

3.1 Zkušenost v roli studentky – členky týmu service learningového projektu Propagace Dobrovolnického centra UP (2020-2021)

První část kazuistiky reflektuje přínosy v oblasti získaných nebo rozvinutých kompetencí v roli studentky. V této roli se autorka účastnila přípravy a realizace service learningového projektu svého týmu. Na začátku tak budou představeny činnosti, které naplňovaly tento proces a poté klíčové kompetence, které byly rozvinuty nebo získány a jejich možný přínos pro uvědomělejší a komplexnější uplatňování principu rozmanitosti zejména v sociální práci. První fáze projektu umožňuje studentkám vybrat si komunitního partnera, se kterým budou po celou dobu projektu úzce spolupracovat. V průběhu tříměsíční přípravy projektu studentský tým analyzuje potřeby na straně komunitního partnera, zjišťuje jejich představy a preference a poté, na základě kombinace těchto podnětů ze strany komunitního partnera a na základě identifikace silných stránek, zájmů, preferencí a dovedností jednotlivých členek týmu, vytvoří roční projektový plán. Ten pak obhajují, jak před zástupci univerzity, kteří jsou zodpovědní zejména za soulad projektu s výukovými cíli, tak i před zástupci ze strany komunitních partnerů. Na základě schváleného projektu pak probíhá jeho roční realizace a poté evaluace. Během realizace projektu byl tým postaven před reálné životní situace, které vyžadovaly rychlé a efektivní řešení. Jednalo se například o odchod některých členek týmu ze studia, což částečně ovlivnilo průběh projektu.

Při reflexi přínosů v roli studentky a členky týmu autorka identifikovala zejména tyto klíčové kompetence:

- **Zkoumání, analýza a informační gramotnost** - kompetence, které tvoří základ pro efektivní a realizovatelné nastavení projektu. V realizaci projektu se tyto kompetence prohlubovaly zejména při analýze potřebnosti a také při získávání informací o představách a požadavcích ze strany komunitních partnerů. Studentky byli podporovány v hledání cest, jak získat potřebné informace, ale také ve způsobech, jak s informacemi pracovat, rozpoznávat kvalitu informací a také k jejich efektivnímu využití pro svoji další práci.
- **Kreativní myšlení**, jako schopnost kombinovat nebo syntetizovat existující nápady a odbornost originálním způsobem, tak i schopnost práce charakterizované vysokým stupněm inovací, divergentního myšlení a ochotou přijímání rizik, bylo rozvíjeno zejména v procesu tvorby projektu. Jedním z pozitivních přínosů pro komunitní partnery, které sdělují v evaluacích, jsou inovace a nový pohled na situaci jejich organizace a klientů ze strany studentek. Proto jsou studentky podporovány v aplikaci nových přístupů, metod, pohledů do svých projektových klíčových aktivit. Zavádění inovací s sebou však často může přinášet problémy a nečekané situace, které studentky musí řešit a podporuje se tak rozvoj druhé z dimenzí kreativního myšlení - řešení problémů.
- Poslední oblastí je **týmová spolupráce**, která je rozvíjena a podporována po celou dobu projektové spolupráce, neboť je ze strany zejména univerzity snaha o rovnoměrné rozložení zátěže na jednotlivé členky týmu a předcházení některým negativním aspektům, jako například fenoménu „černého pasažéra“ a podobně. Podpora je směřována i k rozvoji manažerských dovedností.

Pokud se na výše zmíněné oblasti kompetencí podíváme skrze princip respektu k rozmanitosti, lze přínos service learningového přístupu vidět v několika dimenzích. Skrze podporu schopnosti práce s informacemi a kritického přístupu k nim dokážou studentky a následně sociální pracovnice lépe rozpoznat informace škodlivé a nepravdivé, dokáží na ně efektivně reagovat a tím přispívat ve společnosti k podpoře respektujícího přístupu. Díky kreativnímu myšlení mohou tento princip nejen podporovat, ale i rozvíjet a hledat rozmanité formy pomáhajících intervencí. Poslední dimenzí je pak týmová spolupráce, kdy se v praxi studentky musejí vyrovnávat s tím, že jak spolupracovnice v týmu studentek, tak i ze strany komunitních partnerů a samozřejmě i ze strany klientů jsou rozmanité, jak v osobnostních charakteristikách, tak i v představách a potřebách, a pro efektivní spolupráci je tak nutné tuto rozmanitost respektovat a počítat s ní v nastavení klíčových aktivit celého projektu.

3.2 Zkušenost v roli absolventky studijního programu Sociální práce (2022)

Druhou rolí, z jejíhož pohledu autorka provádí reflexi je role absolventky, která zároveň nastoupila k danému komunitnímu partnerovi jako zaměstnankyně. I toto lze tak vnímat jako jeden z velkých přínosů service learningu - to, že umožní vzájemné poznání oběma spolupracujícími stranám, které se pak může přenést do zaměstnaneckého vztahu. V rámci této role nebudou popsány specifické činnosti, neboť je zde důležitý spíše časový rozměr.

V rámci reflexe autorka vnímala jako utvářející zejména tyto aspekty:

- výzvy a problémy vedoucí k nutnosti rychlé adaptace a hledání efektivních řešení,
- spolupráce s různorodými lidmi a potřeba efektivní komunikace a vedení týmu,
- porozumění strategii a obsahu činností komunitního partnera.

Díky těmto zkušenostem a díky následnému pracovnímu poměru u komunitního partnera autorka s odstupem času a ve světle dalších životních a zejména pracovních zkušeností reflektovala další klíčové kompetence, které ji účast na projektu pomohla rozvinout.

První kompetenci tvoří **základy pro celoživotní učení**, které u autorky podpořily schopnost zlepšovat a rozvíjet svoje znalosti, dovednosti a zkušenosti. Umožnili ji stát se iniciativní a kreativní v hledání příležitostí k dalšímu seberozvoji a také ve schopnosti sebereflexe.

Druhou kompetenční oblast tvoří **interkulturní znalosti a kompetence**, kam patří dovednosti a charakteristiky, které podporují efektivní a vhodnou interakci v různých kulturních kontextech, specificky pak verbální a neverbální komunikace či otevřenost v hodnotových postojích.

Autorka reflektuje, že je důležité být otevřená novým způsobům myšlení a života, které mohou mít lidé z různých kultur. Schopnost adaptovat se na různé role vůči komunitním partnerům posílila tuto kompetenci a zároveň podporovala ochotu zaměstnavatele investovat do dalšího rozvoje pracovníků. Například schopnost aktivně se učit z různých situací a reflektovat své vlastní postupy může být klíčová pro efektivní a respektující práci s dobrovolníky z různých kulturních a sociálních pozadí.

Stejně jako u předešlých kompetencí, lze i zde vidět vazbu na podporu principu respektu k rozmanitosti. Zcela explicitní je vazba na oblast interkulturních znalostí a kompetencí, ale i oblast celoživotního vzdělávání, pokud je k ní přístupováno zodpovědně a promyšleně: může přinášet porozumění novým věcem, situacím, sociálním jevům a podobně, což pak dává prostor právě pro podporu respektu, pro který je porozumění a práce s informacemi cennou základnou.

3.3 Zkušenost v roli tutorky studentského týmu

Poslední rolí, ze které autorka reflektuje přínosy je role tutorky service learningového týmu. Právě tato kombinace rolí v jedné osobě je specifickým a velmi cenným přínosem pro další práci se studentskými týmy. Tutorka na straně komunitního partnera má být průvodcem studentského týmu v oblasti praktické práce na klíčových aktivitách projektu a také tou, která jim pomáhá řešit nastalé situace, popřípadě komunikuje s pedagogy z řad univerzitních vyučujících. Právě osobní zkušenost autorky tak přináší do její práce specifický rozměr. Díky této nové roli tak poslední soubor kompetencí nebude obsahovat ty, které realizace service learningu v případě konkrétní osoby podpořila, ale soubor těch kompetencí, na jejichž rozvoj by se měli tutorky i vyučující více zaměřit a explicitně o těchto kompetencích se studentkami hovořit.

První kompetencí je **kritické myšlení**, přičemž důraz by zde měl být kladen zejména na komplexní zkoumání otázek, nápadů a událostí před přijetím nebo formulováním názoru nebo závěru, na vysvětlování otázek, vliv kontextu a předpokladů, na závěry a související výsledky (dopady a následky).

Druhou oblastí je **globální učení**. Skrze něj by se studentky měly stát informovanými, otevřenými a odpovědnými sociálními pracovníci, které dbají na rozmanitost napříč širokým spektrem odlišností; snažit se porozumět, jak jejich činy ovlivňují jak místní, tak globální komunity a společně a spravedlivě řešit nejnaléhavější a nejtrvalejší sociální problémy.

Dalším významným prvkem této zkušenosti z role tutorky, která již není přímo z oblasti kompetencí, ale je důležitou součástí procesu, je prostor pro prožívání úspěchů i neúspěchů, což je zásadní pro osobní růst studentek. Tato zkušenost podporuje pochopení významu vytrvalosti a schopnosti poučit se z neúspěchů. Studentky se učí efektivně vyrovnávat s neúspěchy, které nebyly pod jejich kontrolou. Zároveň tím spolu se schopností sebereflexe rozvíjejí dovednosti, které jsou důležité pro jejich úspěšné pracovní působení.

I v této poslední oblasti jde vnímat přesahy do podpory respektu k rozmanitosti, a to právě nejen u studentek, ale i u samotných sociálních pracovníků, které s těmi studentkami pracují, a to nejen v rámci service learningových projektů, ale i na odborných praxích. Právě podporu v potřebě globálního učení a v upozornění na jeho nutnost a konkrétní přínosy v praxi mohou tutorky poskytovat velmi účelně a mohou být pro studentky i jakousi zárukou, že se jedná o opravdové potřeby praxe. Stejně je tomu i v případě kritického myšlení.

4. Závěr

Z prezentované kazuistiky je zřejmé, že service learning ve vzdělávání v sociální práci hraje významnou roli při podpoře rozvoje kompetencí tím, že poskytuje studentkám příležitost zapojit se do komunit, získat praktické zkušenosti a uplatnit své znalosti v reálném prostředí. Reflektovaná zkušenost ukazuje, že konfrontace s reálnými výzvami posiluje odolnost studentek a jejich schopnost adaptace.

Service learning v kontextu vysokoškolského vzdělávání sociální práce představuje inovativní pedagogický nástroj, který spojuje teorii s praxí a nabízí studentkám příležitost rozvíjet své kompetence a hodnoty v reálném prostředí. Tento přístup nejenže posiluje akademické znalosti studentek, ale také podporuje jejich sociální angažovanost a občanskou odpovědnost, což je nezbytné pro realizaci kompetentní sociální práce (Gruslyte, 2021b).

Tento článek byl financován v rámci projektu IGA_CMTF_2023_010 s názvem Přesahující otázky mezi politikou a sociální prací.

Reference / Seznam citované literatury

- AURORA. *LOUIS based on AAC&U VALUE* [online]. AURORA. 2023 [citováno 1. prosince 2023]. Dostupné z: https://aurora-universities.eu/new/wp-content/uploads/2022/12/All-rubrics-hyperlinked_Vs29_11_2022.pdf
- AACU. *Association of American Colleges & Universities* [online]. AACU. 2023 [citováno 1. prosince 2023]. Dostupné na: <https://www.aacu.org/>
- AZZOPARDI, Andre; CLARK, Marylin; FALZON, Ruth. *Perspectives on Wellbeing: Applications from the Field*. BRILL. 2022. <https://doi.org/10.1163/9789004507654>
- BALAKHTAR, Valentyna. *Reflection As A Factor Of Professional And Individual Provision Of Social Work Professionals*. *Psychological Journal*. 2018, č. 8(18), Article 18. <https://doi.org/10.31108/1.2018.8.18.1>
- BLUNT, Keshia. *Social Work Education*. *Journal of Teaching in Social Work*. 2007, č. 27(3–4), 93–114. https://doi.org/10.1300/J067v27n03_07
- BIVENS, David N.; BYRD, Yolanda M.; MILLER, DeMond S.; BLEDSOE-GARDNER, Anita. D.; QUICK, Deborah. B., et al.. *Service Learning: Impacting Change, Promoting Social Justice, Equity, and Inclusion – An Effective Framework for Social and Professional Studies Programs*. In J. Etim & A. Etim (Eds.), *Advances in Educational Marketing, Administration, and Leadership*. 2023, 123–139. IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-9678-4.ch008>
- DECK, Stacy. M; CONNER, Laneshia; CAMBRON, Shannon. *Students' Perceptions of Service-Learning in an Advanced Research Course*. *Advances in Social Work*. 2017, č. 18(2), 456–473. <https://doi.org/10.18060/21548>
- FURCO, Andrew. *Service-Learning: A Balanced Approach to Experiential Education*. 1996. https://www.shsu.edu/academics/cce/documents/Service_Learning_Balanced_Approach_To_Experimental_Education.pdf
- GREGOROVÁ BROZMANOVÁ, Alžběta, et al. 2020. *Service learning pro učitele vysokých škol*. Belianum. 2020 1. vydání. ISBN 978-80-557-1685-5
- GREGOROVÁ BROZMANOVÁ, Alžběta; HEINZOVA, Zuzana. *Specifics of Measuring Social and Personal Responsibility of University Students After Completion of a Service-Learning Course in Slovak Conditions*. 2019, č. 23, 104–123.
- GRUSLYTE, Monika. *Service-Learning In Social Work Education To Develop Social Work Competencies In University Students*. *Education. Innovation. Diversity*. 2021a, č. 1(2), 41–47. <https://doi.org/10.17770/eid2021.1.5427>
- HAVRDOVÁ, Zuzana. *Reflexe a reflexivita v sociální práci*. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2018. <https://socialniprace.cz/o-cem-se-mluvi/reflexe-a-reflexivita-v-socialni-praci/>
- HUFNAGLE, Ashley S.; WANG, Yu-Chi; SORIA, Krista M.; MARUYAMA, Geoffrey; FURCO, Andrew. *Benefits of Service-Learning on Students' Achievement and Degree Attainment Outcomes: An Investigation of Potential Differential Effects for Low-Income and First-Generation Students*. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*. 2023, č. 27(2), Article 2. <https://openjournals.libs.uga.edu/jheoe/article/view/1542>
- IFSW, (International Federation of Social Workers). *Global Definition of Social Work*. 2014. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- IOAKIMIDIS, Vasilios. *Beyond The Dichotomies Of Cultural And Political Relativism: Arguing The Case For A Social Justice Based 'Global Social Work' Definition*. *Critical and Radical Social Work*. 2013, č. 1, 183–199.
- KATIUZHINSKY, Anna; OKECH, David. *Human rights, cultural practices, and state policies: Implications for global social work practice and policy*. *International Journal*

- of Social Welfare. 2014, č. 23(1), 80–88. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12002>
- LIM, Younghee; MACCIO, Elaine. M.; BICKHAM, Trey; DABNEY, William F. *Research-Based Service-Learning: Outcomes Of A Social Policy Course*. Social Work Education. 2017, č. 36(7), 809–822. <https://doi.org/10.1080/02615479.2017.1350639>
- Magna Charta Universitatum. (2020). Magna Charta Universitatum 2020. Česká konference rektorů. <https://www.crc.muni.cz/dokumenty/jine-dokumenty/magna-charta-universitatum-2020>
- MAMA, Robin Sakina. *Preparing Social Work Students To Work In Culturally Diverse Settings*. Social Work Education. 2001, č. 20(3), 373–382. <https://doi.org/10.1080/02615470120057451>
- MARSH, Jeanne C. *Social Work in a Multicultural Society*. Social Work. 2004, č. 49(1), 5–6. <https://doi.org/10.1093/sw/49.1.5>
- MEHROTRA, Gita R.; HUDSON, Kimberly D.; SELF, Jen M. *A Critical Examination Of Key Assumptions Underlying Diversity And Social Justice Courses In Social Work*. Journal of Progressive Human Services. 2019, č. 30(2), 127–147. <https://doi.org/10.1080/10428232.2018.1507590>
- MIN, Jong Won. *Cultural Competency: A Key to Effective Future Social Work with Racially and Ethnically Diverse Elders*. Families in Society. 2005, č. 86(3), 347–358. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.3432>
- MINK, Tarink; Twill, Sarah. *Using Service-Learning to Teach a Social Work Policy Course*. Journal of Forensic Social Work. 2012, č. 1, 5(1), Article 1. <https://doi.org/10.54656/EKYS2591>
- NAVRÁTIL, Pavel; PUNOVÁ, Monika; BAJER, Pavel; NAVRÁTILOVÁ, Jitka. *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Munipress Brno. 2014. <https://munispace.muni.cz/library/catalog/view/161/328/229-1/#preview>
- ORNELLAS, Abigail; SPOLANDER, Gary; ENGELBRECHT, Lambert K. *The global social work definition: Ontology, implications and challenges*. Journal of Social Work. 2018, č. 18(2), 222–240. <https://doi.org/10.1177/1468017316654606>
- PETRACCHI, Helen E.; WEAVER, Addie; SCHELBE Lisa; SONG, Hyun-a. *Service Learning in Baccalaureate Social Work Education: Results of a National Survey of Accredited Programs*. Journal of Social Work Education. 2016, č. 52(3), 325–336. <https://doi.org/10.1080/10437797.2016.1174628>
- PRAY, Jackie E. *Respecting the Uniqueness of the Individual: Social Work Practice within a Reflective Model*. Social Work. 1991, č. 36(1), 80–85. <https://doi.org/10.1093/sw/36.1.80>
- RASELL, Michael; JOIN-LAMBERT, Helene; NAUMIUK, Agnieszka; PINTO, Carla; UGGERHOJ, Lars; WALKER, Janet. *Diversity, Dialogue, And Identity In Designing Globally Relevant Social Work Education*. Social Work Education. 2019, č. 38(6), 675–688. <https://doi.org/10.1080/02615479.2019.1570108>
- REGINA, Carla. *Service-learning in Central and Eastern Europe handbook for engaged teachers and students*. 2017. https://www.clayss.org.ar/04_publicaciones/SL-EE_nov17.pdf
- ROER-STRIER, Dorit. *Human Development Education for Social Workers in Multicultural Societies*. Social Work Education. 2005, č. 24(3), 311–326. <https://doi.org/10.1080/02615470500050537>
- SEWPAUL, Vishanthie. *Review Of The International Definition Of Social Work*. Social Work/Maatskaplike Werk. 2014, č. 49(2). <https://doi.org/10.15270/49-2-69>
- TIKO, Anne; KRIISK, Kersti. *Estonian Undergraduate Social Work Students' Reflections on Field Placement: Challenges for Novice Social Workers*. In The Routledge Handbook of Field Work Education in Social Work. 2022. Routledge India.
- TRYGGED, Sven. *Balancing the global and the local: Some Normative Reflections*

On International Social Work. International Social Work. 2010, č. 53(5), 644–655. <https://doi.org/10.1177/0020872810371204>

VELOTTI, Lucia. *Supporting Community Resilience through Service-Learning Experiences for Academics, Practitioners, and Students*. In *The Routledge Handbook of Service-Learning for Disaster Resilience: Partnerships for Social Good*. 2022, č. 8 (23). doi: 10.4324/9781003182979-2

WENG, Susie S.; GRAY, Lisa A. *Advancement in social work education: Fostering a supportive environment for students of non-dominant racial and ethnic backgrounds*. Social Work Education. 2017, č. 36(6), 662–677. <https://doi.org/10.1080/02615479.2017.1335700>

Účast studentů VŠ v programu provázení mladých lidí s mentálním postižením v období přechodu do dospělého života

University Students' Participation in Peer Program for Young People with Intellectual Disabilities Navigating Transition to Adulthood

Kristýna Soukupová¹, Šárka Káňová², Jan Šiška³

Abstrakt

Príspevok se zaměřuje na zkoumání účasti studentů Západočeské univerzity v peer programu orientovaném na provázení mladých lidí s mentálním postižením v průběhu jejich přechodu ze školy do dospělosti. Data byla sbírána jako součást projektu GAČR, i.d. 22-26896S. Studie se zaměřuje na koncept a průběh peer programu, ve kterém studenti doprovázejí mladé lidi s mentálním postižením během této kritické fáze. Prezentujeme předběžná zjištění kvalitativního šetření zaměřeného na reflexi práce průvodců v programu. Sada polostrukturovaných rozhovorů s průvodci byla prováděna po dobu jednoho roku (2023). Průběžné výsledky prokazují pozitivní vliv na osobnostní i profesní rozvoj průvodců.

Klíčová slova: Peer program. Mentální postižení. Tranzice. Studenti VŠ. Sociální začlenění.

Abstract

The paper focuses on examining students' of UWB participation in a peer program focused on guiding young people with intellectual disabilities (PwID) during their transition from school to adulthood. The data was collected as a part of GAČR project, i.d. 22-26896S. The study focuses on the concept and course of a peer program in which student buddies accompany young PwID during this critical phase. We present preliminary findings of a qualitative survey focused on the reflection of buddies' participation in the program. A set of semi-structured interviews with buddies was conducted over a period of one year. Interim results show a positive effect on the personal and professional growth of buddies.

Keywords: Peer program. Intellectual disabilities. Transition. University students. Social inclusion.

1. Úvod

Tranzice nebo – li přechod z prostředí školy do dospělosti je pro každého člověka výzvou. Je to doba, kdy se setkáváme s novými rozhodnutími, větší zodpovědností a změnami ve svém životě. Přechodové období v životě mladých lidí nesouvisí jen s jejich odchodem ze školy do další fáze života, ale i s markantními změnami v oblasti sexuality, otázky finančního zabezpečení i v na první pohled viditelných změnách na vzhledu mladého člověka. Z tohoto důvodu Wehman (2001) definuje toto období jako periodu významných životních změn („*a period of significant life changes*“).

Tranzice osob s mentálním postižením začala na výzkumném poli získávat více prostoru. Zatímco pro mladé lidi bez postižení je nabídka možností při přechodu ze školy do dospělosti relativně pestrá, mladé osoby s mentálním postižením jsou často postaveny do úplně jiné situace. Skupina osob s postižením v přechodovém období v některých případech propadáva systémem a potřeby mladého člověka v přechodu tak nejsou naplňovány (Pearson a kol., 2020). Na otázku, jak vypadá úspěšná tranzice, neexistuje žádná definice. To činí snahy o vytvoření systému podpory pro osoby v tomto období či evaluaci již existující podpory

¹ Kristýna Soukupová, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky; e-mailová adresa: kykasoukupova@seznam.cz

² Mgr. Šárka Káňová, Ph.D., Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky; e-mailová adresa: kanova@kpg.zcu.cz

³ doc. PhDr. Jan Šiška, Ph.D., Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky; e-mailová adresa: jsiska@kpg.zcu.cz

mnohem obtížnější (Beadle-Brown a kol., 2023). Proces tranzice může být pro mladé osoby s mentálním postižením jedním z nejnáročnějších období jejich dosavadního života, Předkládaná studie se zaměřuje na téma účasti studentů VŠ v programu provázení mladých lidí s mentálním postižením v průběhu jejich přechodu ze školy do dospělého života a klade si za cíl získat odpovědi na otázky pátrající po motivaci vstupu studentů do programu, jejich obavách a následně získaných zkušenostech.

Veškerá data o zkoumaném peer programu jsou sbírána jako součást projektu Grantové agentury ČR, i.d. 22-26896S s akronymem PEDAL, který se zaměřuje na tranzici osob s mentálním postižením a jehož cílem je získat chybějící poznatky o reálných zkušenostech mladých osob s mentálním postižením v období přechodu ze školy do dospělého života za využití uměleckých přístupů a metod sociálních věd (Soukupová, 2022).

2.Vrstevnické opory a role peer programů

Peer programy v obecnějším slova smyslu nejsou v České republice ani v zahraničí novinkou, i přes to však nemají hlubší kořeny v podvědomí společnosti. Počátky peer programů sahají do USA, kde se peer programy začaly využívat zejména v 80. – 90. letech minulého století. Právě v tomto období docházelo mezi mladými lidmi k četnějšímu užívání drog a peer programy se tak staly nástrojem primární prevence (Dvořák, 2007). Hlavním znakem peer programů je působení vrstevníka na vrstevníka – tedy působení dvou a více lidí, kteří jsou si blízcí nejen věkem, ale jsou i v podobné životní situaci (Mead, 2001). I z tohoto důvodu lze do češtiny přeložit „peer program“ jako „vrstevnický program“. V odborných textech získávají peer programy definice různé, základ ovšem zůstává stejný. Marder a kol. (2017) popisují peer programy jako experimentální typ příležitosti k učení. Z tohoto úhlu pohledu peer programy nabízí a vytváří pro účastníky nové příležitosti (okolnosti, prostředí, situace, vztahy, aj.), které jim dávají možnost získávat nové zkušenosti a ovlivňují tak jejich vývoj. Tato definice i původní využití peer programu v USA pak korespondují s následující definicí z českého prostředí, kterou nabízí Dvořák. Ten peer programy popisuje jako „*pozitivní ovlivňování názorů a postojů mladých lidí zase mladými lidmi bez přítomnosti dospělých*“ (Dvořák, 2007, s. 7). Efekt vzájemného ovlivňování u lidí a peer programy celkově využívá i český Katalog podpůrných opatření, a to konkrétně v sekci „Sociálního znevýhodnění“. Zde jsou peer programy popisovány jako „systém primární prevence“, jehož cílem je vytvořit síť podpory pro ohrožené žáky (Felcmanová, 2015).

Teoretickou oporu peer programy nachází např. v systému „peer support“, nebo – li v systému vrstevnické opory. Vrstevnická opora bývá tedy popisována, jak již bylo řečeno, jako systém, ve kterém je podpora jedince založena na porozumění založeném na sdílení žité zkušenosti (Mead, 2001). Vrstevníci navzájem čerpají ze svých životů a prostřednictvím podobných zkušeností nacházejí podporu. Vrstevníci se v rámci peer programu mohou stát pro sebe navzájem pozitivními modely. Nové modely chování, které každý z vrstevníků do vztahu přináší a které vztah ovlivňují, jsou determinovány jeho okolím. Tento fakt potvrzuje i Bronfenbrennerova teorie ekologických systémů, který soustředí pozornost na vliv prostředí na jedince a jeho vývoj (Guy – Evans, 2023). Účastníci peer programu se tak pro sebe navzájem stávají propojením mezi jedincovým mikrosystémem a dalšími úrovněmi systému jako celku.

V oblasti podpory lidí s mentálním postižením hraje nezastupitelnou roli celosvětová organizace, původem z USA, s názvem Best Buddies International, která v mnoha zemích iniciovala peer programy provázení jedinců s mentálním postižením různého věku a jejich setkávání s dobrovolníky bez postižení taktéž různého věku (Mádlová, 2006). Peer programem přímo zacíleným na osoby s mentálním postižením a studenty vysoké školy se pak zabývá ve svém výzkumu Marder a kol. (2017). Tento výzkum začal svou cestu v zimním semestru roku 2002 a pokračoval ještě následujících 26 semestrů, přičemž zapojení

studenti měli v časovém úseku 12 týdnů strávit s účastníkem projektu s mentálním postižením přibližně 15 hodin čistého času. Cílem programu bylo navázat (přátelský) vztah s osobou s postižením a získat poznatky o vnímání světa a zkušenostech lidí s mentálním postižením. Z výsledků výzkumu zaměřených na studenty VŠ vyplývá, že je účast v projektu ovlivnila ohledně voleb týkajících se jejich profesní dráhy a začali si být více vědomi důležitosti inkluzivního prostředí. Studenti dle výsledků reflektovali také, že se na svět kolem sebe začali dívat více z perspektivy osob s postižením a zároveň se snížil nebo dokonce zmizely určité nepříjemné pocity, které dříve při komunikaci s osobami s postižením prožívali. Co víc, studenti začali být otevření osobním vztahům s lidmi, kteří nenaplnují představu normy obecně přijímanou společností (Marder a kol., 2018).

Snahy o propojení studentů VŠ s jejich vrstevníky s mentálním postižením probíhaly v minulosti i v českém prostředí. Příkladem je program ZKUSME TO vedený pod záštitou organizace SPMP ČR – okresní pobočkou v Plzni, který propojoval vrstevníky s postižením a bez postižení, mj. z řad VŠ studentů několik let. Uvedené peer programy zmiňují pozitivní vliv na účastníky s postižením i účastníky bez postižení (Mádlová, 2006). Studenti VŠ, na které je náš příspěvek zaměřen, reflektují v rámci uvedených výzkumů přínos a vývoj v profesní i osobní oblasti.

Studenti VŠ mají jen omezené příležitosti setkávat se s vrstevníky s mentálním postižením, zejména pokud se jedná o studenty, kteří studují obory spojené s poskytováním podpory. Díky peer programům však studenti VŠ a jejich vrstevníci s mentálním postižením mohou navázat přirozený a rovnocenný vztah, který s časem pomáhá rozptýlit společenské stereotypy. Ze zmíněných výzkumů vyplývá, že peer programy a jejich snaha o spojení vrstevníků s a bez mentálního postižení hrají důležitou roli při budování inkluzivního prostředí.

3. Představení programu provázení na Fakultě pedagogické ZČU

Peer program, který je předmětem předkládaného příspěvku, probíhá na půdě Fakulty pedagogické Západočeské univerzity od 12/2022 do 2/2024 jako významná součást výzkumného projektu orientovaného na zkoumání povahy přechodových období mladých dospělých na přechodu ze školy do dospělosti. Peer program probíhá ve formátu one – to – one, nebo – li „jeden na jednoho“. Dvojici tvoří student VŠ v roli dobrovolníka a mladý člověk s mentálním postižením nacházející se v době vstupu do programu (12/2022) v posledním roce vzdělávání. Člověk s mentálním postižením je dále nazýván jako „provázený“ a student VŠ v roli průvodce jako tzv. buddy. Dvojice se schází v intervalech 1x za 14 dní v podobě fyzického kontaktu nebo on – line kontaktu např. z důvodu nemoci (Soukupová, 2022).

Součástí programu je několik uměleckých dílen – workshopů, které probíhají v pravidelných 3 – 4 měsíčních intervalech (12/2022 – 2/2024) na bázi společného setkání všech účastníků s postižením i bez postižení v prostorách Fakulty pedagogické ZČU pod vedením lektorky & odborné asistentky Ateliéru dramatické výchovy a jejího kolegy – výzkumníka. Náplní workshopů jsou aktivity vycházející z výtvarného a dramatického umění, které umožňují účastníkům projektu se kreativně vyjádřit v bezpečném prostředí tak, jak je jim příjemné. Cílem workshopů je sdílet zkušenosti, získat informace a dokumentovat žité zkušenosti s tranzicí účastníků s mentálním postižením, utužit vztahy mezi dvojicemi a vytvořit tak bezpečné inkluzivní prostředí naplňující potřebnou míru podpory pro každého ze zúčastněných (Soukupová, 2022).

4. Metodologie

Konceptualizace

Výše zmíněné pátrání po motivaci studentů, jejich obavách a zkušenostech sleduje a zkoumá následující domény:

- Důvody vstupu
- Obavy
- Dosavadní zkušenosti

V doméně „Důvody vstupu“ jsme se soustředili na vstupní motivace respondentů a jejich očekávání od projektu. S tímto souvisí i následující doména – „Obavy“. Ta měla za cíl pokrýt všechny vstupní obavy respondentů. Tedy nejen obavy spojené například s organizačními záležitostmi programu, ale také se samotným vztahem s provázeným. V doméně „Dosavadní zkušenosti“ se pak promítají reálné zkušenosti získané ve spojitosti s účastí v programu – tedy jak z prostředí workshopů, tak ze soukromých setkání dvojice.

Výzkumný soubor

Rozhovory byly vedeny se 6 respondenty zastávajícími roli průvodců. Bližší informace k výzkumnému vzorku jsou uvedeny v tabulce č. 1:

Muž/žena	Věk	Fakulta	Obor	Rok studia v akademické roce 2022/2023
Žena	22	FF	Sociální práce	2.
Žena	22	FF	Sociální práce	2.
Žena	21	FF	Sociální práce	2.
Žena	21	FPE	Speciální pedagogika	1.
Žena	21	FPE	Speciální pedagogika	1.
Žena	22	FPE	Speciální pedagogika	1.

Tabulka č. 1: Výzkumný vzorek (vlastní analýza)

Sběr dat

Sběr dat probíhal v podobě polostrukturovaných rozhovorů vedených v pravidelných obdobích v roce 2023. Příspěvek staví na analýze dat získaných z první série rozhovorů v průběhu měsíců 12/2022 – 01/2023, tedy bezprostředně poté, co studenti VŠ učinili finální rozhodnutí stát se aktivní součástí programu. Rozhovory s respondenty byly uskutečněny v podobě videohovorů ve složení tazatel – respondent v délce trvání 40 – 60 minut prostřednictvím platformy Microsoft Teams. Na začátku sběru dat byla etická stránka výzkumu ošetřena informovaným souhlasem od každého ze studentů.

Způsob vyhodnocování

Rozhovory byly doslovně přepsány a proběhlo jejich kódování s využitím metody otevřeného kódování. Na základě toho byla vytvořena tzv. banka kódů, která při finální analýze dat usnadnila hledání shodných kódů mezi jednotlivými rozhovory.

Výsledky

Výsledky rozhovorů představujeme pro přehlednost rozdělené v rámci domén, do kterých spadají, i když při rozhovoru nebyly ve všech případech kladeny v tomto pořadí.

Důvody vstupu

Respondenti uvádějí, že se o možnosti stát se součástí peer programu a zastávat v něm roli průvodce dozvěděli při výuce, na přednáškách či seminářích, kde jim byl koncept programu

představen a byla jim nabídnuta účast v něm. Z odpovědí vyplývá, že největší vliv na rozhodnutí účastnit se programu měla snaha respondentů získat nové zkušenosti související s jimi studovanými obory (speciální pedagogika, sociální práce). *Snahu o získání nových zkušeností* reflektují respondenti, kteří vědí, že se v budoucnu chtějí profesně věnovat osobám s mentálním postižením, tak i respondenti, kteří již od začátku ví, že se chtějí věnovat jiné oblasti. Druhým nejvíce zmiňovaným důvodem účasti je *zaujetí myšlenkou programu* – tedy kombinace osobních setkání a pravidelných výtvarných/dramatických workshopů. Třetím důvodem, který uvádí přibližně třetina respondentů, je motiv zjistit, *jaké je být součástí výzkumného projektu v prostředí vysoké školy*. Se studiem na vysoké škole souvisí podle respondentů jejich příprava na roli průvodce. Drtivá většina z nich se shoduje, že se na průvodcovství nijak teoreticky nepřipravovala i navzdory tomu, že žádnou přechodnou zkušenost s lidmi s mentálním postižením neměla. Vzápětí ovšem dodávají, že teoretický základ jim poskytly přednášky a semináře ve škole. Tuto přípravu v tu dobu považovali respondenti za dostačující.

Obavy

V otázkách zaměřených na obavy z programu u respondentů zaznívají 3 hlavní zdroje obav. Nejvíce zmiňovanou obavou je *obava z komunikace s provázeným*. Strach ze špatné verbální úrovně komunikace provázeného reflektují všichni z dotazovaných. Potřeba dorozumět se s provázeným souvisí i s druhou nejvíce zmiňovanou obavou – a tou jsou *vzájemné sympatie/antipatie s provázeným*. Pro respondenty bylo na začátku projektu velmi důležité setkávat se s osobou, které budou alespoň minimálně rozumět a osobnostně si budou vyhovovat. 6 z 6 respondentů nakonec reflektuje, že jim výběr dvojice vyhovuje. V jednom případě ovšem respondent uvádí, že v důsledku setkávání zjistil, že se oblasti podpory osob s mentálním postižením v budoucím profesním životě věnovat nechce. Poslední zmiňovanou obavou je *strach z časové náročnosti programu*. Respondenti uvádějí obavu z nenaplnění požadované frekvence setkávání a žitou realitu kombinování účasti v peer programu se studiem.

Zhodnocení dosavadních zkušeností

První dojmy respondentů z projektu před seznámením s provázeným byly dle jejich výpovědí provázeny obavami ze špatné komunikace s ním. Respondenti často uvádějí, že je již před reálným začátkem projektu nadchla jeho myšlenka. Mnozí ovšem reflektují, že nadšení a pozitivní dojem přišel až ve chvíli, kdy poznali svou dvojici a ujistili se, že zvládnou s vrstevníkem komunikovat. Co víc, respondenti v některých případech uvádí, že byli komunikačními schopnostmi provázených příjemně udiveni a vyjádřili jisté překvapení z toho, že je provázený označován jako osoba s mentálním postižením.

Do oblasti získaných zkušeností spadají také prvotní zkušenosti s výtvarnými/dramatickými workshopy, které jsou součástí programu. Respondenti uvádí, že nevěděli, co od workshopů mohou čekat a v některých chvílích se cítili až „ztraceni“. Dále také uvádějí, že si na

1. z workshopů nebyli jisti, zda dokáží provázeného aktivitami zaujmout. Za zmínku také stojí, že ačkoli již na začátku programu byla zmíněna jistá volnost při výběru aktivit na workshopu a také flexibilita v naplňování potřeb všech účastníků, měli respondenti vnitřní obavu, že nenaplní očekávání výzkumného týmu v rámci sběru dat na workshopu. Respondenti v souvislosti s obavami z naplnění cílů zmiňují fakt, že tyto obavy pocíťovali i přes vědomí, že hlavním cílem workshopu „je ho prožít“.

5. Diskuze

Cílem příspěvku bylo zjistit, jaká je motivace studentů VŠ stát se účastníky peer programu a jak svoji zkušenost v programu reflektují. Z výzkumu vyplývá, že studenti VŠ mají zájem

být součástí podobných iniciativ a považují to za přínosné pro ně i pro okolí. To vyplývá nejen ze zjištění našeho výzkumného šetření, ale také z výzkumu Mardera a kol. (2017), který byl popsán v 2. kapitole příspěvku. Zmíněný výzkum i výzkumné šetření v rámci tohoto příspěvku potvrzují, že zprostředkování kontaktu a následný vztah mezi mladým člověkem s mentálním postižením a jeho vrstevníkem – studentem VŠ zásadně ovlivňuje oba zmíněné aktéry. Při zaměření se na výzkumný vzorek, studenty VŠ, spolu oba výzkumy korespondují v oblasti vlivu tohoto setkávání na profesní dráhu studentů. Marder a kol (2017) zmiňují, že několik zúčastněných studentů změnilo vlivem účasti v peer programu svou profesní dráhu. V našem výzkumném šetření zaznává, že jedním z důvodů účasti studentů VŠ v programu je i jejich cíl získat nové zkušenosti v oboru. Lze tak tedy předpokládat, že i u našeho výzkumného vzorku budou v rámci dalších sérií rozhovorů zaznívat výpovědi týkající se vlivu setkávání na profesní rozhodnutí studentů.

Zjištění týkající se obav z komunikace s osobami s mentálním postižením, které respondenti reflektovali, by nemělo být přehlíženo a je potřeba na něj poukazovat. Na nutnost se tímto tématem zabývat poukazuje fakt, že všech 6 respondentů studuje obor, který vede k výkonu pomáhající profese a je tak zřejmé, že respondenti mají teoretický přehled o životě osob s mentálním postižením, jejich přínosu pro společnost a v neposlední řadě jejich právu být plnohodnotnými členy společnosti.

Jisté obavy z komunikace s osobami s postižením či dokonce diskomfort při komunikaci s osobami s postižením reflektuje i výzkumný vzorek v již zmíněném výzkumu z USA (Marder a kol., 2017). Tyto obavy/diskomfort dle výzkumu Mardera a kolektivu časem vymizeli a studenti se staly v oblasti komunikace s osobami s postižením jistější (Marder a kol., 2017). Lze tedy předpokládat, že ke stejnému zjištění budou směřovat i výsledky dalších sérií rozhovorů v rámci našeho výzkumu.

6. Závěr

Vzhledem k současným snahám o vytvoření podpory pro mladé osoby s mentálním postižením v období přechodu ze školy do dospělého života se peer programy ukazují jako užitečný nástroj pro sběr poznatků o žité realitě těchto osob. Co víc, peer programy propojující mladé lidi s a bez postižení odbourávají zažitá stereotypy a dávají tak prostor pro vznik inkluzivního prostředí a pro vznik inkluzivní společnosti celkově. Dále pak peer programy nenesou výhody jen pro účastníky s mentálním postižením, ale i pro zapojené studenty VŠ. Ti mají příležitost upevnit si znalosti nabyté při studiu, navázat nové obohacující vztahy a vylepšit si své sociální a komunikační dovednosti.

Poděkování a afiliace

Projekt Researching transitions of young people with intellectual disabilities byl finančně podpořen Grantovou Agenturou Akademie věd České republiky, projekt č. 22-26896S, a je realizován v rámci Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni.

Reference / Seznam citované literatury

BEADLE-BROWN, Julie, ŠIŠKA, Jan & KÁŇOVÁ, Šárka. Mapping frameworks and approaches to measuring the quality of transition support services for young people

- with intellectual and developmental disabilities. *Frontiers in Rehabilitation Sciences* [online], 2023, 4:1043564 [cit. 5.9.2023]. doi: 10.3389/fresc.2023.1043564.
- DVOŘÁK, Petr, 2007. *Příručka aktivisty peer program u*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- FELCMANOVÁ, Lenka a Martina HABROVÁ. *Katalog podpůrných opatření: dílčí část: pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu sociálního znevýhodnění*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN isbn978-80-244-4655-4.
- GUY – EVANS, Olivia, 2023. Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory. In: *SimplyPsychology* [online]. 9.6. [cit. 7.9.2023]. Dostupné z: <https://www.simplypsychology.org/bronfenbrenner.html>
- MÁDLOVÁ, Šárka. *Analýza spokojenosti účastníků s programem volnočasových aktivit pro osoby s mentálním postižením*. Praha, 2006. Diplomová práce. Univerzita Karlova.
- MARDER, Nicole R., VELARDE, Cassandra, HUYCKE, Suzanne & SCHLEIEN, Stuart J. The Peer Companion Program: An Experiential Learning Opportunity, *SCHOLE: A Journal of Leisure Studies and Recreation Education* [online], 2017, vol. 32, č. 1, s. 49-66 [cit. 5.9.2023]. DOI: 10.18666/SCHOLE-2017-V32-I01-06.
- MEAD, Shery, HILTON, David & CURTIS, Laurie. (2001). Peer Support: A Theoretical Perspective. *Psychiatric rehabilitation journal* [online]. 2001, vol. 25, č. 2. [cit. 5.9.2023]. DOI: 10.1037/h0095032.
- SOUKUPOVÁ, Kristýna, 2022. *Základní informační manuál pro účastníky projektu PEDAL*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- WEHMAN, Paul. *Life beyond the classroom: Transition strategies for young people with disabilities*. 3. vyd. Baltimore: Paul H. Brookers Publishing, 2001. ISBN-13: 9781557664761
- PEARSON, Charlotte, WATSON, Nick, GANGNEUX, Justine & NORBERG, Ida. Transition to where and to what? Exploring the experiences of transitions to adulthood for young disabled people. *Journal of Youth Studies* [online], 2020, vol. 24, č. 10, s. 1291-1307 [cit. 5.9.2023]. DOI: 10.1080/13676261.2020.1820972

Rozmanité představy o smrti od studentů a studentek z různých fakult vybrané univerzity

Various perceptions about death from students in different faculties of the selected university

Zdeňka Dohnalová¹, Mirka Nečasová²

Abstrakt

Cílem příspěvku je analýza vybraných představ o smrti, které zaznamenali studující bakalářského stupně studia z různých fakult vybrané univerzity. Jedná se o studentky a studenty, kteří absolvovali volitelný předmět společného univerzitního základu věnovaného fenoménu smrti prizmatem různých společenskovedních perspektiv. Vybrané představy o smrti, v článku prezentované, jsou dány do souvislosti s oblastí studia odpovídajících. V textu jsou představeny následující vybrané představy o smrti od studujících: smrt jako klid, smrt jako svoboda, smrt jako zánik organismu a přirozená součást života, smrt jako paralela experimentu z oblasti umělé inteligence. Představy o smrti jsou velmi individuální; studující je formulovali v závislosti, ale i nezávisle na oblasti studia. Studenti a studentky ve svých představách někdy rozlišovali profesní představy a osobní představy týkající se tématu smrti.

Klíčová slova: Smrt. Představy o smrti. Studenti vysoké školy.

Abstract

The aim of the article is to analyze selected concepts of death as reported by bachelor's degree students from various faculties of a selected university. These students have completed an elective course in the university's common foundation dedicated to the phenomenon of death through various social science perspectives. The selected concepts of death presented in the article are linked to the corresponding field of study. The students' selected concepts of death are introduced in the text: death as peace, death as freedom, death as the cessation of an organism and a natural part of life, death as a parallel to an experiment in the field of artificial intelligence. Ideas about death are highly individual; students formulated them depending on, but also independently of, their field of study. Students sometimes differentiated between professional concepts and personal concepts related to the topic of death.

Keywords: Death. Ideas about death. University students.

1. Úvod

Cílem příspěvku je analýza vybraných představ o smrti pocházejících od studujících bakalářského stupně studia z různých fakult vybrané univerzity. Jedná se o představy od studentů a studentek, kteří absolvovali volitelný předmět společného univerzitního základu věnovaný tématu smrti z rozličných sociálněvědních perspektiv. V jednom ze semestrů předmět absolvovalo téměř sto studujících z většiny fakult vybrané univerzity a předmět sloužil jako základní uvedení do disciplíny thanatologie zaměřené na sociální vědy. Součástí předmětu byla i diskuse o zdrojích, na jejichž základě si utváříme naše vlastní představy o smrti a rozprava o tom, jaké jsou tyto představy. Vyučující daného předmětu se touto diskusí inspirovala při koncipování závěrečného distančního testu, kde se na představy studujících o smrti v jedné z otázek dotázala. A právě odpovědi na danou otázku přinesly inspiraci pro tento příspěvek.

¹ Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity; *e-mailová adresa:* dohnalova@fss.muni.cz ; Tel.: +420 549 49 3586

² Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity; *e-mailová adresa:* necasova@fss.muni.cz ; Tel.: +420 549 49 5615

2. Teoretické a metodické zakotvení

Na subjektivní představy o fenoménu smrti byli studující dotázáni v závěrečném open book testu, přičemž se jednalo o jednu z nepovinných (a tudíž nebodovaných) otázek.¹ V závěrečném testu předmětu zazněla otázka v tomto znění: Jaká je vaše subjektivní představa smrti? Odpověď může začínat větou: „Smrt pro mě znamená...“. Rozsah: na vašem uvážení.

Vyučující se dotázala na představu a někteří odpovídající uváděli i vědomé zdroje, na jejichž základě jsou představy o smrti konstruovány. Za představu přitom v souladu s Hartlem a Hartlovou (2000) považujeme obsah vědomí, vybavený či přepracovaný minulý zážitek a vjem. V daném předmětu se studující v jednom semestru seznamovali se základními thanatologickými pojmy, koncepty, teoriemi a přístupy. Měli rovněž možnost vyzkoušet si některé techniky konfrontace s vlastní smrtelností. Otevřel se jim tudíž prostor o posledních věcech člověka přemýšlet z akademického i osobního pohledu, což, jak někteří v odpovědích připouštěli, jejich představu o smrti ovlivnilo. Níže jsou však zachyceny i jiné zdroje, z nichž studující čerpají svoji představu o smrti.

Rozmanité představy, které studentky a studenti ve svých testech zaznamenali, podnítily výzkumný zájem autorek příspěvku, přestože se původně nejednalo o výzkumný, nýbrž studijní, materiál. Bylo proto nutné pečlivě ošetřit etiku výzkumu. Studující byli hromadným emailem informováni o možnosti zařazení jejich odpovědi do výzkumu a měli možnost vyjádřit svůj nesouhlas; někteří (celkem dva) tak opravdu učinili. Tento hromadný email studující obdrželi až poté, co jim vyučující v informačním systému vybrané univerzity zapsala informaci o úspěšném absolvování předmětu. V textu také z důvodu zachování anonymity neuvádíme název konkrétní univerzity, daného předmětu ani neupřesňujeme semestr, v němž sběr dat proběhl. Stejně tak neidentifikujeme konkrétní obor/program studia odpovídajícího (uvádíme pouze oblast zaměření studia, neboť vybrané představy studujících o smrti budeme dávat do souvislosti i se studijním zaměřením). Naším cílem bylo analyzovat vybrané představy o smrti od studujících, protože se domníváme, že dané představy mohou být sondou do přemýšlení o existenciálních otázkách týkajících se života a smrti dnešních vysokoškoláků spadajících do generace Z.

Prezentujeme představy o smrti od studentů a studentek ze tří oblastí studia:

- Oblast přírodních věd a lékařství.
- Oblast společenských a humanitních věd.
- Oblast ekonomie a informatiky.

3. Vybrané představy o smrti od studujících – příklady

3.1 Smrt jako klid

„Podle mnohých mám velmi zvláštní pohled na smrt, neboť pro mě představuje klid. Život je tak plný rozruchů a neklidu, že je smrt velmi klidná. Zároveň mě však upozorňuje, že tento klid bude pravděpodobně věčný, tedy bez rozruchů. Proto se snažím svůj rozrušený život žít tak, abych své vlastní smrti nelitovala, ani kdyby mě měla odvést během následujících deseti minut. Smrt blízkých lidí vnímám podobně, jelikož jsem se s umíráním v rodině setkala právě v kontextu toho, že smrt byla vysvobozením z velké bolesti. Představovala tedy znovu kýžený klid. I přestože zanechává smrt blízkých šrámy na pozůstalých, nechci o smrti přemýšlet sobecky. Ten člověk zde přece nemůže setrvat jenom protože já chci. Ten člověk má nárok na svůj klid, který mu nemá být brán.“

(studentka společenských a humanitních věd)

¹ Součástí testu byly pouze otevřené otázky.

Z výše uvedené citace nejprve vyplývá přesvědčení o vlastním individuálním pohledu na smrt, který studentka prezentuje. Smrt chápe jako věčný klid; v protikladu stojí život plný vzruchů. Z výpovědi studentky se zdá, že ji život plný vzruchů vyhovuje a představuje pro ni způsob, jak si užívá svůj život. Dělí se rovněž o svoji zkušenost s umíráním v rodině, která ji utvrzuje v představě smrti jako klidu, jenž přeje umírajícím zažívajícím bolest a trápení. A to i s vědomím, že úmrtí blízkého člověka negativně zasahuje do životní situace pozůstalých. Z této citace je zjevný zdroj, z něhož studentka čerpá svoji představu (jedná se o osobní zkušenost z rodinného života).

3.2 Smrt jako svoboda

„Smrt pro mě znamená hodně, představuje pro mě totiž naprostou svobodu. Svoboda, která počíná již v rozhodování o životě či neživotě, ale věřím, že i v samotná smrt je protkána svobodou, ať je posmrtný život jakýkoliv. Kdyby docházelo k reinkarnaci, tak jsme po smrti svobodný, jelikož se můžeme rozhodnout o vlastní smrti ve všech nadcházejících životech. Pokud je smrt skutečným koncem života, jestli si po smrti již sami sebe neuvědomujeme, tak je to tou největší svobodou, vytržení ze života plného povinností, kdy konečně nic nemusíme. Takže subjektivní představou smrti je vysvobození.“

(student z oblasti společenských a humanitních věd)

Specifický pohled na smrt představil i další studující z oblasti společenských a humanitních věd. Smrt považuje za svobodu, bez ohledu na to, co bude po smrti. Smrt může znamenat i svobodu ve smyslu vytržení (vysvobození) z života plného povinností. Přestože student neupřesnil, jaký typ povinností má na mysli, domníváme se, že zamýšlel i povinnosti pracovní. V létě 2023 rezonoval veřejným prostorem dopis na rozloučenou úředníka libereckého kraje pana Jakuba Šepse, který své rozhodnutí dobrovolně ukončit svůj život zdůvodňoval svým workoholismem. Ve svém dopise na rozloučenou uvedl: *„Proto celé tohle píši, je to zpověď, varování a apel na všeobecné zvolnění a zmírnění tlaku společnosti na výkon a úspěch. Níže je příběh o opravdu extrémním pracovní zatížení, které jsem podstupoval s vidinou změny světa k lepšímu“* (Šeps, 2023: online).

3.3 Smrt jako zánik organismu a přirozená součást života

„Pro mě, jako pro člověka, který se bude zabývat biologií a chemií, je smrt postupné utlumení všech důležitých procesů v těle a jejich následné zastavení.“

(studentka z oblasti přírodních věd a lékařství)

Studentka z oblasti přírodních věd a lékařství svoji představu smrti dává do souvislosti se svým studijním zaměřením. *„Smrt (mors) je individuální zánik organismu, tedy také člověka“* (Haškovcová, 2007: 74) Smrt je tedy nevyhnutelným ukončením biologické existence individua.

„V dospělosti nyní vnímám smrt více jako přirozenou součást života, v rámci své budoucí profese při nevléčitelně nemocných smýšlím často více paliativním směrem než tím vítězně medicíny, kterému se ve studiu věnujeme, mám za sebou neanticipovanou ztrátu blízkého, se kterou jsem snad již většinově vyrovnána. Ale z hlediska své vlastní smrti ve mně zůstávají vlastně stejné otázky a obavy jako ve chvílích, kdy jsem se jako dítě poprvé dozvěděla

o smrtelnosti nás všech, a to, Zemřu, ale co pak? To se úplně vytratím a už nikdy nic neucítím? “.. při psaní těchto řádků mám stále stejnou úzkost /jako ta sedmiletá holka/ z toho, že pak už nic nebude.“

(studentka z oblasti přírodních věd a lékařství)

Dvě roviny představy o smrti nabízí jiná studentka, která z pohledu své budoucí profese chápe smrt jako přirozenou součást života. Obavy však v ní již od dětství vzbuzuje vědomí vlastní smrtelnosti; úzkost pramenící z možné nicoty po ukončení naší fyzické existence. Ve výše uvedené citaci vnímáme studentkou reflektovaný rozpor mezi profesní rolí a osobním světem studentky.

3.4 Smrt jako paralela experimentu z oblasti umělé inteligence

„Začnu experimentem z oblasti umělé inteligence, který považuji za paralelu smrti jako ji prožívá jedinec. V umělé inteligenci je jedním z problémů opravit chybné chování agentů založených na určitých modelech. Tento problém vzniká proto, že změna chování agenta není akce, kterou chce podniknout agent sám, a tudíž se jí bude snažit vyhnout. Příklad, který podám je mírně extrémní, ale za to velmi dobře popisuje problém. Představme si, že máme dítě. Jako rodič chceme aby bylo o dítě postaráno, což s sebou nese spoustu práce a zodpovědnosti. Dále si představme pilulku, kterou když by rodič požil, přestal by dbát o dítě. Přirozeně, žádný rodič by takovou pilulku nechtěl, i když by mu ušetřila práci s dítětem. Nicméně, po užití takové pilulky (například nedobrovolně), by neviděl důvody ji neužít. Paralelou je smrt, která může něco znamenat jen pro ty, co ji ještě nepřežili.“

(student z oblasti ekonomie a informatiky)

S oblastí svého studia dává do souvislosti s představou smrti student z oblasti ekonomie a informatiky. Smrt je sice podle studenta něco, čemu se chceme vyhnout, ale když už nastane, nevádí nám to. Smrt je v jeho představě tématem pro živé, nikoliv pro zesnulé.

4. Závěr

Prezentované představy o smrti od studujících vybrané univerzity jsou velmi individuální; a to i nezávisle na oblasti studia. Vychází z mnoha různých zdrojů; někteří studující uváděli zkušenosti s anticipovaným i neanticipovaným úmrtím svých blízkých, s nimiž byli ve svých životech konfrontováni. Studenti a studentky ve svých představách někdy rozlišovali profesní představy o smrti a v kontrastu s tím své osobní představy.

Smrt jako univerzální lidská zkušenost může být tématem všech vědních disciplín. Narážíme při jejím zkoumání na limity vědeckých výzkumů (zvláštním případem je teologie, která s thanatologickými tématy zachází jinak než ostatní disciplíny).

Náš příspěvek by mohl být podnětem pro sociální pracovníky, kteří ve své práci přicházejí do kontaktu s adolescenty z řad vysokoškolských studujících, s nimiž o tématu smrti jako univerzální lidské zkušenosti leckdy mluví.

Reference / Seznam citované literatury

HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2007. 244 s. ISBN 978-80-7262-471-3

ŠEPS, Jakub. *Příběh Jakuba Šepse*; červenec 2023, online, FB profil Jakuba Šepse (příspěvek je veřejný).

Potenciál výuky metody mediace a vyjednávání v sociální práci k prosazování respektu k diverzitě

The potential of teaching mediation and negotiation methods in social work to promote respect for diversity

Mirka Nečasová¹, Zdeňka Dohnalová²

Abstrakt

Globální definice sociální práce (2014) i mezinárodní etický dokument (2018) zdůrazňují význam respektu k rozmanitosti jako důležitého principu sociální spravedlnosti. Zároveň však upozorňují na to, že respekt k diverzitě nemá být důvodem pro narušení lidské důstojnosti, např. v podobě omezení možnosti uplatnit lidská práva. Při využívání metody mediace, jejíž výuka je i vzhledem k narůstajícím konfliktům ve společnosti (pandemie, válka, změna systému, např. v oblasti důchodového zabezpečení apod.) stále více aktuální, je důležité, aby byly oba tyto principy vyváženě uplatněny. V tomto příspěvku si klademe otázku: Jak může výuka metody mediace a vyjednávání v sociální práci přispět k prosazování respektu k diverzitě? Na základě analýzy teoretického zázemí mediačních přístupů a způsobu uplatnění respektu k rozmanitosti v těchto přístupech i reakcí studujících a vlastního pozorování dospívají autorky k závěru, že výuka mediace poskytuje studujícím možnost porozumět uplatnění tohoto principu v praxi sociální práce nejen při řešení konfliktů, ale i v jiných kontextech, kde mohou tyto přenositelné znalosti a dovednosti využít.

Klíčová slova: Respekt k diverzitě. Sociální práce. Mediace. Přenositelnost.

Abstract

Both the Global Definition of Social Work (2014) and the International Ethics Document (2018) emphasize the importance of respect for diversity as an important principle of social justice. At the same time, however, they draw attention to the fact that respect for diversity should not be a reason for violating human dignity, e.g. in the form of limiting the possibility to exercise human rights. When using the mediation method, the teaching of which is increasingly relevant due to the growing conflicts in society, it is important that both of these principles are applied in a balanced way. In this contribution, we ask the question: How can teaching the method of mediation and negotiation in social work contribute to the promotion of respect for diversity? Based on the analysis of the theoretical background of mediation approaches and the way of applying respect for diversity in these approaches as well as the reactions of the students and their own observation, the authors come to the conclusion that the teaching of mediation provides students with the opportunity to understand the application of this principle in the practice of social work not only in conflict resolution, but also in other contexts where they can use this transferable knowledge and skills.

Keywords: Respect for diversity. Social work. Mediation. Transferability.

1. Úvod

V Etickém kodexu Společnosti sociálních pracovníků ČR (SSP ČR, 2006) nejsou zachyceny změny, které můžeme číst ve stěžejních mezinárodních etických dokumentech, jako je např. Globální definice sociální práce (IFSW, IASSW, 2014) a mezinárodní etický dokument (IASSW, 2018). Neznamena to, že by v těchto dokumentech byly definovány jiné základní hodnoty sociální práce, kterými stále zůstávají lidská důstojnost a sociální spravedlnost. Vzhledem k měnícím se společenským podmínkám (postmoderní společnost, důsledky pandemie covid-19, války a s nimi spojené uprchlické vlny atd.) je však při jejich výkladu

¹ Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita; *e-mailová adresa:* dohnalova@fss.muni.cz; Tel.: +420 549 49 3586

² Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita; *e-mailová adresa:* necasova@fss.muni.cz; Tel.: +420 549 49 5615

a transformaci do norem profesního jednání kladen větší důraz na některé, dříve možná méně exponované, normy a principy. V mezinárodních dokumentech je tak např. v rámci sociální spravedlnosti kladen větší důraz na respekt k rozmanitosti. Zároveň však respekt k diverzitě nemůže být důvodem pro potlačení lidských práv (např. práva na rozhodování o vlastním životě v kultuře, kde toto právo není přiznáno všem, např. ženám). V tomto textu se zamýšlíme nad tím, jak můžeme ve výuce, jako vyučující, přispět k lepšímu pochopení respektu k rozmanitosti při současném zachování lidské důstojnosti - a to na příkladu výuky metody mediace a vyjednávání. Jedná se totiž o metodu, která je v současné době vzhledem k narůstajícím konfliktům ve společnosti stále více aktuální.

V tomto příspěvku si klademe otázku: **Jak může výuka metody mediace a vyjednávání v sociální práci přispět k prosazování respektu k diverzitě?** Nejdříve se zaměříme na charakteristiku základních pojmů jako je mediace a diverzita a jejich pojetí v mezinárodních dokumentech, poté se budeme věnovat vybraným mediačním přístupům, abychom následně vydefinovali společné rysy těchto přístupů a porovnali je s požadavky na diverzitu v uvedených dokumentech. Poté seznámíme čtenáře se způsobem výuky mediace a vyjednávání a možnými přínosy této výuky v dané oblasti pro studující.

2. Mediace a diverzita a jejich pojetí v mezinárodních dokumentech

Mediaci je možné pojímat v širším významu jako zprostředkování, vyjednávání (příp. předcházení nedorozumění), nebo také v užším pojetí, které je u nás více zaužívané, a to jako řešení konfliktu za pomoci prostředníka – mediátora. V současné době vzrůstá význam mediace, neboť může být vhodnou metodou pro řešení konfliktů spojených nejen s větší heterogenitou a tím i pluralitou ve společnosti, s důsledky globalizace, nefunkčností stávajících institucí, které v postmoderní době ztrácejí svoji úlohu, ale i s nutností vyjednat postavení sociálních pracovníků a jejich role (např. v multidisciplinárních týmech, ale i celkově ve společnosti).¹

Podobně jako mediaci je možné i diverzitu definovat širěji, kdy zahrnuje vše, čím se lidé liší. Patří sem nejen rozdílnost odvíjená klasicky od etnického původu, náboženství, zdravotního stavu atd., ale i věku, socioekonomického statusu, manželského statusu, vzdělání, fyzického vzhledu apod. Zahrnuje také různé ideje, perspektivy a hodnoty (UC Berkeley, 2009).

Janebová (2013) spojuje lidskou diverzitu s kulturní senzitivitou (kulturní kompetencí) vyjádřenou jako „akceptující postoj a respekt ke kulturním odlišnostem“ (Janebová, 2013:120). Jedná se o „záměrné a citlivé vnímání kulturní diverzity klientů ze strany sociálních pracovníků a pracovníků“ a o jejich ochotu „si připustit, že jejich pohled na svět je jen jeden z mnoha a že nemusí být určující“ (ibid). Autorka však upozorňuje i na riziko, které by mohlo plynout z jednostranného zdůrazňování kulturní diverzity na jedné straně a ignorování rozmanitosti uvnitř určité kultury na druhé straně. Výsledkem takového přístupu by mohl být konflikt lidských práv, např. kulturních práv menšin a lidských práv žen. (ibid).

Respekt k rozmanitosti je zdůrazněn v Globální definici sociální práce (IFSW, IASSW, 2014). Tato definice deklaruje důstojnost a lidská práva a sociální spravedlnost jako klíčové hodnoty sociální práce, doplňuje je však o kolektivní zodpovědnost a respekt k rozmanitosti včetně zdůraznění významu místních (domorodých) znalostí. Definice sociální práce je pak dále rozpracována v mezinárodním etickém dokumentu (IASSW, 2018). Respekt k diverzitě je zde vyjádřen především v bodě 3.2. jako závazek posilovat inkluzivní komunity respektující kulturní rozmanitost i jako upozornění na to, že respekt k rozdílům nesmí vést k rozvolnění hranic omezujících morální relativismus až do té míry, že by tím byla dotčena

¹ srov. Brožovičová, Nečasová (2021)

lidská práva, včetně práva na život (např. žen, sexuálních, etnických a náboženských menšin). Sociální pracovníci mají působit jako kulturní mediátoři, kteří svojí činností umožňují dosahování konsenzu a nalezení odpovídající rovnováhy v případě soupeření mezi lidskými právy. Jejich úkolem je také hájit práva marginalizovaných, stigmatizovaných, vyloučených, vykořisťovaných a utlačovaných jednotlivců a skupin (bod 2.3).

V dokumentech je tedy respekt k rozmanitosti vyjádřen jako předpoklad dosahování sociální spravedlnosti, jeho uplatnění je však omezeno v případě, že by vedlo k omezení nebo jiným způsobem narušilo přístup k plnému uplatnění lidských práv. Mediace slouží jako prostředek k nalezení rovnováhy a k podpoře práv znevýhodněných. V mediaci se využívá více přístupů, nyní tedy vybrané mediační přístupy blíže charakterizujeme.

3. Mediační přístupy

Bush (2023) řadí mezi základní mediační přístupy facilitativní mediaci, mediaci transformativní a restorativní mediaci.¹

Cílem facilitativní mediace je dosažení dohody, která urovná konflikt za podmínek vzájemně výhodných nebo alespoň přijatelných pro strany (všechny zúčastněné). Mediace řeší problém frustrace uspokojování potřeb, které je brzděno potřebami a kognitivními deficity klientů v situaci konfliktu. Usnadňuje domluvu a chrání před agresivním jednáním stran v této emočně náročné situaci. Sociální pracovník nebo sociální pracovníce v této roli trvá na určitém postupu, a tak vede zúčastněné k tomu, aby popsali svoje vidění problému i vyjádřili emoce (a uvolnili si prostor pro racionální řešení problému), podívali se na problém očima druhé strany a problém depersonifikovali (oddělení lidí a problému), zaměřili se na zájmy pod pozicemi (důvody, proč něco požadují nebo očekávají v dané situaci) a spolupracovali na společném nalézání řešení výhodného pro všechny. Předpokládá se, že skrze tuto spolupráci zároveň i kultivují a zlepšují svoje vzájemné vztahy.

Transformativní mediace se zaměřuje na podporu transformace konfliktní interakce stran z negativní a destruktivní na pozitivní a konstruktivní. Snahou je pomoci jim znovu získat sílu a vzájemné porozumění, i když někdy nedojde k dohodě nebo smíření. Mediátor se spoléhá na základní zdroj, jímž je esenciální humanita účastníků. Pomáhá účastníkům, aby získali prostřednictvím zmocnění a uznání zpět kontakt se svojí (i všem lidem společnou) lidskou identitou, jejímž základem je autonomie a sociální propojení. Pomáhá jim učinit pozitivní změnu v interakcích - podporuje je, aby se navzájem pochopili, sami se rozhodovali a určili si směr svého vlastního procesu (zmocnění), při kterém je doprovází.

Cílem restorativní mediace je dosažení sdílené odpovědnosti, porozumění a usmíření, aby se napravily porušené vztahy jak na individuální, tak i na komunitní úrovni a jednotlivci se posunuli od izolace a odcizení ke spojení a jednotě. Vychází se z toho, že konflikt narušuje společenskou strukturu, a to vede k oddělení a ztrátě sounáležitosti, ohrožení komunity jako organického celku a bariérám ve vztahu. Klienti v konfliktní situaci mají omezenou schopnost vnímání sounáležitosti a empatie a spíše mají tendenci k odcizení (v případě trestného činu i v podobě pomsty). Mediátor vede zúčastněné k tomu, aby hovořili o incidentu a jeho dopadech včetně vyjádření emocí, a směřuje je k uznání odpovědnosti i k odpuštění.²

Těmto mediačním přístupům je společné, že stavějí na respektu k účastníkům a na důvěře v jejich ochotu spor urovnat, když budou mít možnost vyjádřit svůj náhled na situaci. Přitom vnímání té stejné situace včetně předpokladu, jak vnímá situaci druhá strana, může být u účastníků velmi rozmanité až protichůdné. Mediátor tyto pohledy účastníkům zprostředkovává, sám je pak nestranný a vyjádření stran nehodnotí. V mediaci postupně

¹ V našich podmínkách bývá uváděna i evaluativní mediace, kterou však někteří autoři vzhledem k jejím charakteristikám nepovažují za mediaci (mediátor např. není neutrální a hodnotí možnosti stran, sám navrhuje řešení apod.) (Brzobohatý, Poláková, Horáček, 2016).

² srov. Brožovičová, Nečasová (2021), Dvořáková, Nečasová (2019)

dochází k překračování komunikačních bariér a účastníci mají šanci v bezpečném prostředí k sobě znovu nalézt cestu i určité porozumění, které je předpokladem vzájemně výhodného řešení situace. Přitom se vychází z racionální úvahy, počítá se ale i s emocemi, které je třeba (přiměřeným způsobem) vyjádřit. Mediace zde tedy působí tak, jak je to uvedeno v etickém dokumentu – při vzájemném respektu napomáhá porozumění stran, aktivuje jejich dobrou vůli a nalezení řešení přijatelného pro všechny zúčastněné při vyrovnání síly stran.

4. Způsob výuky mediace a přínosy

Při výuce předmětu Přístupy v sociální práci - mediace a vyjednávání (jako součásti mediace) kladou pedagogové důraz na propojení teorie a praxe. Výuka probíhá nejdříve teoreticky, kdy se zaměřuje na historii mediace v ČR a možnosti a příklady využití této metody v sociální práci, a poté jsou studující seznámeni s různými mediačními přístupy. S tímto teoretickým základem pak vstupují do dvoudenní blokové výuky, která je věnována praktickému nácviku facilitativní mediace. Nácviku jednotlivých dovedností mediátora tedy předchází ukotvení v teoretickém zázemí mediace, takže studující si prvky tohoto konceptu mohou ihned vyzkoušet v praxi a tento svůj zážitek znovu propojit s již dříve získaným teoretickým náhledem. Ke zkoušce pak předkládají vlastní nahrávku mediace a strukturovanou reflexi materiálu, který v nahrávce vytvořili, včetně sebereflexe svého působení na nahrávce. Cílem není odevzdání nahrávky pokud možno dokonalé mediace, ale kvalitní strukturovaná reflexe nahrané mediace z různých aspektů. Tato reflexe pak slouží jako podklad diskuze nad nahrávkou, kde studující získávají další zpětnou vazbu a mají prostor probrat to, co jim v oblasti mediace není jasné.

Na základě rozboru uvedenému v tomto textu, vlastního zúčastněného pozorování i reakcí studujících a jejich reflexí můžeme shrnout základní přínosy výuky do následujících bodů:

- studující získají praktickou zkušenost, že pro řešení konfliktů je nutné vytvořit prostředí, ve kterém mohou klienti nerušeně vyjádřit svůj náhled na situaci bez hodnocení ze strany mediátora (pohled studenta v roli mediátora je jen jeden z mnoha a nemusí být určující),
- respekt ke klientům a porozumění a otevřenost k chování, emocím, zkušenostem klientů uvolní angažovanost a kreativitu klientů a často umožní i dosáhnout takového řešení, které by dopředu nikoho nenapadlo (tím méně mediátora, který se v situaci klientů, byť jen modelové, nenachází),
- znalost náhledů klientů na spornou situaci už často sama o sobě může vést k řešení problémové situace a obnovení vztahu, protože se klienti mohou oprostít od svých předpokladů a stereotypního vnímání druhého a dané situace,
- znalost mediačních přístupů a praktický nácvik vede studující k uvědomění si významu autonomie a sociálního propojení,
- komunikační a vyjednávací dovednosti jsou přenositelné i do dalších oblastí života studujících.

5. Závěr

V úvodu jsme si položili otázku, jak může výuka metody mediace a vyjednávání v sociální práci přispět k prosazování respektu k diverzitě. Z reakcí studujících můžeme vyvodit, že ačkoliv byli studující v úvodních přednáškách seznámeni s teoretickým zázemím mediace, které koresponduje s požadavky mezinárodních dokumentů charakterizujících sociální práci a její hodnoty, výraznějšího porozumění a propojení jednotlivých částí mediačního procesu s teorií a hodnotami dosahovali až při nácviku, kde si vedení mediace sami vyzkoušeli, a při následné reflexi nahrávky. Pro některé pak bylo nejtěžší se vyrovnat s tím, aby nechali stranám prostor pro (často protichůdný) popis situace z jejich subjektivního pohledu a pro jejich řešení situace, nehodnotili jejich rozporuplné vnímání situace konfliktu a výrazné

negativní emoce a neprosazovali svoje vidění stranami nastíněné situace. Respekt k diverzitě náhledů a řešení stran za současného ohledu na dodržování vzájemného respektu (jako k lidským bytostem) pak některým studujícím (podle jejich vyjádření) pomohlo i v řešení eticky náročných a konfliktních situací i v jejich vlastním životě.

Reference / Seznam citované literatury

- BROŽOVIČOVÁ, Klára, NEČASOVÁ, Mirka. Možnosti využití mediace jako metody sociální práce v reakci na výzvy současné doby. *Sociální práce/Sociálna práca*, Brno: ASVSP, 5/2021, s. 106 - 121. 15 pp. ISSN:1213-6204.
- BRZOBOHATÝ, Robin, POLÁKOVÁ, Lenka, HORÁČEK, Tomáš. 2016. *Rukověť mediátora aneb co je dobré vědět nejen ke zkouškám mediátora*. Praha: Wolters Kluwer ČR. ISBN978-80-7552-221-4.
- BUSH, Robert A. Baruch. Beyond the Toolbox: Values-Based Models Of Mediation Practice, *Cardozo J. Conflict Resolution*, 2023, p.255-301. (online). (cit. 2023-09-01) Dostupné z WWW: https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/faculty_scholarship/1388
- DVOŘÁKOVÁ, Lenka, NEČASOVÁ, Mirka. 2019. Mediace jako metoda sociální práce nebo samostatný vzor jednání? *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(5), 70–6. ISSN:1213-6204.
- IASSW. 2018. Global social work statement of ethical principles. (online). (cit. 2020-07-01). Dostupné z WWW: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2018/04/Global-Social-WorkStatement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf>
- IFSW, IASSW. 2014. *Global definition of social work*. (online). (cit. 2019-07-15). Dostupné z WWW: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work>
- JANEBOVÁ, Radka. Kulturní senzitivita. In MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 120-122. ISBN:978-80-262-0366.
- SSP ČR. 2006. *Etický kodex sociálních pracovníků České republiky*. (online). (cit. 2019-07-15). Dostupné z WWW: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspr.pdf
- UC BERKELEY CENTER FOR EQUITY. 2009. Inclusion and Diversity, Glossary of Terms (online). (cit. 2023-09-01). Dostupné z WWW: <https://www.racialequitytools.org/glossary>

6th Section: Respect for Diversity: International Section

Legal and Social Issues of Intergenerational Solidarity in a Trans-national Context

Olga Sovová,¹ Hans-Jørgen Wallin Weihe²

Abstract

The paper examines the fundamental socio-legal issues of intergenerational solidarity from the point of view of the general European phenomenon, which is the aging of the population. New problems and questions arise from intergenerational relations, changes in the functioning of the extended and nuclear family, and the complex global and European economic situation. In the Czech Republic, we had missed more than thirty years due to the change to a democratic capitalist system when it was essential to emphasise the importance of continuous legal, financial, and health-social preparation for rest, i.e., withdrawal from working life. In Norway, there have also been significant changes. The country has changed into a multicultural and more urbanised society. Still, the political and economic system is essentially the same. In addition, both countries have experienced tremendous technological change and public services, and the financial sector and communication are primarily digitalised. The social groups entering this life stage today have different backgrounds, experiences and communication methods than prior generations. The authors, therefore, focused on investigating social and legal issues of intergenerational solidarity using the experience of two European countries. The contribution analyses and compares experiences from Norway and the Czech Republic. The authors present discussion suggestions for social and legal practice and theory in both states, referred to as social and legal states.

Keywords: Intergenerational solidarity. Aging. Globalisation. Economy. Welfare state. Digitalisation. Rule of law.

1. Introduction

Despite all the changes in the concept and practical functioning of the family in the current turbulent times, this institution remains irreplaceable in our society. New problems and questions arise, which also result from intergenerational relations and the general European phenomenon of population aging.

The care of people who become dependent due to age needs to be distributed between the state, territorial self-governing units, non-profit organisations in the broad sense of the word, and natural communities such as extended families. Therefore, professional literature in social work understands the family as: "...a social institution that provides help and care to persons dependent on the help of others. The good functioning of relationships in the family is the basis for providing care and assistance. It is based on the principles of solidarity, moral and ethical principles of traditional society." (Sovová, Císařová, 2015:6)

However, the problem for the wider professional and societal discourse is that we often classify older members of society, generally called seniors, into one seemingly homogeneous group. Old age, as much as a biological given, is also a social construct, the beginning and continuation of which are socially conditioned. When considering who is an older person

¹ Policejní akademie České republiky v Praze. sovova@polac.cz

² Inland Norway University of Applied Sciences. h-j.wallin.weihe@inn.no

– a senior citizen, the classification of life in fifteen-year cycles, which the World Health Organization carried out in the sixties of the 20th century, is often based on it. From a medical point of view, old age begins at the age of sixty. For this article, and following the statistical data from the Czech Statistical Office (ČSÚ), the authors refer to a person older than 65 as a senior citizen. (Petrová Kafková, 2013) The retirement age differs according to the birth year and the number of children raised by women. However, the Czech Republic is already heading towards retirement age between 65 and 67. Public servants and military corps members leave the service at 70 or 65.

In Norway, the retirement age is 67 years, but it is possible to retire from the age of 62 and to stay in a full-time position in public service until 70 years. In some occupations, such as military and police officers, retirement age is lower. (NAV.NO 2023).

The paper examines selected fundamental socio-legal issues of intergenerational solidarity by comparing experiences and contemporary tendencies in the Czech Republic and the Kingdom of Norway. The authors also use their work and pedagogical knowledge from teaching social work for practical examples and comparative analysis. Last, they also take advantage of the long-standing scientific cooperation between the Institute of Social Work of the University of Hradec Králové and Inland Norway University of Applied Sciences.

2. Czech Republic

Regarding Czech family life, we usually talk about the so-called nuclear family, which consists of parents and children. The term nuclear family arose after the Second World War and reflected the fascination with atomic technology. This primary type of family has a relatively short tradition from a historical point of view because, until the middle of the 20th century, the extended family prevailed, consisting of grandparents and relatives in the branch line, especially unmarried women in the family. The breakdown of the nuclear family is typical for postmodern society, as almost half of the families have one parent and a child or children. Of course, the mentioned trend also impacts the care of other dependent members of the family community.

The nuclear family, or a two-person household for people over 65, is a typical unit where families support each other. Of course, it does not have to be a married couple, but one of the children often lives with a widowed or single parent. Only a tiny part of seniors can rely on the support of their extended family.

In the last ten years, the so-called sandwich generation has emerged, also related to the increasing age limit for parenthood.

We talk about sandwich generation members when these people care for their children or help care for their grandchildren while caring for their elderly parents. It also revises the above definition of old age requiring care. Many caregivers are over 60 years old and often lose financially due to caring for long-lived family members, for example, by taking early retirement.

3. Norwegian Kingdom

The number of elderly in the Norwegian population is increasing. (SSB.NO 2023). There were by June 2022, a total of 949.114 recipients of retirement pensions in a total population of 5.504.329. (SSB.NO 2022) In Norway, like in the Czech Republic, the nuclear family consists of parents and children. Traditionally, parents would be husband or wife; however, the law recognises same-sex parents similarly. Still, such nuclear families remain rare. In farming communities, many families live in two-generation situations, with grandparents living in separate units at the same farm and, if able, participating in the work of the farm.

The situation of seniors varies greatly depending upon their income, usually from pensions or savings and, of course, their health situation. Some seniors can support the younger generations; in other cases, the young age helps the old ones. In cases with a younger generation with disabilities, a surprising number of elderly continue to support those with disabilities. The number of seniors supported by their extended family is small but still significant. Statistically, most old live from savings and pensions, but the extended family commonly gives practical help depending upon how close the generations live. If the senior members of the family and the young generation live at a distance, public services such as home nursing services and, in some cases, neighbours give support.

Like in the Czech Republic, those taking early retirement to care for long-lived family members lose financially. If living close, it is normal for the older generation to care for grandchildren.

4. The digital world and the Intergenerational Solidarity

Digitalisation, moving social interaction, and integration into the virtual world are the main challenges in both countries. *Life is rapidly moving from a paper-driven world to a digital one. Data is everywhere and is being combined in new and diverse ways. This development offers immense opportunities for the future...* (Digital ecosystems)

The development mentioned above significantly changes the relationships between generations. Virtual visits replace personal contacts. Technologies are very suitable during the COVID-19 pandemic or increased incidence of other contagious, usually respiratory diseases. However, technological solutions are not limited to the personal sphere but also form an integral part of contacts in the public sphere. The European Union adopted in January 2023 the European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. (CELEX:32023C0123(01) Solidarity and inclusion belong to the main targets.

"Technology should be used to unite and not divide people. The digital transformation should contribute to a fair and inclusive society and economy in the EU.

We commit to:

- a) making sure that the design, development, deployment and use of technological solutions respect fundamental rights, enable their exercise and promote solidarity and inclusion;*
- b) a digital transformation that leaves nobody behind. It should benefit everyone, achieve gender balance, and include notably elderly people, people living in rural areas, persons with disabilities, marginalised, vulnerable or disenfranchised people and those who act*

on their behalf." (Chapter II/2/a, b)

The EU has planned a complete digitalisation transition as part of the so-called Digital Decade by 2030. (europes-digital-decade-digital-targets-2030)

Therefore, intergenerational solidarity will undoubtedly go into virtual reality. The oldest generation does not use social media, online banking or e-identity as often as their children aged 50+ years. The mentioned generation usually needs a smartphone, PC, or notebook for work and contact the public services and banks. They follow their children online and get necessary and valuable information. The grandchildren only move with smartphones and social networks. This typical feature differentiates them from their parents and grandparents. However, all family members must understand technology to communicate with each other and the globalised world. *"Knowing the weaknesses and strengths of a family is at the core of building and producing high-quality human resources with the power of character that can provide positive benefits and contribution to the family life itself, society and the world. Techno-family is one of the solutions to change the culture and future inside the family"*. (Gamayano, I., Wibowo, S.,2020)

The techno-family needs to answer and reflect the demands of the 21st century and the Digital Decade. Thus, intergenerational solidarity takes on new features. The younger family members help the older ones to find their way in the new world. Digital literacy is a must because otherwise, people cannot exploit all social and health services possibilities. So, intergenerational solidarity overcomes the pitfalls of the digital world and enables one to stay included in the fast-developing society.

5.Conclusion

Foreign experience shows¹ that in the Czech Republic, we missed the past, more than the thirty years, when it was essential to emphasise the importance of continuous legal, financial and health-social preparation for rest, i.e. withdrawal from working life. Very different social groups are now entering this stage of life, including economically very well-off people who pass on family businesses to their descendants.

A generation that already routinely uses digital technology at work is entering retirement age, and it will be no different in retirement. In addition, social services facilities are close to modern technology. Their clients have Internet access; many use e-shops and Internet banking on their mobile phones. Still, old age problems like dementia or impairment will make those affected vulnerable to misuse by criminals in the digital sphere and themselves unable to handle digital solutions. For social workers and legal custodians, such challenges are likely to increase. For family members, such situations will represent a particular challenge. (TOKOVSKÁ, M., ŠOLCOVÀ, J. 2022)

Modern technologies will also enter the care of older people. Digitalisation will thus affect communication with public administration bodies when dealing with official matters and personal care in residential facilities and the home environment. Many of those retiring today are acquainted with the digital world. However, a substantial minority, particularly those with

¹ <https://www.ncoa.org/article/14-steps-to-get-ready-for-retirement>. <https://www.ageuk.org.uk/information-advice/care/helping-a-loved-one>

low income, will not be. One of the tasks of the intergenerational solidarity is answering these challenges.

References

- PETROVÁ KAFKOVÁ, M. Šedivějící hodnoty. Aktivita jako dominantní způsob stárnutí. Disertační práce. 2013 <https://is.muni.cz/th/vzakw/disertace.pdf>.
- SOVOVÁ, O., CÍSAŘOVÁ, D. *Rodina v novém soukromém právu: interdisciplinární právní pohled*. 1. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus 2015. 100 s. ISBN 978-80-7435-569-1.
- GAMAYANO, I., WIBOWO, S. Developing a Techno-Family through Virtual-Reality Bendix Game. *EduTech* 19(2), 2020. <https://ejournal.upi.edu/index.php/edutech/article/view/23687>.
<https://doi.org/10.17509/e.v19i2.23687.g16271>.
- TOKOVSKA, M., ŠOLCOVÁ, J. (2022). The Burden of Next-of-Kin Carers of Dementia Sufferers in the Home Environment. *Healthcare*, 10(12).
Digital ecosystems: The future of healthcare. <https://www.roche.com/stories/digital-healthcare-ecosystem/>
- NAV.NO (2023). Retirement pension for those born before 1954. <https://www.nav.no/en/home/benefits-and-services/relatert-informasjon/retirement-pension-for-those-born-before-1954>.
- SSB.NO (2023). Population. <https://www.ssb.no/en/befolkning>.
- SSB.NO (2022, 28. June). Recipients of retirement pension. <https://www.ssb.no/en/sosiale-forhold-og-kriminalitet/trygd-og-stonad/statistikk/alderspensionister>.
- <https://www.roche.com/stories/digital-healthcare-ecosystem>
[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023C0123\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023C0123(01)).
- Chapter II/2/a, b of the European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade.
https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en.
- <https://www.ncoa.org/article/14-steps-to-get-ready-for-retirement>.
- <https://www.ageuk.org.uk/information-advice/care/helping-a-loved-one>

Counselling Chatbot versus Generative Chatbot in Social Work: Who wins?

Martin Smutek¹, Jan Hloušek²

Abstract

With the introduction of new technologies containing artificial intelligence (A.I.), it is only a matter of time when their use becomes a common part of counseling practice in the field of social work. At the Institute of Social Work FF UHK in cooperation with the Civic Counseling Center, o.p.s. in Hradec Králové we developed content for a specialized consulting chatbot for three years. Its "knowledge" is based on current legal regulations in the field of social security as well as other areas that a civil counseling typically deals with: Housing, debts, consumer protection... At the end of 2022, the world was flooded with the phenomenon of generative chatbots (primarily ChatGPT), which do not have a fixed "knowledge base" of data/information, but rather compose/generate text based on statistical, probabilistic methods of predicted occurrence of parts of words (tokens). The time has come to try to compare the outputs of both these technologies for the purposes of counseling practice in social work. Does a small, locally developed chatbot stand a chance against the globally deployed products of large corporations? Who wins?

Keywords: Chatbot. Generative Chatbot, Social Counseling, Social Work.

1. Introduction: Chatbot PORADÍM versus Generative Chatbot - Circumstances and Purpose of the Comparison

Between 2019 and 2023, we developed the very first specialized counseling chatbot with closed content in social work at the Institute of Social Work FF UHK in cooperation with the Civic Counseling Center in Hradec Králové. From 2023, it is fully available to the public on the **poradim.info** domain.

At the end of 2022, the world was flooded with the phenomenon of generative chatbots (primarily Chat GPT, later MS Bing, Google Bard), which are based on long-prepared language models. They do not have a closed content, yet they provide surprisingly comprehensible text outputs.

The aim of the following comparison is to point out the main strengths and weaknesses of both types of chatbot. Does our small, locally developed chatbot stand a chance against the globally deployed products of large corporations? Who wins?

2. Chatbot PORADÍM (A Specialized Virtual Advisor in the Field of Social Counseling) and Generative Chatbots - the Essence

PORADIM is a closed content chatbot that has been put into it by professional social advisors. Its knowledge base consists of currently valid information from the areas of housing, work, debts and, for example, post-divorce situations, consumer protection.

Generative chatbots are chatbots based on a language model, which do not have a fixed "knowledge base" of data/information, but rather compose/generate text based on statistical, probabilistic methods of predicted occurrence of parts of words (tokens).

Large language models (LLM) are behind the used generative chatbots. Current major language models include:

¹ Institute of Social Work, Philosophical Faculty, University Hradec Králové; *e-mail*: **martin.smutek.2@uhk.cz**; Tel.: +420493331545

² Institute of Social Work, Philosophical Faculty, University Hradec Králové and Občanské poradenské středisko o.p.s., Hradec Králové; *e-mail*: **jan.hlousek@ops.cz**; Tel.: +420605462271

- GPT- 3.5, 4 by OpenAI (Generative Pre-Trained Transformer)
 - Google's PaLM 2 (Pathways Language Model)
 - LLaMa 2 by Meta (Large Language Model Meta AI)
 - Megatron-Turing NLG from Microsoft and NVidia
 - Baidu's Ernie 3.0-Titan
- (Source: www.techtarget.com)

The most famous generative chatbot that speaks Czech well is ChatGPT, the abbreviation of which stands for "Generative Pre-Trained Transformer".

- ChatGPT (OpenAI) and Bing Chat (Microsoft) uses both GPT LLM
- Bard Chatbot (Google)
- Llama 2 (Meta)
- Claude 2 (Anthropic)

3. Chatbot PORADIM - Experience in Operating the Specialized Chatbot and Design of Comparison with the Generative Chatbots

In terms of topic (intent) recognition success, our chatbot with closed content shows a high success rate of 92.7% (intent reliability). It is based on a confirmation question that follows the initial formulation of the user's question (e.g. "Are you really interested in information on the housing allowance?" with a yes/no answer option).

The initial recognition of the user's original message is currently (year 2023) roughly 1:9 to recognized messages (1119 unrecognized messages out of 9281). The level of recognition of the user's original message increases slightly over time as the volume of user dialogues increases. By comparison, the ratio of recognized to unrecognized messages was roughly 1:8 (571 out of 4364) during the 2022 pilot testing.

From the various key areas of social counseling, we selected one typical question for the topic and asked it first to the specialized PORADÍM chatbot and then to ChatGPT (the version based on GPT-3.5, which was relevant at the time of the completion of our PORADÍM chatbot - spring 2023). Finally, we also used the current Google Bard chatbot (September 2023) for comparison.

The assumptions were as follows:

- The specialized PORADÍM will be substantively correct in its answers, but it will have problems recognizing questions (especially complex longer sentences), since it is not trained on millions of questions, but only on lower thousands.
- ChatGPT, based on the older GPT-3.5 LLM, will be linguistically and grammatically sufficient even if the Czech language is used, but it will be limited by the "time cut" of the content from September 2021, on which it was trained.
- Google's BardChat will have language capabilities in the Czech language similar to GPT, but it will also have access to current websites on the Internet, which will enable it to respond more factually and with regard to the Czech legal environment (current legislation).

4. Comparison of Chatbot Outputs

The Field of work/employment Question:

"I am interested in the notice period in the case of an employment on particular agreement working activity."

PORADIM.info	ChatGPT (GPT-3.5)	Bard
The output is factually correct, concise, there is no problem with recognizing the query.	The output is not specific, without a clear answer to the question, contains only general recommendations on what to watch out for, does not take into account the specific realities of the Czech legal system.	The output is objectively correct, comprehensible, takes into account the realities of law in the Czech Republic.

Source: Own Data

The Area of housing Question:

“I have a newborn at home, I have not been able to pay the rent for 3 months, can the owner throw me out on the street?”

PORADIM.info	ChatGPT (GPT-3.5)	Bard
The output is substantively correct, specific, concise, the occurrence of a grammatical error, which is given by the fixed closed content, i.e. the text is not generated by machine.	The output is not specific, without a clear unambiguous answer to the question, contains only general recommendations, does not take into account the specific realities of the Czech legal system.	The output is comprehensible, but it refers to a factually incorrect section of the legal regulation, it misleads the user.

Source: Own Data

The Family area Question:

“How can a registered partnership be terminated?”

PORADIM.info	ChatGPT (GPT-3.5)	Bard
The output factually correct, specific, comprehensive, instructive.	The output is not specific, does not take into account the specific realities of the Czech legal system, contains incomprehensible terminology ("civil status office").	The output is comprehensible and correct, reasonably comprehensive.

Source: Own Data

The Area of Consumer Protection Question:

“I bought the product through the e-shop, but decided to return it within 14 days. The seller does not want to refund me, saying that I should choose another product.”

PORADIM.info	ChatGPT (GPT-3.5)	Bard
The output is factually correct, specific, comprehensive, instructive, problem with recognizing the content of a long query, it was necessary to simplify the initial query.	The output is not specific to the Czech Republic, it contains only general information that basically just repeats the input from the query.	Comprehensible output, localized for the Czech Republic.

Source: Own Data

The Area of State Social Support Question:

“Can I apply for housing allowance even if I do not own an apartment?”

PORADIM.info	ChatGPT (GPT-3.5)	Bard
The output is factually correct, specific, comprehensive.	The output is not specific for the Czech Republic, it contains only general information and refers to further study of local laws.	Output understandable, correct, localized for the Czech Republic.

Source: Own Data

The Area of Social Financial Benefits Question:

“How much is the emergency immediate assistance benefit if a family has lost their home due to a flood?”

PORADIM.info	ChatGPT (GPT-3.5)	Bard
Output factually correct, specific.	The output just refers to local institutions, no specific information.	Output localized, specific.

Source: Own Data

5. Partial Summary

At this point, we can perhaps safely say that the ChatGPT generative chatbot cannot serve as a real tool in social counseling. This chatbot serves rather to further develop the large language model on which it is based, does not have access to current information on the web and is not designed as a real information assistant for the user.

In contrast, the generative chatbot Google Bard provides surprisingly matter-of-fact and comprehensible answers, which are really relevant in terms of content to the question asked, and except for a few content criticisms, its advisory ability is almost comparable to the specialized social advisor chatbot PORADÍM.

So far, however, we have asked clearly formulated questions, including relevant terminology. However, a number of citizens in social need seeking information/help are unable to use the correct terminology and also have problems formulating the essence of the problem in the form of a clear question.

We therefore asked the PORADÍM chatbot and the generative Bard chatbot very layman's-worded questions on some of the topics listed above.

The Consumer protection Question:

“I want to return the money for the item, but the merchant wants me to choose another item.”

PORADIM.info	Bard
The dialogue contains additional questions, is fluent, and answers to the core of the issue.	The chatbot does not follow the circumstances, however it immediately generates a very relevant text containing objectively correct data.

Source: Own Data

The Field of housing Question:

“I'm afraid I'll end up on the street. Can he kick me out of the apartment?”

PORADIM.info	Bard
The dialog contains additional/clarifying questions (type of contract, etc.). The dialogue is fluid, offering additional topics to answer. Contains a typo (due to the closed content, the text is not generated by the computer).	The chatbot immediately provides an answer, does not follow the circumstances, immediately assumes the existence of a rental agreement, does not take into account possible other forms of relationship of persons from the question (spouses?).

Source: Own Data

6. Conclusions

From our brief comparison of chatbot outputs, the following general findings emerge, which largely confirm our preliminary assumptions.

Chatbot with closed content (PORADÍM):

- A chatbot with closed content (PORADÍM) can serve as an expert advisor and help people navigate the basics of the issues of the life situation in which they find themselves.
- The creators guarantee the content correctness of the answers.
- Is programmed to ask about partial circumstances, which allows the "core" of the user's question to be reached during the dialogue, assumes the use of layman's terms by users.
- The weak point is a lower ability to recognize the content of the query in the case of a more extensive sentence (containing a number of keywords for recognizing the essence of the query).

Generative Chatbot (GPTChat, Bard):

- The generative chatbot ChatGPT is not realistically usable in social counseling, as it communicates very well in the Czech language, it can serve other purposes for which it is more suitable (e.g. formulating an introduction to a topic, formulating the basis of a letter, etc., i.e. more of an administrative nature).
- Thanks to access to online documents, the generative chatbot Google Bard has the ability to generate very substantive and often content-correct answers, taking local laws into account.

- The risk is that he has access to out-of-date websites, so he can combine current and outdated information in his answers (this is a key parameter in the case of legislation).
- Generates a text without further questioning the circumstances of the question (rather, it does not lead a dialogue, it just provides a comprehensive statement on the stimulus).

The answer to the initial rhetorical question "Who wins?", whether a closed specialized social counseling chatbot or a generative chatbot based on a large language model (LLM) is better is not simple. It's always about the intended use.

If our topic is social counselling, we can say that the guarantee of the content of the answer in the case of a closed chatbot (PORADÍM) is more valuable than the ability to recognize text (which LLM-based chatbots are better at).

So for social consulting at the moment (September 2023), a specialized chatbot may be the winner. However, the current version of the generative chatbot with access to current information on the web (Google Bard here) has very good results, and one can assume that its capabilities will grow at a rocket pace. The question thus remains is the sustainability and updating of content for a closed chatbot (PORADÍM).

Our goal is to implement PORADÍM chatbot in practice for at least the next three years and try to provide guaranteed professional social counseling in this form during this time, despite the growing spread and capabilities of generative chatbots. Time will tell the further development of the situation.

Affiliation

*The paper is developed for the applied research project TAČR TL03000671
Use of artificial intelligence in providing professional social counseling*

T A
Č R

{ } Univerzita
Hradec Králové

Projekt: TL03000671
Využití prvků umělé
inteligence při
poskytování odborného
sociálního poradenství

References

- <https://www.ceska-justice.cz/2023/05/jak-funguje-jazykovy-model-pro-ai-obsahuje-vsechny-knihy-ktere-byly-napsany-i-ty-ktere-napsany-nebyly/>
Etický kodex občanských poradců [online]. Praha: Asociace občanských poraden. Dostupné z: <https://www.obcanskeporadny.cz/cs/ke-stazeni>
<https://www.poradim.info/>
<https://smartmania.cz/novy-serial-o-umele-inteligenci-dokaze-uz-porazit-turinguv-test-1-dil/>
<https://www.techtarget.com/whatis/feature/12-of-the-best-large-language-models>
<https://www.umelligence.cz/nastroje>
https://www.zive.cz/clanky/google-bard-a-gpt-nejsou-jedine-umele-inteligence-cesky-si-s-vami-popovida-i-claude-2/sc-3-a-223180/default.aspx?recombee_recomm_id=cd7772fce448bf96589fe3c8da0834af
<https://www.zive.cz/clanky/google-bard-konecne-v-cesku-a-v-cestine-a-tim-to-nekonci-novinek-je-mnohem-vice/sc-3-a-223166/default.aspx>

Název: **Respekt k rozmanitosti. Sborník textů z XX. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 7. – 8. 9. 2023**

Editor: Mgr. Lucie Smutková, Ph.D.

Rok a místo vydání: 2023, Hradec Králové

Vydání: první

Náklad: 200

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1867. publikaci.

ISBN 978-80-7435-933-0